

ISSN 2306-5540 (Print)
ISSN 2788-8894 (Online)

Ғылыми-теориялық журнал ■ Научно-теоретический журнал ■ Scientific-theoretical Journal

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ ТЕОРИЯСЫ МЕН ӘДІСТЕМЕСІ

ТЕОРИЯ И МЕТОДИКА ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

THEORY AND METHODOLOGY OF PHYSICAL EDUCATION

№2 (72) 2023

Ғылыми-теориялық журнал
Научно-теоретический журнал
Scientific-theoretical journal

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ
ТЕОРИЯСЫ МЕН ӘДІСТЕМЕСІ

ТЕОРИЯ И МЕТОДИКА
ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

THEORY AND METHODOLOGY
OF PHYSICAL EDUCATION

№2 (72) 2023

Журнал поставлен на учет в Министерстве культуры, информации Республики Казахстан.
Свидетельство №13039-Ж от 20.09.2012 года (первичная постановка на учет – №969-Ж от 14 мая 1999 года).

Главный редактор

Авсиевич Виталий Николаевич – доктор PhD, ассоциированный профессор, Казахская академия спорта и туризма (Казахстан)

Заместитель главного редактора

Шалабаева Лаура Исмаилбековна – доктор PhD, ассоциированный профессор, Казахская академия спорта и туризма (Казахстан)

Выпускающий редактор

Тазабек Еркебұлан Нұрланұлы – магистр педагогических наук, Казахская академия спорта и туризма (Казахстан)

Редакционный совет

Андрущишин Иосиф Францевич – доктор педагогических наук, профессор, Казахская академия спорта и туризма (Казахстан)

Бабушкин Геннадий Дмитриевич – доктор педагогических наук, профессор, Сибирский государственный университет физической культуры и спорта (Россия)

Жуманова Алия Султангалиевна – доктор педагогических наук, профессор, Казахская академия спорта и туризма (Казахстан)

Кулахметова Гульбарам Амантаевна – доктор PhD, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Казахстан)

Макогонов Александр Николаевич – доктор педагогических наук, профессор, Казахская академия спорта и туризма (Казахстан)

Платонов Владимир Николаевич – доктор педагогических наук, профессор, Национальный университет физического воспитания и спорта Украины (Украина)

Потоп Владимир Владимирович – доктор наук по физическому воспитанию и спорту, профессор Экологического университета Бухареста, (Румыния)

Федоров Александр Иванович – кандидат педагогических наук, доцент, Южно-Уральский государственный университет (национальный исследовательский университет), (г.Челябинск, Россия)

Хаустов Станислав Иванович – доктор педагогических наук, профессор, Казахская академия спорта и туризма (Казахстан)

Учредитель и собственник:
**КАЗАХСКАЯ АКАДЕМИЯ
СПОРТА И ТУРИЗМА**

Адрес редакции:

г. Алматы, пр. Абая, 85
Телефон: 8 (727) 292-68-84

При перепечатке ссылка
на журнал «Дене тәрбиесінің теориясы
мен әдістемесі. Теория и методика
физической культуры. Theory and
Methodology of Physical Education»
обязательна. Рукописи и фотоснимки
не рецензируются и не возвращаются.

Компьютерная верстка и дизайн обложки

Айша Калиева

ИБ №

Подписано в печать 27.06.2023.
Формат 60х84 1/8. Бумага офсетная.
Печать цифровая. Объем 13,3 п.л.
Тираж 500 экз. Заказ №88.

Отпечатано в типографии издательство
«Smart University Press».

050040, г. Алматы, ул. Кенесары хан, дом 54/43

Приказом Комитета по обеспечению качества в сфере образования и науки МОН РК №776 от 29.10.2021 года научно-теоретический журнал «Теория и методика физической культуры» включён в Перечень изданий, рекомендуемых КОКСОН МОН РК для публикации основных результатов научной деятельности. Журнал индексируется в РИНЦ (импакт фактор 2021 г. – 0,070). КАЗБЦ (импакт фактор 2019 г. – 0,152). CrossRef (префикс DOI: 10.48114).

МАЗМҰНЫ // СОДЕРЖАНИЕ // CONTENT

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ, СПОРТ ЖӘНЕ ТУРИЗМ САЛАСЫНДА МАМАНДАРДЫ ДАЯРЛАУ

ПОДГОТОВКА СПЕЦИАЛИСТОВ В ОБЛАСТИ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ, СПОРТА И ТУРИЗМА

TRAINING OF SPECIALISTS IN THE FIELD OF PHYSICAL EDUCATION, SPORT AND TOURISM

Alimova Sh.Zh., Mardenova G.B.

Methods of forming students' research competency of the educational program "Physical education and sport" 6

Бутабаева Л.А., Умирбекова А.Н., Исмагулова С.К., Ногайбаева Г.А.

Инклюзивті ортаға дене мәдениеті және спорт мамандарын кәсіптік бағдарлау 13

Gubarenko A.V., Abdikarimova M.N., Pestova A.A.

Development of museum tourism in Kazakhstan in the training of tourist personnel..... 20

Круговых И.И., Онгарбаева Д.Т., Мадиева Г.Б., Мансуров Т.К.

Классификация образовательных программ высшего образования в области физической культуры и спорта: опыт зарубежных стран и центральной Азии..... 32

Қуатбеков Ш.Н., Есиркепов Ж.М., Құрманбаев Б.І., Ержанов С.Ө., Омаров Н.С.

Профессор Мұратхан Тәнекеевтің дене тәрбиесі мен ұлттық спортты дамытудағы ағартушылық идеяларының жүзеге асырылуы 51

Ризаходжаева Г.А., Акешова М.М., Нышанова С.Т., Нұрмағанбетқызы Н.

Туризм саласы мамандарын даярлаудағы оқу туризмінің рөлі 64

Русанов В.П., Какиева Л.Х., Серебряникова М.А., Асмолова Л.А., Гончарова М.С.

Новые подходы к практико-ориентированному образованию студентов специальности «Физическая культура и спорт»..... 74

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУДЫҢ МЕДИЦИНАЛЫҚ- БИОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

МЕДИКО-БИОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

MEDICAL AND BIOLOGICAL PROBLEMS OF PHYSICAL EDUCATION

Авсиевич В.Н., Мухамбет Ж.С., Авсиевич Д.В., Жарменов Д.К., Федоров А.И.

Определение информативности и целесообразности применения теста PWC170 в силовых видах спорта 82

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF PHYSICAL EDUCATION

Жияшева Ж.Ш., Жораева С.Б., Медетбекова Н.Н., Балхыбекова Ы., Ермекбаев М.А.

Дене шынықтыру сабақтарында бастауыш сынып оқушыларына ұлттық ойындар арқылы жалпыадамзаттық құндылықтарды қалыптастыру..... 91

Умирбекова А.Н., Шалабаева Л.И., Омаров Б.С., Омаров Н.С.

Эмоционалды интеллект тренер жұмысының тиімді факторы ретінде 98

ХАЛЫҚТЫҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ

ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ НАСЕЛЕНИЯ

PHYSICAL EDUCATION OF THE POPULATION

Бобырева М.М., Колдасбаева Б.Д., Дема Е.В., Хакимова З.А., Дуанбеков А.А.

Физическая активность профессорско-преподавательского состава Западно-Казахстанского медицинского университета имени Марата Оспанова 106

<i>Доскараев Б.М., Сыздыкова С.Ж., Исакова А.Д.</i> Сравнительный анализ развития физического воспитания в школах Казахстана и зарубежных государств	114
--	-----

<i>Мучкин Д.П., Лебедева В.И., Семёнова М.В., Бронский Е.В.</i> Обзор рекомендаций по обоснованию оптимального объема двигательной активности для людей, ведущих здоровый образ жизни в современных условиях	120
--	-----

<i>Турдалиев Р.М., Дошыбеков А.Б., Ботагариев Т.Ә, Кубиева С.С., Жанабеков Е.Б.</i> Қазақстан Республикасында студенттік спортты жетілдірудің тиімді жолдары	128
---	-----

**СПОРТТЫҚ ЖАТТЫҒУДЫҢ
ТЕОРИЯСЫ МЕН ӘДІСТЕМЕСІ**

**ТЕОРИЯ И МЕТОДИКА
СПОРТИВНОЙ ТРЕНИРОВКИ**

**THEORY AND METHODOLOGY
OF ATHLETIC TRAINING**

<i>Адамбеков Е.К.</i> Детско-юношеский футбол в Казахстане: современное состояние и тенденции развития.....	140
--	-----

<i>Жалел А., Аликей А., Отаралы С.Ж.</i> Әртүрлі дене қыздыру әдістерінің жеңіл атлетикалық секіру тиімділігіне тигізетін әсері.....	146
---	-----

<i>Қуспанов Н.С., Дошыбеков А.Б., Ботагариев Т.Ә, Мамытов Б.К., Асқаров С.Н.</i> Қазақ күресі бойынша жаттықтырушының кәсіби дайындығының негізгі компоненттері	152
--	-----

<i>Марчибаева У.С., Али Ж., Есельбаева А.К., Қуланова К.К., Сыздыкова С.Ж.</i> Состояние и перспективы паралимпийского спорта в Казахстане	162
---	-----

<i>Орлов А.И., Есельбаева А.К., Доскараев Б.М., Артюшенко А.А, Буркитбаева М.Ж.</i> Отдельные аспекты занятий женской самообороной в программе клубной системы Казахского Национального женского педагогического университета.....	169
--	-----

<i>Усина Ж.А., Баянбаева Т.С., Кударова Н.А., Жангабыл М.С.</i> Футболшылардың жылдамдық қасиеттерін саралап дамыту бойынша ұсыныстарды негіздеу және әзірлеу	178
---	-----

Сведение об авторах	187
---------------------------	-----

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ,
СПОРТ ЖӘНЕ ТУРИЗМ САЛАСЫНДА
МАМАНДАРДЫ ДАЯРЛАУ

ПОДГОТОВКА СПЕЦИАЛИСТОВ
В ОБЛАСТИ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ,
СПОРТА И ТУРИЗМА

TRAINING OF SPECIALISTS IN THE FIELD
OF PHYSICAL EDUCATION,
SPORT AND TOURISM

Alimova Sh.Zh.^a, Mardenova G.B.

Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Pavlodar, Kazakhstan

METHODS OF FORMING STUDENTS' RESEARCH COMPETENCY OF THE EDUCATIONAL PROGRAM «PHYSICAL EDUCATION AND SPORT»

Alimova Sholpan Zhanbolatovna, Mardenova Gulsara Bazkenovna

Methods of forming students' research competency of the educational program «Physical education and sport»

Abstract. The presented work discusses the methods of forming students' research competency of the educational program "Physical education and sport". The article analyzes psychological and pedagogical literature of Kazakhstan and foreign researchers. A survey was conducted according to the method of A.A. Karmanov "Goal – Means – Result", quantitative data analysis was carried out with SPSS Statistics program. In order to determine the most effective methods for the formation of future physical education teachers' research competency, 69 3rd year students of Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan participated in the experiment. The study presents the materials of the discipline of the university component "Fundamentals of research activities and academic writing". During the lectures and practical classes, the authors applied the methods of problem-based learning and the method of projects as the most effective methods for the formation of students' research competency. Experimental data confirm the need to include future physical education teachers in the research process for the formation of key and subject competencies.

Key words: research competency, physical education, problem-based learning, project method, survey.

Алимова Шолпан Жанболатовна, Марденова Гүлсара Базкеновна

«Дене шынықтыру және спорт» білім беру бағдарламасы бойынша студенттердің зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастыру әдістері

Аңдатпа. Ұсынылған жұмыста «Дене шынықтыру және спорт» білім беру бағдарламасы бойынша студенттердің зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастыру әдістемесі қарастырылған. Мақалада қазақстандық және шетелдік ғалымдардың психологиялық-педагогикалық әдебиеттеріне талдау жасалды. А.А. Карманов «Мақсат – құрал – нәтиже» және SPSS Statistics көмегімен мәліметтердің сандық талдауы жүргізілді. Болашақ дене шынықтыру мұғалімдерінің зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастырудың тиімді әдістерін анықтау мақсатында экспериментке Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің 3 курсының 69 студенті қатысты. Зерттеу жұмысында университеттің «Ғылыми-зерттеу қызметі және академиялық жазу негіздері» компоненті пәнінің материалдары берілген. Дәрістер мен практикалық сабақтарда авторлар студенттердің зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастырудың ең тиімді әдістері ретінде проблемалық оқыту әдісі мен жобалар әдісін қолданды. Эксперименттік деректер болашақ дене шынықтыру мұғалімдерін негізгі және пәндік құзыреттіліктерді қалыптастыру үшін ғылыми-зерттеу процесіне қосу қажеттілігін растайды.

Түйін сөздер: зерттеушілік құзыреттілігі, дене шынықтыру, проблемалық оқыту, жобалық әдіс, сауалнама.

Алимова Шолпан Жанболатовна, Марденова Гүлсара Базкеновна

Методы формирования исследовательской компетенции студентов образовательной программы «Физическая культура и спорт»

Аннотация. В представленной работе рассматриваются методы формирования исследовательской компетенции студентов образовательной программы «Физическая культура и спорт». Проанализирована психолого-педагогическая литература казахстанских и зарубежных ученых. Проведен опрос по методике А.А. Карманова «Цель – Средство – Результат», для количественного анализа данных использована программа SPSS Statistics. С целью определения наиболее эффективных методов формирования исследовательской компетенции будущих учителей физической культуры в эксперименте участвовали 69 студентов 3 курса обучения Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан. В исследовании представлены материалы дисциплины вузовского компонента «Основы научно-исследовательской деятельности и академическое письмо». Авторами статьи на лекционных и практических занятиях были применены методы проблемного обучения и метод проектов как наиболее эффективные методы для формирования исследовательской компетенции студентов. Экспериментальные данные подтверждают необходимость включения будущих учителей физической культуры в исследовательский процесс для формирования ключевых и предметных компетенций.

Ключевые слова: исследовательская компетенция, физическая культура, проблемное обучение, метод проектов, анкетирование.

Introduction. The quality of training in higher education institutions is determined not only by the acquired subject knowledge, skills and experience in the professional field, but also by the availability of research skills. Students of the educational program “Physical education and sport” should have the ability to maintain the required level of physical fitness, apply the methods of physical education, use the methods of cognition, teaching and research. Universities create research environment for future physical education teachers, including scientific schools, publications in research journals, participation in conferences and subject Olympiads. In this way, the environment is set up for students to develop their research skills. Competency is regarded as the level of readiness that a person must have in order to perform various tasks [1]. The implementation of the research competency of the future teacher is considered by V. Lamanaukas and D.V. Augiene to be formed at two levels: theoretical – during the educational process and practical – during the passage of pedagogical practice by students [2].

R.Zh. Aubakirova and N.Yu. Fominykh note in their study that students of all specialties should be able to identify important research questions, plan and develop a project, analyze literature, assess the outcomes of their activities, and carefully collect, store, and analyze data [3].

According to A.K. Mynbaeva, students’ research activities are consistently formed. The study of scientific literature, writing straightforward scientific papers such as abstracts, reviews, graduation work, and technologies for writing mini-research projects are the first steps in developing knowledge, skills, experience, and technologies for research activity. Later, students develop experience in scientific communication and grant writing [4]. Researchers recommend using the project method, which is based on the use of the student’s personal experience, the possibility of independent topic selection, and planning and selecting the research trajectory [5, 6]. In order to solve problems and organize students’ mental activity during group work, the problem-based learning approach should be used [7, 8].

Researchers write about the need for future teachers to master the cycle of psychological and pedagogical disciplines, elective courses to deepen understanding of the specifics of modern pedagogical research, the formation of a basic set of research competencies [9]. Students of the educational program “Physical education and sport” of the Pavlodar Pedagogical University named after

Alkey Margulan have the discipline “Fundamentals of research activities and academic writing” in the curriculum. This discipline is studied in the 5th semester, in the 3rd year of study. Students learn the organization and planning of scientific research in the field of physical education and sport, design, presentation and evaluation of results, mathematical and statistical processing of the data obtained.

The purpose of this work is to determine the most effective methods of forming students’ research competency of the educational program “Physical education and sport”.

Methods and organization of research. An analysis and generalization of research works on the study of students’ research competency were conducted in order to describe the theoretical underpinnings of our study. A survey, pedagogical experiment, and data analysis were used to diagnose the level of the 3rd students’ research competency. The “Goal – Means – Result” questionnaire, created by A.A. Karmanov [10] was utilized to gauge a researcher’s level of research proficiency. Processing statistical data was done using SPSS Statistics software.

The respondents of our study were students of the educational program “Physical education and sport” of Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan. The study was conducted in the 1st semester of 2022-2023 academic year, the total number of respondents is 69 students.

Research results and their discussion. At the ascertaining stage of the pedagogical experiment, the presence and level of research competency of 3rd year students of the educational program “Physical education and sport” were assessed using the online questionnaire “Goal – Means – Result”, which reflects the key elements of research activity.

The results of the questionnaire from the ascertaining stage of the study for the experimental group (35 students) and the control group (34 students) using the “Goal – Means – Result” methodology are shown in Figures 1 and 2.

The questionnaire’s results were interpreted in accordance with the table of responses [10]. According to the analysis of the “Goal” scale’s indicators, 21 students (61.8%) from the control group (CG) and 22 respondents (62.9%) from the experimental group (EG) struggle to set healthy goals for themselves, and their motivations are not systemic. The goals are not stable in 10 students (29.4%) from the CG and 9 (25.7%) from the EG, and the actions are not always practical. When choosing a goal, students turn to advice from others

and use hints. Only 3 (8.8%) of the CG students and 4 (11.4%) of the EG students set reasonable

objectives and are only concerned with the end result; their motivations are systematic.

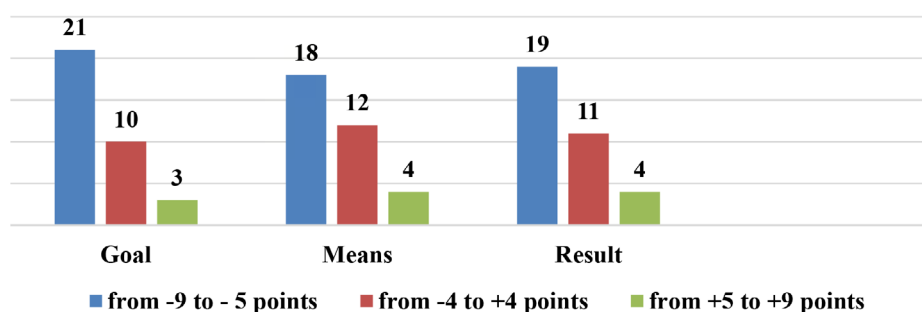

Figure 1 – The results of the questionnaire according to the method «Goal – Means – Result» of the control group

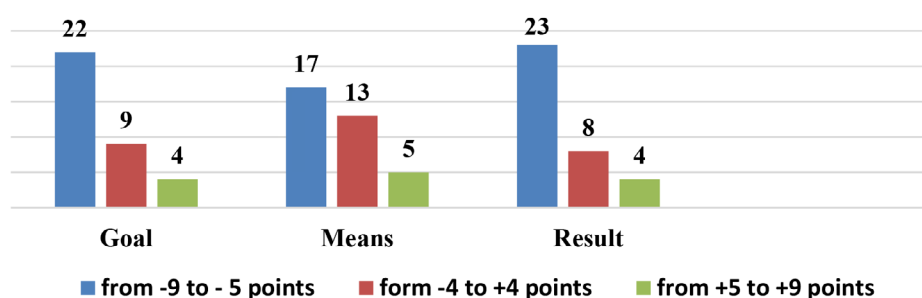

Figure 2 – The results of the questionnaire according to the method «Goal – Means – Result» of the experimental group

The 'Means' scale indicator revealed that 18 students (52.9%) from the CG and 17 (48.6%) from the EG lacked the resources necessary to accomplish their objectives. This group of students exhibits conformity and situational dependence, which prevents them from reaching their full potential. Due to the absence of a positive objective, 12 students (35.3%) from the CG and 13 students (37.1%) from the EG occasionally struggle to make decisions regarding means. The optimal number of points was achieved by 5 students from the EG and 4 students from the CG, respectively, representing freedom in means selection, spontaneity in behavior, and situational responsiveness.

According to the scale indicator "Result", 19 of CG students (55.9%) and 23 of EG respondents (65.7%) tended to overestimate the outcomes of their work, personal growth is unpredictable, and the subjects were interested in their inner lives. 8 students (22.9%) in the experimental group and 11 students (32.4%) in the control group honestly evaluate who they are and what they have

accomplished. For 4 respondents (11.7%) from the CG and 4 (11.4%) from the EG, personal growth is dynamic. Both groups undervalue the outcomes of their efforts and are critical of themselves.

The ascertaining experiment with the students of the educational program "Physical education and sport" was followed by the start of the formative stage of the pedagogical experiment. Future physical education teachers were trained in research skills not only during class hours but also after class hours.

Lectures and seminars on the subject matter of the university component "Fundamentals of research activities and academic writing" for 3rd year students had some issues. Teaching strategies that foster independent thought, creativity, the capacity for students to articulate their points of view, and everything else that helps students develop research competency were utilized in practical classes. Students of the educational program "Physical education and sports" were taught to use project-based learning in addition to the problem-based learning approach.

The main goal of problem-based learning is to help students develop their critical and then creative thinking skills. It indicates that by structuring the educational process, which includes the development of problem situations under the management of a teacher, and the organization of students' independent activities, their capacity for critical thought is enhanced. Problem-based learning's target orientations include strengthening previously acquired knowledge, independent work, the development of research skills and abilities. The creation of a problem situation, which is a sense of mental difficulty, is a crucial step in problem-based learning. The key to problem-based learning is that a teacher assigns students a task, engages them, and challenges them to find a solution, leading to the acquisition of new knowledge and ensuring that each student is actively engaged.

Using search and problem-solving techniques in the educational process, project-based learning enables to combine educational and research activities and create new things. Project-based learning teaches students how to think critically on their own, how to work with information, how to base their decisions on facts and scientific principles, how to draw logical conclusions, how to work in a team, collaborate, and how to play a variety of social roles. Students will be able to improve their research skills by applying project activities to the educational process and producing a finished item in the form of a report, presentation, or final project.

Examples from research experiments on the ways to develop students' research skills:

- create a mind map for the various research projects. What kinds of research projects are you aware of? Complete the mind map;
- read the scientific article “Professional competence of a teacher as a factor in the training

of physical education specialists” in the journal “Theory and Methods of Physical Education” Volume 67, Issue 1 (2022), and write down 5-6 key words from it;

- select and read a scientific article in the journal “Theory and Methods of Physical Education” and then write an annotation to this article;

- read the article “Professional portrait of a twenty-first-century educator” from Bulletin of the KazNPU with the series “Pedagogical Sciences” Review the main points of this article;

- exercises to improve the capacity for problem-solving:

1. The “Continue the story” task fosters the ability to view the same phenomena and events from various angles. For instance, “Almost all of the fifth graders showed up to physical education class without a uniform”. Continue the narrative by examining the situation from the viewpoints of the supervisor, the school psychologist, the physical education teacher, their classmate, and a trainee student at a pedagogical university.

2. Make up a tale with this resolution of educational context: “When the lesson’s bell rang, fifth-grader Aidon remained standing beneath the basketball hoop. Understanding what occurred at the beginning and why it ended that way is necessary. The presentation’s originality and logic are assessed;

- what traits a teacher in the XXI century should possess on a professional and personal level. Write an essay;

- browse Znaniy.com and Lan’ digital resource libraries which include newspapers, magazines, scientific journals, tutorials, lesson plans, videos and digital learning resources. Familiarize yourself with the Znaniy.com electronic library system (Figure 3).

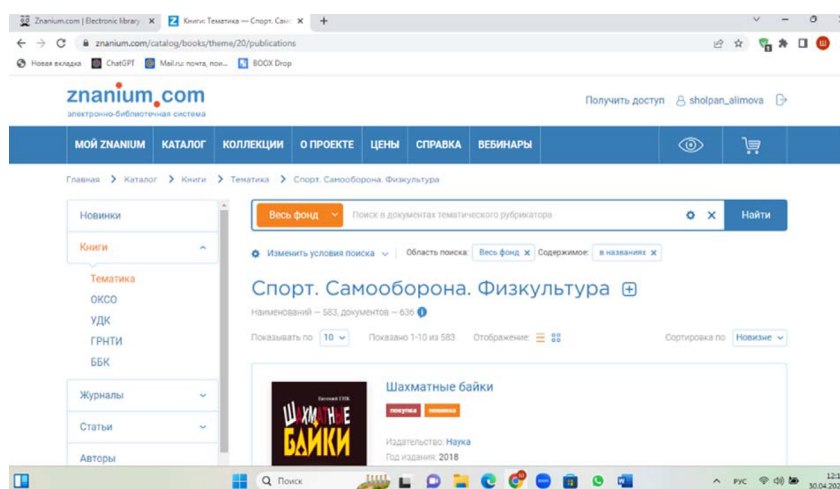

Figure 3 – Electronic library system «Znaniy.com»

- create a bibliographic list for students enrolled in the specialty/educational program “Physical education and sport” using electronic library systems and online resources;
- conduct scientific research at the university.

Complete the table. What jobs do teachers and students have in the scientific world? What distinguishes research activities from both educational and scientific? Fill your response in table 1.

Table 1 – The difference between educational and scientific research activities

Comparison criteria	Educational research activities	Scientific research activities
Purpose of activity		
Organization of activities		
The degree of students' independence		
Results presentation forms		
Significance of the study results		

- informing plays a huge role in attracting students to research activities. In your opinion, which of the proposed methods of informing students is the most effective and why?

- 1) announcement;
- 2) speech at the parent meeting;
- 3) sending information by e-mail;
- 4) campaigning through social networks (Facebook, Instagram, Twitter, VKontakte, LinkedIn).
- 5) information on the official website of the university;

- 6) open day;
 - 7) presentations;
 - 8) SMS or WhatsApp mailing;
 - 9) a tour of the libraries and laboratories of the university;
 - 10) leaflets;
- make a three-part diary of one of the parts of the article “Professional competence of a teacher as a factor in the training of physical education specialists” in the journal “Theory and Methods of Physical Education”, Volume 67, Issue 1 (2022) in Table 2:

Table 2 – Three-part diary

Favorite Quote	My comments	Questions that have arisen

- present a project of an extracurricular activity for students. It is necessary to take into account the relevance of the topic of the event, the subject area, the goal, tasks, stages of the project and the possibility of using the results obtained in pedagogical practice. For example: “Sports dynasties of our university”, “Physical education teacher of the 21st century”, “Health-saving technologies in physical education lessons”.

The management of students' problem-based learning was figured out in the classrooms with students. There were several factors taken into consideration, including the creation of

informative tasks, the development of students' motor skill knowledge, pedagogical control over the assimilation of the material taught, the correction of teacher and student actions, the development of skills that encourage independent performance of physical exercises, and the demonstration of a new level of task completion in physical education.

The results of the questionnaire according to the “Goal – Means – Result” method of the control group and the experimental group after the formative experiment are shown in Figures 4 and 5.

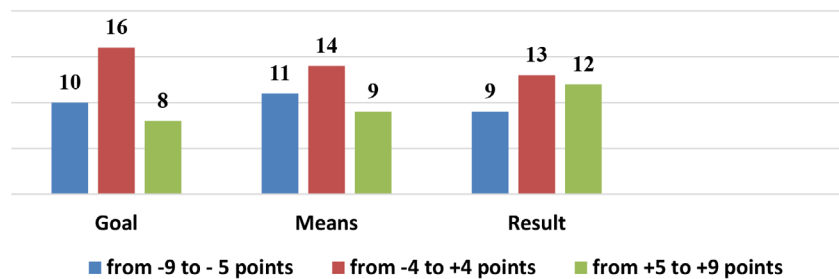

Figure 4 – The results of the questionnaire according to the method «Goal – Means – Result» of the control group after the formative experiment

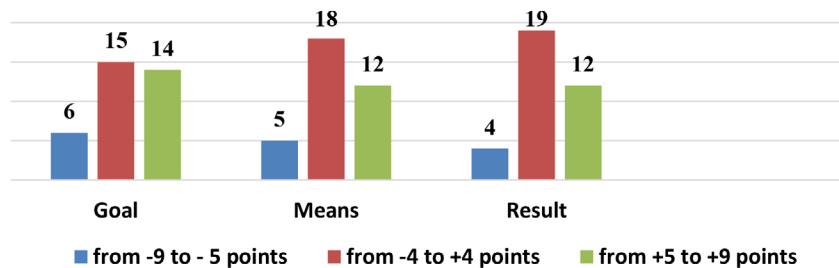

Figure 5 – The results of the questionnaire according to the method «Goal – Means – Result» of the experimental group after the formative experiment

The indicators on the “Goal” scale after the formative experiment show the following outcome: setting goals is difficult for 10 students from the CG (29.4%) and 6 students from the EG (17.1%). When choosing a goal, 16 students (47%) from the CG and 15 (42.9%) from the EG offered assistance. Goal-setting occurs independently for 8 students (23.6%) from the CG and 14 students (40%) from the EG.

The “Means” scale indicator shows that 5 (14.3%) of the experimental group’s respondents and 11 (32.3%) of the control group’s respondents lack the resources they need to reach their objectives. Periodically, 14 students (41.2%) of the control group and 18 students (51.4% of the EG) have trouble selecting means. The outcome of 9 students (26.5%) from the CG and 12 students (34.3%) from the EG shows flexibility in means.

The questionnaire results in terms of “Result” show that 4 students from the EG (11.4%) and 9 students from the CG (26.5%) overestimate the outcomes of the work completed. A proper evaluation of the outcomes of their activities was made by 13 students (38.2%) in the control group and 19 students (54.3%) in the experimental group. 12 respondents from the CG (35.3%) and 12 respondents from the EG (34.3%) constantly strive to improve their daily activities.

Students can manage educational content by using the project-based learning method, problem-based learning, and the developed course “Fundamentals of research activities and academic writing” for them, which increases their independence and responsibility for their learning. After completing the course, students in the educational program “Physical education and sport” have honed their ability to use databases, charts, and graphs in research projects and extracurricular communication, as well as search and process information from electronic library systems.

Conclusions. As a result, it can be said that, in comparison to the control group, students in the experimental group have significantly improved their level of research skills. The experimental group of students received instruction using project-based learning and problem-based learning techniques during the “Fundamentals of research activities and academic writing” lessons, while the control group received conventional instruction.

To successfully develop research skills for students of the educational program “Physical education and sport” first is necessary to guide the process of preparing students to use the method of problem-based learning and the method of projects.

Second, to arrange for student interaction during research activities. Third, establish a connection between research and learning. The use of diagnostics for the growth of students' abilities and research skills each year of study is the most crucial the educational process.

References

- 1 Manzheley, I.V. Physical education: competence-based approach. – Tyumen, 2011. – 182 p.
- 2 Lamanauskas V., Augiene D. Scientific research activity of students' pre-service teachers of sciences at university: significance, readiness, effectiveness and career aspect // Journal of Baltic Science Education. – 2016. – №6 (15). – P. 746-758.
- 3 Aubakirova R.Zh., Fominykh N.Yu. Methods of scientific and pedagogical research. – M., 2020. – 88 p.
- 4 Mynbaeva A.K. History, theory and technologies of scientific activity of higher school: monograph. – Almaty, 2010. – 249 p.
- 5 Dzholdasbekova B.U., Amirova R.Zh., Shanaev R.U. Innovative activity in education: project method // Bulletin of KazNU named after Al-Farabi. – 2019. – №1(58). – P. 102-108.
- 6 Hardinata, R., Yosika, G. F., Haïdara, Y., Perdana, R. P., Gustian, U., Suryadi, D., Sacko, M., Abidin, M. Z. Project based learning model: can it improve dribbling skills in soccer games? // Indonesian Journal of Physical Education and Sport Science. – 2023. – №3(1). – P. 69-80. URL: <https://doi.org/10.52188/ijpess.v3i1.387>
- 7 Tadjer H., Lafifi Y., Seridi-Bouchelaghem H., Gülseçen S. Improving soft skills based on students' traces in problem-based learning environments // Interactive Learning Environments. – 2022. – №10(30). – P. 1879-1896. URL: <https://doi.org/10.1080/10494820.2020.1753215>
- 8 Trullas, J.C., Blay, C., Sarri, E. Effectiveness of problem-based learning methodology in undergraduate medical education: a scoping review // BMC Medical Education. – 2022. – №22(104). – P. 1-12. URL: <https://doi.org/10.1186/s12909-022-03154-8>
- 9 Khan N.N., Kolumbayeva Sh.Zh., Karsybayeva R.K., Nabuova R.A., Kurmanbekova M.B., Syzdykbayeva A.D. Evaluation of the program effectiveness of research competence development in prospective elementary school teachers // International Journal of Environmental and Science Education. – 2016. – №18 (11). – P. 12299-12316.
- 10 Karmanov A.A. Online-questionnaire “Goal – Means – Result”. URL: <http://testoteka.narod.ru/prof/1/11.html>

Хат-хабарға арналған автор (бірінші автор)	Автор для корреспонденции (первый автор)	The Author for Correspondence (The First Author)
Алимова Шолпан Жанболатовна – PhD, оқытушы-сарапшы, Өлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ., Қазақстан, e-mail: sholpan_alimova@mail.ru , ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4254-1932	Алимова Шолпан Жанболатовна – PhD, преподаватель-эксперт, Павлодарский педагогический университет имени Өлкей Марғұлан, г. Павлодар, Казахстан, e-mail: sholpan_alimova@mail.ru , ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4254-1932	Alimova Sholpan Zhanbolatovna – PhD, teacher-expert, Pavlodar pedagogical university named after Alkey Margulan, Pavlodar, Kazakhstan, e-mail: sholpan_alimova@mail.ru , ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4254-1932

¹Бутабаева Л.А.^а, ¹Умирбекова А.Н., ²Исмагулова С.К., ²Ногайбаева Г.А.

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

²БІ. Алтынсарин атындағы ұлттық білім академиясы, Астана қ., Қазақстан

ИНКЛЮЗИВТІ ОРТАҒА ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІ ЖӘНЕ СПОРТ МАМАНДАРЫН КӘСІПТІК БАҒДАРЛАУ

Бутабаева Лаура Аскарровна, Умирбекова Акерке Нурланбековна, Исмагулова Светлана Кужаковна, Ногайбаева Гүлбаршин Аскеновна

Инклюзивті ортаға дене мәдениеті және спорт мамандарын кәсіптік бағдарлау

Аңдатпа. Бұл мақалада инклюзивті ортаға дене мәдениеті және спорт мамандарын кәсіптік бағдарлау бағыттары және дене мәдениетіне спорт мамандарының қатынасын қарастыруға арналған. Мақала барысында инклюзивті білім беру, кәсіптік бағдарлау ерекшеліктері, инклюзивті білім беру ортасын қалыпты деңгейде, сапалы негізде құрудағы дене шынықтыру орны мен рөлін көрсету. Білім беру мекемелерінде заманауи инклюзивті білімді сапалы негізде жүргізу үшін дене мәдениеті және спорт мамандарының аса қажеттігі көрсетілген, себебі дене мәдениеті және спорт мамандары медициналық, биологиялық, психологиялық білімдері бар, баланың даму ерекшелігін жақсы игерген, дене мәдениеті, салауатты өмір салтын сақтау бойынша кәсіби шеберлігі бар, инклюзивті негіздегі мәдени білім беруге мүмкіндігінің ерекшеліктері айқын. Болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарының инклюзивті ортаға, мүмкіндігі шектеулі балаларға жалпы қатынасы мен қабылдау деңгейін анықтап, көзқарасын талдау үшін дене мәдениеті және спорт мамандарымен сауалнама жүргізіліп, нәтижесі талданып көрсетілді. Қысқаша зерттеу мақсаты мен міндеттеріне сай қорытынды мен ұсыныстар берілді. Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі ІРН АР 14871693 «Мектеп оқушыларын кәсіби бағдарлаудың инклюзивтігін қамтамасыз етудің ұйымдастырушылық-әдіснамалық негіздері» жобасы аясында қазақстандық ғалымдар жүргізді.

Түйін сөздер: дене мәдениеті және спорт, болашақ маман, кәсіби бағдарлау, инклюзивті білім беру ортасы.

Butabaeva Laura Askarovna, Umirbekova Akerke Nurlanbekovna, Ismagulova Svetlana Kuzhakovna, Nogaybaeva Gulbarshin Askenovna

Professional orientation of physical culture and sports specialists towards an inclusive environment

Abstract. This article is intended to consider the directions of professional orientation of physical culture and sports specialists to an inclusive environment and the attitude of physical culture and sports specialists to it. In the course of the article, the place and role of physical education in creating an inclusive educational environment at a normal level, on a qualitative basis, will be presented. Physical culture and sports specialists are very necessary to conduct modern inclusive education in educational institutions on a quality basis, because physical culture and sports specialists have medical, biological, psychological knowledge, have well mastered the peculiarities of child development, and have professional skills in maintaining physical culture and a healthy lifestyle. , the features of the opportunity to provide cultural education on an inclusive basis are clear. In order to determine and analyze the general attitude and acceptance level of future physical culture and sports specialists towards an inclusive environment, children with disabilities, a survey was conducted with physical culture and sports specialists and the results were analyzed. Brief conclusions and recommendations were given according to the goals and objectives of the research. This study was conducted by Kazakh scientists, within the framework of the project of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan ІRN АР14871693 «Organizational and methodological foundations for ensuring inclusiveness of school students' career guidance».

Key words: physical culture and sports, future specialist, professional orientation, inclusive educational environment.

Бутабаева Лаура Аскарровна, Умирбекова Акерке Нурланбековна, Исмагулова Светлана Кужаковна, Ногайбаева Гүлбаршин Аскеновна

Профессиональное ориентирование специалистов физической культуры и спорта к инклюзивной среде

Аннотация. В данной статье рассматриваются направления профессиональной ориентации специалистов физической культуры и спорта на инклюзивную среду и отношение к ней, а также место и роль физического воспитания в создании благоприятной и качественной инклюзивной образовательной среды. Специалисты по физической культуре и спорту необходимы для создания

современного инклюзивного образования в общеобразовательных учреждениях на качественной основе, поскольку специалисты по физической культуре и спорту владеют медицинскими, биологическими, психологическими знаниями, знакомы с особенностями развития ребенка, обладают профессиональными навыками поддержания физической культурой здорового образа жизни. С целью определения уровня принятия и общего отношения будущих специалистов физической культуры и спорта к инклюзивной среде, детям с ограниченными возможностями здоровья был проведен опрос специалистов физической культуры и спорта и проанализированы его результаты. В соответствии с целями и задачами исследования даны краткие выводы и рекомендации. Данное исследование было проведено казахстанскими учеными в рамках проекта МОН РК ИРН АР14871693 «Организационно-методологические основы обеспечения инклюзивности профессионального ориентирования обучающихся школ».

Ключевые слова: физическая культура и спорт, будущий специалист, профессиональная направленность, инклюзивная образовательная среда.

Кіріспе. Инклюзивті білім берудің басты мақсаты еліміздің әр азаматын қалыпты әлеуметтік ортаға бейімдеу, барлық тұлғаның дамуына, өніп-өсуіне, білім алуына, еңбек етуіне қолайлы орта құру мүмкіндігін көрсетеді. Инклюзивті ортада арнайы педагог мамандармен қатар, педагог, психолог, әлеуметтік педагог, дене мәдениеті және спорт маманы сынды қосымша мамандық иелерінің рөлі зор. Себебі білім беру мекемелеріне еркін түрде келу мен кету, барлық мүмкіндігі шектеулі балаларды тең дәрежеде әлеуметтік өмірге қосу ең бір маңызды міндеттемелердің бірі. Бүгінде әрбір білім, білік және дағды өмірге пайдалы, болашақ қызметінде нақты қолданылуға мүмкіндік беретін дағдылар, барлық әмбебап мамандық иесіне жарамды болуын қадағалау керек. Оқу орнын бейімдеу ерекше білім беру қажеттілігі бар балалардың жеке мүмкіндіктерін ескеруден тұрады. Жалпы негізде бүгінде әр баланың мүмкіндігін ескеруге, болашақ маманның жеке-тұлғаға бағдарланған әдістемесін қолдану маңызды [1].

Мүмкіндігі шектеулі балаларды арнайы негізде қолдау, психологиялық-педагогикалық демеу шараларынан тұрады. Психологиялық және педагогикалық демеу көрсету жүйелі түрде, білім беру мекемелерімен ұйымдастырылатын іс-шара, оның негізінде қалыпты және сапалы білім беру ортасын құру мүмкіндігі, ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларға дербес негіздегі амал құру арқылы қоғамдық ортаға бейімдеу орын алады [2]. Жалпы осы қалыпты орта құрудағы ең бір маңызды фактор қосымша мамандар қызметі, яғни дефектолог маманмен қатар қосымша мамандар, мысалы әлеуметтік педагог, психолог, дене мәдениеті және спорт мамандары кіреді. Бұл мамандар оқу үдерісін жүйелі түрде жүргізуде маңызы зор. Ал инклюзивті білім беру ортасына болашақ мамандардың дұрыс негіздегі дайындығын қалыптастыру, бағыт-бағдарын беру, бағдарлау мүмкіндіктерін айқындау аса өзекті.

Инклюзивті білім беру дегеніміз жалпы ғылыми термин ретін Саламан декларациясы негізінде 1994 жылы ендірілген, ол ерекше білім қажеттілігі бар білім алушыларды білім беру жүйесіне практикалық негізде, саяси және ұстанымдық мүмкіндіктерін ендіру [3].

Еліміздің әлемдік аренада белгілі бір даму аймағында өз үлесіне ие болуы үшін әсер етуші факторлар сан алуан, соның бірі және зерттеу маңыздысы шетелдік білім беру жүйесімен сәйкес оқыту жүйесін құру, ал оның қатарынан қалыпты негіздегі инклюзивті білім беру жүйесі маңызды орынға ие. Осы орайда, әр жоғары оқу орындары өз мамандарын дайындау үдерісіне, инклюзивті білімге бағдар беруінің өзектілігі айқын екенін көреміз. Сол сияқты, дене мәдениеті және спорт саласының болашақ мамандары инклюзивті білім беру жүйесі деген не, мүмкіндігі шектеулі бала категориялары кімдерді қамтиды және сапалы түрде инклюзивті білім беру ортасында жұмыс жасау мүмкіндіктерін дамытуға басты назарды бөлуі керек. Жалпы инклюзивті білім беру пәні әр мамандықтың білім беру бағдарламасына міндеттелген пәндер қатарына кіретіндіктен, болашақ мамандарға жалпылама ақпарат беретіні мәлім. Дегенмен бұл пән тереңдетіліп оқытылмайды, алғашқы курстарда базалық білім компоненті ретінде жүреді. Яғни болашақ мамандарда жалпылама ақпарат бар, ол білім беру жүйесіне деген қатынасын айқын көрсете алу мүмкіндігіне ие. Дегенмен, болашақ дене мәдениеті және спорт мамандары үшін, мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс түрлерін, жаңа әдістерін, оқыту формаларын, тәсілдерін білу маңызы зор. Өйткені жалпы тұлғаның физикалық дамуы, оның қырсырын жетік меңгерген мамандардың болуы, сапалы негіздегі инклюзивті білім беру ортасын құруда маңызы айқын әрі өзектілігі зор екенін көреміз.

Осы орайда, инклюзивті ортаға дене мәдениеті және спорт мамандарын кәсіптік бағдарлау

бағытында жүргізілген зерттеуге сәйкес, *мақсатты түрде* дене мәдениеті және спорт мамандарының дайындығына сай инклюзивті орта ерекшеліктерін ескеру мен қажетті дағдыларды қалыптастыру мүмкіндіктерін көрсетуді жөн көрдік. *Зерттеуіміздің басты міндеттері*, инклюзивті білім беру ортасының негіздерін теориялық негізде талдау арқылы маңызын айқындау, дене мәдениеті және спорт мамандарының дайындық деңгейіне сай инклюзивті білім беру ортасына сай рөлін көрсету, практикалық міндеттемесі болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарының инклюзивті білім беру ортасында жұмыс жасауға даярлығын, жалпы инклюзивті білім беру туралы түсініктердің қалыптасу деңгейін көруге бағытталған.

Әдістер мен материалдар. Мақала жазу кезінде ғылыми негізде психологиялық және педагогикалық еңбектер талданып, әдістемелік мүмкіндіктер айқындалды. Инклюзивті білім беру, дене мәдениеті және спорт мамандарының ерекшеліктері көрсетіліп, негізгі кәсіптік бағдарлау мүмкіндіктері айқындалып, ғылыми-теориялық негіздеріне талдау жасалды. Зерттеу кезінде дене мәдениеті және спорт мамандарының инклюзивті білім берудегі рөлі, мүмкіндіктері, білім беру мазмұны, мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасаудың ерекше белгілері анықталды. Дене мәдениеті және спорт мамандарының инклюзивті ортаға көзқарасы, жалпы мүмкіндігі шектеулі балаларды қабылдау ерекшеліктері теориялық негізде талданып, эмпирикалық негіздегі зерттеулер қажеттілігі айқындалып, сауалнама алынып, маңызды сипаттамаларына талдау жасалынды. Зерттеу негізінде алған нәтижелер арқылы тиімді қорытындылар жасауға мүмкіндік алдық.

Нәтижелер мен талқылаулар. Ғалымдардың зерттеуінің нәтижесінде бейімделген дене мәдениеті бағдарламаларының негізгі мазмұндық құрамы ерекше білім қажеттілігі бар білім алушылардың өзін-өзі өзектендіру, өзіндік білім алу ерекшеліктері, өзін-өзі іске асыру мүмкіндіктері, ол өз кезегінде мүмкіндігі шектеулі білім алушылар үшін дене мәдениеті мен спорт мүмкіндіктерін кең негізде ашады, кәсіби бағдар беру аясын кеңейтеді. Білім беру үдерісінің негізгі субъектілері іс-әрекетін маңызды түрде бағдарлау мен әр білім алушыға жеке білім алу траекториясын ашу мен білім беру жүйелерінде инклюзивті білім беру мүмкіндіктерін дене мәдениеті және спорт бағдарламалары бойынша іске асыруға мүмкіндік тудырады [4].

Жоба негізінде алған нәтижелеріне сай «Тьютерлер мектебін» құру мүмкіндіктерін қарастырған; осы бағдарлама арқылы болашақ мамандардың іс-әрекетіндегі жаңа әрекеттерді, көптеген күнделікті өмірде туындайтын міндеттерді шешу, өзгені дұрыс түсіну мен дұрыс қабылдай алу мүмкіндіктерін, эмпатияны басқару, ерекше білім қажеттілігі бар балалармен жұмыс жасау ерекшеліктерінің мүмкіндіктерін көрсеткен. Яғни бұл бағдарлама мазмұнына ерекше білім алу қажеттілігі бар балалар қандай, ерекше білім алу қажеттіліктері не деген сұраққа, ерекше білім алу қажеттілігі бар адамдарға көмек беру мүмкіндіктері, көзі көрмейтін ерекше білім алу қажеттілігі бар адамдардың ерекшеліктері туралы ақпараттар беру, тренингтік сабақтар жүргізілген [5].

Зерттеу барысында дене шынықтырумен шұғылдану дені сау бала үшін де, мүмкіндігі шектеулі бала үшін де аса өзекті екенін көрсеткен. Көп жағдайда мүмкіндігі шектеулі бала үшін дене шынықтыру психологиялық жағынан да, дене дамуы жағынан да, әлеуметтік деңгейі жағынан да таптырмас бейімдеу амалы бола алатындығы сипатталады. Сабақ уақытында ғана емес, сонымен қатар сабақтан тыс уақытта да түзету, сауықтыру шараларына арнау қажеттілігін алға тартады. Мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс ерекшеліктерін ескеретін маман даярлау мәселесі қазір аса маңызды және ерекше қажеттілігі бар білім алушылармен жұмыс ерекшелігін ескеретін білікті маман болу қоғамның заманауи міндеттемелерінің бірі болып табылады [6].

Инклюзивті білім беру ортасында дене мәдениеті және спорт мамандарының жұмысын жетілдіру мәселелері кезінде көптеген кедергілерге тап болады, олардың қатарына білім беру үдерісін қажетті ақпаратпен қамту, әр білім беру үдерісі субъектісінің қажеттілігін ескеріп, білім беру ортасын құру, болашақ педагог маманның психологиялық ахуалын арттыру, мектеп оқушылары мен ерекше мүмкіндігі бар балалар арасындағы қарым-қатынастар барысында туындайтын қиындықтар, сондай-ақ, дене мәдениеті және спорт мамандарының үнемі қозғалыс аясы басым болуы себепті, қысым жағдайында қызмет етеді. Дене мәдениеті және спорт маманының баланың қауіпсіздігіне, әр балаға көңіл бөлу қажеттілігіне қарай жауапкершілік деңгейінің жоғары болуын қажет етеді, ал жауапкершілік белгілі деңгейдегі қысымды арттырады [7].

Авторлар өз зерттеуіндегі эксперимент кезінде, оның өту формасына – әңгіме, тестілеу, сауалнама жүргізу арқылы 18 бен 21 жас аралығындағы 30 студент қатысқан. Студенттерге бірнеше сұрақтар берілген (Мүмкіншілігі шектеулі балаларды қоғамның толыққанды мүшесі ету маңызы бар ма, егер болмаса не себептен; Қалыпты ортаға мүмкіндігі шектеулі балаларды қосуға қарсы немесе қолдаймын, себебі? Педагог маман инклюзивті білім беру нәтижелерімен жұмыс жасауы қажет не қажет емес? Инклюзивті білім беру ортасына сай болашақ маманды тәрбиелеу қажет немесе қажет емес? Инклюзивті білім беруді жалпы мектептерде іске асыру оқу үдерісін тиімді етеді, себебі?). Жүргізген зерттеу нәтижесінде алынған нәтижелер бойынша студенттер мүмкіндігі шектеулі балалармен бірге оқуға, бірге жұмыс жасауға қарсы емес екендігін атап көрсеткен [8].

Білім беру мекемелерінде заманауи инклюзивті білімді сапалы негізде жүргізу үшін дене мәдениеті және спорт мамандары аса қажет, дене мәдениеті және спорт мамандары медициналық, биологиялық, психологиялық білімдерді игерген, баланың даму ерекшелігін жақсы игерген, дене мәдениеті, салауатты өмір салтын сақтау бойынша кәсіби шеберлігі бар, инклюзивті негіздегі мәдени білім беруге мүмкіндігі кең болады. Осы орайда инклюзивті білім беруде дене мәдениеті және спорт мамандарының аса қажеттілігі айқын екенін көреміз. Болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарының кәсіби даярлау деңгейіндегі негізгі компоненттер инклюзивті білім беру жүйесімен ынтимақтастықта дамып, өзара шартты түрде іске асады [9].

Мүмкіндігі шектеулі адамдардың денсаулығының мүмкіндіктерін ескеру аса маңызды, спорт аясында ешбір шектеу көрмес үшін арнайы жағдайларды құру қажет, ол тек оқуға немесе спортқа емес, сондай-ақ өмірдің барлық сәттерінде маңызды әрекеттерге қатысты болады. Мемлекет тарапынан спорт кешендерінің арнайы бейімделуі, білім беру мекемелерінің арнайы бейімделуі орын алуы керек. Спорт кешендерінің, оңалту орталықтарының маңызы зор; себебі олар тұлғаның әлеуметтік ортаға толық бейімделуін қамтамасыз етеді [10].

Әр адаммен жүргізілетін жаттығулар жиыны, қозғалыс белсенділігі, дене тәрбиесі қажетті деңгейде іске асырылуы керек, осы орайда сапалы негіздегі болашақ маманды дайындау мәселесі аса өзекті. Дене мәдениеті және спорт жаттығуларын және оның адам ағзасына әсерін денсаулықты нығайту деңгейінде және психологиялық негізде

қарастыруға болады. Спорт ұлттық мәдениет құралы, білім беру жүйесіндегі тәрбие құралы, денсаулықты нығайту мүмкіндігі, оңалту шаралары, психологиялық сауықтыру құралы ретінде әлеуметтік негізде бейімдеудің таптырмас негізі болады [11].

Спорттық негізде бағдарлау жұмыстары келесідей маңызды психологиялық-педагогикалық көмек көрсетудің бағдарларын көрсеткен, негізгі ол бағдарлар жаттықтыру үдерісіне орай, жарыстарға қатысты, спорттық іс-әрекетте негізгі жағдаяттарды шешу арқылы, болашақ маман ретіндегі қажетті өмірлік маңызы бар дағдыларды игеру. Тренердің спортшыға психологиялық және педагогикалық көмек түрлері спорттық бағдар мен спорттық іріктеуден, тәрбие беруден, оқытудан, спорттық іс-әрекетті игеру дағдылары, білім мен біліктерін дамытудан, спорттық іс-әрекетті диагностикалау, түзету, кеңес беру, спорттан кеткеннен кейінгі кәсіби бағдар болуын қамтамасыз етеді [12].

Бұл эмпирикалық зерттеуді жүргізудің мақсаты болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарының инклюзивті білім беру ортасында жұмыс жасауға даярлығын, жалпы инклюзивті білім беру туралы түсініктерін қалыптастыруын көруге бағытталған. Бұл болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарын кәсіби-педагогикалық мәдениетін, яғни кәсіби маман ретінде қоғамға пайдалы іс-әрекет атқару мүмкіндігін, ерекше бағыт-бағдарын анықтауға арналған.

Зерттеу Абай атындағы ҚазҰПУ базасында, дене мәдениеті және спорт мамандығы бойынша оқитын студенттерімен жүргізілді. Жалпы бұл зерттеу түрлері көптеген қосымша бағыт мамандықтарына арналған, яғни жалпы жас мамандардың инклюзивті білім беру ортасын түсіну деңгейін көрсетеді.

Жалпы студенттермен инклюзивті орта жағдайында жұмыс жасау мүмкіндіктерін, көзқарасын анықтау кезінде, келесідей маңызды сұрақтар берілді және талданды. Инклюзивті білім туралы білімі, олардың ерекше қажеттіліктерін қалай түсінетіндігі, ерекше қажеттілік ұғымының мәні неде, инклюзивті білім беру ортасында жұмыс жасау үшін дене мәдениеті және спорт маманына қандай біліктіліктер қажет деп ойлайсыздар, инклюзивті білім беру ұстанымдары, оған сәйкес өз кәсіби іс-әрекетінді бейімдеу, қайта құру мүмкіндігі қандай, инклюзивті білім беру құндылығы неде, білім беру ортасына бейімдеу мен ерекше білім қажеттілігі бар тұлғалармен жұмыс кезіндегі қиындықтар, кәсіби маман ретіндегі даму мүмкіндіктері, білім беру меке-

мелерінде мамандардың бірлесіп жұмыс жасауының арнықтылықтарын білесіз бе, атап берсеңіз деген бағыттағы сұрақтар қойылып, нәтижесінде әр түрлі жауаптар алынғанының куәгері болдық.

Бұл сұрақтардың нәтижелері 1-16 балл аралығында бағаланды, әр көрсеткіш бойынша бағалар қосындысы есептелінді. 0-5 аралығында жинақталған балл кәсіби педагогикалық мәдениет деңгейінің инклюзивті ортада жұмыс деңгейінің өтпелі деңгейі ретінде, 6-11 балл арасындағы көрсеткіш базалық білім ретінде, 12-16 балл аралығы жоғары көрсеткішті берді.

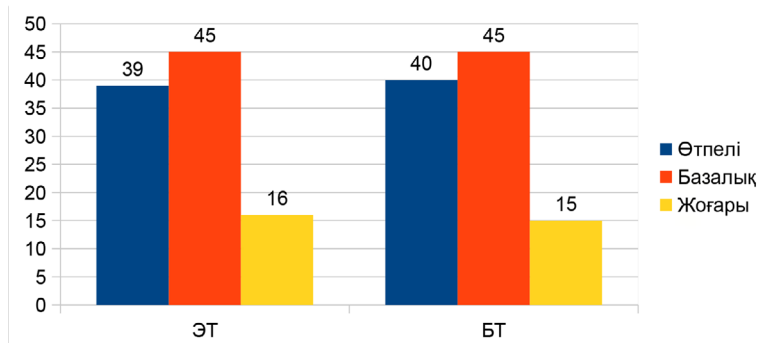
Сонымен қатар қосымша әдістемелерді қолдану бізге, болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарының инклюзивті білім ортасына дайын-

дық деңгейін, оны болашақ кәсібінде қандай негізде қолдана алатыны туралы ақпарат алуға көмек берді. Соның бірі А. Мехрабиен және Н. Эпштейннің эмпатиялық қатынасты анықтаушы әдістемесі. Ол әдістемені жүргізу нәтижесінде, төмен деңгейлі психологиялық құзыреттілігі бар студенттер саны – 25%, орташа – 53%, жоғары – 22%; Эмпатияны танытуға дайын студенттер саны орта есеппен 47% респондент; жоғары негіздегі эмпатияны танытуға даяр студенттер саны 10% пайызды құрады. Осы орайда, болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарын инклюзивті ортаға дайындау мен кәсіби негіздегі бағдарлау маңыздылығы айқын болды. Өйткені пайыздық көрсеткіш көптеген студенттерде, инклюзивті ортаға дайындық деңгейі төмен екені көрінді.

1-кесте – Инклюзивті ортаға дайындық деңгейін анықтау, болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарының кәсіби-педагогикалық мәдениеті деңгейі бойынша қызметінің мониторинг кестесі

Деңгейі	Эксперименталды топ		Бақылау тобы	
	Студент саны	%	Студент саны	%
Өтпелі	7	39	8	40
Базалық	9	45	9	45
Жоғары	3	16	3	15

Диаграмма түріндегі инклюзивті дайындық деңгейінің көрсеткіші келесідей берілген.

1-сурет – Инклюзивті ортаға дайындық деңгейін кәсіби-педагогикалық мәдениет деңгейін мониторингілеу арқылы сипаттау

Біз жүргізген зерттеуімізге сай болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарының кәсіби-педагогикалық мәдениеті инклюзивті білім беру ортасына толық негізде дайындауда мүмкіндігі төмен екендігін байқадық. Алғашқы тексеру деңгейінде көріп тұрғанымыздай екі топ нәтижесі тең, осы орайда қосымша студенттермен кәсіби бағдарлау жұмысын арттыру маңызы бар екенін айқын көре алдық.

Қорытынды. Бұл зерттеу белгілі негіздегі міндеттемелерді шешуге мүмкіндік берді, олардың қатарында: – Педагогикалық бағыттағы мамандарды дайындауда, кіріктірілген білім беру мазмұнын қарастыру және оның дене мәдениеті және спорт саласымен өзара байланысы мен рөлі туралы заманауи педагогикалық, психологиялық ақпараттарды саралау арқылы, негізгі мәндік ерекшеліктері айқындалып берілді;

– Психологиялық және педагогикалық ғылыми бағыттағы әдебиет көздерін талдау негізінде білім беру үдерісінің негізгі субъектілері іс-әрекетін маңызды түрде бағдарлау мен әр білім алушыға жеке білім алу траекториясын ашу мен білім беру жүйелерінде инклюзивті білім беру мүмкіндіктерін дене мәдениеті және спорт бағдарламалары бойынша іске асыруға мүмкіндік тудыратын мүмкіндігі бар;

– Инклюзивті білімді сапалы негізде жүргізу үшін дене мәдениеті және спорт мамандарының рөлі зор, себебі дене мәдениеті және спорт дайындық бағдарламасына медициналық, биологиялық, психологиялық білімдер толық негізде ендірілген, соның барысында бұл бағытта білім алушы әр бала даму деңгейіне сай жеке денелік, психологиялық және медициналық даму ерекшелігін игерген, салауатты өмір салтын сақтау бойынша кәсіби шеберлігі бар, инклюзивті негіздегі мәдени білім беруге мүмкіндігі кең екендігі білім беру бағдарламасының ерекшелігі ретінде айқын дәлелденді;

– Эмпирикалық зерттеу нәтижесінде болашақ дене мәдениеті және спорт мамандарының кәсіби-педагогикалық мәдениеті инклюзивті білім беру ортасына толық негізде дайындауда мүмкіндігі төмен екендігін көрдік; жалпы студенттердің инклюзивті білім беру, кәсіби бағдар, өз мамандығының ерекшеліктерін ескеру, мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс ерекшеліктері, білім беру бағдарламасына кіріктірілген негізде оқу мүмкіндіктері деген бағыт-

тарда ұғымы бар, дегенмен қосымша шебер сынып пен әмбебап дағдыларды, болашақ кәсібінде кәсіби бағдарды көрсетуші оқу-құралдарын әзірлеу қажеттігі бар екенін де көрсетті.

Жалпы инклюзивті білім беруді оқу үдерісіне ендірудің үлкен мәселелері заңды құжаттамалар аздығымен, арнайы мемлекет тарапынан күшті қолдау болмауымен, инклюзивті білімге көшу жолында арнайы мектептердің болмауымен сипатталады. Сондай-ақ, оқу үдерісіндегі мәселелердің бірі әр оқушының жеке мүмкіндігін ескеріп оқытудың төмендігі, білім беру жүйесінің білім беру стандартына толық негізде қатаң бағынуынан, бейімделген білім беру бағдарламаларының аздығынан көрініс табады.

Осыған орай, мемлекет тарапынан негізгі құқықтық құжатнамалар мазмұнын қоғам талабына сай толықтыру мүмкіндіктерін кеңейту; педагог мамандарды дайындаушы жоғары оқу орындарында инклюзивті білім беру пәнінің сағат санын ұлғайтып, нақты мамандық ерекшеліктерін ескеріп басты кәсіби бағытын толықтырушы пәндер ендіру, яғни білім беру бағдарламаларының мазмұнын саралау қажеттілігі бар екендігін алға тартамыз. Барлық педагог мамандардың инклюзивті ортаға дайындығы өзектілігі айқын мәселе ретінде, тұлға дамуындағы қызығушылық, бейімділік мүмкіндіктерін ескеріп, педагог ретіндегі жауапкершілігін арттырып, ұжымдық қарым-қатынас мүмкіндігін кеңейтіп, іс-әрекеттің қоғамның дамуына бағдарлау қажеттілігі бар екенін көрсетеміз.

Әдебиеттер

- 1 Об утверждении Правил психолого-педагогического сопровождения в организациях образования Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 12 января 2022 года № 6. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 18 января 2022 года № 26513.
- 2 О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам инклюзивного образования Закон Республики Казахстан от 26 июня 2021 года № 56-VII ЗРК.
- 3 Афонькина Ю.А. Организационно-методические основы инклюзивного образования: учебное пособие / Ю.А. Афонькина, Т.В. Кузьмичева. – Мурманск: МАГУ, 2018. – 114 с.
- 4 Скитневский В.Л., Бурханова И.Ю., Полебенцев С.Н. Смысловые ориентиры содержания инклюзивных программ адаптивного физического воспитания в вузе // Проблемы современного педагогического образования. – 2019. – №62-4. – С. 200-202.
- 5 Шихвердиев С.Н. Профессиональное самоопределение спортсменов, находящихся на этапе завершения спортивной карьеры // Ученые записки 2010. – № 5 (63). – С. 129-133.
- 6 Пястолова Н.Б. Инклюзивная физическая культура: состояние, проблемы, перспективы // Физическая культура. Спорт. Туризм. Двигательная рекреация. – 2021. – №1. – С. 118-124.
- 7 Кетриш Е.В. О проблеме инклюзивного образования в сфере физической культуры // Сибирский педагогический журнал. – 2015. – №3. – С. 121-124.
- 8 Купрюхина Е.С. Инклюзивная физическая культура и спорт в системе высшего образования // Молодой ученый. – 2021. – № 23 (365). – С. 363-365.
- 9 Варганова Я.А., Козырева А.В., Антонов О.Е., Магомедов Р.Р. Модель готовности педагога по физической культуре к работе в условиях инклюзивного образования // Обеспечение глобальной конкурентоспособности науки и образования: сб. науч. трудов по матер. междунар. науч.-практич. конф. – Белгород: ООО Агентство перспективных научных исследований (АПНИ), 2021. – С. 80-84.

- 10 Аллахвердиева Л.М., Султанова М.К. Роль физической культуры и спорта в социальной адаптации студентов с ограниченными возможностями здоровья // Вестник Донецкого педагогического института. – 2017. – №1. – С. 60-64.
- 11 Поддубская А.А., Лавриченко С.П. Значение спорта и физической активности для людей с ограниченными физическими возможностями // Молодой ученый. – 2022. – № 42 (437). – С. 260-262.
- 12 Казанцев С.А. Система условий формирования профессионально-педагогических компетенций тренера по спортивно-му ориентированию // Общество. Среда. Развитие (Terra Humana). – 2013. – №2(27). – С. 205-208.

References

- 1 Ob utverzhdenii Pravil psihologo-pedagogicheskogo soprovozhdeniya v organizatsiyah obrazovaniya Prikaz Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan ot 12 yanvarya 2022 goda № 6. Zaregistririvan v Ministerstve yusticii Respubliki Kazakhstan 18 yanvarya 2022 goda № 26513.
- 2 O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazakhstan po voprosam inklyuzivnogo obrazovaniya Zakon Respubliki Kazakhstan ot 26 iyunya 2021 goda № 56-VII ZRK.
- 3 Afon'kina YU.A. Organizacionno-metodicheskie osnovy inklyuzivnogo obrazovaniya: uchebnoe posobie / YU.A. Afon'kina, T.V. Kuz'micheva. Murmansk: MAGU, 2018. – 114 s.
- 4 Skitnevskij V.L., Burhanova I.YU., Polebencev S.N. Smyslovye orintiry sodержaniya inklyuzivnyh programm adaptivnogo fizicheskogo vospitaniya v vuze // Problemy sovremennoego pedagogicheskogo obrazovaniya. – 2019. – №62-4. – S. 200-202.
- 5 SHihverdiev S.N. Professional'noe samoopredelenie sportsmenov, nahodyashchihsya na etape zaversheniya sportivnoj kar'ery // Uchenye zapiski 2010. – № 5 (63). – S. 129-133.
- 6 Pyastolova N.B. Inklyuzivnaya fizicheskaya kul'tura: sostoyanie, problemy, perspektivy // Fizicheskaya kul'tura. Sport. Turizm. Dvigatel'naya rekreaciya. – 2021. – №1. – S. 118-124.
- 7 Ketrishev E.V. O probleme inklyuzivnogo obrazovaniya v sfere fizicheskoy kul'tury // Sibirskij pedagogicheskij zhurnal. – 2015. – №3. – S. 121-124.
- 8 Kupryuhina E.S. Inklyuzivnaya fizicheskaya kul'tura i sport v sisteme vysshego obrazovaniya // Molodoj uchenyj. – 2021. – № 23 (365). – S. 363-365.
- 9 Vartanova YA.A., Kozyreva A.V., Antonov O.E., Magomedov R.R. Model' gotovnosti pedagoga po fizicheskoy kul'ture k rabote v usloviyah inklyuzivnogo obrazovaniya // Obespechenie global'noj konkurentosposobnosti nauki i obrazovaniya: sb. nauch. trudov po mater. mezhdunar. nauch. praktich. konf. Belgorod: OOO Agentstvo perspektivnyh nauchnyh issledovanij (APNI), 2021. – S. 80-84.
- 10 Allahverdieva L.M., Sultanova M.K. Rol' fizicheskoy kul'tury i sporta v social'noj adaptatsii studentov s ogranichennymi vozmozhnostyami zdorov'ya // Vestnik Doneckogo pedagogicheskogo instituta. – 2017. – №1. – S. 60-64.
- 11 Poddubskaya A.A., Lavrichenko S.P. Znachenie sporta i fizicheskoy aktivnosti dlya lyudej s ogranichennymi fizicheskimi vozmozhnostyami // Molodoj uchenyj. – 2022. – № 42 (437). – S. 260-262.
- 12 Kazancev S.A. Sistema uslovij formirovaniya professional'no-pedagogicheskikh kompetencij trenera po sportivnomu orientirovaniyu // Obshchestvo. Sreda. Razvitie (Terra Humana). – 2013. – №2(27). – S. 205-208.

Хат-хабарға арналған автор (бірінші автор)	Автор для корреспонденции (первый автор)	The Author for Correspondence (The First Author)
Бутабаева Лаура Аскарровна – PhD, постдокторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: lbtabayeva@gmail.com	Бутабаева Лаура Аскарровна – PhD, постдокторант, Казахский Национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: lbtabayeva@gmail.com	Butabayeva Laura Askarovna – PhD, postdoctoral student of the Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan, e-mail: lbtabayeva@gmail.com

Gubarenko A.V.^a, Abdikarimova M.N., Pestova A.A.

International university of tourism and hospitality, Turkestan, Kazakhstan

DEVELOPMENT OF MUSEUM TOURISM IN KAZAKHSTAN IN THE TRAINING OF TOURIST PERSONNEL

Gubarenko Anastassiya Vyacheslavovna, Abdikarimova Madina Nurbulatovna, Pestova Alina Amirovna

Development of museum tourism in Kazakhstan in the training of tourist personnel

Abstract. Museum tourism is one of the fairly young types of tourism in Kazakhstan, which is based simultaneously on the development of the museum business in the country and, certainly, on the ever-growing interest of the world tourist community in the Republic of Kazakhstan. The purpose of the article is to determine the prospects for the development of museum tourism in Kazakhstan. The authors have conducted a retrospective analysis of the museum business development in Kazakhstan, identified the features of the museum tourism formation, determined the level of its demand through the study of survey results, developed the principles of creating a tourist product within museum tourism, and identified the prospects and conditions for the development of museum tourism in the republic. As a result of the professional activity and based on the research, the authors have developed a route for the development of museum tourism in Almaty, which has become both a ready-made tourist offer and a type of educational and training activity for future specialists in the field of tourism.

Key words: personnel training, education, tourism, museum tourism, tourist and excursion route.

Губаренко Анастасия Вячеславовна, Абдикаримова Мадина Нурбулатовна, Пестова Алина Амировна

Туристтік кадрларды даярлауда Қазақстанның музейлік туризмін дамыту

Аңдатпа. Қазіргі уақытта мәдени-танымдық туризмнің барлық бағыттарын дамыту барған сайын танымал бола түсуде. Өйткені дәл осы бағыт туристерді халықтың шынайы ортасына жүйелі түрде жетелеп, дәстүрмен, тарихи өмір салтымен, заманауи дамумен және болашаққа деген перспективалармен таныстыра алады. Музей туризмі бүгінде елдегі музей ісінің дамуына және, әрине, әлемдік туристік қоғамдастықтың Қазақстан Республикасына деген үнемі өсіп келе жатқан қызығушылығына негізделген Қазақстан үшін туризмнің жеткілікті жас түрлерінің бірін білдіреді. Бұл музей туризмі осы мақаланы зерттеудің негізгі тақырыбына айналды. Мақаланың мақсаты – Қазақстандағы музей туризмін дамыту перспективасын анықтау процесі. Авторлар Қазақстанда музей ісінің дамуына ретроспективті талдау жүргізді, музей туризмін қалыптастырудың ерекшеліктері анықталды, сауалнама нәтижелерін талдау арқылы оның сұраныс деңгейі, музей туризмі шеңберінде туристік өнімді құру қағидаттары өзірленді, сондай-ақ республикада музей туризмін дамытудың перспективалары мен шарттары анықталды. Өзінің кәсіби қызметінің нәтижесінде, сондай-ақ жүргізілген зерттеулер негізінде авторлар Алматы қаласында музей туризмін дамыту үшін дайын туристік ұсынысқа, сондай-ақ туризм саласындағы болашақ мамандардың оқу-жаттығу қызметінің түріне айналған маршрут өзірледі. Осы мақалада баяндалған зерттеу нәтижелері Қазақстан Республикасының музей туризмін дамытуға мейлінше сапалы әсер етуге мүмкіндік береді және одан әрі зерттеулер жүргізу үшін негіз болады.

Түйін сөздер: кадрларды даярлау, білім беру, туризм, музей туризмі, туристік-экскурсиялық маршрут.

Губаренко Анастасия Вячеславовна, Абдикаримова Мадина Нурбулатовна, Пестова Алина Амировна

Развитие музейного туризма Казахстана в подготовке туристских кадров

Аннотация. В настоящее время развитие всех направлений культурно-познавательного туризма становится все более популярным, ведь именно это направление способно планомерно погрузить туриста в аутентичную среду народа, познакомить с традициями, историческим укладом жизни, современным развитием и перспективами на будущее. Музейный туризм представляет сегодня один из достаточно молодых видов туризма для Казахстана, который основан одновременно на развитии музейного дела в стране и, конечно, на постоянно растущем интересе мирового туристского сообщества к Республике Казахстан. Именно музейный туризм стал основным предметом исследования данной статьи. Целью статьи является процесс определения перспективности развития музейного туризма в Казахстане. Авторами проведен ретроспективный анализ развития музейного дела в Казахстане, выявлены особенности формирования музейного туризма, определен уровень его востребованности посредством анализа результатов опроса, разработаны принципы создания туристского продукта в рамках музейного туризма, а также выявлены перспективы и условия развития музейного туризма в республике. В результате

своей профессиональной деятельности, а также на основе проведенных исследований авторами разработан маршрут для развития музейного туризма в городе Алматы, ставший как готовым туристским предложением, так и видом учебно-тренировочной деятельности будущих специалистов в области туризма. Результаты исследований, изложенные в данной статье, позволят оказать качественное влияние на развитие музейного туризма Республики Казахстан и станут основой для проведения дальнейших исследований.

Ключевые слова: подготовка кадров, образование, туризм, музейный туризм, туристско-экскурсионный маршрут.

Introduction. Now the development of tourism is one of the priorities in the economies of many countries. The main task of the specialists is developing innovative tourism offers based on a qualitative approach and taking into account the Goals of sustainable tourism development, as well as contributing to the planned development and economic well-being of the local population. Today, particularly this approach is a guideline for the development of domestic and inbound tourism in the Republic of Kazakhstan, where cultural identity preservation, and the popularization of tangible and intangible cultural heritage. The sustainable approach formation will allow the development of tourism in the country where preservation and popularization are of paramount importance, and bad consumer attitudes are minimized.

Modern Kazakh culture has all the prerequisites for active participation in the global cultural dialogue with its established historical and cultural basis of the genetic code of the nation, where the main components of the cultural code of the nation are heritage, traditions, customs, language, family, economic systems (way of living), holidays. The heritage of the historical past of Kazakhstan, the results of its cultural development, today become a unique resource for the development of cultural and sightseeing tourism in the country.

Cultural and sightseeing tourism is one of the types of tourism [1], which has its classification. Its key goal is the involvement in the cultural, historical, and artistic heritage of a certain region of the visit. In the 21st century, cultural tourism is designed to serve the ideas of intellectual and moral solidarity of humanity, the affirmation of the ideals of tolerance in society, including respect, acceptance, and understanding of the rich diversity of cultures in the world. Cultural and sightseeing tourism includes those types of tourism that imply an active perception of the results of the cultural and historical development in the country.

Museum tourism, as one of the directions of cultural and sightseeing tourism, is aimed at studying and cognizing the historical and cultural heritage of countries through visits to museums, excursion programs, events organized by the museum, etc. The crucial task of museum tourism is the process of building an intercultural dialogue, where the museum is the mediator.

Kazakhstan has the necessary natural and recreational potential to develop all types and forms of tourism [2], so museum tourism in the country is just starting its active development, and conducting such research in this field is of great current interest.

At the same time, becoming an increasingly popular direction in the development of the impressions industry, museum tourism is one of the elements of tourist education. When developing educational programs (EP) on tourism, it is necessary to take into account the importance of this component in all areas of training of tourist personnel. It is museum tourism that makes it possible to expand the professional competencies of specialists in active types of tourism, to form the necessary knowledge among future guides, managers and managers of tourist companies, and also, undoubtedly, to have a qualitative impact on their personal and professional development.

Materials and methods. The theoretical and methodological objectives of this study are to define museum tourism as one of the promising types of Kazakhstanis cultural and sightseeing tourism [3]. Museum tourism is not only a way to popularize the museum space [4], this is an opportunity to attract more tourists to the country, without increasing the aggressive anthropogenic load on natural objects, through the involvement of tourists in the cultural space of the country and the formation of a cultural brand of the regions [5], which can contribute to a healthier society, facilitates civic involvement, and gives tourists a reason to visit [6]. The museum tourism development should be part of the general model of the development of local cultural tourism [7] and be aimed at shaping the overall cultural landscape of the country [8].

Museum tourism is a fairly young phenomenon that was formed at the end of the 20th century. In Kazakhstan, it is a new type of tourism that is just beginning its formation and development. Cooperation between museums and tourism is based on an interconnected and mutually dependent approach [9], where the museum is not only an object of visit but is also an essential part of the formation of the system of historical, cultural and natural areas [10]. Museum tourism development requires an integrated approach from specialists, in which the process of museum actualization takes place [11], as well as its reorientation to meet modern requirements and integration into mod-

ern world culture. That is when museum tourism allows the showing of famous collections in the modern cultural space and interpret them as a specific form of intellectual, historical, and artistic heritage [12].

The main method of research was the method of experimental and empirical level [13], which is a mixed method that includes observation, questioning, and studying creative and experimental works of students, undergraduates, local historians, and guides. A mixed methods research design was employed [14], integrating quantitative and qualitative methods in data collection and analysis. Applied the methods of experimental and empirical level, creative development, survey, etc.

The analysis of educational and methodological and popular scientific literature as one of the fundamental methods of building qualitative research, allowed to identify the features of museum tourism [15], to determine a clear relationship between museum business and tourism regarding its socialization [16] and the purposes of preserving and popularizing the cultural and historical heritage of the countries [17].

Method of statistical data analysis [18] was necessary for determining the dynamics of the museum industry development in the Republic of Kazakhstan and defining the resource availability of this type of tourism. The method of sociological survey was applied in the course of the study – the method of sociological research, which includes collecting and obtaining primary empirical information about cer-

tain opinions, knowledge, and social facts that make up the subject of the study, through oral or written interaction between the researcher (interviewer) and a given set of respondents (interviewees, respondents) [19]. The survey consisted of several stages. The first stage was to determine the demand for museum tourism among the general population. The second survey was conducted among specialists in the tourism industry with experience and knowledge in this field. The third stage of the survey was aimed at identifying priority objects for the development of museum tourism in Almaty (Republic of Kazakhstan). The surveys were conducted both online (Google forms) and through face-to-face interviews with respondents.

Thus, to define the results of the surveys conducted, the survey responses were analyzed, and it was revealed that: 1) The museum industry is one of the priority directions of growth, and cultural tourism, expressed in the form of museum tourism and is fairly attractive for citizens and tourists of the Republic of Kazakhstan (Figure 1.1, Figure 1.2); 2). Today museum tourism can grow as an independent field of cultural and sightseeing tourism, as well as a necessary element of any tourism direction. Meaning that the museum can act as both the main and an additional place for tourists to visit (Figure 1.3); 3) The Republic of Kazakhstan has all the necessary resources for the formation and development of museum tourism, as well as a high potential for its demand among both local and foreign tourists (Figure 1.4).

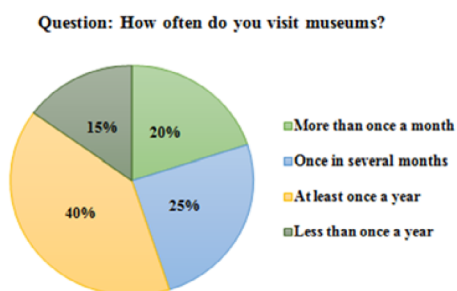

Figure 1.1 Answers to the question «How often do you visit museums?»

Figure 1.2 Answers to the question «Is cultural tourism promising/perspective for the Republic of Kazakhstan?»

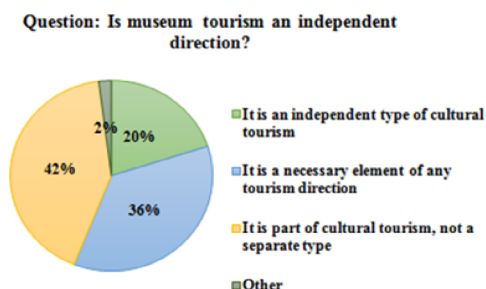

Figure 1.3 Answers to the question «Is museum tourism an independent direction?»

Figure 1.4 Answers to the question «Does the Republic of Kazakhstan have the necessary potential for the museum tourism development?»

Figure 1 – Analysis of respondents' answers to the questions of the survey (Datasource: the authors conducted the survey using Google forms) (compiled by the authors)

The results of the survey revealed the necessary steps aimed at the development of museum tourism in the country, namely: improving the quality of training of specialized personnel with competencies in the field of museum business, forming a strong marketing strategy for the museum culture development, opening new museums and so on.

The method of drawing up a technological map of a tourist-excursion route [20] currently allows

preparing information about the route as holistically and systematically as possible, taking into account the peculiarities of the excursion methodology [21]. A technological map and an excursion route for the museum tourism of Almaty were compiled as a result of the method application.

Thus, this study is aimed at the museum tourism development in the Republic of Kazakhstan and consists of several stages formed into a single methodology of the research process (Figure 2).

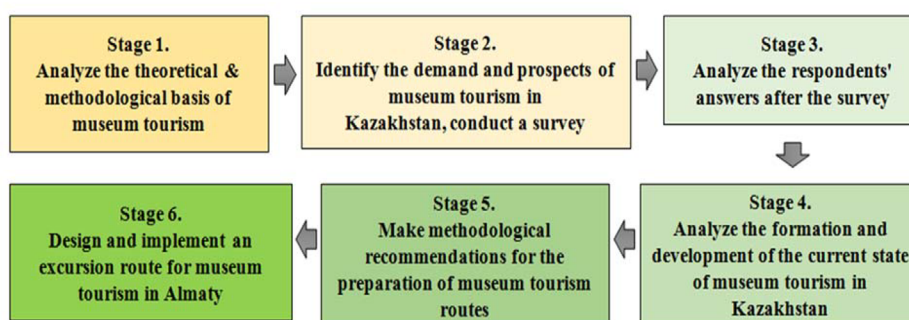

Figure 2 – Research methodology (compiled by the authors)

Every stage has its specific result. So, at the first stage of the study, the theoretical and methodological experience of organizing cultural and educational tourism was studied, as well as specifically distinctive features and international experience in the development of museum tourism as a modern direction of tourism in the Republic of Kazakhstan. The second stage was quite complex and consisted of the preparation of several surveys, professional and social, in which both specialists of the tourism industry (subjects of the tourism industry, teachers of tourist universities, guides, local historians, etc.), as well as citizens, tourists, and guests of the republic, took part. This survey was conducted online (digital) and face-to-face. The analysis of the responses received during the survey revealed the prospects of museum tourism in Kazakhstan and became the third stage of the study. The fourth stage is a systematic analysis of the museum tourism formation and development in the Republic of Kazakhstan, as well as a study of the tourist and excursion potential of the republic using the example of Almaty.

Based on the data obtained during the study, methodological recommendations were developed for the organization of museum tourism in Kazakhstan, which became the basis for the practical part of the work and represent the fifth stage of the study. The sixth stage has experimental and practical nature with

the setting-up, development, and implementation of a new tourist and excursion route for museum tourism in the Republic of Kazakhstan using the example of Almaty. The authors identified objects of excursion interest within museum tourism, formed a route for a walking tour, and developed a technological map of the excursion, as well as a route diagram and general methodological recommendations. This route of the excursion Children of Verny (Rus.: Deti Vernogo) was tested and implemented in educational activity under the “Tourism” educational program as a training route for training specialists in the tourism industry, future and current guides in 2018 and is actively used till present, as well as implemented in the activity of tourist firms in Almaty as a ready-made tourist and excursion offer.

Results and discussion. Currently, the development of cultural and sightseeing tourism, as one of the priority types of tourism in the Republic of Kazakhstan, requires detailed research, including an effective qualitative approach, one of which is the development of all types of cultural and sightseeing tourism. Thus, museum tourism as a way of intercultural communication [22], is a unique means of building intercultural dialogue and creating tolerant thinking, as well as a way to popularize the cultural and historical heritage of countries.

For a long period of history, primarily museums have been considered institutions with the main

purpose of accumulation, preservation, and study of cultural heritage [23], today museums are becoming centers of cultural leisure, they offer their visitors various types of activity, hold popular promotions, develop innovative forms, organize interactive events, etc., aimed at attracting a wide range of visitors.

Generally, cultural and sightseeing tourism is quite well developed and continues to develop on the territory of the Republic of Kazakhstan but museum tourism in the country is only being formed as a separate direction that requires methodological grounds. At present, there are 245 state museums in the republic, including 17 republic-level museums, 54 regional-level museums, 73 – district-level museums, 97 – branches of the regional and district level, and 4 private museums. According to the classification of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, Kazakhstani museums are divided into the following 28 groups: historical – 54, local history – 89, memorial – 57, natural science – 3, art -11, culture preserve – 13 and others – 18, which undoubtedly indicates the availability of the necessary resources for the development of museum tourism in the Republic of Kazakhstan.

In the course of the research, the most priority steps necessary for the development of museum tourism in the Republic of Kazakhstan were identified as follows:

- Building up the resource potential for the development of museum tourism. In this regard, it is necessary to open new museums, museum, and archaeological complexes, as well as various types of museums that can fully reflect the historical past of the people, its cultural richness and diversity, innovative and technical development, and much more.

- Training specialists for the tourism industry with competencies in the field of museum and

excursion activities [24]. Special attention should be paid to practice and practice-oriented approach in tourism education and, accordingly, museum-oriented educational and training routes should be developed.

- Developing routes, tourist offers, and excursions following various target methods developed in accordance with the level of involvement of the museum in the finished tourist offer. It is significant to form routes that combine not only a visit to the museum but its organic introduction into the excursion program. These routes should also be introduced into the educational process for training specialists in the tourism industry.

- Creating general museum culture of society, using secondary and higher education. Collaboration of higher educational institutions and secondary schools can be effective in this case, when students can train their skills with visiting groups of schoolchildren, at the same time, schoolchildren will have the opportunity to spend their leisure time qualitatively, be involved in work in the museum, and carry out evaluation activities. It is necessary to develop and implement maps of museum visits, and various events to promote museums, and work with professional communities.

The tourist offer formed in the field of museum tourism can be both an element of a cultural and sightseeing tour, and represent an independent journey that necessarily entails a trip to the museum, the historical city, and its center, as well as sightseeing. It is a priority because it allows attracting tourists by introducing them to ethnic culture, traditions, and the customs of the local people, through the products of their activities presented in the museum space.

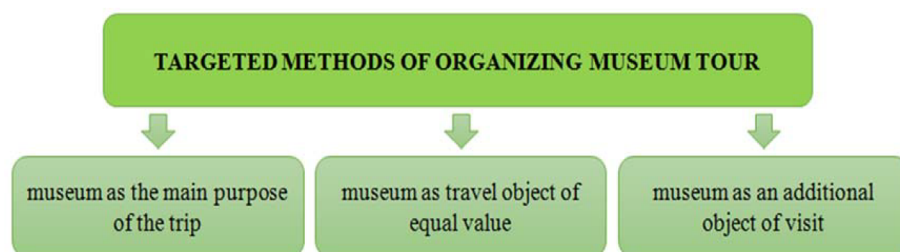

Figure 3 – Targeted methods of organizing a museum tour (compiled by the authors)

A museum tour can be organized according to several target methods (Figure 3), namely: the first approach is when the museum acts as the main object of travel, i.e. the primary goal of the tourist is

visiting a particular museum and viewing exhibits; the second approach implies that the museum is not the main, but mandatory to visit; the third approach reveals the museum as an additional object in the

tour, i.e. the main purpose may be different, but the tourist can express a desire to visit one or more museums. These approaches can be implemented as part of the development of tourist and excursion routes.

Every target methodology regarding museum tourism must comply with the standards adopted in the professional community at the state level and the business environment. *The following stages* should be mandatory for the development of museum excursion routes:

Analysis of the museum space of the city, identification of priority objects (museums) for tourists to visit, analysis of the exhibition space, and determination of the characteristics of each museum through the analysis of its marketing positioning. So, in Almaty (Republic of Kazakhstan), there are more than 30 museums, including 4 historical ones, 5 artistic, 10 thematic, 8 memorial museums, and others. This analysis helps to determine the relevance of museums, and their popularity, and to enrich the exposition in the museums. For developing a new tourist and excursion route *Children of Verny*, the authors selected two museums in the course of this study: the Museum of the History of Almaty (as the main object) and the Museum of Sports Glory (as an additional object). These objects became the basis for the formation of the excursion route.

In the second stage, it is important to ***analyze the objects of tourist interest*** that are located close to museums to enrich existing routes, as well as to develop new tourist and excursion routes. The analysis of objects makes it possible to determine the travel mode on the route (pedestrian, pedestrian-bus, bus, etc.), subject area, goals, and objectives of the excursion being developed. The authors chose a walking route since the objects in the subject area are located within walking distance. The building, in which the Museum of the History of Almaty is located, was an operating children's home in the period of the late 19th – early 20th century, so the excursion theme was called “Children of Verny”. The objects located in this theme and within walking distance are the Dynamo Stadium, which is located on the territory of workshops belonging to the children's home; Pine Park planted by the orphanage students in the late 19th – early 20th century; the Museum of Sports Glory, which is located in the building of the government facility of the shelter's director and can be consecrated concerning the sports achievements of children of the modern city of Almaty. The selected objects correspond to the theme and reveal the essence of sightseeing routes in museum tourism.

The third stage is aimed at ***searching, collecting, and analyzing information sources about objects***.

During the third stage, there is a detailed study of the data on the objects involved, museum expositions, and an accurate study of the period referred to the tour. In this stage, it is necessary to visit the museums, to determine the priority of museum rooms and exhibits, when the theme of the tour is supported by existing museum objects. Thus, in the context of the excursion being developed at the Museum of the History of Almaty, the excursion should be formed based on the idea about the children's place in history, i.e., by conducting tourists from room to room, in chronological order to give information about the city history, while highlighting the place and role of the child in society during this period. For example, tell about the Kazakh society, where the boy underwent the rite of passage at the age of 4: he was put on a horse in a children's saddle; at the age of 10 he could participate in horse racing; at 14 in a trick riding – *djigitovka* (i.e. a military-applied type of equestrian sport, horse racing with gymnastic and acrobatic tricks). Special attention should be paid to the museum room called *Vernensky Period* in the History of Almaty.

The fourth stage is the ***development of the technological map*** of the excursion and the scheme of the excursion route. The technological map should fully reflect such points as the name of the tourist object, stops, time, methodological recommendations, and general information that the guide should pay attention to. This documentation (the technological map of the excursion) is a mandatory element of the finished excursion. This technological map should be developed by empirical research in the educational and professional environment of tourism (and represents as a training excursion embedded in the educational process [25], and a ready-made tourist and excursion offer. An excursion in museum tourism is the main means of transmitting information and can be organized in various innovative forms [26] but the availability of the technological map and the excursion route should be a prerequisite in the preparation of various excursions.

Children of Verny walking museum tour. This tour is both a working tourist offer and an excursion and training route necessary for the preparation of specialists – future and current guides – in the tourism industry. This route was formed in the course of research activities in 2018 as a training, tourist and excursion route. The technological map was compiled in 2022 and implemented into the activities of tourist companies as a ready-made tourist offer for museum tourism.

This tourist route is part of the educational process and is actively used in such disciplines as “Fundamentals of tourist and local history work”, “Museology”, “Research activities” and so on.

Technological map of Children of Verny excursion.

Excursion type: walking

Duration: 2.5 – 3 hours.

Length: 1.5 km.

Seasonality: all-season.

The group number for a one-time excursion is a maximum of 10 tourists per 1 guide.

The technological map of Children of Verny tourist and excursion route in the museum field.

Tour route	Stops	Places of interest	time	Name of sub-themes and the list of main issues	Organizational instructions	Methodical instructions
1) The territory of the workshops is now the Dynamo Stadium	Start of the walking tour with stops	The territory of workshops belonging to the children's home	15 min	1. S/t The history of Almaty from the foundation of the fortress in 1852, the key events 2. S/t Features of the appearance of children's homes in the city, their role in the life of citizens 3. S/t G.A. Kolpakovsky in the city life, activities for the formation of the children's home	The walking tour goes from south to north, in Almaty this route is inclined, because there are mountains in the south, and in the north, it smoothly turns to the plain zone. Organize a group at the widest part of the street, tell general information about the city's history, and dwell on the reasons and goals for the formation of children's homes in the city. Organize the slow movement with small groups, the guide can give related information, partially answer questions and remember about the tourists' safety.	Using the reconstruction technique, as well as using materials from the Guide's portfolio to give the most detailed description of this territory during the foundation of the children's home. On the territory of the Dynamo stadium, there was a large farm household with gardens and vegetable patches, located in the territory of two blocks, bounded by the streets of Soldatskaya (Maulenova) – Meshchanskaya (Kabanbai batyr) – Uzun-Agachskaya (Nauryzbai batyr) – Lagernoy (Shevchenko) [27]. Tell information about Verny. Tell about the children's home, opened on October 28, 1879, in a building that was damaged by the earthquake in 1887. A new building and a place for it was chosen in 1897 and consisted of several elements, one of which was workshops where the kids of the children's home were trained to become leather craftsmen, shoemakers, seamstresses, and so on, i.e. they were given professional skills for earning money in the feature [28]. Explain that this children's home was built and maintained at the expense of donors, trustees, and benefactors providing gratuitous help. Note that this children's home had branches in different cities.
2) Vernensky Children's Home – at present is the Museum of the History of Almaty	Stop in front of the building of the modern Museum of the History of the city	The building of the Children's Home of Verny, now – Almaty	10 min	3. S/t G.A. Kolpakovsky in the city life, activities for the formation of the children's home	Arrange tourists at the entrance to the building of the museum of Almaty. Give clear information about the organization of the children's home, the role of G.A. Kolpakovsky, the building itself, the project author Paul Gourdet and the life of kids in the children's home.	The economic life of Verny was managed by a special Committee on the city organization, established in 1870 under the leadership of the Governor-General of the Semirechensk Region, Gerasim Alexandrovich Kolpakovsky. He managed to establish a clear mechanism for all aspects of society – governance, economy, zemstvo system, patronage, and guardianship. By order of G.A. Kolpakovsky, every wealthy resident of Verny took part in the «care of the children of poor parents and mainly orphans».

					Provide information about the architectural features, and various organizations located within the walls of the children's home.	On October 28, 1879, a children's home was opened in the house of the former head of the Alatau District in Bolshaya Stanitsa. And in 1892, a new building was built with the money of concerned residents. A majestic one-story building. According to the layout concept, it was divided into two wings, the left was intended for boys, and the right for girls. There were school, a sewing class, shoemaking and bookbinding crafts that produced seamstresses and shoemakers.
3) Museum of the History of Almaty	Excursion to the Museum of the History of Almaty	Expositions of the Museum of the History of the city	1 h	5. S/t History of the Museum 6. The history of the millennial Almaty city	After the group enters the Museum of the History of Almaty, in the entrance room give brief information about the development of the Museum and the places where it was previously located. Give instructions on the museum rules of behavior and safety.	By taking a preliminary view, give general information about the rooms of the rooms of the Museum of the History of Almaty. Special attention should be paid to the rooms of the city formation in different epochs. Most of the tour should be focused on the room «Vernensky period» where exhibits directly related to the period about which the tour is conducted are displayed. In each museum room, select 1-2 key exhibits and build a story following the tour theme, i.e. dive special attention to the information about the care of the city children in different historical periods. The whole history of Almaty is stored in 11 rooms: once here, you will discover different epochs of the southern capital: «Ancient historical of Almaty», «Medieval history of Almaty», «At the origins of Kazakh statehood», «Vernensky period of Almaty history», «Almaty in the 20 th century» and others
4. Pine Park	Walking tour in Pine Park with stops if necessary to the Government Facility of the director of the children's home	The alleys of Pine Park as a result of the work of the children home, works of monumental art and botanical objects.	40 min	1. S/t The history of Almaty from the foundation of the fortress in 1852, the key events 3. S/t G.A.Kolpakovsky in the city life, activities for the formation of the children's home. 7. Flora and fauna of Semirchye	Organize a safe passage across Kabanbai Batyr along the pedestrian crossing between Nauryzbai Batyr and S.Seifullin streets. Determine a suitable place in terms of acoustics for the group and tell the story of the park formation, its role in health improvement. Give a summary of the beneficial properties of pine. In the park there are several works of monumental art, the guide should focus attention on playgrounds as a sign of modern care for children.	The park was built at the end of the 19 th century by orphans who planted the territory opposite their children's home with pine trees. The pupils arranged performances, and concerts, and played cheers, volleyball in the park. Over time, the citizens renamed the park, and instead of Priyutsky (Orphan Park) it became known as Sosnovy (Pine Park) In the park. There are works of monumental art. Especially effective is the monument called Jute, dedicated to the events of the early 20 th century and located in the eastern part of the park.

5. The government facility of the director of the Vernensky Children's Home	The inner courtyard of the Tourist Information and Methodological Center	The building of the Government Facility of the director of the Vernensky Children's Home, the adjacent territory and	25 min	1. S/t The history of Almaty from the foundation of the fortress in 1852, the key events 3. S/t G.A. Kolpakovsky in the city life, activities for the formation of the children's home 8. Modern sports achievements of children in Almaty	Arrange the group in the courtyard, and explain the location of this building using the panoramic display technique. Tell about the architectural features of the building, its utilitarian significance, and modern use. Organize the display of the Museum of Sports Glory, form the story emphasizing the achievement of athletes who grew up in Almaty	The building was constructed in 1894 according to the project of architect Paul Gourdet (1846-1914), the author of the emblem of Verny, the city lighting system, the topographical and geological map of the Semirechensk Region, and its historical and cultural monuments. The building originally belonged to the widow of Colonel Sapozhnikov and was rented out, including to the director of the Vernensky Children's Home. After 1917, the house was adapted for a health care facility (sanitary and epidemiological station). In 1988, the restoration of the building was carried out according to the project of architect V.M. Pliss. In 1991, the first U.S. embassy in sovereign Kazakhstan was station in the building for a short time. From 1992 to 1999, the National Olympic Committee of the Republic of Kazakhstan was located here. Then, by the decision of the Almaty Territorial Committee for State Property Management, the building became the property of the Kazakh State Academy of sport and Tourism (KazAST). Today the building has a Museum of Sport Glory, a research Institute of Tourism, and a Tourist information and Methodological Center. In this method of organizing a museum tour, the museum has the equivalent value
---	--	--	--------	--	--	---

General guidelines. Children of Verny tourist and excursion route of the museum orientation is historical, and covers the period of formation and development of Verny (now – Almaty) in the period from the end of the 19th century to the present day. It is necessary to briefly describe the historic period of the city's formation, to determine the role and place of children in its development. Special attention should be paid to the fact that Almaty is a seismic city, the guide should tell about the period of the two strongest earthquakes, as a factor that influenced the organization of children's homes in the city. The guide should use third-person narration, great attention should be paid to the priority of visual impressions, as well as the details of events through museum objects in the Museum of the History of Almaty. In each section of the show, highlight the exhibit, and give the correct presentation of the subject: the period of history, the definition of the object, its role, or specifics. It is important to use the museum technique of displaying an object in the museum space, namely,

to build a planned message: the exhibit name, its utilitarian function, the materials used, the author (if any), the technique, the proprietor, exhibit significance in the tour. It is worth remembering that the excursion display of the museum's exhibits should be selective and correspond to the excursion theme.

During the walking tour, pay special attention to safety requirements. In the route, there are pedestrian crossings and a park area, where it is important to remind about safety measures. In conclusion, summarize the tour information, answer questions in the form of a free conversation.

The excursion's purpose: to form a holistic view among tourists about the peculiarities of Almaty's development through a specific direction in city life, through the attitude towards children.

The excursion objectives: acquaintance with the preserved objects of the children's home; visiting the Museum of the History of Almaty; obtaining new knowledge about the history of Almaty.

The main means of transmitting the material

are both the objects of the city: the territory of the Vernensky Children's Home (today it is the Dynamo stadium, the Museum of the History of Almaty, the Pine Park, the Tourist Information and Methodological Center), and the information richness of the museum space the Museum of the History of Almaty and the Museum of Sports Glory.

The tour route (Figure 4): The children's home territory during the late 19th and early 20th century.

1) The territory of the workshops is now the Dynamo Stadium (Almaty, Nurezai Batyr, 89).

2) Vernensky Children's Home is now the Museum of the History of Almaty (132 Kabanbay Batyra Street, Almaty).

3) The Museum of the History of Almaty (132 Kabanbay Batyra Street, Almaty).

4) The Pine Park at the Vernensky Children's Home is now Karagaily Park (6WXP+W9H, Kabanbai Batyr Street, Almaty).

5) The Government Facility of the director of the Vernensky Children's Home is now a Tourist Information and Methodological Center, the Museum of Sports Glory (Almaty, Seifullin Avenue, 551).

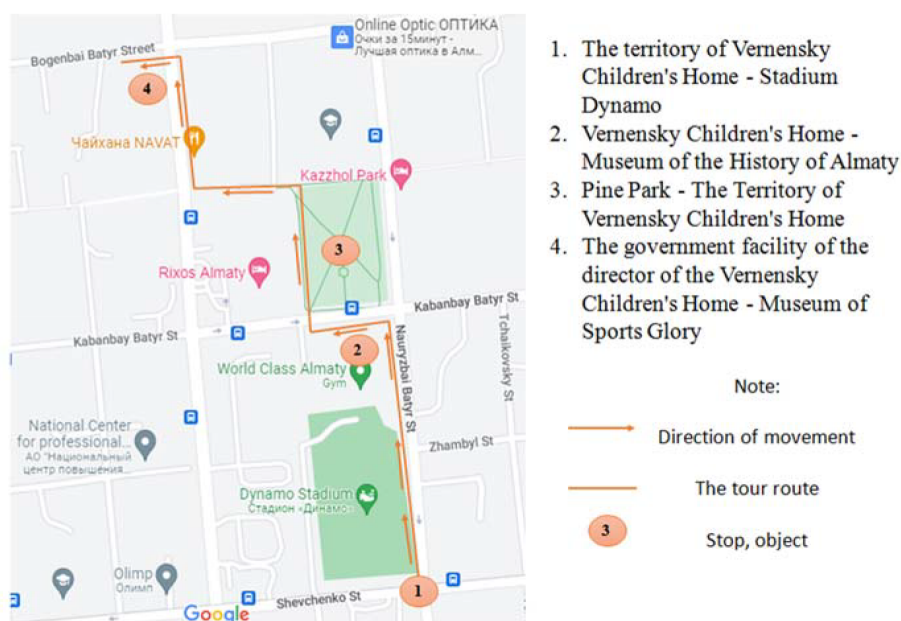

Figure 4 – The schematic map of Children of Verny – tourist and excursion route – in the museum field (compiled by the authors)

The fifth stage is the *approbation and implementation of the developed route*, the technological map, and the schematic map of the excursion into the educational and professional activities of the entities of tourist education and the business environment. In this stage, the specialist is faced with the task of determining the strategy for promoting the route, the results of the study are published in reputable publications, for further use as a theoretical and practical material for specialists in the tourism industry, guides, and local historians.

These stages of the study make it possible to form routes that are diverse in theme and information richness in museum tourism and contribute to its further growth and can also be the basis for conducting educational and training excursions to improve the quality of trained personnel.

Conclusions. Museum tourism in the Republic of Kazakhstan has been developing for a long time only as an element of various types of tourism, or in the context of cultural and sightseeing tourism, but not as a separate and independent type of tourism. Today, it is necessary to form new tourist offers, diverse in their fullness. In this regard, museum tourism can become a quite popular type of tourism in Kazakhstan. The conducted studies, the results of which are presented in this article, allow drawing the following conclusions:

Museum tourism is a prospective and popular type of tourism for the Republic of Kazakhstan, which has not only a wide range of tourist attractions but also all the necessary historical, cultural, tourist, and resource potential. Thus, Kazakhstan is a country with a rich history and authentic culture, the versatility of which can be learned with the help of

museums as the centers of information and authentic exhibits.

At present, tourism specialists are faced with the task of developing interesting and competitive tourist offers in the field of museum tourism. In this regard, the authors have proposed a proprietary methodology for the formation of a tourist and excursion route involving the museum space as the main and additional object of the excursion.

The training of specialists in the tourism industry should reflect modern trends and requirements. For this purpose, competencies in the museum field should be necessarily included in the development of educational programs, and new tourist offers for museum tourism should be developed within the walls of specialized universities and undergo detailed testing as training routes.

Thus, the development of museum tourism, a relatively new direction for the Republic of Kazakhstan, should become a priority, and the development of new tourist offers should be systematic and meet the basic methodological requirements.

Acknowledgments. The Republic of Kazakhstan has all the necessary historical and cultural resources for the development of museum tourism. Now the most important task is the process of methodological support, the development of new tourist offers, tourist and excursion routes, where the museum is the major object of the visit. The museum culture of the country is actively continuing its growth, and in recent years, the museum has become not just a repository of exhibits but has turned into a center of cultural life, and a platform for intercultural dialogue.

References

- 1 Pisarevsky Ye.L. Fundamentals of Tourism: textbook. – Moscow: The Federal Agency for Tourism, 2014. – 384 p.
- 2 Ospanova G.Sh., Saipov A.A., Sergeyeva A.M., Saparov K.T., Omirzakova M.Zh., Nuryanova R.D. Potential for the development of agritourism in the food supply zone of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan city // *GeoJournal of Tourism and Geosites*. – 2022. – №44(4). – Pp. 1253-1259. <https://doi.org/10.30892/gtg.44409-941>
- 3 Butuzov A. Ethnocultural Tourism: a textbook. – Moscow: KNORUS, 2019. – Pp. 248.
- 4 Shlyakhtina L.M. Fundamentals of Museum Business: Theory and Practice. Study guide. — 2nd stereotype edition. – M.: Higher School, 2017. – 248 p.
- 5 Hafasnuddin H., Majid M.S.A., Chan S. Promoting the image of Banda Aceh-Indonesia becomes a popular tsunami-tourism destination city: the moderating roles of cultural and Islamic tourism objects // *GeoJournal of Tourism and Geosites* – 2022. – №44(4). – Pp. 1190–1199. <https://doi.org/10.30892/gtg.44402-934>
- 6 Morar C., Grama V., Stupariu I.M., Nagy G., Boros L., Tiba Al., Gozner M., Szabo-Alexi S. Local perspectives over cultural tourism to heritage sites. The case study of Oradea fortress (Romania) // *GeoJournal of Tourism and Geosites* – 2020. – №33(4spl). – Pp. 1470–1479. <https://doi.org/10.30892/gtg.334spl04-595>
- 7 Boulhila S., Alouat M., Rezzaz M.A., Schmit, S. Towards a development model of local cultural tourism through the involvement of local actors (province of Constantine, Algeria) // *GeoJournal of Tourism and Geosites*. – 2022. – №40(1). – Pp. 9-19. <https://doi.org/10.30892/gtg.40101-797>
- 8 Adhika I.M., Putra I.D.G.A.D. Reinvigorating cultural landscapes for planning cultural tourism in Bali // *GeoJournal of Tourism and Geosites* – 2020. – № 33(4spl). – Pp. 1462–1469. <https://doi.org/10.30892/gtg.334spl03-594>
- 9 Kirilicheva S.V., Filobok A.A. Does museum tourism have a future? // *Resort and Recreation Complex in the System of Regional Development: Innovative Approaches*. – 2014. – №1. – Pp. 305-308.
- 10 Beleva V. Socialization of museums and cultural tourism. in the book *Museums, Libraries, Archives as Centers of Modern Source Studies*. Collection of materials of the 9 International Museum readings Modern Problems of Museology. Academic editor and compiler Stepanova, Ye. Yu., 2019. – Pp. 7-14.
- 11 Aidaraliyeva M.S., Shkvarnikova D.S., Borzov V.S., Bezuglova M.S., Kozheurov D.B. Museum tourism as a sustainable form of tourism development. in the collection *Ecology of Russia: Underway Towards Innovation*. Interuniversity collection of scientific papers. Astrakhan State University. – Astrakhan, 2019. – Pp. 80-82.
- 12 Dukelsky V.Yu. From a Museum Organization to a Museum Company // *Museums. Marketing. Management. Articles collection*. – Moscow, 2002. – 210 p.
- 13 Zhuravlev V.I., Kraevsky V.V., Krupina V.I. Pedagogy // *Pedagogical Society of Russia*. – 1998. – 640 p.
- 14 Morgan D. Integrating Qualitative and Quantitative Methods: A Pragmatic Approach. – Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2013. – 288 p.
- 15 Romanchuk A.V., Museum Tourism study guide. – SPB.: publishing House of St. Petersburg State University, 2010. – 46 p.
- 16 Dalimayeva Ye.O. Sociology of Tourism. Learning kit. – Vitebsk: P.M. Masherov Vitebsk State University, 2016. – 171 p.
- 17 Anufriyev A.V. Museum Business and Preservation of Cultural Valuables. – Irkutsk: Publishing House of Irkutsk State University, 2013. – 197 p.
- 18 Barchukov I.S. Methods of Scientific Research in Tourism. Textbook for universities. – Moscow: Academy, 2008. – 224 p.
- 19 Zerchaninova T.Y. A sociological survey Sociology. Dictionary. – Yekaterinburg: UrAGS, 2006. – 64 p.
- 20 Aldybayev B., Gubarenko A., Imangulova T., Ussubaliyeva S., Abdikarimova M. Popularization of objects of the cultural and historical heritage of the Republic of Kazakhstan as a factor for the development of ethnocultural tourism of the country // *GeoJournal of Tourism and Geosites*. – 2021. – №39(4spl). – Pp. 1300-1320. <https://doi.org/10.30892/gtg.394spl03-7xx>

- 21 Luterovich O.G., Yagofarov G.F. Excursion Activities in the Republic of Kazakhstan. – Almaty: Service Press publishing house, 2016. – Pp. 301.
- 22 Shaternikova A.Ye. Museum tourism as a way of intercultural communication. in the book: ISSC-2018: History and Theory of Arts. Materials of the 56th International Scientific Student Conference. 2018. – Pp. 29-30.
- 23 Nikiforova A.A. Museum tourism as a popular direction in museum activity // Colloquium-Journal. – 2019. – №18-5(42). – Pp. 19-20.
- 24 Gubarenko A.V. Development of the forms and methods of excursion service in the Republic of Kazakhstan: doctoral dissertation of Philosophy (Ph.D.):6D090200. – Almaty, 2021. – 178 p.
- 25 Pestova A., Gubarenko A., Imangulova T., Ussubaliyeva S., Uaisova A. Conceptual framework of human resource management in tourism education of the Republic of Kazakhstan // GeoJournal of Tourism and Geosites – 2021. – №38(4). – Pp. 1005-1010. <https://doi.org/10.30892/gtg.38403-737>
- 26 Gubarenko A., Kadyrbekova D., Imangulova T., Luterovich O., Yespenbetov N. Quest excursion, as an interactive form of providing excursion services in Kazakhstan // GeoJournal of Tourism and Geosites. – 2020. – №32(4). – Pp. 1402-1409. <https://doi.org/10.30892/gtg.32431-587>
- 27 Zakiryanov B.K., Luterovich O.G., Orazymbetova B.K., Arstanov B.A., Gubarenko A.V., Semibratova P.A. 200 Excursion objects of Almaty. – Almaty: Servis Press, 2018. – 502 p.
- 28 Lukhtanov A.G. Verny, and the Semirechensk Region. Encyclopedic edition. – Almaty, Business Book Center Globus TOO (LLP), 2009. – 224 p.

Хат-хабарға арналған автор (бірінші автор)	Автор для корреспонденции (первый автор)	The Author for Correspondence (The First Author)
Губаренко Анастасия Вячеславовна – PhD докторы, қауымдастырылған профессор м.а., Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Түркістан қ., Қазақстан, e-mail: gerseda@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9237-1612	Губаренко Анастасия Вячеславовна – доктор PhD, и.о. ассоциированного профессора, Международный университет туризма и гостеприимства, г. Туркестан, Казахстан, e-mail: gerseda@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9237-1612	Gubarenko Anastassiya Vyacheslavovna – PhD, acting associate professor. International University of Tourism and Hospitality, Turkestan, Kazakhstan, e-mail: gerseda@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9237-1612

Круговых И.И.^а, Онгарбаева Д.Т., Мадиева Г.Б., Мансуров Т.К.

НАО «Казахский национальный университет имени аль-Фараби», г. Алматы, Казахстан

КЛАССИФИКАЦИЯ ПРОГРАММ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В ОБЛАСТИ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА: ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Круговых Илья Игоревич, Онгарбаева Дамет Туралбаевна, Мадиева Галия Баянжановна,
Мансуров Тулпар Каирович

Классификация образовательных программ высшего образования в области физической культуры и спорта: опыт зарубежных стран и Центральной Азии

Аннотация. В настоящей статье проведен сравнительный анализ классификаторов направлений/специальностей подготовки кадров в системе высшего образования (бакалавриат и магистратура) государств Центральной Азии (Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан), Международной стандартной классификации образования (МСКО) и США по физкультурно-спортивному (оздоровительному) направлению. Авторами проанализированы различные характеристики данного основополагающего документа, как, например, к каким областям и отраслям знаний отнесено физкультурное образование в высшей школе в каждом из классификаторов, какое количество направлений (специализаций) в них имеется, насколько качественно классификатор гармонизирован с МСКО и др. Выявлено, что зарубежные классификаторы образовательных программ носят менее регламентирующий характер в отличие от центральноазиатских, что обусловлено историческими и социально-экономическими аспектами. Западная классификация достаточно логично структурирована, отражает различные направления ФКиС. Казахский классификатор в отличие от всех остальных имеет только одно физкультурно-спортивное направление в своем содержании, а таджикская номенклатура специальностей высшего образования значительно устарела. Авторами предложены некоторые рекомендации, которые могли бы способствовать совершенствованию в целом системы классификации в Центральной Азии, так и по физкультурно-спортивным направлениям.

Ключевые слова: классификатор, высшее образование, подготовка кадров, физическая культура, спорт.

Krugovykh Ilya, Ongarbaeva Damet, Madieva Galiya, Mansurov Tulpar

Higher education programs classification in the field of physical culture and sports: the experience of foreign countries and Central Asia

Abstract. In this article, a comparative analysis of the classifiers of areas / specialties of training in the system of higher education (bachelor's and master's) of the Central Asia states (Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan), the International Standard Classification of Education and the USA in the field of physical education and sports (health) is carried out. The authors analyzed various characteristics of this fundamental document, such as what areas and branches of knowledge physical education in higher education is assigned to in each of the classifiers, how many areas (specializations) they have, how well the classifier is harmonized with ISCED, etc. It was revealed that foreign classifiers educational programs are less regulatory in nature, in contrast to Central Asian ones, due to historical and socio-economic aspects. The Western classification is quite logically structured, reflecting the various directions of the PE and Sports. The Kazakh classifier, unlike all the others, has only one physical culture and sports direction in its content, and the Tajik nomenclature of higher education specialties is significantly outdated. The authors propose some recommendations that could contribute to the improvement of the classification system in Central Asia, both in general and in physical culture and sports areas.

Key words: classifier, higher education, staff training, physical culture, sport.

Круговых Илья Игоревич, Онгарбаева Дамет Туралбаевна, Мадиева Галия Баянжановна,
Мансуров Тулпар Каирович

Дене шынықтыру және спорт саласындағы жоғары оқу орындарында білім беру бағдарламаларының классификациясы: шет елдер мен Орталық Азия елдерінің тәжірибесі негізінде

Аңдатпа. Аталған мақалада Орта Азия мемлекеттерінің (Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түрікменстан және Өзбекстан) Жоғары білім беру жүйесінде (бакалавриат және магистратура) кадрларды даярлау бағыттарының/мамандықтарының классификаторларына Халықаралық стандарттық

классификаторы (ХҚҚО) және АҚШ-тың денешынықтыру-спорттық (сауықтыру) бағыты бойынша білім беруіне салыстырмалы талдау жүргізілді. Авторлар осы іргелі құжаттың әртүрлі сипаттамаларын талдады, мысалы, жіктеуіштердің әрқайсысында жоғары мектепте дене шынықтыру білімі қандай салалар білім салаларына жатқызылған, оларда қандай бағыттар (мамандандырулар) бар, жіктеуіш ХҚҚО-мен қаншалықты сапалы үйлескен және т. б. Білім беру бағдарламаларының шетелдік жіктеуіштері тарихи және әлеуметтік-экономикалық аспектілерге байланысты орталық азиялықтарға қарағанда аз реттеуші сипатта болатыны анықталды. Батыс классификациясы жеткілікті қисынды құрылымдалған ФКиС-тің әртүрлі бағыттарын көрсетеді. Қазақстандық классификатор, басқалардан айырмашылығы, өзінің мазмұнында бір ғана дене шынықтыру-спорттық бағытқа ие, ал жоғары білім беру мамандықтарының төжік номенклатурасы айтарлықтай ескірген. Авторлар Орталық Азиядағы жіктеу жүйесін тұтастай алғанда да, дене шынықтыру-спорт бағыттары бойынша да жетілдіруге ықпал ететін кейбір ұсыныстарды әзірледі.

Түйін сөздер: классификаторы, жоғары білім, кадрларды даярлау, дене шынықтыру, спорт.

Введение. Центральная Азия (ЦА) – это субрегион Азии, включающий в себя 5 бывших советских республик (Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан), которые имеют между собой тесное сотрудничество и взаимодействие по широкому спектру социально-экономических и политических вопросов, в том числе основанные на культурах, традициях и географическом положении. Страны ЦА обладают большим человеческим капиталом трудоспособного и молодого возраста, а также имеют огромный потенциал для дальнейшего социально-экономического и культурного развития. Человеческий капитал – это самый важный капитал любого общества, в зависимости от количества и качества которого можно создать национальный профиль, а также достичь и измерить прогресс с точки зрения национального устойчивого развития [1, 2].

Большую роль в развитии общества и человеческого капитала, несомненно, играет система образования и ее способность обеспечивать рынок труда квалифицированными специалистами [3]. Образование способствует предотвращению исключения молодежи из рынка труда и способствует, таким образом, стабильности и безопасности общества и всего региона. Очевидно, что правительство каждого государства постоянно работает (и имеет успех) над своими человеческими ресурсами, делая большие инвестиции в образование, реформируя, модернизируя и адаптируя образовательные системы к потребностям быстро меняющегося глобального мира и повышая международную конкурентоспособность национальных систем образования. Но, несмотря на тот факт, что страны ЦА имеют тесное сотрудничество по многим социально-экономическим вопросам, современный «образовательный ландшафт» этих государств отличается удивительным разнообразием [4, 5].

По итогам прошедшей конференции министров образования стран Центральной Азии

в г. Туркестане (Казахстан) летом 2021 года было принято решение о создании единого пространства в сфере высшего образования между государствами ЦА. Туркестанская декларация об основных принципах (ЦАПВО) была подписана 3 странами Центральной Азии (Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан). Фундамент создания ЦАПВО заложен в таких проектах, как TuSANEА (Настройка Центрально-Азиатского пространства высшего образования), САЕР (Центрально-Азиатская платформа образования), на встречах министров образования Европейского союза и Центральной Азии и других совместных проектах. Совместно с партнерами планируется создание Бюро по взаимодействию центральноазиатских стран на платформе Казахстана. Сотрудничество между странами-участниками будет осуществляться по принципу Болонского процесса. Основная идея этого сотрудничества заключается в том, чтобы привести национальные системы высшего образования к большей гармонии, установив приоритетные направления развития на взаимовыгодных условиях (взаимное признание квалификаций, совместные исследования студентов, интегрированные курсы / образовательные программы) [6, 7].

Важное значение для решения поставленных задач в создании центральноазиатского пространства высшего образования и в области образовательной политики в целом как на международном, так и на государственном уровне имеет Национальная рамка квалификаций и система классификации областей и направлений образования по подготовке кадров [8]. Данные инструменты играют значимую роль в вопросах разработки профессиональных стандартов, выработке единых подходов к обеспечению качества, сопоставимости и взаимного признания между образовательными системами разных стран в условиях все большей нарастающей глобализации и различиях в структуре и содержании учебных программ. Для стран ЦА, только

вставших на путь либерализации систем высшего образования, национальный классификатор областей и направлений образования выступает фундаментом при выборе модели управления, стандартизации образования, обеспечения преемственности различных уровней образования, а также распределении человеческих и финансовых ресурсов [9]. Страны ЦА используют классификатор при статистическом мониторинге и аналитике различных показателей образования и рынка труда, планируют приемную компанию и заказ на подготовку кадров, а также регламентируют и лицензируют деятельность различных организаций образования.

Классификатор представляет собой систематизированный свод стандартных кодов объектов информации (по образованию). Объектами классификации могут выступать уровни образования, степени, области образования/знаний (наук), направления, специализации, специальности, образовательные программы и др. Государственные классификаторы образования входят в состав общей системы классификации государства или ведомства наряду со многими другими классификаторами (классификаторы должностей и профессий, видов экономической деятельности и др.) и могут быть использованы при решении многих социально-экономических вопросов, не ограничиваясь лишь областью образования (рынок труда, научные исследования, анкетирование и др.) [10].

Целью настоящего исследования является сравнительный анализ зарубежных (Международный стандартный классификатор образования, CIP) и центральноазиатских (Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан, Узбекистан) классификаторов областей и направлений / специальностей по подготовке кадров в системе высшего образования для отрасли физической культуры и спорта (ФКиС) и формулирование возможных путей модернизации данного инструмента в профессиональном физкультурном образовании как для региона ЦА, так и для Казахстана в частности.

Авторов интересовали вопросы, к каким областям знания и практики отнесено физкультурное образование, как они расчленены среди направлений подготовки, а также логично структурированы и какие направления отрасли ФКиС представлены в них.

Кроме того, настоящая статья является дополнением к уже ранее опубликованной работе по данной проблематике, где авторами рассматривался вопрос об имеющихся методических

и практических ограничениях в принятом казахстанском классификаторе направлений ВО 2018 года для подготовки кадров в сфере ФКиС, а также предложены некоторые рекомендации по его расширению в направлении подготовки кадров для ФКиС [11].

Настоящая работа позволит дополнительно изучить и систематизировать опыт как соседних стран Казахстана по региону, так и международную практику в классификации направлений и областей высшего образования в области ФКиС для более эффективного выстраивания образовательной политики государства.

Актуальность исследования обусловлена подписанной Туркестанской Декларацией (июнь 2021) и стремлением создания Единого Центрально-Азиатского пространства в сфере высшего образования между государствами Центральной Азии в ближайшее время, миссией которого будут являться гармонизация и оптимизация образовательных систем данных стран с учетом национальных потребностей. Предполагается, что изучение классификатора как одного из важных элементов образовательной политики развивающихся стран создаст в дальнейшем благоприятные предпосылки как для успешного решения задач по гармонизации образовательных систем центральноазиатских государств в целом, так и совершенствования системы подготовки специалистов в направлении ФКиС в высшей школе РК.

Настоящая работа может послужить примером для исследователей из других областей и отраслей знаний, интересующихся проблематикой классификации образования.

Дополнительную актуальность создает тот факт, что в последнее время в целях унификации квалификации образования и рынка труда уполномоченные органы различных государств ведут работу по пересмотру, совершенствованию и реформированию своих классификаторов как образования, так и профессий. Также литературный анализ выявил ряд публикаций по данной проблематике (классификатору), среди которых имеются работы и по направлению ФКиС [12-20].

Кроме всего прочего, следует отметить, что по состоянию на январь 2023 года ведется процесс по расширению действующего классификатора направлений подготовки кадров высшего и послевузовского образования и в Республике Казахстан. Так, на портале «Открытые НПА», который предназначен для размещения проектов концепций законопроектов и нормативно-правовых

актов и осуществления публичного обсуждения пользователями, был размещен проект внесения изменений в Классификатор направлений подготовки кадров с высшим и послевузовским образованием РК, в котором имеются изменения, затрагивающие подготовку кадров для отрасли ФКиС [21].

Методы и организация исследования. В ходе исследования использовались следующие методы теоретического уровня: анализ и синтез, индукция, сравнение и сопоставление, аналогии, обобщение и систематизация.

Информационной базой послужили официальные электронные информационные ресурсы, в том числе и нормативно-правовые акты (НПА), а также литературный обзор имеющихся публикаций по проблематике исследования.

На первом этапе с помощью поискового сервиса был осуществлен анализ открытых источников и официальных ресурсов на предмет поиска действующих классификаторов областей и направлений подготовки кадров в системе высшего образования, соответствующих 6 (бакалавриат или его эквивалент) и 7 (магистратура или ее эквивалент) уровням образования по МСКО (Международной стандартной классификации образования) вышеуказанных государств и самого международного классификатора. Было найдено и отобрано 7 действующих классификаторов по состоянию на декабрь 2022 года. Информацию о содержании действующего классификатора областей/направлений подготовки кадров ВО Республики Туркменистан в открытых источниках найти не удалось. Классифи-

каторы, которые в своей публикации не имеют варианта на русском языке, в настоящей статье представлены в переводе авторов (МСКО, СР, Узбекистан).

На втором этапе был осуществлен общий обзорный (качественный/количественный) анализ 6 отобранных документов (кроме туркменского), а также были проанализированы области/направления, явно связанные со сферой ФКиС и (или) имеющие в своем названии ключевые слова, указывающие на принадлежность к данной сфере, изучены сопутствующие методические рекомендации и сопровождения, а также связь классификаторов с другими документами. Для удобства чтения все классификаторы представлены в схематичном виде.

Для получения некоторых сведений классификации программ ВО Туркменистана был проанализирован официальный сайт Туркменского государственного института физической культуры и спорта по имеющимся направлениям и специальностям приема абитуриентов по состоянию на 2022/23 учебный год.

На третьем этапе осуществлялся сравнительный анализ полученных результатов (количество имеющихся направлений, уровни таксономии, методические рекомендации по разграничению и др.) и их обсуждение, формулирование выводов и практических рекомендаций.

Результаты исследования и их обсуждение.

Сводная информация по используемым классификаторам областей и направлений подготовки кадров в системе высшего образования (бакалавриат и магистратура) представлена в Таблице 1.

Таблица 1 – Сводная таблица используемых классификаторов в системе высшего образования различных государств

Государство/ орган	Наименование классификатора (и его аббревиатура)	Кем утвержден (принят) классификатор	Дата ввода в действие классификатора	Дата внесения последних изменений и дополнений
ЮНЕСКО (страны ЕС)	International Standard Classification of Education (ISCED) 2011 + International Standard Classification of Education: Fields of Education and Training 2013 (ISCED-F 2013) – Detailed Field Descriptions (вспомогательный документ)	Институт Статистики ЮНЕСКО	1970	2011 (главный) 2013 (выпущен вспомогательный документ)

США	Classification of Instructional Programs 2020	National Center for Educational Statistics	1980	2020
Казахстан	Классификатор направлений подготовки кадров с высшим и послевузовским образованием 2018	Министерство образования и науки Республики Казахстан	23 октября 2018 г.	5 июня 2020 г.
Кыргызстан	Об установлении двухуровневой структуры высшего профессионального образования в Кыргызской Республике 2011 + Перечень направлений подготовки высшего профессионального образования, подтверждаемого присвоением выпускнику квалификации «бакалавр» и «магистр» (приложение)	Правительство Кыргызской Республики	23 августа 2011 г.	25 ноября 2021 г.
Узбекистан	Государственный стандарт высшего образования. Классификатор направлений и специальностей высшего образования	Министерство высшего и среднего специального образования Республики Узбекистан	27 октября 2021 г.	-
Таджикистан	Государственный классификатор направлений и специальностей в Республике Таджикистан	Правительство Республики Таджикистан	30 октября 2007 г.	-
Туркменистан	Государственный классификатор специальностей высшего образования Туркменистана*	-	2013 г.	-
*Примечание: классификацию областей/направлений/специальностей по подготовке кадров высшего образования Республики Туркменистан в открытых источниках найти не удалось.				

1. Рассмотрим первый из представленных в Таблице 1 классификаторов образования – *International Standard Classification of Education (ISCED) 2011 + International Standard Classification of Education: Fields of Education and Training 2013 (ISCED-F 2013) – Detailed Field Descriptions* – (Международный стандартный классификатор образования (МСКО) 2011 + Международный стандартный классификатор образования: Области образования и профессиональной подготовки 2013 (МСКО-О 2013)). Данный классификатор на сегодняшний день является одним из наиболее общепринятых классификаторов образования на европейском уровне. На его основе большинство государств мира и страны – участники Болонского процесса разрабатывают системы национальных рамок

квалификаций. Впервые разработанный в середине 1970-х годов Организацией Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры (ЮНЕСКО) МСКО несколько раз пересматривался, принимая во внимание и беря за основу особенности национальных систем образования. Последняя редакция МСКО, изданная в 2013 году, была сконцентрирована на областях образования и обучения (МСКО-О). МСКО имеет важное значение для сбора и анализа статистических данных об образовании, сопоставимых между странами [22].

Сопутствующий МСКО документ – «Области образования и обучения 2013» (МСКО-О) классифицирует образовательные программы и связанные с ними квалификации в соответствии с областями образования, отраслями и направле-

ниями подготовки кадров [23]. МСКО-О 2013 содержит 11 широких научных областей (2 цифры), 29 направлений (3 цифры) и около 80 подробных специализаций (4 цифры). МСКО является справочной международной классификацией для организации образовательных программ и связанных с ними квалификаций по уровням и об-

ластям. МСКО 2011 (уровни образования) применяется во всех коллекциях данных ЕС с 2014 г. МСКО-О 2013 (области образования и обучения) внедрен в практику начиная с 2016 г. Направления подготовки кадров и специализации, связанные с подготовкой кадров для физкультурно-спортивной отрасли, представлены в Таблице 2.

Таблица 2 – Классификация программ, связанных с подготовкой кадров для сферы ФКиС в “Международной стандартной классификации образования 2011” – “Области образования и профессиональной подготовки 2013” (англ. Fields of education and training 2013 (ISCED-F 2013) – Detailed field descriptions)

Научная область	Направление подготовки кадров	Специализация	Программы и квалификации	Примечание
01 Образование	011 Образование	0114 Подготовка учителей по предметной специализации	Подготовка учителей физической культуры	<i>Исключения: Подготовка спортивных тренеров исключена из данной специализации и включена в специализацию 1014 «Спорт».</i>
10 Услуги	101 Персональные услуги	1014 Спорт	Подготовка тренеров в избранном виде спорта	<i>Исключения: подготовка учителей по физическому воспитанию (учителей спорта) исключена из данной специализации и включена в 0114 «Подготовка учителей по предметной специализации». Услуги фитнеса исключены из данной специализации и включены в направление 1012 «Предоставление услуг красоты (в широком диапазоне)».</i>
			Приемы и навыки в избранном виде спорта	
			Подготовка судей / рефери и других спортивных официальных лиц	
		1012 Предоставление услуг красоты (в широком диапазоне)	Фитнес и контроль веса	-
<i>*Примечание:</i> информация в таблице представлена в переводе авторов. Язык оригинала – английский.				

Из представленной выше таблицы мы видим, что МСКО подготовку специалистов сферы ФКиС разделяет 3 отдельными специализациями:

«0114 Подготовка учителей по предметной специализации» – предназначена для отнесения программ, имеющих направленность по подготовке специалистов на деятельность в сфере образования (учреждения образования различного уровня);

«1014 Спорт» – имеет специфику программ, направленных на подготовку тренеров по видам спорта, спортивных судей и др.;

«1012 Предоставление услуг красоты (в широком диапазоне)» – связана с подготовкой специалистов фитнес-индустрии (инструктор, персональный тренер и т.д.).

Что касается отнесения специализаций к различным областям знания, то мы видим, что две из них («Спорт» и «Предоставление услуг красоты (в широком диапазоне)») относятся к области «Услуги», соответственно одна («Подготовка учителей по предметной специализации») – к области «Образование».

Следует особо отметить на наличие дополнительных методических примечаний (строка «Комментарии» в Таблице 2), сопровождающих направления и специализации, которые разграничивают и исключают случаи ошибочного включения образовательных программ, имеющих схожее тематическое содержание.

Отнесение программ спорта и фитнеса к сфере обслуживания в международной классификации и выделение в самостоятельные группы обусловлено структурой Международной стандартной отраслевой классификации всех видов экономической деятельности (МСОК, ISIC). МСОК позволяет обеспечить всеобъемлющую основу, в рамках которой экономические данные могут быть собраны и представлены в формате, предназначенном для целей экономического анализа, принятия решений и разработки политики. В настоящее время используется четвертая версия МСОК-4 (ISICv4), где область спорта определяется как «Спортивная деятельность и деятельность по организации досуга и развлечений» раздела «Искусство, сфера развлечений и отдыха» [24, 25].

Следует также полагать, что выделение данных специализаций в отдельные укрупненные группы и отнесение их в область услуг в значительной мере обусловлено спецификой и тенденциями социально-экономического развития западноевропейских государств (в отличие от стран ЦА) и института спорта (профессионального, любительского, массового) в частности. Если, например, ранее, особенно до 1980-х годов, спорт как социальный институт в большей степени относился к социальной сфере со существенной долей поддержки со стороны государства, то с активным приходом и доминированием концепции неолиберализма институт спорта претерпел значительные изменения организационных принципов, и как следствие в большей степени стал подвержен коммерциализации и начал регулироваться рыночными механизмами (коммерческая организация большинства спортивных учреждений, частные спортивные клубы, платные спортивные услуги и т.д.) [26-28].

2. Классификатор США – *Classification of Instructional Programs (CIP)* – (Классификация учебных программ). Теория и практика классификации образовательных программ в США имеют вполне продолжительную историю. Система прочно устоялась начиная с 1980 годов и взята за основу такими странами мира, как Япония, Канада, например, версии классификаторов США и Канады практически

идентичны и по большому счету отличаются лишь незначительными различиями по части используемых терминов. Опыт классификации программ США в том числе был перенят ЮНЕСКО и повлиял на МСКО, описанный выше [8, с. 113].

CIP разработан Национальным центром образовательной статистики, с 1980 года пересматривался 6 раз, и на сегодняшний день действует обновленная версия 2020 года таксономии учебных программ [29]. Таксономия CIP организована тремя уровнями и имеет соответствующую нумерацию. Двухзначные серии представляют наиболее общие группы/области, всего их в классификаторе 49; четырехзначные исполняют роль промежуточных групп программ, которые имеют сопоставимое содержание и цели и содержат более 400 различных направлений; а шестизначная нумерация представляет собой отражение конкретных учебных программ / специализаций, их насчитывается в классификаторе США порядка более 2000.

Как и МСКО, CIP в основном используется для статистических целей – сбора и анализа информации в разрезе программ, и в целом не является каким-либо регулятивным инструментом и не оказывает большого влияния на образовательную политику страны, поскольку образовательное пространство США имеет ярко выраженный характер децентрализации и право ведения образования лежит в ведении каждого штата. Также одной из особенностей классификатора США является то, что в нем присутствует краткое описание целей каждой из программ (на последней ступени таксономии) и отсутствует привязка к какому-либо уровню образования или присуждаемой степени, т.е. универсальна, в отличие, например, от системы классификации стран ЦА, где большинство стран для профессионального послесреднего образования и высшего/послевузовского используются разные классификаторы.

Подробнее с таксономизацией программ физкультурно-спортивной отрасли в классификаторе США можно ознакомиться в Таблице 3.

Таблица 3 – Классификация программ, связанных с подготовкой кадров для сферы ФКиС в «Классификаторе учебных программ» – «Classification of Instructional Programs (CIP) 2020»

Область образования	Направление подготовки	Программа обучения / специализация	Определение **
13 Образование	13.13 Образование	13.1314 Преподавание физической культуры и тренерская работа	Программа, которая готовит людей к преподаванию занятий по физическому воспитанию и/или к занятиям спортом на различных уровнях образования.
31 Парки, отдых, досуг, фитнес и кинезиология	31.01 Парки, отдых и досуг	31.0101 Парки, отдых и досуговые исследования	Программа, которая фокусируется на принципах, лежащих в основе рекреационной и досуговой деятельности, а также на практике, связанной с предоставлением помещений и услуг для отдыха в помещении и на открытом воздухе для широкой публики.
	31.03 Управление парками, местами отдыха и досуга	31.0301 Управление парками, местами отдыха и досуга, общее 31.0302 Эксплуатация поля для гольфа и управление территорией 31.0399 Управление парками, местами отдыха и досуга, прочее	Программы, связанные с менеджментом различными объектами (крытыми и закрытыми) для занятий спортом, отдыха и досуга. Развивают навыки и умения управления персоналом, коммуникации со СМИ, бизнесу и предпринимательству.
	31.05 Спорт, кинезиология и физкультура/фитнес	31.0501 Спорт, кинезиология и физкультура/фитнес, общие 31.0504 Спорт и фитнес-администрация / менеджмент 31.0505 Наука о физических упражнениях и кинезиология 31.0507 Техник по физической подготовке 31.0508 Спортивные исследования 31.0599 Спорт, кинезиология и физкультура/фитнес, другое	Широкий спектр программ, направленных на овладение теорией и методикой физической подготовки и спорта, достижение и поддержание спортивного мастерства, базовую профилактику и лечение спортивных травм, организацию и проведение фитнес занятий и спортивных тренировок по ОФП и ИВС. В данной группе имеются также программы по формированию знаний, умений и навыков в области анатомии, физиологии, биохимии и биофизике движений человека, а также их применению в упражнениях и терапевтической реабилитации, разработке диагностических и реабилитационных методов и оборудования, а также соответствующих аналитических методов и процедур в прикладных упражнениях и терапевтической реабилитации. Имеется программа по овладению теорией и методикой научных исследований в области спорта. Присутствуют и программы, связанные со спортивным менеджментом.
	31.06 Образование на открытом воздухе	31.0601 Образование на открытом воздухе	Программа, которая готовит людей к работе в качестве воспитателя, инструктора или фасилитатора в парках, местах отдыха, лагерях и других местах на открытом воздухе. Включает в себя обучение навыкам лидерства, навыкам выживания в дикой природе, оказанию первой помощи, групповым процессам, методам консультирования, изучению окружающей среды и обучению развлекательным мероприятиям, таким как скалолазание, веревочные курсы, пеший туризм, гребля на байдарках и каноэ.
	31.99 Парки, отдых, досуг, фитнес и кинезиология, другое	31.9999 Parks, отдых, досуг, фитнес и кинезиология, другое	Любая учебная программа, связанная с отдыхом в парках, досуге, фитнесе и кинезиологии, не указанная выше.

09 Коммуникации, журналистика и связанные программы.	09.09 Связи с общественностью, реклама и прикладные коммуникации.	09.0906 Коммуникации/ взаимодействие в спорте	Программа, которая фокусируется на методах и приемах общения о спорте в различных форматах, средствах массовой информации и контекстах, что готовит людей к деятельности спортивными репортерами, фотожурналистами, дикторами радио и телевидения, продюсерами и режиссерами, промоутерами любительского спорта и специалистами по связям с общественностью. Включает обучение спортивному письму, фотографии, тележурналистике, спортивному производству, правилам игры, связям со СМИ и общественностью, а также продвижению спорта.
42 Психология	42.28 Клиническая, консультационная и прикладная психология	42.2815 Эффективность и спортивная психология	Программа, которая фокусируется на двигательных, физиологических и психосоциальных аспектах спортивного поведения. Включает в себя обучение прикладной спортивной психологии, клиническое консультирование по вопросам психического здоровья, коучинг, физиологию упражнений, улучшение этических показателей; человеческое развитие, лидерство и построение команды, ментальные и телесные практики, неврология.

**Примечание:* информация в таблице представлена в переводе авторов. Язык оригинала – английский.
***Примечание:* в столбце «Определение» представлено описание программ, которое сопровождает классификатор. В некоторых направлениях, например в «31.05», представлено обобщенное описание для всех программ. Подробнее с описанием каждой из программ можно ознакомиться на сайте классификатора (<https://nces.ed.gov/ipeds/cipcode/default.aspx>).

Как мы видим из таблицы 3, классификация учебных программ в США отрасли ФКиС представлена достаточно широким разнообразием как направлений, так и учебных программ, впрочем, классификатор сам по себе является достаточно обширным. Связано это в первую очередь с тем, что он предназначен для использования на всех уровнях и возможных траекториях образования (начиная с дошкольного и заканчивая высшим). Ну и, пожалуй, вторым фактором является то, что система образования в США (особенно в колледжах) характеризуется подготовкой специалистов узкого профиля за короткий срок, что позволяет отвечать требованиям времени и удовлетворять потребности самых разных слоев населения.

CIP подготовку физкультурно-спортивных специалистов разделяет 8 различными направлениями, включающими в себя 15 учебных программ по достаточно широкому спектру профессий. В классификаторе в отдельные группы выделены как основные направления данной отрасли, например «13.1314 Преподавание физической культуры и тренерская работа» или «31.0501 Спорт, кинезиология и физкультура/фитнес, общие», так и вспомогательные, связанные с менеджментом, психологией, журналистикой, наукой о спорте и др.

Что касается представленности программ в различных областях знаний, то тут выделяется 4 группы: «01 Образование»; «31 Парки, отдых, досуг, фитнес и кинезиология»; «09 Коммуникация, журналистика и связанные программы» и «42 Психология».

Как и МСКО, в CIP имеются пояснения методического характера к каждой из программ в целях отнесения их разработчиками к верному направлению. Более того, в дополнение к CIP имеется методическая сопроводительная таблица соответствия со Стандартной системой классификации профессий (SOC), целью которой является сопоставление программ послесреднего образования с профессиями [30].

3. Классификатор направлений подготовки кадров с высшим и послевузовским образованием РК (2018). Классификация образовательных программ системы высшего образования РК имеет свою историю начиная с периода после обретения суверенитета, когда государство начало формировать собственную образовательную политику. Так, в период становления и развития законодательной базы высшего образования страны, в 1994 году утверждены основные положения (ГОСО) высшего образования РК, которые впервые определили внедрение многоуров-

невой структуры высшего образования в стране, и постепенный переход на академические степени бакалавров и магистров. В 1996 году была утверждена новая редакция «Классификатора (перечня) специальностей высшего образования Республики Казахстан», включающего в себя 342 специальности, которая чуть позже была пересмотрена и изменена в 1999 году. В 2001 году действующий документ был упразднен и взамен с уже более значительными изменениями был введен «Классификатор направлений подготовки и специальностей высшего профессионального образования Республики Казахстан», который еще на тот период разделял программы бакалавриата и специалитета с присуждением академической степени или квалификации соответственно. Затем, в 2004 г. классификатор вновь был пересмотрен, и взамен введен «Классификатор специальностей бакалавриата и магистратуры РК», содержащий уже только академические степени. В 2009 году вышла новая версия таксономизации направлений под названием «Классификатор специальностей высшего и послевузовского образования Республики Казахстан»,

который был уже гармонизирован с МСКО, содержал коды соответствия специальностей и профессий по Государственному классификатору занятости и прослужил почти 10 лет [31, 32].

На сегодняшний день действует версия 2018 года (пересмотренная 3 раза) – «Классификатор направлений подготовки кадров с высшим и послевузовским образованием», которая и рассмотрена в настоящей статье [33].

Действующая редакция классификатора разделена 3 + 1 уровнями образования – бакалавриат, магистратура, докторантура (PhD) + резидентура и содержит 12 областей знаний, 45 направлений подготовки, которые являются идентичными на всех трех уровнях. В рамках направлений подготовки кадров, в Реестре образовательных программ сформированы группы образовательных программ (ГОП) по соответствующему профилю. Таких групп на бакалавриате – 109, магистратуре – 156, докторантуре – 153.

Классификация направлений и ГОП для сферы ФКиС в казахстанской системе образования представлена в таблице 4.

Таблица 4 – Классификация направлений (бакалавриат и магистратура), связанных с подготовкой кадров для сферы ФКиС в Казахстане

Код и классификация области образования	Код и классификация направления подготовки	Программа обучения / специализация	Код МСКО
Бакалавриат			
6В01 Педагогические науки	6В014 Подготовка учителей с предметной специализацией общего развития	В005 Подготовка учителей физической культуры	0114
Магистратура			
7М01 Педагогические науки	7М014 Подготовка педагогов с предметной специализацией общего развития	М005 Подготовка педагогов физической культуры	0114

Как мы можем видеть из таблицы 4, сфера физической культуры и спорта в казахстанском классификаторе на двух уровнях образования представлена одним лишь единственным направлением и ГОП в области образования «01 Педагогические науки» и охватывает широкий перечень программ по подготовке основных кадров для данной отрасли (педагогов, учителей, тренеров, специалистов), несмотря на свое название «Подготовка учителей/педагогов физической культуры». Следует отметить, что Класси-

фикатор РК имеет так называемые «переводные ключи» или код соответствия с МСКО, что позволяет добиться некой интеграции и прозрачности с Европейской образовательной системой. Как можно заметить, ГОП, имеющиеся в классификаторе РК, соответствуют направлению «0114 Подготовка учителей по предметной специализации» в МСКО. Также, настоящий классификатор не содержит каких-либо комментариев и примечаний к направлениям в отличие от МСКО или CIP, а также какие-либо дополни-

тельные документы, как, например, у СІР таблица соответствия профессиям не была найдена.

Необходимо добавить, что анализ предшествующих ныне действующему классификатору в РК выявил, что на протяжении периода изменения системы классификации образовательных программ /специальностей РК в системе высшего образования присутствовало более чем одно направление/группа программ, связанных со сферой ФКиС. Подробнее, например:

в 1994 и 1999 гг. – «0310 Валеология» и «0312 Начальная военная и физическая подготовка»;

в 2001 г. – две разные квалификации «031141 Педагог по физической культуре» и «031142 Тренер (по видам спорта)», наряду с «521930 Бакалавр физической культуры»;

или действующий перечень из более чем 15 образовательных программ в рамках специальностей «050108 Физическая культура и спорт» и «5В010800 Физическая культура и спорт» в 2004 и 2009 гг., когда еще в рамках каждой специаль-

ности действовали государственные общеобразовательные стандарты (ГОСО).

Подробнее о некоторых ограничениях действующего классификатора РК по подготовке специалистов физкультурно-оздоровительной сферы авторами было рассмотрено ранее [11, с. 35].

4. В Кыргызской Республике (КР) действует утверждённый в 2011 году (пересмотрен 5 раз) «Перечень направлений подготовки высшего профессионального образования, подтверждаемого присвоением выпускнику квалификации «бакалавр» и «магистр»» [34]. Классификатор КР, как и казахстанский, содержит разделение на два уровня образования (бакалавриат и магистратура) и содержит на уровне бакалавриата 27 укрупненных групп (аналог областей образования) и 157 направлений подготовки, магистратуры – 25 укрупненных групп и 159 направлений.

Архитектура классификации программ и направлений для интересующей нас отрасли (ФКиС) изображена в таблице 5.

Таблица 5 – Классификация программ (бакалавриат и магистратура), связанных с подготовкой кадров для сферы ФКиС в Кыргызстане

Укрупненная группа в классификаторе	№ и наименование направления подготовки	Наименование квалификации
Бакалавриат и магистратура		
Гуманитарные науки	532000 Физическая культура и спорт	Бакалавр / Магистр
	532100 Рекреация и спортивно-оздоровительный туризм	Бакалавр / Магистр
	532500 Физическая культура для лиц с отклонениями в состоянии здоровья (адаптивная физическая культура)	Бакалавр / Магистр

Анализируя таблицу 5, мы видим, что физкультурно-спортивная отрасль представлена 3 направлениями, входящими в одну укрупненную группу «Гуманитарные науки». Кыргызский классификатор не разграничивает сферу физической культуры и спорта в системе образования и профессиональный спорт в отличие от МСКО и СІР, но зато в ней выделены в отдельные направления адаптивная ФКиС и спортивно-рекреационная деятельность, что, по всей вероятности, связано с тем, что данный регион достаточно богат на природно-рекреационные ресурсы и

вносит достойный вклад в экономику страны предоставлением услуг по данному направлению туристам и требует обеспечение данной отрасли высококомпетентными кадрами [35]. Дополнительно можно отметить, что, анализируя историю изменений данного классификатора, направление подготовки «532500 Физическая культура для лиц с отклонениями в состоянии здоровья (адаптивная физическая культура)» было добавлено в 2019 году.

Как и в случае с казахстанским классификатором, в нем отсутствуют какие-либо допол-

нительные описания направлений или сопроводительные документы. Также можно заметить отсутствие кодов соответствия МСКО, что по большей степени связано с тем, что Кыргызская Республика полностью не приняла Болонскую систему образования и в ней по-прежнему активно функционирует «специалитет», что подтверждается наличием классификатора специальностей высшего профессионального образования КР с присвоением выпускнику квалификации «специалист», помимо вышеупомянутого.

5. Версия Классификатора направлений и специальностей высшего образования Узбекистана действует с 2021 года и является составной частью Единой информационной системы кодирования и классификации Республики Узбекистан [36]. Как и в соседних по региону странах (Казахстан и Кыргызстан) в нем присутствует разделение на уровни образования бакалавриат и магистратура, и имеется 10 областей знаний. При-

чем, как написано в классификаторе, бакалавриат является базовым высшим образованием, предоставляющим углубленные знания, умения и навыки по одному из направлений высшего образования продолжительностью обучения не менее трех лет, а магистратура является высшим образованием по конкретной специальности на базе соответствующего бакалавриата с продолжительностью обучения не менее одного года. На основе предложений заказчиков кадров в документ включено более 300 направлений образования и более чем 500 специальностей магистратуры [37]. Следует отметить наличие четко прописанных областей применения документа и то, на чем основана его содержательная часть (перспективные потребности государства, общества и личности; конъюнктура рынка труда; мировые тенденции подготовки профессиональных кадров и др.).

Информация об имеющихся направлениях ФКиС представлена в таблице 6 ниже.

Таблица 6 – Классификация программ (бакалавриат и магистратура), связанных с подготовкой кадров для сферы ФКиС в Узбекистане *

Код и наименование области знаний	Код и классификация области образования	Направления подготовки и специальностей		Код МСКО
		Бакалавриат	Магистратура	
100000 Образование	110000 Образование	60111900 Физическая культура и спорт в дошкольном и начальном образовании		0114
		60112200 Физическая культура		0114
			70112201 Теория и методика физического воспитания и спортивной тренировки	0114
400 000 Бизнес, управление и право	420 000 Право		70420105 Спортивное право	0421
900 000 Здравоохранение и социальное обеспечение	910 000 Здравоохранение		70910703 Экспериментальная и спортивная фармакология	0916
1000 000 Сервис	1010 000 Сектор обслуживания	61010300 Занятия спортом (по видам)	71010301 Занятия спортом (по видам)	1014
			71010302 Управление физической культурой и спортом	1014
			71010303 Адаптивная и оздоровительная физкультура и спорт	1014
			71010304 Развитие популярных видов спорта и пропаганда здорового образа жизни	1014
*Примечание: информация в таблице представлена в переводе авторов. Язык оригинала – узбекский.				

Как видно из таблицы, физкультурно-спортивная отрасль в классификации высшего образования Узбекистана представлена 3 направлениями подготовки на уровне бакалавриата и 7 направлениями на уровне магистратуры, которые разделены по 4 различным областям знаний. Наблюдается некоторое сходство с МСКО и СР по части разделения физкультурно-спортивной деятельности в образовательной сфере и профессиональной (спорт), что подтверждается схожим с МСКО количеством областей знаний всего классификатора, а также наличием кодов соответствия с направлениями МСКО. Более того, в области образования имеется разделение по тому, для какого уровня программа готовит специалистов: «60111900 Физическая культура и спорт в дошкольном и начальном образовании» и «60112200 Физическая культура». Наряду с основными направлениями следует также отметить наличие отдельно выделенных групп для спортивного менеджмента, спортивного права, пропаганды физкультуры и спорта, адаптивной физкультуры и даже спортивной фармакологии на магистратуре.

Дополнительный анализ истории изменений классификатора Узбекистана позволяет констатировать факт, что по крайней мере с 2001 года в классификации высшего образования Узбекистана было разделение физической культуры и спорта в сфере образования и физкультурно-спортивной деятельности в других отраслях, а также наличие направления по спортивной медицине.

6. Государственный классификатор направлений и специальностей в Республике Таджики-

стан, разработанный еще в 2007 году, действует на сегодняшний день в 4 версии редакции [38]. Данный классификатор очень обширен и глубок по своему иерархичному содержанию и охватывает 3 уровня образования (начальное, среднее профессиональное и высшее образование). Дополнительно имеется классификация программ переподготовки кадров на базе среднего специального или высшего образования.

В данном документе нас интересовала часть под названием «Систематизированный указатель специальностей, направлений специальностей, специализаций и классификаций высшего образования». Следует отметить, что действующий классификатор Таджикистана гармонизирован с международной классификацией, однако с ее более поздней версией – МСКО-97.

На первом уровне иерархии, в таджикском классификаторе имеется 15 так называемых профилей образования (аналог области образования), 99 направлений на втором уровне и более 150 групп специальностей на третьем уровне. Дальнейшие, пятый, шестой и седьмой уровни иерархии предназначены для определения основной специальности, ее направления и специализации. Практически каждая специальность сопровождается наименованием присваиваемой квалификации и перечнем первичных должностей служащих по классификатору занятий.

Классификация специальностей ФКиС в таджикском пространстве высшего образования представлена в таблице 7.

Таблица 7 – Классификация программ (специалитета), связанных с подготовкой кадров для сферы ФКиС в Таджикистане

Код и наименование профиля образования	Код и наименование направления образования	Код и наименование группы специальностей	Специальность и направление специальности, специализация
А Педагогика	01 Педагогика детства	0101 Развитие личности дошкольника	1-010102-04 Дошкольное образование. Физическая культура
		0102 Развитие личности младшего школьника	1-010202-06 Начальное образование. Физическая культура
	03 Педагогика общевозрастная	0302 Образование в области физической культуры	1-030201 Физическая культура – тренерская работа по виду спорта (с указанием вида спорта), организация физкультурно-оздоровительной работы и туризма, физическая реабилитация, лечебная физическая культура, менеджмент спорта и туризма, валеология 1-030202 Физическая культура. Дополнительная специальность – физическая культура, биология / практическая психология / технический труд

С Искусство и дизайн	17 Искусство сценическое и экранное	1702 Искусство хореографическое	1-170201-08 Хореографическое искусство (современные виды спорта) – синхронное плавание / фигурное катание / художественная гимнастика / акробатика
Е Коммуникации. Право. Экономика. Управление. Экономика и организация производства	23 Коммуникации	2301 Коммуникации	1-23010413 Спортивная психология 1-23010511 Социология спорта и физической культуры
	26 Управление	2602 Бизнес-управление	1-26020102 Предпринимательская деятельность в сфере физической культуры, спорта и международного туризма 1-26020311 Маркетинг в сфере физической культуры
N Физическая культура. Туризм и гостеприимство	88 Физическая культура и спорт	8801 Физическая культура	1-880101 Физическая культура – лечебная / дошкольная 1-880102 Оздоровительная и адаптивная физическая культура 1-880103 Физическая реабилитация и эрготерапия
		8802 Спорт	1-880201 Спортивно-педагогическая деятельность – тренер по ИВС / менеджмент в спорте / спортивная психология / режиссура
		8902 Туризм	1-890201-01 Спортивно-туристская деятельность (спортивный и рекреационный туризм)

Как видно из таблицы 7, для подготовки кадров отрасли физкультурно-спортивной и оздоровительной деятельности в таджикском классификаторе имеется более 14 различных специализаций среди 9 групп специальностей, которые входят в 4 различных профиля образования.

Как уже было отмечено ранее, таджикский классификатор предусматривает присвоение различных квалификаций в зависимости от конкретной специализации и имеет перечень первичных должностей служащих. По специализациям ФКиС после окончания программы, например, присваиваются такие квалификации, как «Преподаватель. Педагог», «Инструктор-методист», «Преподаватель физической культуры», «Тренер (по виду спорта)» и др.

Как можно заметить, помимо наличия программ (специализаций) в основных отдельных друг от друга профилях образования «Педагогика» и «Физическая культура. Туризм и гостеприимство», в классификации присутствуют и вспомогательные специализации, связанные с менеджментом, маркетингом, социологией и психологией ФКиС. Также можно заметить выделение в отдельный профиль и направление

подготовку специалистов для эстетических и сложнокоординационных видов спорта.

В профиле образования «Педагогика» имеется разделение специализаций по подготовке специалистов для различных уровней образования, начиная с дошкольного.

Профиль образования «Физическая культура. Туризм и гостеприимство» имеет в своем составе 3 группы специальностей, в том числе по оздоровительной и реабилитационной ФК.

Также, более глубокий анализ классификатора выявил направление «Спортивная медицина» по программе переподготовки специалистов с присвоением квалификации «Врач спортивной медицины».

7. Информацию о действующем классификаторе областей / направлений / специальностей по подготовке кадров в системе высшего образования Республики Туркменистан в открытых источниках найти не удалось. В этой связи для получения некоторого представления о программах и направлениях ФКиС в системе ВО Туркменистана был проанализирован официальный сайт одного из главных высших учебных заведений страны по подготовке физкультурных кадров – Туркменского государственного института физической культуры и спорта [39].

Согласно проведенному анализу по состоянию на момент публикации в составе института функционирует 3 факультета, более 10 различных кафедр и ведется подготовка по 8 различным специальностям (Спорт, Физическая культура, Спортивная журналистика, Оздоровительная работа, Техническое обеспечение спортивной техники, Управление спортивными сооружениями, Финансирование спорта, Психология (спортивная психология)). Данная информация позволяет полагать, что в классификации программ/специальностей высшего образования Туркменистана присутствует более чем одно направление для подготовки кадров ФКиС, а сам классификатор по своей модели более приближен к таджикскому или узбекскому варианту.

Выводы. Классификация образовательных программ является неотъемлемой частью образовательной политики многих государств, поскольку в условиях текущей глобализации и разнообразия систем образования необходим инструмент для учета и разграничения многих параметров, начиная с планирования модели выпускника образовательной программы и его компетенций и заканчивая статистическими показателями о выпуске. Особенно важную роль данный инструмент играет в системе образования государств с так называемой квазиадминистративной моделью образовательной системы, которая характерна для государств, имевших в недавнем прошлом плановую экономику со значительным участием государства в ее регулировании и командно-административном управлении, к коем можно отнести государства Центральной Азии. И хотя данные государства активно внедряют рыночные механизмы в функционирование экономики и образования, на сегодняшний день классификаторы образовательных программ в данных государствах еще имеют значительную регулирующую функцию по многим аспектам в отличие от западноевропейских стран.

Проведенный анализ позволил получить достаточно широкое представление как о классификации областей/направлений/специальностей/образовательных программ интересующих государств в целом, так и для подготовки специалистов физкультурно-спортивной отрасли, в частности. Также позволил выявить и сравнить, к каким областям знания отнесено физкультурное образование и какие направления/специализации имеются для подготовки кадров в данной отрасли.

Подводя итоги, можно констатировать, что все классификаторы центральноазиатских госу-

дарств имеют более чем одно направление для подготовки физкультурно-спортивных кадров за исключением казахстанского, что в некоторой степени не позволяет казахстанской системе образования вести качественную и диверсифицированную подготовку по различным направлениям и отраслям ФКиС. Представленные отрасли по-разному отнесены к различным укрупненным областям и направлениям подготовки, а в некоторых из классификаторов имеются направления и специализации, соответствующие ключевым направлениям развития национальной экономики в конкретном регионе. Весьма сильное разнообразие в классификаторах ЦА имеется и по степени соответствия как между собой, так и с МСКО, что может создать некоторые трудности в рамках функционирования единого пространства в сфере высшего образования между государствами ЦА. Возможно, в рамках данного процесса в будущем следует проработать вопрос универсальных «переводных ключей» или кодов соответствия направлений между всеми странами ЦА и гармонизации с МСКО тем странам, которые еще не осуществляли данного процесса. Казахстанской и киргизской системам классификации, возможно, следует изучить вопрос в пользу расширения перечня действующих направлений подготовки, опираясь как на зарубежный опыт, так и на опыт стран ЦА.

В положительную сторону и в качестве примера для классификаторов центральноазиатских государств, пожалуй, можно выделить классификатор США (CIP) и МСКО, а именно наличие в них сопровождающих комментариев и описания к каждой из программ / направлений, что позволяет как разработчикам, так и непосредственным потребителям получать более исчерпывающую информацию о программах конкретного направления. Более того, наличие таблиц соответствия классификатора программ классификации рабочих профессий и должностей в некоторых из рассмотренных классификаторах также является весьма полезной практикой, поскольку позволяет провести более качественное соотношение между рынком труда и системой образования.

В качестве дальнейшей работы по данному направлению будет полезным изучить классификацию образовательных программ среднего специального / профессионального образования, соответствующего 4 и 5 уровням образования по МСКО на предмет преемственности классификации и взаимосвязи между различными уровнями образования, а также исследовать механизмы сопоставления классификатора направлений обра-

зования с национальными классификационными перечнями должностей и профессий.

Авторы выражают надежду, что происходящие на сегодняшний день долгосрочные преобразования в системе высшего образования

государств Центральной Азии включают в себя все лучшее, что имеется в западноевропейской модели, безусловно, принимая во внимание характер социально-экономических требований региона.

Литература

- 1 Hitt A.M., Bierman L., Shimizu K., Kochhar R. Direct and Moderating Effects of Human Capital on Strategy and Performance in Professional Service Firms: A Resource-Based Perspective // *Academy of Management Journal*. – 2001. – № 1(44). – С. 13-28. DOI: <https://doi.org/10.2307/3069334>.
- 2 Benhabib J., Spiegel M. The role of human capital in economic development: Evidence from aggregate cross-country and regional US data // *Journal of Monetary Economics*. – 1994. – № 2(34). – С. 143-173. DOI: [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(94\)90047-7](https://doi.org/10.1016/0304-3932(94)90047-7).
- 3 Lange F., Topel R. Chapter 8 The Social Value of Education and Human Capital // *Handbook of the Economics of Education*. – 1 изд. – Elsevier, 2006. – С. 459-509. DOI: [https://doi.org/10.1016/S1574-0692\(06\)01008-7](https://doi.org/10.1016/S1574-0692(06)01008-7).
- 4 Anichkin E.S., Kovalenko K.E. Modernization of Higher Education in Central Asian Countries: Trends, Problems and Solutions // *Journal of History Culture and Art Research*. – 2018. – № 3(7). – С. 51-59. DOI: <https://doi.org/10.7596/taksad.v7i3.1703>.
- 5 Kissane C. Education in Central Asia: Transitional challenges and impacts. In *The Politics of Transition in Central Asia and the Caucasus: Enduring Legacies and Emerging Challenges*. – 1 изд. – Routledge, 2014. – С. 1-3. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203027905>.
- 6 Министерство просвещения Республики Казахстан: Единое Центрально-Азиатское пространство в сфере высшего образования создадут в странах Центральной Азии. Пресс-релиз от 18.06.2021: электронный // [сайт]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/press/events/details/8782> (дата обращения 24.01.2023).
- 7 Центр Болонского процесса и академической мобильности МНВО РК: Конференция Министров образования стран Центральной Азии «Центрально-Азиатское пространство высшего образования: региональное сотрудничество, национальные реформы»: электронный // [сайт]. – URL: <https://enic-kazakhstan.edu.kz/ru/konferenciya-ministrov-obrazovaniya-stran-centralnoy-azii-centralno-aziatskoe-prostranstvo-vysshego-obrazovaniya-regionalnoe-sotrudnichestvo-nacionalnye-reformy/o-konferencii> (дата обращения 24.01.2023).
- 8 Белоцерковский А. Система классификации образовательных программ (опыт США) // *Высшее образование в России*. – 2007. – № 5. – С. 113-119.
- 9 Блинов В.И., Куртеева Л.Н., Сазонов Б.А. Перечни профессиональных образовательных программ: состояние и возможные пути модернизации // *Образование и наука*. – 2018. – № 10(20). – С. 31-49. DOI: <https://doi.org/10.17853/1994-5639-2018-10-31-49>.
- 10 Сазонов Б., Максимов Н., Караваева Е. Классификация образовательных программ: состояние и перспективы обновления // *Высшее образование в России*. – 2006. – № 1. – С. 51-64.
- 11 Круговых И.И., Онгарбаева Д.Т., Сайкина Е.Г., Мадиева Г.Б. Обновление классификатора и образовательных программ по подготовке кадров сферы физической культуры и спорта в условиях преобразования системы высшего образования РК // *Вестник КазНУ. Серия педагогическая*. – 2021. – № 3(68). – С. 31-39. DOI: <https://doi.org/10.26577/JES.2021.v68.i3.03>.
- 12 Сазонов Б.А. Классификация профессиональных образовательных программ в российской Федерации: проблемы и возможные решения // *Высшее образование в России*. – 2017. – № 11. – С. 20-30.
- 13 Новый классификатор специальностей и квалификаций принял Минобрнауки. – Текст: электронный // БелТА: [сайт]. – URL: <https://www.belta.by/society/view/novyy-klassifikator-spetsialnostej-i-kvalifikatsij-prinjalo-minobrazovaniya-493142-2022/> (дата обращения: 26.01.2023).
- 14 Холмухамедов М. Адаптироваться к меняющемуся миру / М. Холмухамедов. – Текст: электронный // *Экономическое обозрение*: [сайт]. – URL: <https://review.uz/post/adaptirovatsya-k-menyayushemusya-miru> (дата обращения: 26.01.2023).
- 15 Новые перечни специальностей и направлений подготовки высшего образования повысят гибкость образовательных программ. – Текст: электронный // Минобрнауки России: [сайт]. – URL: <https://minobrnauki.gov.ru/press-center/news/novosti-ministerstva/48034/> (дата обращения: 26.01.2023).
- 16 В Украине полностью просмотрят классификатор профессий. – Текст: электронный // Интерфакс-Украина: [сайт]. – URL: <https://delo.ua/ru/economy/v-ukraine-polnostyu-prosmotryat-klassifikator-professii-401203/> (дата обращения: 26.01.2023).
- 17 Кущёв Н.П. Совершенствование системы классификации образовательных программ как элемента государственного управления развитием системы высшего образования в России // *Самоуправление*. – 2021. – № 4(126) – С. 442-445.
- 18 Биглов Р.Р. О перечне специальностей и направлений подготовки высшего образования // *Alma Mater (Вестник высшей школы)*. – 2022. – № 11 – С. 28-32. DOI: <https://doi.org/10.20339/AM.11-22.028>.
- 19 Щенникова М.Ю., Евсеев С.П. Образовательная среда высшего образования в области физической культуры и спорта // *Ученые записки университета Лесгафта*. – 2016. – № 5(135). – С. 254-266.
- 20 Кияненко К.В. Национальные классификаторы специальностей и структуры архитектурного образования: российско-англо-американские сравнения // *Academia. Архитектура и строительство*. – 2021. – № 3 – С. 50-53.
- 21 Электронное правительство Республики Казахстан. Портал Открытые НПА: О внесении изменений и дополнения в приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 13 октября 2018 года № 569 «Об утверждении Класси-

- фикатора направлений подготовки кадров с высшим и послевузовским образованием»: электронный // [сайт]. – URL: <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=14314454> (дата обращения 26.01.2023).
- 22 UNESCO Institute for Statistics: International Standard Classification of Education ISCED 2011: электронный // [сайт]. – URL: <https://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/international-standard-classification-of-education-isced-2011-en.pdf> (дата обращения: 26.01.2023).
 - 23 UNESCO Institute for Statistics: ISCED Fields of Education and Training 2013: электронный // [сайт]. – URL: <https://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/international-standard-classification-of-education-fields-of-education-and-training-2013-detailed-field-descriptions-2015-en.pdf> (дата обращения: 26.01.2023).
 - 24 Щенникова М.Ю., Евсеев С.П. Профессиональное образование в области физической культуры и спорта в международных и российском классификаторах // Теория и практика физической культуры. – 2015. – № 1 – С. 14-18.
 - 25 UNESCO Department of Economic and Social Affairs. Statistics Division: International Standard Industrial Classification of All Economic Activities 2008 Revision 4: электронный // [сайт] – URL: https://unstats.un.org/unsd/publication/seriesm/seriesm_4rev4e.pdf (дата обращения: 26.01.2023).
 - 26 Howells J. Economic, Technological and Locational Trends in European Services [Текст]: монография / J. Howells. – Олдершот: Avebury, 1988. – 240 с.
 - 27 Супиков В.Н. Спорт как сфера услуг: экономика, право, управление / В.Н. Супиков: под ред. В.А. Пономарчука. – Минск: ООО «ФУАинформ, 2005. – 304 с.
 - 28 Кутепов М.Е., Сапронов О.П. Спортивный менеджмент в муниципалитетах зарубежных стран. – М.: РГАФК, 1999. – 102 с.
 - 29 U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics: Classification of Instructional Programs – 2020: электронный // [сайт] – URL: <https://nces.ed.gov/ipeds/cipcode/Default.aspx> (дата обращения: 27.01.2023).
 - 30 U.S. Bureau of labor statistics. Division of Occupational Employment Statistics: Standard Occupational Classification 2018: электронный // [сайт] – URL: <https://www.bls.gov/soc/> (дата обращения: 27.01.2023).
 - 31 Абдрахманов А.А. Высшее образование в Республике Казахстан и развитие педагогической науки в Казахстане // Гуманитарный трактат. – 2020. – № 77. – С. 26-29.
 - 32 Жакенов Г. Национальный доклад по развитию системы высшего образования Республики Казахстан / Г. Жакенов. – Текст: электронный // UNESCO: [сайт]. – URL: http://old.unesco.kz/education/he/kazakh/kazakh_ru.htm (дата обращения: 27.01.2023).
 - 33 Об утверждении Классификатора направлений подготовки кадров с высшим и послевузовским образованием. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 13 октября 2018 года № 569.
 - 34 Об установлении двухуровневой структуры высшего профессионального образования в Кыргызской Республике. Постановление Правительства Кыргызской Республики от 23 августа 2011 года № 496.
 - 35 Курманалиев Б.А. Оздоровительный и лечебный туризм в Кыргызстане: перспективы, проблемы и пути решения // Медицина Кыргызстана. – 2015. – № 4. – С. 45-47.
 - 36 Об утверждении государственного стандарта Республики Узбекистан «Государственный стандарт высшего образования. Классификатор направлений и специальностей высшего образования». Приказ Министра высшего и среднего специального образования Республики Узбекистан от 19 октября 2021 года № 11.
 - 37 Кобулова Н. Реформы в сфере образовании и их перспективы // Science and innovation. – 2022. – № 1(1). – С. 102-109.
 - 38 Об утверждении Государственного классификатора направлений и специальностей в Республике Таджикистан. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30 июня 2007 года № 349.
 - 39 Туркменский государственный институт физической культуры и спорта: электронный // [сайт]. – URL: <https://tdbsi.edu.tm/> (дата обращения: 27.01.2023).

References

- 1 Hitt A.M., Bierman L., Shimizu K., Kochhar R. Direct and Moderating Effects of Human Capital on Strategy and Performance in Professional Service Firms: A Resource-Based Perspective // Academy of Management Journal. – 2001. – № 1(44). – S. 13-28. DOI: <https://doi.org/10.2307/3069334>.
- 2 Benhabib J., Spiegel M. The role of human capital in economic development: Evidence from aggregate cross-country and regional US data // Journal of Monetary Economics. – 1994. – № 2(34). – S. 143-173. DOI: [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(94\)90047-7](https://doi.org/10.1016/0304-3932(94)90047-7).
- 3 Lange F., Topel R. Chapter 8 The Social Value of Education and Human Capital // Handbook of the Economics of Education. – 1 izd. – Elsevier, 2006. – S. 459-509. DOI: [https://doi.org/10.1016/S1574-0692\(06\)01008-7](https://doi.org/10.1016/S1574-0692(06)01008-7).
- 4 Anichkin E.S., Kovalenko K.E. Modernization of Higher Education in Central Asian Countries: Trends, Problems and Solutions // Journal of History Culture and Art Research. – 2018. – № 3(7). – S. 51-59. DOI: <https://doi.org/10.7596/taksad.v7i3.1703>.
- 5 Kissane C. Education in Central Asia: Transitional challenges and impacts. In The Politics of Transition in Central Asia and the Caucasus: Enduring Legacies and Emerging Challenges. – 1 izd. – Routledge, 2014. – S. 1-3. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203027905>.
- 6 Ministerstvo prosveshcheniya Respubliki Kazahstan: Edinoe central'no-aziatskoe prostranstvo v sfere vysshego obrazovaniya sozdadut v stranah central'noj Azii. Press-reliz ot 18.06.2021: elektronnyj // [sajt]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/press/events/details/8782> (data obrashcheniya 24.01.2023).
- 7 Centr Bolonskogo processa i akademicheskoy mobil'nosti MNVO RK: Konferenciya Ministrov obrazovaniya stran Central'noj Azii «Central'no-Aziatskoe prostranstvo vysshego obrazovaniya: regional'noe sotrudnichestvo, nacional'nye reformy»: elektronnyj // [sajt]. – URL: <https://enic-kazakhstan.edu.kz/ru/konferenciya-ministrov-obrazovaniya-stran-centralnoy-azii-centralno-aziatskoe-prostranstvo-vysshego-obrazovaniya-regionalnoe-sotrudnichestvo-nacionalnye-reformy/o-konferencii> (data obrashcheniya 24.01.2023).

- 8 Belocerkovskij A. Sistema klassifikacii obrazovatel'nyh programm (opyt SSHA) // Vysshee obrazovanie v Rossii. – 2007. – № 5. – S. 113-119.
- 9 Blinov V.I., Kurteeva L.N., Sazonov B.A. Perechni professional'nyh obrazovatel'nyh programm: sostoyanie i vozmozhnye puti modernizacii // Obrazovanie i nauka. – 2018. – № 10(20). – S. 31-49. DOI: <https://doi.org/10.17853/1994-5639-2018-10-31-49>.
- 10 Sazonov B., Maksimov N., Karavaeva E. Klassifikaciya obrazovatel'nyh programm: sostoyanie i perspektivy obnoveniya // Vysshee obrazovanie v Rossii. – 2006. – № 1. – S. 51-64.
- 11 Krugovyh I.I., Ongarbaeva D.T., Sajkina E.G., Madiyeva G.B. Obnovlenie klassifikatora i obrazovatel'nyh programm po podgotovke kadrov sfery fizicheskoy kul'tury i sporta v usloviyah preobrazovaniya sistemy vysshego obrazovaniya RK // Vestnik KazNU. Seriya pedagogicheskaya – 2021. – № 3(68). – S. 31-39. DOI: <https://doi.org/10.26577/JES.2021.v68.i3.03>.
- 12 Sazonov B.A. Klassifikaciya professional'nyh obrazovatel'nyh programm v rossijskoj Federacii: problemy i vozmozhnye resheniya // Vysshee obrazovanie v Rossii. – 2017. – № 11. – S. 20-30.
- 13 Novyj klassifikator special'nostej i kvalifikacij prinyalo Minobrazovaniya. – Tekst: elektronnyj // BelTA: [sajt]. – URL: <https://www.belta.by/society/view/novyy-klassifikator-spetsialnostej-i-kvalifikatsij-prinjalo-minobrazovaniya-493142-2022/> (data obrashcheniya: 26.01.2023).
- 14 Holmuamedov M. Adaptirovat'sya k menyayushchemusya miru / M. Holmuamedov. – Tekst: elektronnyj // Ekonomicheskoe obozrenie: [sajt]. – URL: <https://review.uz/post/adaptirovatsya-k-menyayushchemusya-miru> (data obrashcheniya: 26.01.2023).
- 15 Novye perechni special'nostej i napravlenij podgotovki vysshego obrazovaniya povysyat gibkost' obrazovatel'nyh programm. – Tekst: elektronnyj // Minobrnauki Rossii: [sajt]. – URL: <https://minobrnauki.gov.ru/press-center/news/novosti-ministerstva/48034/> (data obrashcheniya: 26.01.2023).
- 16 V Ukraine polnost'yu prosmotryat klassifikator professij. – Tekst: elektronnyj // Interfaks-Ukraina: [sajt]. – URL: <https://delo.ua/ru/economy/v-ukraine-polnostyu-prosmotryat-klassifikator-professij-401203/> (data obrashcheniya: 26.01.2023).
- 17 Kushchyov N.P. Sovershenstvovanie sistemy klassifikacii obrazovatel'nyh programm, kak elementa gosudarstvennogo upravleniya razvitiya sistemy vysshego obrazovaniya v Rossii // Samoupravlenie. – 2021. – № 4(126) – S. 442-445.
- 18 Biglov R.R. O perechne special'nostej i napravlenij podgotovki vysshego obrazovaniya // Alma Mater (Vestnik vysshej shkoly). – 2022. – № 11 – S. 28-32. DOI: <https://doi.org/10.20339/AM.11-22.028>.
- 19 SHCHennikova M.YU., Evseev S.P. Obrazovatel'naya sreda vysshego obrazovaniya v oblasti fizicheskoy kul'tury i sporta // Uchenye zapiski universiteta Lesgafta. – 2016. – № 5(135) – S. 254-266.
- 20 Kiyanenko K.V. Nacional'nye klassifikatory special'nostej i struktury arhitekturnogo obrazovaniya: rossijsko-anglo-amerikanskije sravneniya // Academia. Arhitektura i stroitel'stvo. – 2021. – № 3 – S. 50-53.
- 21 Elektronnoe pravitel'stvo Respubliki Kazahstan. Portal Otkrytie NPA: O vnesenii izmenenij i dopolneniya v prikaz Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan ot 13 oktyabrya 2018 goda № 569 «Ob utverzhdenii Klassifikatora napravlenij podgotovki kadrov s vysshim i poslevuzovskim obrazovaniem»: elektronnyj // [sajt]. – URL: <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=14314454> (data obrashcheniya 26.01.2023).
- 22 UNESCO Institute for Statistics: International Standard Classification of Education ISCED 2011: elektronnyj // [sajt]. – URL: <https://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/international-standard-classification-of-education-isced-2011-en.pdf> (data obrashcheniya: 26.01.2023).
- 23 UNESCO Institute for Statistics: ISCED Fields of Education and Training 2013: elektronnyj // [sajt]. – URL: <https://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/international-standard-classification-of-education-fields-of-education-and-training-2013-detailed-field-descriptions-2015-en.pdf> (data obrashcheniya: 26.01.2023).
- 24 SHCHennikova M.YU., Evseev S.P. Professional'noe obrazovanie v oblasti fizicheskoy kul'tury i sporta v mezhdunarodnyh i rossijskom klassifikatorah // Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury. – 2015. – № 1 – S. 14-18.
- 25 UNESCO Department of Economic and Social Affairs. Statistics Division: International Standard Industrial Classification of All Economic Activities 2008 Revision 4: elektronnyj // [sajt] – URL: https://unstats.un.org/unsd/publication/seriesm/seriesm_4rev4e.pdf (data obrashcheniya: 26.01.2023).
- 26 Howells J. Economic, Technological and Locational Trends in European Services [Tekst]: monografiya / J. Howells. – Oldershot: Avebury, 1988. – 240 c.
- 27 Supikov V.N. Sport kak sfera uslug: ekonomika, pravo, upravlenie / V.N. Supikov. – Pod red. V.A. Ponomarchuka. – Minsk: OOO «FUAinform, 2005. – 304 s.
- 28 Kutepov M.E., Saponov O.P. Sportivnyj menedzhment v municipalitetah zarubezhnyh stran. – M.: RGAFK, 1999. – 102 s.
- 29 U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics: Classification of Instructional Programs – 2020: elektronnyj // [sajt] – URL: <https://nces.ed.gov/ipeds/cipcode/Default.aspx> (data obrashcheniya: 27.01.2023).
- 30 U.S. Bureau of labor statistics. Division of Occupational Employment Statistics: Standard Occupational Classification 2018: elektronnyj // [sajt] – URL: <https://www.bls.gov/soc/> (data obrashcheniya: 27.01.2023).
- 31 Abdrahmanov A.A. Vysshee obrazovanie v Respublike Kazahstan i razvitie pedagogicheskoy nauki v Kazahstane // Gumanitarnyj traktat. – 2020. – № 77. – S. 26-29.
- 32 ZHakenov G. Nacional'nyj doklad po razvitiyu sistemy vysshego obrazovaniya Respubliki Kazahstan / G.ZHakenov. – Tekst: elektronnyj // UNESCO: [sajt]. – URL: http://old.unesco.kz/education/he/kazakh/kazakh_ru.htm (data obrashcheniya: 27.01.2023).
- 33 Ob utverzhdenii Klassifikatora napravlenij podgotovki kadrov s vysshim i poslevuzovskim obrazovaniem. Prikaz Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan ot 13 oktyabrya 2018 goda № 569.
- 34 Ob ustanovlenii dvuhurovnevoj struktury vysshego professional'nogo obrazovaniya v Kyrgyzskoj Respublike. Postanovlenie Pravitel'stva Kyrgyzskoj Respubliki ot 23 avgusta 2011 goda № 496.
- 35 Kurmanaliev B.A. Ozdorovitel'nyj i lechebnyj turizm v Kyrgyzstane: perspektivy, problemy i puti resheniya // Medicina Kyrgyzstana. – 2015. – № 4. – S. 45-47.

- 36 Ob utverzhdenii gosudarstvennogo standart Respubliki Uzbekistan «Gosudarstvennyj standart vysshego obrazovaniya. Klassifikator napravlenij i special'nostej vysshego obrazovaniya». Priказ Ministra vysshego i srednego special'nogo obrazovaniya Respubliki Uzbekistan ot 19 oktyabrya 2021 goda № 11.
- 37 Kobulova N. Reformy v sfere obrazovaniya i ih perspektivy // Science and innovation. – 2022. – № 1(1). – S. 102-109.
- 38 Ob utverzhdenii Gosudarstvennogo klassifikatora napravlenij i special'nostej v Respublike Tadjikistan. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Tadjikistan ot 30 iyunya 2007 goda № 349.
- 39 Turkmenskij gosudarstvennyj institut fizicheskoy kul'tury i sporta: elektronnyj // [sajt]. – URL: <https://tdbsi.edu.tm/> (data obrashcheniya: 27.01.2023).

Хат-хабарга арналган автор (бірінші автор) Круговых Илья Игоревич – докторант, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: krugovyh.ilya@kaznu.kz ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3495-8300	Автор для корреспонденции (первый автор) Круговых Илья Игоревич – докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан, e-mail: krugovyh.ilya@kaznu.kz ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3495-8300	The Author for Correspondence (The First Author) Krugovykh Ilya Igorevich – PhD student, al -Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: krugovyh.ilya@kaznu.kz ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3495-8300
---	--	--

¹Қуатбеков Ш.Н.^а, ²Есиркепов Ж.М., ²Құрманбаев Б.І., ¹Ержанов С.Ө.,
²Омаров Н.С.

¹Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда қ., Қазақстан

²Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Түркістан қ., Қазақстан

ПРОФЕССОР МҰРАТХАН ТӘНЕКЕЕВТІҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ МЕН ҰЛТТЫҚ СПОРТТЫ ДАМУДАҒЫ АҒARTУШЫЛЫҚ ИДЕЯЛАРЫНЫҢ ЖҮЗЕГЕ АСЫРЫЛУЫ

Қуатбеков Шеризат Ниеталиұлы, Есиркепов Жандос Мергенбайұлы, Құрманбаев Болат
Ізтілеуұлы, Ержанов Серік Өмірзақұлы, Омаров Нұрлан Сұлтанұлы

**Профессор Мұратхан Тәнекеевтің дене тәрбиесі мен ұлттық спортты дамытудағы
ағартушылық идеяларының жүзеге асырылуы**

Аңдатпа. Бұл мақалада қазақ халқының дене тәрбиесі мен спорт саласындағы көрнекті ғалымы, педагогика ғылымдарының докторы, профессор М.Тәнекеевтің ғылыми-педагогикалық мұрасын, дене тәрбиесі мен ұлттық спортты дамытудағы тағылымдық идеяларын жүзеге асыру бағыттары қарастырылады. Ғалымның ғылыми еңбектерін зерделеп, жас ұрпаққа насихаттау жолдары нақтыланады. Профессор М.Тәнекеевтің ұлттық спорт пен дене тәрбиесін ұйымдастырудағы ізденістерін, тарихи-педагогикалық ой-пікірлерін жүйелеу және жаңа бағытта оқу-тәрбие үдерісіне ендірудің педагогикалық тиімділігі көрсетіледі. Колледж студенттеріне арналған «Тәнекеев тағылымы» атты арнайы курстың бағдарламасы жасалып, тәжірибеге енгізілді. Тәжірибе барысында студенттерді Мұратхан Тәнекеевтің шығармашылығымен терең таныстыра отырып, оның педагогикалық көзқарасын кеңінен талдаумен қатар, ғалымның шығармашылық мұрасы негізінде жастарды еңбексүйгіштікке, адамгершілікке тәрбиелеу бағытында жұмыстар жүргізілді. М.Тәнекеевтің ғылыми-шығармашылығындағы аса құнды еңбегі «Қажымұқан» кітабы. Осы кітап арқылы палуанның бойындағы Отансүйгіштік, достық, сыйластық, адалдық, кішпайылдылық, туған жер мен тілге зор құрмет сияқты асыл қасиеттер мен тұлғалық ерекшеліктерді дәріптеп, ескелең ұрпақтың бойына сіңіруге үндейді. Мақалада осы мәселелер жан-жақты баяндалады.

Түйін сөздер: ұлттық спорт, ұлттық ойындар, дене шынықтыру және спорт, оқу-тәрбие үдерісі.

Kuatbekov Sherizat Nietalievich, Yessirkepov Zhandos Mergenbaevich, Kurmanbayev Bolat
Iztileuovich, Yerzhanov Serik Umurzakovich, Omarov Nurlan Sultanovich

**Implementation of the instructive ideas of Professor Muratkhan Tanikeev in the development of
physical culture and national sports**

Abstract. This article discusses the directions of the implementation of the scientific and pedagogical heritage of the outstanding scientist of the Kazakh people in the field of physical culture and sports, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor M. Tanekeev, his instructive ideas in the development of physical culture and national sports. The scientific works of the scientist will be studied, the ways of propaganda of the younger generation will be explained. The pedagogical effectiveness of the systematization of searches, historical and pedagogical reasoning of Professor M. is shown. Tanikeeva in the organization of national sports and physical education and the introduction of new directions into the educational process. A special course program for students of the college «Tanekeev tagylymy» has been developed and put into practice. During the practice, work was carried out to educate young people to diligence, morality based on the creative heritage of the scientist, as well as a broad analysis of the pedagogical point of view, in-depth acquaintance of students with the work of Muratkhan Tanikeev. The most valuable work of M. Tanekeev's scientific and creative activity is the book «Kazhimukan». This book glorifies such noble qualities and personality traits of a fighter as patriotism, friendship, respect, loyalty, dedication, respect for his native land and language, and is also designed to instill them in the younger generation. The article details these issues.

Key words: national sports, national games, physical culture and sports, educational process.

Қуатбеков Шеризат Ниеталиевич, Есиркепов Жандос Мергенбайұлы, Курманбаев Болат
Изтілеуович, Ержанов Серик Умирзакович, Омаров Нурлан Султанович

**Реализация поучительных идей профессора Муратхана Танекеева в развитии физиче-
ской культуры и национального спорта**

Аннотация. В данной статье речь идет о научно-педагогическом наследии выдающегося ученого казахского народа в области физического воспитания и спорта, доктора педагогических наук, профессора М. Танекеева, путях реализации воспитательных идей в развитии физической культуры и национальных видов спорта. Изучены научные труды ученого, а также пути их популяризации среди подрастающего поколения. Показана педагогическая эффективность систематизации

исследований, историко-педагогических рассуждений профессора М. Тәнекеева в организации национального спорта и физического воспитания и внедрении в учебно-воспитательный процесс новых направлений. Разработана и внедрена в практику программа спецкурса для студентов колледжа «Тәнекеев тағылымы». В ходе практики студенты были ознакомлены с творчеством Муратхана Тәнекеева и велась работа в направлении воспитания молодежи к трудолюбию и нравственности на основе творческого наследия ученого. Наиболее ценным произведением научной и творческой деятельности М. Тәнекеева является книга «Кажимукан». Через эту книгу он прославляет благородные качества и черты личности борца, такие как патриотизм, дружба, уважение, честность, смирение, большое уважение к родному краю и языку, и призывает прививать их подрастающему поколению. Эти вопросы подробно описаны в статье.

Ключевые слова: национальный спорт, национальные игры, физическая культура и спорт, учебно-воспитательный процесс.

Кіріспе. Руханият пен білім беру салаларын дамытуды қамтамасыз ететін Қазақстан Республикасының «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасында: «Жаңа да жүйеленген білім ғылыми-педагогикалық айналымға да қосылуы үшін, яғни монографиялар мен ғылыми басылымдардың тақырыбы ғана болып қоймай, жоғары және орта мектептердің оқулықтары мен оқу бағдарламасына ену үшін жұмыс атқару айрықша маңызды» екендігі нақты көрсетілген [1].

Қазіргі ұлттық сананың көтерілуіне байланысты «ақтандық» беттері ашылып, рухани байлықтарымыз бен төл мәдениетімізге және сапалы білім мен саналы тәрбие беруге жаңаша көзқарас тұрғысынан қарауға мүмкіндіктер туып отыр. Қоғамымыздағы қалыптасып отырған әлеуметтік-саяси ақуал өткенімізді объективті тұрғыдан дұрыс бағалауға, мәдениет пен өнер, білім және ғылым салаларында, сонымен қатар, педагогикалық ғылым тарихының жаңа мазмұнда сипат алуына мүмкіндіктер туғызып отыр. Тәрбиедегі табыстарға өткеннің тәжірибесін шығармашылықпен игеру арқылы ғана қол жеткізуге болады.

Қазіргі кезде халық үшін өзінің тарихына тереңірек үңіліп, ата-бабалардың ғасырлар бойы ұрпағына қалдырған тәжірибесі мен білім жөніндегі өмір мектебін зерделеп, оның қажеттіліктерін қоғам, орта талаптарына сай сұрыптап, мектептер мен жоғары оқу орындарының оқу-тәрбие үдерісіне ендірудің қажеттілігі өмір талабынан туындайды.

Халық арасында, сан алуан әлеуметтік өмірдің салаларына жататын мамандық, кәсіптерге байланысты атақ лауазымға ие азаматтар көп. Олар адамға табиғаттың сыйы мен өте зор талпыныстың арқасында келеді. Бұл топқа әсіресе спорт саласында елден оза шауып, өз өнерімен көзге түскен спортшылар, ақын-жазушылар, әр түрлі өнер, кәсіп мамандары жатады. Міне, осылардың барлығы сол халықты құраушы ер азаматтардың жеке бастарына тән қайталанбас қасиеттерінің жиынтығынан тұрады.

Қазақ педагогикасы тарихының қалыптасуына зор еңбек жасаған тұлғалар қатарына профессор Мұратхан Тәнекеевтің есімін батыл атауға болады. Бұл тұрғыда айтулы ағартушы ғалымдардың замандасы, Қазақстанда ұлттық спорт, дене тәрбиесі және спорт саласын дамытуда ерекше үлес қосқан ұлағатты ұстаз, дарынды ғалым, педагогика ғылымының докторы, профессор Мұратхан Тәнекеевтің оқырман қауымға қалдырған ғылыми педагогикалық мұрасы, ғылыми еңбектері мен оқулықтары қазақ педагогикасының алтын қорына қосылған сүбелі үлес болып табылады.

Осы орайда, біздің зерттеуіміздің арқауы болып отырған еліміздегі дене тәрбиесі мен спорт саласының талантты білгірі және оны ұйымдастырушылардың бірі педагог, ағартушы, ғалым, профессор М.Тәнекеевтің алатын орны ерекше.

Сондықтан тарихқа үңілу, ғалымдардың өздері өмір сүрген заманындағы қол жеткізген жетістіктерін зерделеу, оны қазіргі таңдағы оқу-тәрбие үдерісіне пайдалану педагогикалық іс-әрекетті шығармашылықпен құруға зор мүмкіндік береді.

М.Тәнекеев Орта Азия мен Қазақстандағы дене шынықтыру және спорт тарихын тұңғыш зерттеуші педагогика ғылымдарының докторы, профессор, бүкіл дүниежүзілік дене тәрбиесі комитетінің корреспондент мүшесі, 300-ден астам ғылыми еңбектердің, оның ішінде 29 кітап пен монографиялардың авторы, КСРО Жоғарғы мектеп озат қызметкері, Қазақ КСР, Қырғыз КСР және КСРО Жоғарғы Кеңестерінің Құрмет грамоталарының иегері, дене тәрбиесі және спорт саласындағы қазақтың тұңғыш ғалымы әрі тұңғыш профессоры, Қырғыз дене тәрбиесі институтының құрметті профессоры [2].

М.Тәнекеевтің зерттеген еңбектері мен ұстаздық қызметін талдау, ғылыми тұжырымдар жасау, зерттеу жұмысымыздың өзектілігін айқындайды. М.Тәнекеевтің негізгі еңбектері Қазақстандағы ұлттық спорт пен дене тәрбие-

сінің даму саласына арналған. Нақтырақ айтсақ, ол дене тәрбиесінің халықтық педагогикасы сияқты көкейтесті мәселесінің негізін қалады. Сондықтан ғалымның 1990 жылы «Халық педагогикасы» Бүкілодақтық ассоциациясы басқармасының мүшелігіне сайлануы табиғи құбылыс болып саналды.

М.Тәнекеев еліміздің дене тәрбиесі мен спорт тарихында өзіндік өшпес із қалдырған, сан қырлы талант иесі. Осы тұрғыдан Орта Азия мен Қазақстанның дене шынықтыру және спорт тарихын, ұлттық спорт ойындарын, салт-дәстүрлерін тұңғыш зерттеуші М.Тәнекеевтің педагогикалық мұрасының негіздерін зерттеу арқылы жас ұрпақтың зердесі мен танымының кеңеюіне және отандық педагогика тарихын дұрыс түсінуге, оны мазмұндық жағынан толықтырып, жаңаша сипат алуына мүмкіндік береді.

М.Тәнекеевтің еңбектерін, ғылыми-педагогикалық мұрасын зерттей отырып, педагогикалық идеяларына байыпты да, лайықты баға беру тарихи қажеттілік деп бағалаймыз. Сондықтан, бұл мәселенің қазіргі кездегі жоғары және орта мектептердегі дене тәрбиесін ұйымдастыруға деген қажеттілігі мен оның педагогика тарихында жете зерттелмеуі арасында қарама-қайшылықтар байқалады. Бұл, бір сөзбен айтуға сыймайтын, жан-жақты талдауды қажет ететін күрделі мәселе. Дейтұрғанмен, М.Тәнекеевтің педагогикалық мұралары терең зерттелмегенін ескеріп, бұл ғылыми-зерттеу жұмысымыздың қажеттілігі қазіргі заман талабына сай, өзекті мәселелі тақырып деп толық айта аламыз.

М.Тәнекеевтің педагогикалық мұраларындағы ұсынған бағыт-бағдарына сай қазіргі жарнаған уақытта жаңаша қарастырылуы тиіс.

Зерттеудің мақсаты: профессор М.Тәнекеевтің ұлттық спорт пен дене тәрбиесін ұйымдастырудағы ізденістерін, тарихи-педагогикалық ой-пікірлерін жүйелеу және жаңа бағытта оқу-тәрбие үдерісіне ендірудің педагогикалық тиімділігін көрсету.

Зерттеудің әдістері мен ұйымдастырылуы: Философиялық, тарихи-этнографиялық, этнопсихологиялық әдебиеттерді теориялық талдау, мерзімді баспалардағы ғылыми мақаларға шолу, мұрағат материалдарын жинақтау және талдау жасау, оқулықтарды зерттеу, әңгімелесу, жинақталған материалдарды саралап өңдеу. Ғалым идеялары мен ғылыми жаңалықтарын моделдеу.

«Өз елі, өз ерлерін ескермесе, Ел тегі, қайдан алсын кемеңгерді» – деген қазақтың

құлагер ақыны Ілияс Жансүгіровтың осы бір жыр шумақтары – қазақ зиялыларын түгендеп, олардың өзінің тарихи тұғырына тұрғызу – олардың ғылыми-педагогикалық шығармаларын халыққа жеткізу – елдік, адамгершілік парызымыздың бірі екенін ескерткендей [3].

Халқымыздың өткен тарихындағы озық педагогикалық дәстүрлерін, ұлттық және адамзаттық құндылықтарын, ұлттық ойындар тарихын және ұлттық салт-дәстүрлерін дене шынықтыру және спорт тарихын тұңғыш зерттеуші ғалым, профессор М.Тәнекеевтің сан-салалы білімдарлығының арқасында халқымыздың оқу-ағарту ісіне ерекше үлес қосқаны баршамызға мәлім. М.Тәнекеев КСРО Мемлекеттік спорт комитетінің дене тәрбиесі комиссиясының және КазКомСпорт ғылыми-әдістемелік кеңесінің, Ұлттық спорт түрлері федерациясының мүшесі қызметін атқарды.

М.Тәнекеевтің есімі бүгінгі таңда тек қазақ елінде ғана емес, бүкіл дүниежүзілік дене тәрбиесі және спорт комитетіне танымал екендігіне шығармашылық жұмыстары дәлел. Ғалымның жекелеген еңбектері ағылшын, неміс, француз және моңғол тілдерінде басылымға шықты. Ұзақ жылдар бойы ірі халықаралық симпозиумдар мен конференцияларда, «Қазіргі қоғамдағы спорт» тақырыбындағы дүниежүзілік ғылыми конгресте Кеңес Одағы және отандық спорт ғылымында өкілдік еткен. Қазақтың спорт және туризм академиясының алғаш вице-президенті қызметін атқарды. Ғалым әлденеше рет Монғолия, Өзбекстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Әзірбайжан елдерінде өткен халықаралық ғылыми-практикалық конференцияларда ұлттық спорттың ерекшеліктері жайында ғылыми баяндамалар жасады.

М.Тәнекеев спорттың бұқаралығын өрістету арқылы мемлекеттің болашақ тірегі саналатын балалар мен жасөспірімдерді жан-жақты жетілген азамат етіп тәрбиелеудің ғылыми жүйесін ұсынған, дене тәрбиесінің халықтық педагогикасының негізін қалаған бірден-бір ғалым.

Мұратхан Тәнекеев 1943 жылы небәрі 15 жасында Ленинград қаласындағы (қазіргі Санкт-Петербург) П.Г.Лесгафт атындағы Ленин және Қызыл Ту орденді дене тәрбиесі институтына барып, қыр баласының қабылдау сынағынан қиналмай өтуі көп нәрсені аңғартады. Бұл кезеңде мұндай тәуекел жасау қазақ жастарының қолынан келе бермейтін іс еді. Институтта оқып жүргенде, 16 жасар Мұратхан тұңғыш рет шаңғы спортымен шұғылданып, өзінің спортқа құштарлығымен

танылды. Ол туралы «Красный спорт» газетінің 14 наурыз 1944 жылғы №11 санындағы тілші В.Лауттың «Мечта Муратхана Таникеева» деген мақаласында: «Этой зимой шестнадцатилетний Муратхан Таникеев впервые стал на лыжи. Сейчас он – один из лучших лыжников института, участник городских и республиканских соревнований. У него третий разряд по лыжам. Отличается Таникеев в гимнастике и беге. Отлично проходит общеобразовательные предметы. – Моя мечта, – говорит Муратхан, – достигнуть новых спортивных рекордов», – деп жазылған [4]. Оны тағдыр тауқыметі жастайынан еңбексүйгіштік пен төзімділікке үйретті. Сол мақалада автор П.Г.Лесгафт атындағы дене тәрбиесі институтының қырғыз бөлімшесінде оқитын он алты жасар бозбала М.Тәнекеевтің сол қыста шаңғы спортымен айналыса бастағанын, алғашқы нәтижелерінің жақсы екенін айта келе, институт шаңғышыларының көшін бастағанын, оның шаңғы спортынан үшінші дәрежелі спортшы атанғанын жазады. Сонымен бірге, автор М.Тәнекеевтің жүгіру мен гимнастикада да нәтижелі көрсеткіштерге жеткенін атап көрсетеді. Оның сабақ үлгірімі де жақсы екенін алға тартады. Мұратханның арманы – спортта жоғарғы көрсеткіштерге қол жеткізу екенін айтады.

Ғалым туралы В.Лауттың материалын оқи отырып, жастайынан қаншама қиындық көрсе де мойымай, алға қойған асқақ арманына жету жолында табандылық пен төзімділік танытып жүрген жасқа еріксіз риза боласыз. Оның еңбекқорлығы қазіргі жастарға үлгі-өнеге боларлықтай.

1944 жылы 14 қарашада Алматыда КСРО халық комиссарлар кеңесінің қабылданған Қаулысы бойынша дене тәрбиесі институты құрылды.

Нақтылай айтар болсақ, Қазақстандағы дене тәрбиесі мен қайта өрлеу кезеңі 1944 жылы басталды.

Дене тәрбиесі институты Орта Азия мен Қазақстандағы тұңғыш жоғарғы дене тәрбиелеу оқу орны болды. Онда жоғарғы дәрежелі оқытушылар білім берді. Олардың қатарында Қазақстанға еңбегі сіңген қайраткер, профессор П.О.Исаев, профессор А.Д.Бернштейн, Т.В.Скипин, Л.П.Леонтьева, А.И.Яшкивич, В.С.Карунина, С.С.Гиржон, Г.А.Мещерский, Б.Г.Макаренко, Ш.А.Хасанов, М.П.Жаров, Л.В.Головин, Ф.А.Грибаус, Е.Л.Жуковская, Н.А.Иванов, А.Н.Горбашев, Н.И.Пономарев сынды ғалымдар дәріс берді. Оқу орнын Ш.Ш.Бекбаев басқарды. 1950 жылы М.С.Сералиев, 1951 жылы

Х.М.Мухамеджанов, 1971 жылы К.Г.Ахметов, 1978 жылы Е.Ш.Асенов, 1982 жылы А.Б.Утешов, 1986 жылы Б.Қ.Қаражанов, 1998 жылдан бері Қ.Х.Закирянов басқарып келеді [5]. Қазақтың дене тәрбиелеу мәдениеті институты 1998 жылы Қазақтың спорт және туризм академиясы болып қайта құрылды [6].

М.Тәнекеев 1947 жылы П.Г.Лесгафт атындағы дене тәрбиесі институтын үздік тәмамдап, ұстаздық, ұйымдастырушылық қабілеті мен ғылыми шығармашылық талантына бек сенім артып, Қазақтың дене тәрбиелеу мәдениеті институтына келіп, «Жеңіл атлетика және шаңғы спорты» кафедрасына оқытушы болып қабылданады. Шығармашылықпен айналысуға мүмкіндік туған, Ленинградта дәріс алған кезеңі М.Тәнекеевтің ұйымдастырушылық, ғылыми-педагогикалық талантын аша түсті. Спорт маманы одан кейінгі бар ғұмырын бірыңғай ғылым жолына арнады. Қазақ педагогикасының өркендеуіне атсалысып, артында бірнеше еңбектер қалдырды.

М.Тәнекеев бірнеше қоғамдық қызметтерді атқара жүріп, ұлттық спорт тарихын зерттеумен айналысты. 1954 жылдан 1959 жылға дейін «Дене тәрбиесі және ұлттық спорт тарихы» кафедрасының аға оқытушы, доценті қызметін атқарады. 1964 жылдан 1976 жылға дейін «Ұлттық спорт тарихы» кафедра меңгерушісі, 1976-1980 жылдары ректордың оқу ісі жөніндегі орынбасары бола жүріп маман даярлау саясатына баса мән берді. 1990-1996 жылдары «Ұлттық спорт түрлері және дене шынықтыру кафедрасының меңгерушісі, профессор қызметін атқарды. 1995 жылы Қырғыз дене тәрбиесі институтының 40 жылдық құрметіне М.Тәнекеев Қырғыз институтының «Құрметті профессоры» атағына ие болды. 1996 жылдан өмірінің соңына дейін Қазақ спорты және туризм академиясының «Дене шынықтыру мен спорттың теориялық негіздері» кафедрасында профессор қызметін атқарды. Дене тәрбиесі институтында көптеген дүниежүзіне белгілі, Олимпиадалық ойындардың чемпиондары осы ұлағатты ұстаздан дәріс алды және оны әрқашан осы саланың ғылыми атасы деп санады.

Ол институтта еліміздің көк байрағын көкке көтерген олимпиада, әлем чемпиондары дәріс алды. Атап айтсақ: Ш.Серіков, А.Нұрмаханов, А.Айханов, С.Қонақбаев, Ғ.Қосанов, Д.Тұрлыханов, Е.Ибраимов, О.Шишигина сынды т.б. спорт саңлақтары.

М.Тәнекеев өзінің саналы ғұмырында ғалым-ұстаз атанды. Бектілеу Қаражанов, Қайрат

Адамбеков, Елемес Әлімханов, Марат Саралаев, Асылбек Асарбаев сынды ғалымдар шоғыры – Мұратханның аялы алақанын сезініп, көлеңкесін саялап өскен тікелей шәкірттері болып саналады.

М.Тәнекеевтің пайымдауында халықтың тұрмысы мен әдет-ғұрпын, педагогикалық дәстүрлерін зерттеп білу, үйрену жеткіншек ұрпақты мәдениетке тартудың негізі.

М.Тәнекеев XX ғасырдағы ел қамын ойлаған тұлғалармен қатар елін бұғаудан арылтуды ойлап, патша өкіметінің отарлау саясатын сынға алып, оның түп-тамырын зерттеп, ғылыми дәйекті пікірлер айтады.

М.Тәнекеевтің зерттеулерінде, дене шынықтыру саласы бойынша, Қазақстанның Ресейге қосылған дәуірінен бастап, Қазан революциясына дейінгі аралықты қамтыған кандидаттық диссертациясы жазылған. 1962 жылы Ленинградтағы өзі дәріс алған П.Г.Лесгафт атындағы дене тәрбиесі институтының Ғылыми Кеңесінде «Қазақстанның Ресейге қосылу кезеңінен ұлы Қазан төңкерісіне дейінгі аралықтағы қазақтың ұлттық спорт және ойын түрлерінің дамуы» тақырыбында кандидаттық диссертациясын жоғары деңгейде қорғайды [7]. Бұл ол кездегі қазақ жастарының екінші бірінің қолынан келе бермейтін кезең еді. Бұл институтта дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесінің негізін қалаған ғалымдар дәріс беретін.

Бұл еңбектің құндылығы сол, бірінші рет қазақтың ұлттық ойындары ұлттық мәдениеттің бір саласы болғандықтан өз бетінше тарихи зерттеуді қажет ететіндігі жайлы пікірлер айтты.

М.Тәнекеев қазақтың «Тоғызқұмалақ» ойынының ереже тәртіптерін таразылап, бұл халық ойынының қажетті жақтарын ашып, сонымен қатар, басқа да ұлттық қозғалмалы, спорттық ойын түрлеріне тоқталып, анықтама беріп, жіктеп, құнды мұрағат деректеріне сүйене отырып, ғылыми сараланған пікірлер айтады. Осы ойындар түрінің алғаш оқу бағдарламаларын құрастырған ғалым [8].

Профессор М.Тәнекеев негізінен Қазақстандағы Қазан төңкерісіне дейінгі кезеңде дене тәрбиесі мәдениетінің дамуын талдай отырып, тарихта тұңғыш рет, дене мәдениеті мен спорттың екі даму бағытын қара халықтың және ақсүйектік деп көрсетіп, оны формациялық әдістемеге сүйеніп, яғни, таптық тұрғыдан қарастырады. Сонымен бірге ғалым зерттеуінде әскери қолданбалы маңызы бар кейбір спорт және ойын түрлерінің өрлеуіне отаршыл Ресей патшалық өкіметтің саяси көзқарасын атап көрсетеді [9].

М.Тәнекеевтің аталған еңбегінде таптық-формациялық идеологиялық көзқарас тұрғысынан сол заманға сай зерттелгеніне қарамастан, бүгінгі күні өз құндылығын жоймаған, ғылыми тұрғыдан аса жоғары еңбек болып табылады.

М.Тәнекеев 1998 жылы «Қазақстандағы дене тәрбиесі мен спортты дамытудағы ұлттық теория мен практиканың өзара әсері мен ұлтаралық факторлары» атты докторлық диссертациясын екі бірдей мамандық (13.00.04 – дене тәрбиесі, 13.00.01 – жалпы педагогика) шифрымен жоғарғы деңгейде қорғады [10].

Профессор өзінің ғылыми еңбектерінде дене шынықтырудың сонау ерте кезіндегі тарихынан бастап, қазіргі даму кезеңіне дейін жете зерттеген. Оны таразылап айтар болсақ, төмендегіше жіктеуге болады:

1. Қазақстан аумағындағы дене тәрбиесінің ертедегі түрлеріне тарихи-педагогикалық талдауы.
2. Дене тәрбиесі мен спорттағы ұлттық және ұлтаралық көріністер, олардың ерекшеліктерін талдауы.
3. Халықтық педагогикадағы дене тәрбиесінің әлеуметтік-тәрбиелік рөлін талдауы. Оның ішінде ұлттық спорт пен ұлттық ойындарға баса назар аударған.

Мұратхан Тәнекеев қазақтың ұлттық ойындар тарихын зерттеуші ғана емес. Ол Қазақстанда дене тәрбиесі мен спорт мамандарын дайындауға, осы өнердің қазақ әдебиеті мен өнеріндегі орны, мән-мағынасы ретінде ағартушылық жұмыстар да жүргізді. Тағы да ұлтжанды қырларының бірі, тұңғыш рет шәкірт тәрбиелеп қазақ тілінде ғылыми диссертация жаздырған ғалым. Бұл мемлекетімізде тұңғыш болған жаңалық. Тілді, ұлтты сүйгенін осылай іс-әрекетпен дәлелдеді.

Профессор М.Тәнекеевтің саналы ғұмырындағы айтулы еңбегі, ел басына түскен сын сағатта халқының рухын асқақтата көтеріп, қол ұшын берген, ұлтжанды, қазақтан шыққан тұңғыш күрес шебері, күш атасы Қажымұқан Мұнайтпасұлының есімін ардақ тұтып, күллі қазаққа таныстыруы, «Қажымұқан» кітабының алғаш 1963 жылы жарық көруі, кейінгі ұрпақ алдындағы парызы еді. Бұл үлкен еңбекті 2001 жылы қайта өңдеп, толық нұсқасымен халыққа ұсынды. Бұл кітапта бұрын жарық көрмеген тың деректер мен батырдың әрқилы қызметіне байланысты жекелеген мәселелерді пайымдауда тың өзгерістер бар. Бұл кітаптың әр беті – тұнған тарих [11].

М.Тәнекеевтің ұлы палуанға байланысты айтылған: «Қажымұқан қазақ батырларын пір тұтқан, халқының киелі қуаты мен мызғымас

мықтылығының үлгісі деп ұғынған. Адамның өмір сүруінің мәні туған халқының, Отанының мүддесін қорғау деп білетін палуан, ел қорғаны болған ер бабасы Қобыландының ерлігіне өмір бойы табынып өткен», – деген тұжырымы болашақ ғалымның өзіне тән іштей сүйсіну мен оған табынудан шыққан жүрекжарды сөзі болатын [12]. Отан ұлылығын дәріптеп, перзенттік парызын адал атқарған ғұламалар мен ағартушы ғалымдар халқын шын сүйген ерлер еді. Осындай тұлғалардың ішінде профессор Мұратхан Тәнекеевтің еңбектеріндегі патриоттық тәрбие идеялары арқылы, жас ұрпақ тәрбиесіне бағыт-бағдар беретін дүниелер мол деп есептейміз. Онда Қажымұқан Мұңайтпасұлының бойында тұлғалық ерекшеліктер Отансүйгіштік, достық, сыйластық, адалдық, кішпейілділік, туған жер мен тілге зор құрмет сияқты қасиеттерді табуға болады. М.Тәнекеевтің еңбегі Отансүйгіштік, ұлтжандылық тұрғыдағы тәрбие берудің үлгілері, жеткіншек ұрпақтың палуанды жан-жақты танып, ұлағаты мол құндылықтарды бағалауына, өзін-өзі ұлттық рухта намысқа, мәдениетке тәрбиелеуге, жеке тұлға болып қалыптасуына ықпал жасайтын құнды деректерімен аса ерекше бағаланады.

Тұтас ұлттың қадір-қасиетін бір адамның бойынан көргісі келетін дәстүр сабақтастығы, ұрпақ жалғастығы ұғымын пір тұтатын халықтың және адамгершілігіне ерекше мән бергендігінің белгісі.

Кейін бұл кітаптың мазмұны бойынша 1980 жылы «Қажымұқан» атты көркем фильм түсірілді. Бұл Қажымұқанға арналған бірінші көркем фильм болатын. Ол М.Тәнекеевтің ойынан шықты ма, әлде шықпады ма, ол жағы белгісіз. Ал, 1985 жылы экранға шыққан «Знай наших» фильмі ғалымның талғам таразысынан шықпады. Ол туралы Мұратхан Тәнекеев былай деп жазады: Ш.Айманов атындағы «Қазақфильм» киностудиясы 1985 жылы Бүкілодақтық экранға Қажымұқанға арналған «Знай наших» атты көркем фильм шығарды. Өкінішке орай, фильм сценарийінің нашар болғаны соншалық (авторлары С.Қожықов пен Р.Қожықов), толық метражды кинокартина көрермен халықтың қазақ батырының өмір-деректеріне құштарлығын қанағаттандыра алмады. Сондықтан да, палуан туралы толыққанды фильм жасау – болашақтың міндеті болмақ [13].

М.Тәнекеев «Қажымұқан» кітабы жөнінде өз ойын былай түйіндейді: «Міне, өз мүмкіндігімше тірнектеп мәлімет жинап, көптеген атақты адамдардан ерекше, өмір жолы да өзгеше, өзі туып-

өскен қоғам туралы да пікірі бөлек палуан, ұлы тұлға Қажымұқан өмірін зерттеп жүргеніме 50 жылдан асты. 1963 жылы менің Қажымұқан туралы тұңғыш кітабым шықты. Ол мұрағат және ресми мәліметтер негізінде жазылғандықтан, мамандардан да, оқырман қауымнан да жоғары баға алды. Қажымұқанның өмірбаянын зерттеп, анықтауда ақыл-кеңес, өз мұрағаттарынан деректі құжаттар берген академиктер Ә.Марғұлан мен А.Жұбанов, жазушылар С.Мұқанов пен Н.Анов, КСРО-ның халық артистері Қ.Қуанышбаев пен С.Қожамқұлов, спорт саласының қайраткерлері К.Ахметов, Х.Мұхаметжанов, М.Гуннер сынды ғалымдар бұл дүниеден өткенмен де, артына өлместей мұра қалдырған азаматтарға Алла разы болсын», – деп ризашылығын білдірген еді. Әсіресе мен үшін академик Мәлік Ғабдуллиннің кейбір сын ескертпелерінің пайдасы бөлекше, – дейді [14].

Халқымыздың біртуар ұлдарының бірі, жазушы, КСРО батыры Мәлік Ғабдуллиннің М.Тәнекеевке арнайы хат жолдап, өзінің ұсыныс-пікірлерімен бөлісіп, «Үлкен кітаптың кішкентай авторы», – деп өзінің ризашылығын білдірген болатын. 2001 жылы «Қажымұқан» атты үлкен монографияны қайта өңдеп халыққа толық нұсқасын мұра етіп қалдыра отырып, ғалым Бүкілодақтық баспасөзде Қажымұқан туралы жазылған күн менің есімде мәңгі сақталады. Олай болатыны – Қажымұқан менің шығармашылық қызметімнің бір бөлшегіне, ақиқатын айтуға бағытталған ғылыми ізденістерімнің дем берушісіне айналды. Менімен бірге ұлы палуанды қадір тұтқан миллиондардың қуанғаны анық еді. Өйткені батыр екінші рет қайта туып, халқымен қауышты. Ұмытылып барып, атақ-даңқтың шырқау шыңына шықты. Батырдың, халқының адал ұлының өмір жолын осылай бағалар едім, – деп жазуы өзінің алға қойған максатының орындалғанын аңғартады [15].

Тәуелсіздікке қол жеткізген мемлекетіміздің болашағына тұтқа болар еліміздің жас ұрпақтарына тәлім-тәрбие беруде Мұратхан Тәнекеевтің тарихи-педагогикалық шығармашылығының құндылығы айқындалып, ондағы педагогикалық ой-пікірлері бүгінгі уақыт талабына негізделген өзектілігімен сипатталғандықтан, оны оқу-тәрбие үдерісіне ендірудің қажеттілігі дәлелденеді.

Кез келген адамның өзіндік ерекшеліктері мен қасиеттері болатыны анық, бірақ осыған қарамастан ол қоғамның қойып отырған талап-тілектеріне жауап беруі тиіс. Себебі, әрбір адам ортада өмір сүретіндіктен қоғамнан тыс шеттеп

қала алмайды. Жеке тұлғаның қоғамнан алар орны оның сол ортаға қалай сіңісетіндігімен, оның талаптарын орындауда қабілетінің қай дәрежеге сай келетіндігімен анықталады.

Бүгінгі қоғамдық қажеттіліктер егеменді еліміздің әрбір азаматының, әрбір жас ұрпақтың бойында қалыптасуы тиіс қасиеттерді нақтылап көрсетеді және олардың даму деңгейі тәрбиенің тиімділігін дәлелдейді.

Қазақстан Республикасы жоғары білім беру мемлекеттік стандартының тұжырымдамасында көрсетілгендей «Қазақстанның мәдени және экономикалық өміріндегі жетістіктері, көп жағдайда, адамгершілік мәдениеті биік, сонымен бірге бәсекеге қабілетті жоғары технологиялық экономиканы ғана емес, асқақ рухани құндылықтарды да жасай алатын мамандардың жаңа буынын дайындауды қамтамасыз етуге бағытталған жоғары білім беру жүйесін түбегейлі қайта құрумен тығыз байланысты» [16].

М.Тәнекеевтің педагогикалық мұраларындағы қазақ этнопедагогикасы материалдарының көрініс табуы бүгінгі жаңа форматтағы мұғалімнің кәсіби даярлығына қойылатын талаптармен үндестік тауып отырғанын айқындадық және оны болашақ мұғалімдерді даярлау үдерісінде тиімді пайдалану жолдары қарастырылды.

М.Тәнекеевтің педагогикалық мұраларын оқу барысында жастарымыз ағартушы ғалымның мұраларынан ғибрат алып, өзіндік тәлім-тәрбиелік көзқарасының қалыптасуына игі ықпал етеді. М.Тәнекеевтің тағылымды, мән-мағыналы еңбектері мол болғандықтан, бүгінгі таңда ғалымның бай мұрасына жете көңіл бөлінбей келе жатқаны толғандырады. Осы олқылықтың орнын толтыру мақсатында ғылыми-зерттеу жұмысы негізінде ғалым шығармашылығын жастарды тәрбиелеу ісінде пайдалануды қолға алып, оны оқу-тәрбие үдерісіне ендіру әдістемесін жасап, арнаулы курстың бағдарламасын ұсындық.

1-кесте – «Тәнекеев тағылымы» атты арнаулы курстың тақырыптық жоспары (дене шынықтыру және спорт мамандығында оқитын колледж студенттері үшін).

№	Тақырыптар	Оқытудың түрі		
		Дәріс	СӨӨЖ	СӨЖ
		Сағат саны		
1	М.Тәнекеевтің өмірі мен шығармашылық жолы	2	2	3
2	М.Тәнекеевтің Қазақстандағы дене тәрбиесі мен спорттың даму және қалыптасуына қосқан үлесі	3	2	3
3	М.Тәнекеевтің тарихи-педагогикалық шығармаларының педагогика ғылымының дамуына ықпалы	4	4	3
4	М.Тәнекеевтің ұлттық спорт түрлері мен ойындарының дамуына ықпалы, тәрбиелік тағылымдары	2	3	3
5	М.Тәнекеевтің педагогикалық мұрасындағы патриоттық тәрбиесі	4	4	3
Барлығы		15	15	15

Атақты орыс педагогы К.Д.Ушинский: «Егер педагогикада адамды жан-жақты тәрбиелегісі келсе, онда ол ең алдымен оны да жан-жақты біліп алуы керек», – деген болатын [17].

Біз де осы қағиданы ұстана отырып студенттердің білімін, іскерлігін, дағдысын анықтап алуды қажет деп есептедік.

М.Тәнекеевтің тарихи-педагогикалық шығармашылық мұрасында тәрбиенің сан алуан түрлерін (отансүйгіштік, адамгершілік, интернационалистік, еңбек) қамтығанын анықтадық.

Бүгінгі таңда бұлардың әрқайсысы тұлғаның жан-жақты қалыптасуын толықтырады, қоғам талабына сай жетілуіне өз ықпалын тигізеді. Дегенмен, біз ғылыми зерттеуімізде студенттерді Мұратхан Тәнекеевтің шығармашылығымен таныстыра отырып, ондағы педагогикалық көзқарасын кеңінен талдаумен қатар, ғалымның шығармашылық мұрасы негізінде жастарды еңбек-сүйгіштікке, адамгершілікке тәрбиелеуге талпындық.

Студенттер қоршаған ортасын жан-жақты танып, меңгерулері арқылы олардың өзіндік

тәжірибесі мен құрбы-құрдастарымен, спорт сайысындағы қарсыластардың тұрақты қарым-қатынасы қалыптасады, тұлға ретінде толық жетілгендігін білдіру үшін өзін-өзі тани білу қажеттілігі өседі. Жастар айналасындағы адамдардың ықпалына көбірек бағынады, пікіріне сүйенеді, өз идеалын табуға ынтық болады, өзін танытудың жолдарын қарастырады. Сол себептен осы кезде оларға дұрыс адамгершілік бағдар беріп, өзіндік тәрбиелеудің жолдарын көрсетіп, негізгі адамгершілік категориялары жайлы моральдік білім беру қажет.

Бұл арнаулы курс М.Тәнекеев мұрасындағы педагогикалық пікірлері негізінде жасалынғанын атап өтеміз. Ғалым М.Тәнекеевтей ұлтының мәдени мұрасын қастерлеген, терең зерттеген асыл азаматтың әруағын сыйлау, құрмет тұту, ерен еңбегін елеу арқылы ел есінде есімін мәңгі сақтаудың нышаны болар еді.

«Сүйер ұлың болса сүй, сүйенерлік болса ол», – деп ұлы ақын Абай айтқандай Мұратхан Тәнекейұлы ел құрметіне мәңгі бөленуге тұрарлық асыл азамат, ұлы тұлға. Ол жөнінде тебірене пікір айтып, жүрегіңіздің түбінде жүрген асыл сөздерді арнауымыз біз сияқты әріптестеріне парыз деп есептеймін. Бұл М.Тәнекеевпен ұзақ жылдар бойы дәмдес, қызметтес, ниеттес болған зиялы қауымның көпшілігінің жүрегінде жүрген ой пікір. Осы орайда көптеген дене тәрбиесі ғалымдарының М.Тәнекеевті еске алу орайына ұнтаспаға басылынып алынған келелі ойларын студенттерге ұсыну.

М.Тәнекеевтің ғылыми-педагогикалық мұраларын оқу-тәрбие үдерісінде іске асыру, жұмыстарының нәтижесін көру, тиімділігін айқындау мақсатында М.Тәнекеев шығармаларынан дәріс, студенттердің оқытушымен өз бетінше жұмыс сабақтарында педагогикалық эксперимент жүргізілді.

Тәжірибелік жұмыс 2022-2023 жылдары Қызылорда облысының дене шынықтыру және спорт басқармасы Жалаңтөс Баһадүр атын-дағы Олимпиадалық резервтің облыстық маман-

дандырылған мектеп-интернат-колледжі «Дене шынықтыру және спорт» мамандығының 1-3 курс студенттерімен жүргізілді. Біздің ғылыми зерттеуімізді жүргізуде жалпы 175 студент қатысып, оның 88 студенті эксперимент тобы, 87 студенті бақылау тобы болды. Студенттердің М.Тәнекеевтің педагогикалық мұраларын қаншалықты дәрежеде меңгергендігі, адамгершілік қасиеттері мен еңбекке деген көзқарастары сауалнама, әңгімелесу, тесттік тапсырмалар, өзіндік жұмыстары арқылы тексеріліп, анықталды. Ол студенттердің білім сапасы мен тәрбиелілігін мына деңгейлерде көрсетуге мүмкіндік берді.

Төменгі деңгей. Студенттердің М.Тәнекеев шығармашылығынан мағлұматтары аз, ғалымның ұлттық тәлім-тәрбие және рухани-адамгершілік құндылықтар, ұлттық спорт түрлері жөніндегі ой-пікірлерін білмеуі, түсінбеуі. Сонымен қатар, олардың адамгершілік қасиеттері мардымсыз, еңбек етуге икемсіз, өз мұратына еңбекпен жетуді мақсат тұтпауы, қоғамдық жұмыстарға деген белсенділік көрсеткіштері төмен болуы есепке алынды.

Ортаңғы деңгей. М.Тәнекеевтің шығармаларындағы тәлім-тәрбиелік ой-пікірлерін анықтағанымен, оларға еркін сипаттама бере алмауы, өздерінің дүниетанымын қалыптастырудағы әсері жайлы ойланбауы, әрі практикада қолдана алмауы. Ал, студенттердің тәрбиелік жағын бақылау барысында еңбек дағдыларының қалыптаспағандығы, бірақ еңбек етуге талпынуы, құрметпен қарағанымен, қолынан келген көмегін ұсына білмеуі негіз болды.

Жоғары деңгей. М.Тәнекеев шығармаларын қызығушылықпен оқуы, ғалым мұрасындағы педагогикалық идеялардың Отансүйгіштік, еңбексүйгіш және ұлттық сана-сезімі қалыптасқан тұлғаны тәрбиелеуде ықпалы зор деп есептеуі, талдап, жүйелеу дағдыларының болуы. Сондай-ақ студенттердің еңбексүйгіштік және адамгершілік қасиеттерінің толығымен қалыптасуы.

Тәжірибелік-эксперимент үш кезеңде (анықтау, қалыптастыру және нәтиже шығару) жүргізілді.

2-кесте – Анықтау кезеңі

№	Студенттердің білім мен тәрбие көрсеткіштері	Эксперименттік топ			Бақылау тобы		
		жоғары	орташа	төмен	жоғары	орташа	төмен
1	М.Тәнекеевтің шығармаларындағы тәлім-тәрбиелік тағылымдарды меңгеруі	6,7	46	47,3	6,9	46,6	46,5
2	Студенттердің еңбек дағдысы мен іскерлігі	27,9	49,2	22,9	28,6	49,6	21,8
3	Студенттердің адамгершілік құндылықтарының қалыптасуы	26,3	39,6	34,1	26,7	38,9	34,4

Тәжірибелік-эксперименттік жұмысын жүргізу барысында М.Тәнекеевтің шығармашылық мұрасымен терең таныстыру, оқыту мен тәрбиелеудің түрлі әдістерін пайдаланып іс жүзіне асыру арқылы студенттердің ғалым шығармаларындағы тәлім-тәрбиелік ой-пікірлері туралы білімдері, іскерліктері және дағдылары қалыптастырылды, яғни оларға М.Тәнекеевтің педагогикалық көзқарастары негізінде тәрбие алуға бар мүмкіндіктер жасалды.

Бақылау әдісін қолданып, сауалнама жүргізу арқылы студенттердің бойындағы адами қасиеттері мен еңбексүйгіштік сезімдері қаншалықты дәрежеде дамығанын анықтау мақсатында оларға төмендегідей сұрақтарға жауап беруді ұсындық: 1. Достарыңның қандай қасиеттерін бағалайсың? 2. Өз бойыңдағы қандай ұнамсыз қасиеттерден арылғың келеді? 3. Үлкендерге көзқарасың қандай? 4. Бастаған жұмысыңды аяғына дейін жеткізесің бе? 5. Орындалған жұмыстың мінсіз болуына көңіл бөлесің бе? 6. Жұмысты ертеңге қалдыруға әуессің бе? 7. Жұмыс барысында тек адал, әділетті жолмен жүруге бола ма? т.б. Сонымен қатар, студенттермен сұхбаттасу, пікір-талас өткізу, тақырыпқа қатысты шығармалар жазу («Менің өмірімдегі дене тәрбиесі мен спорттың маңызы», «Менің жақсы қасиеттерім мен кемшіліктерім», «Менің пір тұтатын тұлғам»), М.Тәнекеев шығармаларын үлгі ретінде алу, тәрбиелік жағдаяттар тудыру арқылы қалыптастыруға талпындық.

Егерде студенттердің оқумен қатар еңбекке де көзқарасы дұрыс қалыптасатын болса, онда ол алдағы уақытта қоғамдық пайдалы еңбекке ұласуына негіз болады. Студенттерді еңбекке тәрбиелеудің қайнар көзі ретінде М.Тәнекеевтің шығармаларындағы адамның өміріндегі еңбек-тің мәні, еңбек ерлерінің адамгершілік бейнесі, оның қоғамға тигізер ықпалы туралы нақты білімді меңгерулерін қадағалап, есепке алдық.

Студенттердің тәрбиелілігі төмендегідей өлшемдер бойынша бағаланды.

Еңбексүйгіштік қасиеті: оқуда өз күш-жігерімен адал білім алуы; дене еңбегінде орындаған жұмысының сапасы жоғары болуы; кез келген жұмысты уақытында орындауы; қоғамдық жұмыстарға белсене араласуы; ұйымдастырушылық қабілеті, өз мамандығына қызығушылығы, еңбекке етуге зор ынта-ықыласының болуы.

Адамгершілік қасиеті: мейірімділік; ар-ұяттылық; әділеттілік; адалдық; тіршілік атаулыға қамқорлық көрсетіп, қайырымдылықпен қарауы; көмекке зәру адамдарға қол ұшын бере білуі; кішілерге ізет, үлкендерге ілтипат көрсете білуі; адамгершілікке жат қылықтарға төзбеуі.

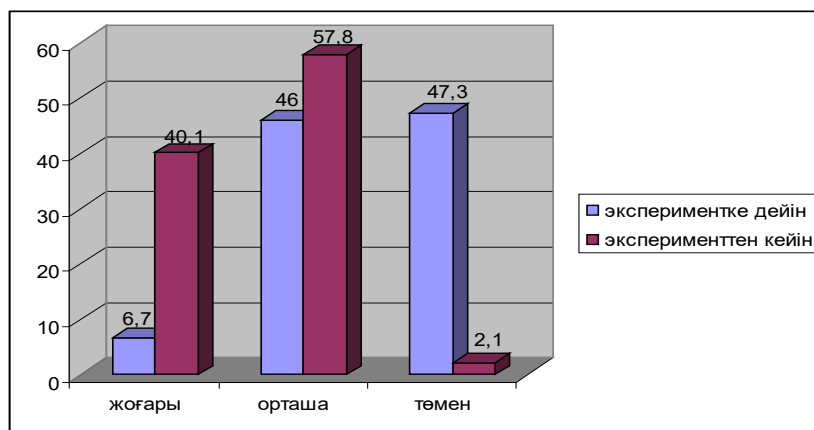
Студенттердің М.Тәнекеев ғылыми шығармалары мен тәлім-тәрбиелік ой-пікірлерін меңгеруі, адамгершілік және еңбек қасиеттерінің қалыптастыру деңгейінің көрсеткіші анықталып, ол 3-кестеде берілді.

3-кесте – Қалыптастыру кезеңі

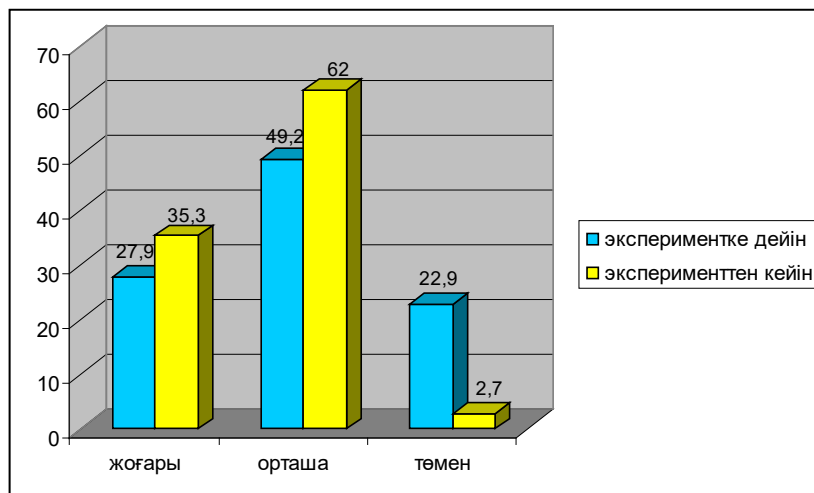
№	Студенттердің білім мен тәрбие көрсеткіштері	Эксперименттік топ			Бақылау тобы		
		жоғары	орташа	төмен	жоғары	орташа	төмен
1	М.Тәнекеевтің шығармаларындағы тәлім-тәрбиелік ой-пікірлерді меңгеруі	40,1	57,8	2,1	7,3	47,7	45
2	Студенттердің еңбек дағдысы мен іскерлігі	35,3	62	2,7	29,4	50,2	20,4
3	Студенттердің адамгершілік құндылықтарының қалыптасуы	38,2	58,2	3,6	27,5	41,2	31,3

Егер педагогикалық эксперименттің нәтижесі бойынша эксперименттік топтардағы сандық өзгерістерін салыстырып талдасак,

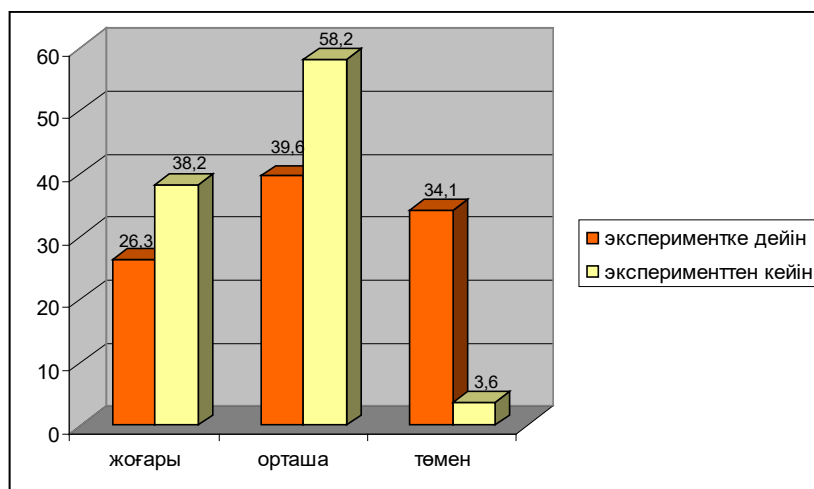
онда төмендегідей графиктер алуға болады. Тәжірибелік-эксперименттік жұмыс нәтижелері.

1-сурет – М.Тәнекеевтің шығармаларындағы тәлім-тәрбиелік ой-пікірлері туралы студенттердің білімі

2-сурет – Студенттердің еңбек дағдысының қалыптасуы

3-сурет – Студенттердің адамгершілікке тәрбиелілігі

Эксперимент нәтижесі бойынша төмендегідей сараптама жасадық:

1. Тәжірибелік-эксперимент жұмысы нәтижесінде М.Тәнекеевтің шығармашылық мұрасындағы тәлім-тәрбиелік ой-пікірлері анықталып, ғалымның шығармашылығында тәрбиенің көптеген түрлері, салт-дәстүр, әдет-ғұрып, атап айтқанда, ақыл-ой, адамгершілік, эстетикалық, еңбек, халықаралық ынтымақтастық, отансүйгіштік тәрбие салалары қамтылғаны дәлелденді.

2. М.Тәнекеевтің шығармаларындағы тәлім-тәрбиелік идеялар, оның ішіндегі адамгершілікке, салт-дәстүр, әдет-ғұрып, еңбекке қатысты ой-пікірлері жастарға ізгі адамгершілік, еңбексүйгіштік қасиеттерін қалыптастырып дамытуға ықпал еткені байқалды.

3 М.Тәнекеев шығармаларындағы тәлім-тәрбиелік ой-пікірлерінің теориялық тұжырымдарын практикалық жұмыстармен өзара сабақтастыра қолдану тиімділігін арттырудың бірден-бір жолы екендігін көрсетті.

М.Тәнекеев шығармашылығын зерделеу ғалымның тәлім-тәрбиелік ой-пікірлерін анықтауға және оны педагогика тұрғысынан жүйеге келтіріп, төмендегідей тұжырым жасауға негіз болды:

М.Тәнекеевтің шығармаларындағы дене еңбегі, ақыл-ой және адамгершілік тәрбиесін қалыптастыратын педагогикалық ой-пікірлері:

а) оқырманның рухани құндылықтарын байытатын М.Тәнекеевтің еңбектері жастарымыздың жүрегіне жол тауып, ұлағаты мол құндылықтарды бағалауына, өзін-өзі ұлттық рухта намысқа, мәдениетке тәрбиелеуге, жеке тұлға болып қалыптасуына ықпал жасайтын, адамгершілікке тәрбиелеуде ақыл-ойына, сана-сезіміне ерекше әсер ететінін көреміз;

ә) ғалым өз шығармалары арқылы игі қасиеттерге баулып, адамгершілігі мол тұлғаларды дәріптеп, әсерлі де тартымды суреттеумен қатар жасөспірімдерді шыңдалу, ержету жолы шымырлы еңбекке толы, спорт өнерінде үлкен мұратқа талпындырған қажырлы қайратымен өмірге қажетті тәжірибе алуын, жинақтаған тәжірибесін адамзат игілігіне жаратып, болашақ ұрпаққа үлгі етуді алға тартады;

б) ұлттық салт-дәстүріміздің арқауы – қайырымдылық, кішіпейілділік, қонақжайлылық, ізеттілік, инабаттылық, үлкенге құрмет көрсету, сыйлау, ар-ұятты сақтау, қамқоршылық қасиеттері отбасы тәрбиесі негізінде қалыптасатынын ғалым өз шығармашылығында айқын көрсете білген;

в) М.Тәнекеев ұлттық намыс пен ұлттық мақтаныш сезімін жастар бойына дарыта білсек,

олардың туған жерін, ел намысын қорғауға дайындайтын отансүйгіштік сезімі мен санасы оянады деп пайымдады;

г) М.Тәнекеев қазақ халқының көне заманнан жоғары мәдениетті, намысты да жауынгер ұрпақ тәрбиелеудің ғаламат ұлттық дәстүрі бар, ұлы даланың ұрпағы екенін, бұл ұлы дәстүрдің кейінгі ұрпақты арлы, қайратты етіп тәрбиелеу қажет деп есептеді.

М.Тәнекеев шығармашылығы жас ұрпақты еңбексүйгіштікке дағдыландыруымен, еліне адал қызмет ететін тұлғаларды тәрбиелеп, ұлттық дәстүрге ұқыптылықпен қарау керектігі, оны дамыту түрі үлкен спортта жетістіктерге жету идеяларымен де құнды. Оны ғалымның:

а) М.Тәнекеев шығармашылығындағы бауырмалдық сезіміне тәрбиелейтін педагогикалық идеялары өзге ұлт өкілдеріне, олардың мәдениеті мен өнеріне құрметпен қарау қасиетін қалыптастырып, Қазақстандағы ұлттар ауызбіршілігіне де септігін тигізери сөзсіз;

ә) сондай-ақ, тәлім-тәрбиелік мәні зор М.Тәнекеев мұрасы тәуелсіз өмір сүріп жатқан елдермен ынтымақтастықты жалғастыруда, дене тәрбиесі және спорт арқылы халықтар достығын нығайту. Елімізде тыныштық пен бейбітшілікті сақтауда да аса құнды екенін дәлелдейді.

Қорытынды. М.Тәнекеевтің тарихи-педагогикалық мұраларын талдау барысында білім беру үдерісінде педагогика тарихы негізінде ғалымның мұралары арқылы дене тәрбиесі мамандарының тарихи-педагогикалық санасын қалыптастыру идеяларын анықтауды көздедік. Бүгінгі қоғамдық қажеттіліктер егеменді еліміздің әрбір азаматының, әрбір жас ұрпақтың бойында қалыптасуы тиіс қасиеттерді нақтылап көрсетеді және олардың даму деңгейі тәрбиенің тиімділігін дәлелдейді.

М.Тәнекеевтің тарихи-педагогикалық шығармашылық мұрасында тәрбиенің сан алуан түрлерін (отансүйгіштік, адамгершілік, интернационалистік, еңбек) қамтығанын анықтадық. Бүгінгі таңда бұлардың әрқайсысы тұлғаның жан-жақты қалыптасуын толықтырады, қоғам талабына сай жетілуіне өз ықпалын тигізеді. Дегенмен, біз ғылыми зерттеуімізде студенттерді Мұратхан Тәнекеевтің шығармашылығымен таныстыра отырып, ондағы педагогикалық көзқарасын кеңінен талдаумен қатар, ғалымның шығармашылық мұрасы негізінде жастарды еңбексүйгіштікке, адамгершілікке тәрбиелеуге талпындық.

М.Тәнекеевтің педагогикалық мұраларындағы қазақ этнопедагогикасы материалдарының көрініс табуы бүгінгі жаңа форматтағы мұғалімнің

кәсіби даярлығына қойылатын талаптармен үндестік тауып отырғанын айқындадық және оны болашақ мұғалімдерді даярлау үдерісінде тиімді пайдалану жолдары қарастырылды.

М.Тәнекеевтің педагогикалық мұраларын оқу барысында жастарымыз ағартушы ғалымның мұраларынан ғибрат алып, өзіндік тәліми көзқарасының қалыптасуына игі ықпал етеді. М.Тәнекеевтің тағылымды, мән-мағыналы еңбектері мол болғандықтан, бүгінгі таңда ғалымның бай мұрасына жете көңіл бөлінбей келе жатқаны толғандырады.

Мұратхан Тәнекеевтің еңбектерін, ғылыми-педагогикалық мұрасын зерттей отырып, педагогикалық идеяларына байыпты да, лайықты баға беру тарихи сұраныс деп бағалаймыз. Сондықтан, бұл мәселенің қазіргі кездегі жоғары және орта мектептердегі дене тәрбиесін ұйымдастыруға деген қажеттілігі

мен оның педагогика тарихында жете зерттелмеуі арасында қарама-қайшылықтар байқалады. Бұл, бір сөзбен айтуға сыймайтын, жан-жақты талдауды қажет ететін күрделі мәселе. Дейтұрғанмен, Мұратхан Тәнекеевтің дене тәрбиесі мен спорт бағытындағы ой-пікірлері ешқандай ғылыми-педагогикалық әдебиеттерде, диссертациялық жұмыстарда зерттелмеген. Ал ғалымның педагогикалық идеялары зерттеуді қажет етеді.

Ғалым өз шығармалары арқылы игі қасиеттерге баулып, адамгершілігі мол тұлғаларды дәріптеп, әсерлі де тартымды суреттеумен қатар жасөспірімдерді шыңдалу, ержету жолы шымырлы еңбекке толы, спорт өнерінде үлкен мұратқа талпындырған қажырлы қайратымен өмірге қажетті тәжірибе алуын, жинақтаған тәжірибесін адамзат игілігіне жаратып, болашақ ұрпаққа үлгі етуді алға тартады.

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасының «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 2003.
- 2 Қуатбеков Ш.Н. Мұратхан Тәнекеевтің педагогикалық мұрасы және оны оқу-тәрбие үдерісіне ендіру: 6М010300 – Педагогика және психология мамандығы бойынша педагогика және психология магистрі академиялық атағын алу үшін жазылған магистрлік диссертация. – Шымкент, 2013. – 131 б.
- 3 Жансүгіров І. Шығармалары. – Алматы, 1988. – 170 б.
- 4 Лаут В. Мечта Муратхана Таникеева // Красный спорт, – 1944. – №11. – 6 с.
- 5 Қазақтың спорт және туризм академиясы. – Мәтін: электронды // Уикипедия: [сайт]. – URL: https://kk.wikipedia.org/wiki/Қазақтың_спорт_және_туризм_академиясы (өтінім берілген күні: 15.02.2023).
- 6 Қазақстан Республикасы Үкіметінің 28.10.1998 ж. Қаулысы.
- 7 Тәнекеев М. Қазақстанның Ресейге қосылу кезеңінен ұлы Қазан төңкерісіне дейінгі аралықтағы қазақтың ұлттық спорт және ойын түрлерінің дамуы: пед. ғыл. канд... авторефераты. – Ленинград, 1962. – 30 б.
- 8 Тәнекеев М., Адамбеков Қ. Қазақтың ұлттық ойындары: Оқу құралы. – Алматы, 1994. – 150 б.
- 9 Тәнекеев М., Асарбаев А. Қазақстандағы дене шынықтыру және спорт тарихы: Оқу құралы. – Алматы: ҚазСТА, 2002. – 173 б.
- 10 Тәнекеев М. Теория и практика взаимодействия национальных и интернациональных факторов в развитии физического воспитания и спорта в Казахстане: дисс. ... док. пед. наук – 13.00.04. – Алматы, КазАСТ, 1999. – 232 с.
- 11 Тәнекеев М. Қажымұқан. – Алматы: «Білім», 2001. – 192 б.
- 12 Қуатбеков Ш.Н. М.Тәнекеев ұстаз, ғалым-ағартушы, тарихи бағыттарындағы зерттеулері. Дене тәрбиесінің жаршысы. – Алматы, 2009. – №2. – Б. 97-98.
- 13 Қуатбеков Ш.Н. Спорттың патриотизм мен ұлтаралық қатынасты дамытудағы орны: Монография. – Қызылорда «Жинай», 2018. – 176 б.
- 14 Тәнекеев М. Қажымұқан. – Алматы: «Білім», 2001. – №2. – Б. 10-14.
- 15 Тәнекеев М., Асарбаев А. Қазақстандағы дене шынықтыру мен спорт тарихы: Оқу құралы. – Алматы: «ҚазСТА», 2002. – 173 б.
- 16 Қазақстан Республикасы жоғары білім беру стандарттарының тұжырымдамасы. – Алматы: Ы.Алтынсарин атындағы қазақтың білім беру академиясының Республикалық баспа кабинеті, 2020. – 97 б.
- 17 Ушинский К.Д. Собрание сочинений. Т. 8: Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии. – 1950. – С. 223.

References

- 1 Kazakstan Respublikasynyn «Madeni mura» memlekettik bagdarlamasy. – Astana, 2003.
- 2 Kuatbekov SH.N. Murathan Tanekeevtin pedagogikalyk murasy zhane ony oku-tarbie uderisine endiru: 6M010300 – Pedagogika zhane psihologiya mamandygy boiynsha pedagogika zhane psihologiya magistri akademiyaalyk atagyn alu ushin zhazylygan magistrlik dissertaciya. – Shymkent, 2013. – 131 b.
- 3 Zhansygirov I. SHyarmalary. – Almaty, 1988. – 170 b.
- 4 Laut V. Mechta Murathana Tanikeeva // Krasnyj sport, – 1944. – №11. – 6 s.
- 5 Kazaktyn sport zhane turizm akademiya. – Matin: elektrondy // Uikipediya: [sajt]. – URL: https://kk.wikipedia.org/wiki/Kazaktyn_sport_zhane_turizm_akademiya (otinin berilgen kuni: 15.02.2023).

- 6 Kazakstan Respublikasy Ukimetinin 28.10.1998 zh. Kaulysy.
- 7 Tanekeev M. Kazakstannyn Resejge kosylu kezeninen uly Kazan tonkerisine dejingi aralyktagy kazaktyn ulttyk sport zhane ojyn tyrlerinin damuy: ped. gyl. kand...avtoreferaty. – Leningrad, 1962. – 30 b.
- 8 Tanekeev M., Adambekov K. Kazaktyn ulttyk ojyndary. Oku kuraly. – Almaty, 1994. – 150 b.
- 9 Tanekeev M., Asarbaev A. Kazakstandagy dene shynyktynu zhane sport tarihy / Oku kuraly. – Almaty: KazSTA, 2002. – 173 b.
- 10 Tanikeev M. Teoriya i praktika vzaimvliyaniya nacional'nyh i internacional'nyh faktorov v razvitii fizicheskogo vospitaniya i sporta v Kazahstane: diss. ... dok. ped. nauk – 13.00.04. – Almaty, KazAST, 1999. – 232 s.
- 11 Tanekkev M. Kazhymukan. – Almaty: «Bilim», 2001. – 192 b.
- 12 Kuatbekov SH.N. M.Tanekeev ustaz, galym-agartushy, tarihi bagyttaryndagy zertteuleri. Dene tarbiesinin zharshysy. – Almaty, 2009. – №2. – B. 97-98.
- 13 Kuatbekov. SH.N. Sporttyn patriotizm men ultaralyk qatynasty damytudagy orny. Monografiya. – Kyzylorda «ZHienaj», 2018. – 176 b.
- 14 Tanekeev M. Kazhymukan. – Almaty: «Bilim», 2001. – №2. – B. 10-14.
- 15 Tanekeev M., Asarbaev A. Kazakstandagy dene shynyktynu men sport tarihy. Oku kuraly. – Almaty: «KazSTA», 2002. – 173 b.
- 16 Kazakstan Respublikasy zhogary bilim beru standarttarynyn tuzhyrymdamasy. – Almaty: Y.Altynsarin atyndagy kazaktyn bilim beru akademiya synyn Respublikalyk baspa kabinet. 2020. – 97 b.
- 17 Ushinskij K.D. Sobranie sochinenij. T. 8: Chelovek kak predmet vospitaniya. Opyt pedagogicheskoy antropologii – 1950. – S. 223.

Хат-хабарға арналған автор (бірінші автор)	Автор для корреспонденции (первый автор)	The Author for Correspondence (The First Author)
Қуатбеков Шеризат Ниеталыұлы – Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті «Дене шынықтыру және бастапқы әскери дайындық» кафедрасының аға оқытушысы, магистр, Қызылорда қ., Қазақстан, e-mail: sheri_nur@mail.ru ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1632-1330	Қуатбеков Шеризат Ниеталиевич – магистр, старший преподаватель кафедры начальной военной подготовки и физической культуры, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Казахстан, г. Кызылорда, e-mail: sheri_nur@mail.ru ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1632-1330	Kuatbekov Sherizat Nietalievich – Master's degree, senior lecturer of the Department of Primary Military Training and Physical Culture, Kyzylorda University KorkytAta, Kazakhstan, Kyzylorda, e-mail: sheri_nur@mail.ru ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1632-1330

¹Ризаходжаева Г.А.^a, ²Акешова М.М., ²Нышанова С.Т.,
¹Нұрмағанбетқызы Н.

¹Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қ., Қазақстан

²Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Түркістан қ., Қазақстан

ТУРИЗМ САЛАСЫ МАМАНДАРЫН ДАЯРЛАУДАҒЫ ОҚУ ТУРИЗМІНІҢ РӨЛІ

Ризаходжаева Гульнара Абдумажитовна, Акешова Мадина Мурзахановна, Нышанова
 Салтанат Тыныбековна, Нұрмағанбетқызы Нұрдана

Туризм саласы мамандарын даярлаудағы оқу туризмінің рөлі

Аңдатпа. Бүгінгі таңда туризм саласы кез келген дамудың даңғыл жолына бет бұратын мемлекеттің экономикасының негізгі секторларының бірін құрайды. Туризмнің түрлі типтері туристік ресурстардың болуы, орналасу және климат сияқты бірнеше маңызды факторларға байланысты әр елде түрліше дәрежеде дамиды. Ал білім беру, оқуды қамтамасыз ету жоғары деңгейде дамыған мемлекеттерде тиісінше туризмнің мейлінше жаңа әрі заманауи сұраныстағы түрі – оқу туризмі қарыштап дамып келеді. Аталмыш мақалада оқу туризмі ұғымы және оның анықтамасы, ерекшеліктері, туристер арасындағы танымалдылық деңгейі жан-жақты сипатталды. Әлем ғалымдарының туризмнің аталмыш түріне берген анықтамасы, пікірлері зерттелді. Оқу туризмінің заманауи туризм түрлерінің ішіндегі айрықша маңызын зерделеу мақсатында Түркістан қаласындағы Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің «Туризм» мамандығы бойынша бакалавр деңгейінде білім алатын, шетелде бір семестрлік оқу мерзімі көлемінде білім алып келген бірінші және төртінші курс студенттерінен, сондай-ақ, «Менеджмент және туризм» кафедрасының біліктілік арттыру мақсатында шетелде ғылыми тағылымдамдан өткен оқытушыларынан сұхбат алынды. Сондай-ақ, аталмыш университеттің және Халықаралық туризм және меймандостық университетінің «Туризм» кафедрасының оқытушылары мен студенттерінен онлайн-сауалнама алынды. Сұхбат пен онлайн-сауалнаманың нәтижесінде оқу туризмінің білім алушылар мен оқытушылардың, жалпылай айтқанда, туристер арасында кеңінен белең алып, дамып жатқандығы, оқу мақсатында өзге аймақтарға жүзеге асатын саяхаттардың теориялық білімді тәжірибе жүзінде бекітудегі маңыздылығы дәлелденді, сонымен қатар оқу туризмінің неғұрлым заманауи әрі кең сұраныстағы туризм түрі ретіндегі ерекшеліктеріне сипаттама жасалды.

Түйін сөздер: кадрлар даярлау, оқу туризмі, туристік саяхат, білім алу, тақырыптық экскурсиялар, академиялық мобильділік.

Rizakhoyayeva Gulnara Abdumazhitovna, Akeshova Madina Murzakhanovna, Nyshanova
 Saltanat Tynybekovna, Nurmaganbetkyzy Nurdana

The role of educational tourism in the training of tourism specialists

Abstract. The tourism sector is one of the main sectors of the economy of the state, going on any path of development. Different types of tourism develop to varying degrees in each country according to several important factors, such as the availability of tourist resources, location and climate. And in countries where education and training provision are developed at a high level, the newest and most modern type of tourism is developing accordingly – educational tourism. This article describes in detail the concept of educational tourism and its definition, features, level of popularity among tourists. Definitions, opinions of scientists of the world on this type of tourism are investigated. In order to study the importance of educational tourism among modern types of tourism, bachelor students of the first and fourth courses of the specialty «Tourism» of the Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University in Turkestan, studying abroad for a semester period of study, as well as teachers of the Department «Management and Tourism» who have completed a scientific internship for abroad for the purpose of professional development, were interviewed. An online survey was also conducted among teachers and students of this university and the Department of Tourism of the International University of Tourism and Hospitality. As a result of interviews and online questionnaires, it was proved that educational tourism is becoming increasingly popular and developing among students and teachers, in general among tourists. The importance of study trips to other regions in the practical consolidation of the theoretical knowledge, the characteristics of the features of educational tourism as the most popular type of modern types of tourism were studied.

Key words: train personnel, educational tourism, tourist travel, education, thematic excursions, academic mobility.

Ризаходжаева Гульнара Абдумажитовна, Акешова Мадина Мурзахановна, Нышанова Салтанат Тыныбековна, Нурмаганбетқызы Нурдана

Роль учебного туризма в подготовке специалистов сферы туризма

Аннотация. Сфера туризма составляет один из основных секторов экономики государства, идущего на любой путь развития. Различные типы туризма развиваются в разной степени в каждой стране согласно нескольким важным факторам, таким как наличие туристских ресурсов, расположение и климат. А в государствах, где образование, обеспечение обучения развито на высоком уровне, соответственно развивается наиболее новый и современный востребованный вид туризма – учебный туризм. В данной статье подробно описано понятие учебного туризма и его определение, особенности, уровень популярности среди туристов. Исследованы определения, мнения ученых мира по данному виду туризма. В целях изучения особого значения учебного туризма среди современных видов туризма были опрошены студенты-бакалавры первого и четвертого курсов специальности «Туризм» Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмеда Ясави в г. Туркестан, обучающиеся за рубежом в объеме семестрового срока обучения, а также преподаватели кафедры «Менеджмент и туризм», прошедшие научную стажировку за рубежом в целях повышения квалификации. Также был проведен онлайн-опрос среди преподавателей и студентов данного университета и кафедры «Туризм» Международного университета туризма и гостеприимства. В результате интервью и онлайн-анкетирования было доказано, что учебный туризм становится все более популярным и развивающимся среди обучающихся и преподавателей, в целом среди туристов. А также была изучена важность учебных путешествий в другие регионы в практическом закреплении теоретических знаний, характеристика особенностей учебного туризма как наиболее востребованного вида современного туризма.

Ключевые слова: подготовка кадров, учебный туризм, туристическое путешествие, образование, тематические экскурсии, академическая мобильность.

Кіріспе. Қазіргі таңда туризм саласы үшін мамандар арнайы орта, жоғары және қосымша білім беру орындарында даярланады. Әдетте оқыту процесі жұмыс берушілердің практикалық талаптарына толықтай сәйкес келе бермейтін білім беру стандарттары шеңберінде жүргізіледі [1].

Туристік білім берудің негізгі ерекшелігі – оның жан-жақтылығында. Ол түрлі мамандықтар мен экономикалық, техникалық, технологиялық, басқарушылық, ғылыми және басқа бағыттар бойынша кадрлар даярлайды. Нәтижесінде туристік білім беру туристік кадрларды даярлау және шетелдік тәжірибені пайдалану үшін инновациялық бағдарламаларды белсенді енгізуге мүмкіндік беретін күрделі, үнемі жетілдіріліп отыратын негізгі механизм болып табылады [2].

Жыл сайын туризм индустриясында туризмнің әртүрлі түрлерін біріктіріп қана қоймай, туризмнің белсенді түрлерінің бағыттарын басқа бағыттармен ұштастыруға мүмкіндік беретін, туристердің физикалық және ақыл-ой, танымдық белсенділігін қамтитын жаңа интегралды бағыттар пайда болуда. Көбінесе туризмнің белсенді түрлері танымдық туризммен үйлеседі, яғни олар пассивті емес, белсенді түрде болады [3].

Қазіргі таңда туризм саласы кез келген елдің экономикасының айтарлықтай маңызды секторларының біріне айналды. Ол ел экономикасының және мемлекеттің жалпы дамуының «көрінбейтін экспорт» өнімі ретінде тиімді көрсеткіші болып есептеледі. Көптеген мем-

лекеттер үшін туризм саласы экономикалық кірістердің басым бөлігін қалыптастыратын, даму перспективасы жылдам секторлардың бірегейі болып табылады. Яғни, туристік іс-әрекеттер халықаралық масштабтағы әлеуметтік-экономикалық құбылыстардың біріне айналды [4]. Бүгінде туризм саласы кең ауқымдағы заманауи ұғымға ие болғандықтан, аталмыш саланың өз ерекшеліктеріне байланысты түрлері де көп. Туристік саяхаттар бірнеше мақсатта орын алуы мүмкін: танымдық, іскерлік, ойын-сауық, тынығу және т.б. Соның бірі бүгінде әлем бойынша кеңінен танымал болып саналатын білім беру және оқу туризмі. Туризмнің аталмыш түрі тұлғаның білім алу мақсатымен өзінің тұрғылықты жерінен кемінде 24 сағат уақытқа басқа аумақтарға ақы төленетін қызметпен байланысты емес сипатта орын ауыстыруын білдіре отырып, осы іс-әрекеттің туристік саяхатпен байланыстылығын сипаттайды.

Оқу туризмі туризм түрлерінің ішіндегі ең танымалдылыққа ие болып отырған тармақтарының бірі. Мақала тақырыбының өзектілігі қазіргі таңдағы әлем бойынша студенттер мен мұғалімдердің, білім алушылардың өз білімдері мен біліктіліктерін жетілдіру мақсатында өзге елдерге саяхат жасауымен байланысты іс-әрекеттерінің туристік саяхатпен ұштасуынан туындаған оқу туризмінің сұранысқа ие сипатымен байланысты. Тақырыптың өзектілігін айқындай келе, зерттеу мақсаты ретінде оқу туризмінің жеке бір тармақ сипатта жалпы туризмнің дамуындағы маңыздылығын

дәлелдеу белгіленді. Қойылған мақсатқа жету үшін бірнеше маңызды міндеттер қойылды:

Оқу туризмнің теориялық аспектілерін және мағынасын қарастыру;

Оқу туризмінің ерекшеліктері, шығу тарихы және маңыздылығы туралы әлем зерттеушілерінің еңбектеріне шолу жасау;

Оқу мақсатындағы туристердің іс-әрекеті туристік саяхаттың бір көрінісі екендігін дәлелдеп, сипаттау;

Аталмыш туризм түрінің бүгінгі таңдағы қоғам мүшелері арасында кеңінен танымал екендігін дәлелдеу мақсатында адамдардан сауалнама ала отырып, олардың кейбір оқу мақсатындағы саяхаттарының сипатына талдау жасау.

Оқу туризмі тақырыбында көптеген әлем зерттеушілері түрлі сипатта, бірақ ұқсас анықтамалар ұсынған. Зерттеушілердің барлығы оқу туризмін туризмнің ең маңызды және жылдар өте одан әрі маңызға ие бола алатын түрі ретінде атап көрсетті. Дүниежүзілік туристік ұйымның (ДТУ) анықтамасына сәйкес, оқу туризмі «білім алу және кәсіби даярлану мақсатымен жүзеге асатын, сондай-ақ, қысқа мерзімді курстардан өту, арнайы белгіленген кәсіби білім беру бағдарламаларына қатысу және осы әрекеттер арқылы белгілі бір қабілеттерді дамыту» деп түсіндіріледі [5].

А.О.Ясницкая мен И.В.Картавцеваның берген анықтамаларына сәйкес, оқу туризмі дегеніміз – демалыс пен оқу мақсатындағы әрекеттерді біріктіретін туризм түрі. Сондай-ақ, кез келген жаңа шетел тілін немесе басқа ғылым түрлерін меңгеру демалыстың бұл түрінің басты немесе қосалқы мақсаты бола алады. Оқу туризмнің жалпы мақсаты – мамандық пен кез келген кәсіби сферада біліктілік арттыру және танымдық мақсатты қанағаттандыру [6].

В.Д.Ивановтың зерттеулеріне сәйкес, қазіргі күннен күнге бір қалыптан өзге сипатқа дамып жатқан заманда жастар жаңа білімдер алып, өз білімдерін жетілдіріп отыруға ұмтылады. Сол себептен де, әлемдік білім беру кеңістігінде білім беруді интеграциялау және мәдениетаралық байланыс пен тілдік қаруларды терең меңгерген жаңаша образдағы заманауи мамандарды даярлау алдыңғы қатарлы маңызға ие мақсаттардың бірі болып табылады. Көп мәдениетті тұлғаны қалыптастыру білім беруде ерекше рөл ойнайды. Ал жаңа тілдерді меңгеру күннен күнге дамып жатқан әлемдегі процестерге тез бейімделуге мүмкіндік береді. Көптеген білім беру бағдарламалары, халықаралық академиялық алмасу бағдарламалары, тағылымдамаларға қатысудың

мүмкіндіктерін қолдана отырып, білім алушылар шет тілдерінде тек қана теориялық білім алып қана қоймайды. Олар тілдік ортаға кіре отырып, түрлі практикалық қабілеттерді үйренеді. Шетел тілдері тұлғаға әлеуметтендірудің маңызды құралы ретінде қызмет етеді, бұл өз кезегінде басқа елдердің өкілдерімен коммуникативтік процесте, сол елдердің рухани және мәдени құндылықтарымен танысу барысында таптырмас құрал болып табылады [7].

Оқу туризмі жоғары білім беру жүйесі субъектілерімен байланысты ғана емес, орта білім беру жүйесі мекемелерінде де жүзеге асырыла алады. Мектеп оқушылары үшін де түрлі тақырыптық экскурсиялар, тур ұйымдастырылады. Мұндай экскурсиялардың негізгі бағыты пәндік мазмұнмен тікелей байланысты болып келеді. Ең қарапайым мысалдардың қатарына әдеби және тарихи, мәдени орындарға ұйымдастырылатын экскурсияларды, шынөмірде шетел тілінде сөйлеу дағдыларын қалыптастыру мақсатындағы практикалық бағдарламаларды жатқызуға болады. Оқу туризмінің тағы бір айта кететін ерекшелігі – туристердің жеке тұлғалық дамуынан бастап өздері саяхаттаған орындарды шынайы бақылаған сәтте білімді игеруге дейінгі уақыт аралығында білім алушыларға жаңа танымдық мүмкіндіктерді ұсынуында, олардың дүниетанымын кеңейтуінде [8].

Оқу туризмі мол білім мен ақпарат алуға көмектесетін туристік танымдық орындарға саяхаттаумен байланысты. Түрлі білім алуға және білім жетілдіруге бағытталған туристік қызметтер жалпы туристік өнімнің сапасын арттырады, саяхатшылар үшін оны тартымды әрі жан-жақты етеді [9].

Оқу туризмінің дамуына білім алудың қазіргі таңдағы экономикалық өсімнің ілгерілеуіндегі орнының маңыздылығы да түрткі болып есептеледі. Себебі білім алу адами капиталды дамыту мен түрлі тұлғалық қасиеттерді дамытуда елеулі орын алады. Бүгінгі таңда білім алу шекарааралық құбылыстардың біріне айналды. Жоғары білімді интернационаландыру да жаһандық мобильділікті арттырып, студенттерді әлемнің түрлі еліндегі жоғары білім беру орындарында оқуға итермеледі. Осылайша басқа мемлекеттерге білім алу және білім жетілдіру мақсатымен саяхаттау бүгінде туристер арасында оқу туризмі ретінде танымал болып, туризмдегі айтарлықтай маңызды орын алатын тармақтардың біріне айналды. Жоғары білімнің интернационалануының әсері әлем бойынша оқу мақсатымен саяхаттайтын туристер санының артуына әкелді.

Соңғы онжылдықтарда білім мақсатындағы туристер саны әлем бойынша едәуір артты. Оқу туризмінің дамуының нәтижесінде танымал болып отырған елдер мен құрлықтар қатарына Азия елдері, Малайзия кіреді. Сол себепті осы құрлықта орналасқан елдердің экономикасы үшін оқу туризмі жалпы туризм саласын жоғары деңгейге көтеретін катализатор болуы мүмкін [10].

Кейбір ғалымдардың пайымдауынша оқу мақсатындағы туристік саяхаттар студенттердің аудиторияда бақылап көруге болмайтын эксперименттерді жасауына, ғылыми эксперимент циклін орындауларына мүмкіндік береді. Дұрыс жоспарланған оқу мақсатындағы туристік саяхаттар студенттерді аудиторияда теориялық ақпаратты игеріп, ұғынылған материалдарды туристік саяхаттар арқылы практикалық тұрғыда бекіте түсуге мүмкіндік береді. Жалпы

оқу мақсатындағы саяхаттар жоғары білім беру жүйесін халықаралық деңгейге көтерудегі және студенттерге практикалық білім берудегі негізгі алғышарт болып есептеледі. Жоғары білім беру жүйесінде теориялық ақпаратты игеру өте маңызды, ал көптеген жұмыс беруші компаниялар теориялық ақпаратты терең игерген мамандарды ғана емес, практикалық тұрғыда икемді және тез бейімделгіш мамандарды іздейді. Сол үшін оқу және тәжірибелік қабілеттерді қатар меңгере отырып, халықаралық тәжірибе және оқу мақсатындағы турлар секілді әрекеттерді жасау арқылы студенттерді жан-жақты тұлға ретінде қалыптастыруда оқу туризмінің алатын маңызы өте зор [11].

Оқу туризмі арқылы студенттердің білім алуға ынтасын арттырудың тұжырымдамасына сәйкес, туристік саяхат арқылы білім алу процесі бірнеше кезеңнен тұрады (1-сурет):

Ескертпе – мәліметтер [8] негізінде авторлармен құрастырылған.

1-сурет – Саяхат арқылы студенттің білім деңгейін жоғарылататын маңызды элементтер

Жоғарыдағы суреттен көріп отырғанымыздай, оқу туризмі арқылы білім алу, оны тәжірибе арқылы шыңдау процесі 3 кезеңнен тұрады [11, б. 16]. 1-кезеңде білім алушы саяхат жасаудан бұрын академиялық пәннің мақсатына байланысты жоспар құрады. Жоспардың алгоритмі түрліше болуы мүмкін. Мысалы, ғылыми зерттеу жұмысы үшін эксперимент жасау, белгілі бір қоғамдық құбылыстың тұлғаның өз жеріндегі және өзге аумақтағы айырмашылықтарын сипаттау, алынған нәтижелер арқылы қорытынды жасау және т.б. Сонымен қатар, студент өзі зерттейтін объект туралы өзінің бастапқы түсініктерін қалыптастырып, қысқа әрі нақты ақпарат алады. Бұл процесс оқу аудиториясында жүзеге асады. Екінші са-

яхат барысындағы кезең студенттің туристік саяхат жасаған басқа территориясында өтеді. Яғни, саяхат өтетін қалада немесе мемлекетте студент нақты өзіне қажетті экспериментті жасайды, бақылаулар жүргізеді. Бұл кезеңде орындалатын әрекеттер туристік саяхатпен үндеседі. Саяхаттан кейінгі үшінші кезең қайтадан аудиторияда орын алады. Студент туристік саяхат барысында көрген, бақылаған тәжірибелерінің қорытындысын жасап, есебін дайындайды.

Оқу туризмінің интеграциялануының концептуалды моделіне сәйкес, туризмнің бұл түрінің дамуына бірнеше туристік объектілер жиынтығы қызмет етеді. Атап айтқанда: қонақ үйлер кешені, музыкалық білім алуға көмектесетін объектілер, спорттық залдар, кей-

теринг білім беру орындары, би саласындағы білім, мұражайлар, өнер объектілері және тарихи мұралар [12].

Жалпылай айтқанда, оқу туризмі студенттердің негізгі басым қажеттіліктеріне бағытталған. Олар: психологиялық, психо-физикалық, әлеуметтік, эмоционалдық, жаңа қабілеттерді игеруге, өзін-өзі бағалауға, интеллектуалды деңгейді жоғарылатуға, саяхаттауға, шығармашылық қабілеттерді дамытуға, өзгерістерге деген қажеттілік [13].

Оқу туризмін ұйымдастыратын мекемелер немесе консультанттардың, турагенттердің қатысуынсыз өз бетінше конференцияларға, стади-турларға қатысу, ел ішіндегі немесе өзге елдердегі университеттерде білім алу, мектеп жасындағы балалар үшін танымдық саяхаттар ұйымдастыру, сондай-ақ, халықаралық мобильділік бағдарламаларына қатысу да оқу туризмінің белсенділіктеріне кіреді [14].

Сонымен, оқу туризмі түрлі туристік қызмет көрсете алатын жол нұсқаушылар мен туристік мекемелердің ұйымдастыруымен, туристер мен туроператорлардың немесе турагенттіктердің қатысуымен жүзеге асатын, тынығу шаралары мен оқу-білім алу процестерін өзіне біріктіретін туризм түрі ретінде сипатталады [15].

Зерттеу әдістері мен әдістемелері. Тақырыптың маңыздылығын ашу және қойылған мақсатқа жету барысында бірнеше әдістер қолданылды. Ең бірінші тақырып төңірегіндегі зерттеу жұмыстарына шолу жасай отырып, өзіндік рефлексия және талдау жасау, сондай-ақ, алынған деректерді өңдеу, шет мемлекеттерге танымдық, оқу және біліктілік арттыру мақсатымен барған туристерден сауалнама ала отырып, сауалнама нәтижелерін өңдеп, қорытындылау арқылы зерттеу мақсатына қол жеткізілді. Сонымен қатар, қазіргі таңда шет мемлекеттерде мамандар үшін кәсіби біліктілік арттыру мен студенттер үшін білім алуды ұйымдастыратын ұйымдардың қызметі және олардың оқу туризмін дамытудағы рөлі зерделенді. Туристерден сауалнама алу бетпе-бет интервью және WhatsApp желісінің сауалнама функциясы арқылы жүргізілді: 1) университеттің «Туризм» мамандығы бойынша білім алатын студенттерінен және «Менеджмент және туризм» кафедрасы оқытушыларынан алынған бетпе-бет интервью мәтіні арқылы талдаулар жасалып, оқу туризмінің ерекшеліктері сипатталды; 2) WhatsApp желісінің сауалнама функциясы арқылы сауалнама сұрағы әзірленіп, топтық чатқа жіберілді. Сауалнамаға жауап бер-

ген респонденттердің саны – 208. Сауалнама мен сұхбаттың қорытындыларына байланысты оқу мақсатындағы туристік саяхаттардың жалпы тұтастай туризм ұғымының бір маңызды бөлімі бола алатындығы дәлелденді.

Зерттеу нәтижелері және талқылау. Қазіргі таңда шет елдерде тұлғалардың біліктілік арттыруы мен білім жетілдіруін, оқу процесін шет елдерде жалғастыруын қамтамасыз ететін ұйымдар өте көп. Ол ұйымдардың барлығының атқаратын қызметі адамдардың шет мемлекеттерде білім алуын ұйымдастыра отырып, олардың осы мақсаттағы саяхаттарын туризммен сабақтастыру. Осындай оқу мақсатындағы белсенділіктерді туристік саяхаттармен байланыстыруға көмектесетін түрлі ұйымдар қызметінің оқу туризмін дамыту жолындағы нәтижелілігін дәлелдеу үшін бірнеше мысалдар келтіруге болады:

Шет мемлекеттерге туристік саяхат ұйымдастырумен айналысатын туристік операторлар немесе турагенттіктер өкілдері. Қазіргі таңда турагенттіктердің ішінде белгілі бір елге саяхат ұйымдастыра отырып, қызығушылық танытқан туристердің туризм саласындағы біліктіліктерін жетілдіре отырып, олардың өз турын сатып, турагенттік қызметпен айналысуына мүмкіндік беретін түрлері өте көп. Яғни, турист басқа елге саяхаттап барып, екінші жағынан өзін басқа қырынан дамытуға мүмкіндік алады. Мәселен, туристер жалпы базалық турпакеттің (ұшу, ұшып келу, қонақ үйде тұру, таңғы ас, трансфер, гид қызметі, медициналық сақтандыру) ішіне кіретін қызметтерді ала отырып, басқа да танымдық, білім жетілдіру белсенділіктерін орындай алады. Мұндай оқу мақсатындағы танымдық саяхаттар қонақ үйге келген сәттен бастау алады. Туристер қонақ үйде оларды күтіп, шығарып салу процесінің ерекшеліктерін, мейрамханаларда таңғы асты ұсыну ережесін, сондай-ақ, трансферлік қызметтің қалай дұрыс жүзеге асырылуын практикалық тұрғыда зерделей алады. Сонымен қатар, гид қызметі оларды түрлі көрнекті орындар мен қаланың әдемі жерлерін аралау барысында көптеген жаңа танымдық ақпараттармен таныстырады. Бұл да турагенттік қызмет саласында білімін жетілдіргісі келетін болашақ кәсіби маман үшін таптырмас мүмкіндік болып табылады. Кейбір туристік агенттіктер теориялық ақпарат пен практикалық білім беруді қатар жүзеге асырады. Яғни, туристер қалаға немесе мемлекетке саяхаттайды және олар үшін оқу курстарына, материалдарды және жаңа ақпаратты игеруге бөлек

уақыт арналады. Бұл тұлғалардың білім алуы мен саяхаттауының біріге отырып, білім алу процесінің тиімді болуына әкеледі.

Оқушылар мен студенттердің мектептен кейінгі, магистратура және докторантура деңгейінде білім алуын, ғылыми тағылымдамалардан өтуін ұйымдастырумен айналысатын ұйымдастырушы компаниялар бар. Олардың негізгі қызметі қызығушылық танытқан адамдарға шетелде оқу жөнінен кеңес беру, виза алу бойынша консультациялар ұйымдастыру және оқуға түскісі келетін студенттердің шетелдік университеттерге түсуін қамтамасыз ету, оқумен айналыса отырып, студенттердің қалаға саяхаттауы кезінде оларға консультациялық көмек көрсету. Сондай-ақ, мұндай компаниялардың көпшілігі туристердің белгілі бір шет мемлекетте білім алу үшін қажетті шетел тілін меңгеруін қамтамасыз ету мақсатында тілдік курстарды ұйымдастырады. Яғни, түйіндей келе, турист шет елде тек білім алып қана қоймай, сол елдің барлық көрікті туристік орындарымен, терең тарихымен, мәдениетімен, тілімен танысады. Осылайша, туристердің арасында тұлғааралық, мәдениетаралық байланыстар орнайды. Бұл өз кезегінде оқу туризмінің жалпы туризм салаларының ішіндегі маңызды орнын айқындайды.

Жоғарыда айтып өткендей, қазіргі таңда көптеген жоғары оқу орындары түрлі білім беру

бағдарламаларында білім алатын студенттердің университеттің шет мемлекеттердегі серіктес білім беру орындарына академиялық ауысым бағдарламалары бойынша кемінде бір оқу семестрі көлемінде оқуына жағдай жасайды. Оқу мақсатында шет мемлекетке барған кез келген студент сол елдің туристік орындарымен, мәдениетімен, тілімен танысу арқылы тек білім алып қана қоймайды, турист ретінде өзінің дүниетанымын кеңейтеді, жаңа орындармен танысады. Бұл тұлғаның бойында туристік саяхатты жиі жасауға деген құлшынысты арттыра түседі.

Зерттеу тақырыбының өзектілігін дәлелдеу мақсатында Түркістан қаласындағы Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің «Туризм» мамандығы бойынша бакалавр деңгейінде білім алатын бірінші және төртінші курс студенттерінен және біліктілік арттыру мақсатында шетелде ғылыми тағылымдамадан өткен оқытушылардан сұхбат алынған болатын. Сұхбатқа қатысқан студенттер саны – 15, оқытушылар саны – 5. Сұхбатқа жауап берген студенттер мен оқытушылардың барлығы академиялық мобильділік бағдарламасы бойынша Батыс Еуропа, АҚШ, Шығыс Еуропа және Шығыс Азия елдерінде бір семестрлік оқуда және ғылыми тағылымдамаларда болған. Респонденттерге қойылған сұрақ мәтіні төмендегіше болды (1-кесте):

1-кесте – Сұхбат алу барысында респонденттерге қойылған сұрақтар

№	Сұрақтар	Қосымша пікір
1	Шетелде оқу/білім жетілдіру барысында оқу мақсатынан бөлек қыдыру, көрікті орындарға саяхаттау сияқты белсенділіктерді орындай алдыңыз ба?	Респонденттің қосымша жауабы
2	Бұл белсенді туристік іс-әрекеттерді сіз сол елде болған уақыт аралығында қаншалықты орындадыңыз (аптасына/айына бір рет)?	Респонденттің қосымша жауабы
3	Сіз барған мемлекеттегі сізге ең ұнаған көрікті туристік орындар?	Респонденттің қосымша жауабы
4	Оқу материалдарын игеру барысында алған ақпараттарды практикалық тұрғыда бекіту үшін қандай туристік орындарға бардыңыз?	Респонденттің қосымша жауабы
5	Осы қалада/елде оқу әрі саяхаттаған аралықта сол қаланың/елдің тарихымен, мәдениетімен, тілімен жалпы тұтастай ерекшеліктерімен таныса алдыңыз ба?	Респонденттің қосымша жауабы
6	Сіздің көрнекі орындарға саяхаттауыңыздың оқудағы/білім жетілдірудегі жетістіктеріңізге қандай үлесі болды?	Респонденттің қосымша жауабы
7	Туристік орындарды аралау сіздің эмоциялық күйіңізге, оқуға шабыттаныуыңызға қалай әсер етті?	Респонденттің қосымша жауабы
8	Түрлі туристік орындарды тамашалау, зерттеу сізге оқудан бөлек, ғылыми жұмыстармен айналысуға қандай да бір деңгейде көмектесті ме?	Респонденттің қосымша жауабы
9	Шет мемлекетте оқу, білім алу барысында қосымша атқарған белсенділіктер (ойынсауық, тынығуға, эмоционалдық күйді жақсартуға бағытталған іс-әрекеттер және т.б.)	Респонденттің қосымша жауабы
10	Осы елде оқудың/білім жетілдірудің қандай артықшылықтарын айта аласыз?	Респонденттің қосымша жауабы
<i>Ескертпе – мәліметтер авторлармен құрастырылған.</i>		

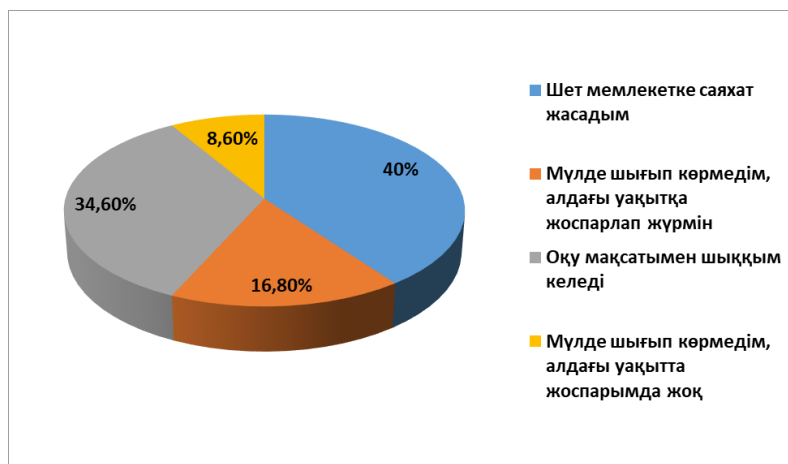
Жоғарыдағы кестеде көріп отырғанымыздай, студенттер мен оқытушылардан сұхбат алу барысында қолданылған сұрақтар тізімі көрсетілген. Сұхбат шетелде оқып немесе білім жетілдіріп келген тұлғалардың шынайы пікірі арқылы оқу мақсатымен болған саяхаттардың туризмнің дамуымен байланысын зерттеу мақсатында болды және сұрақтардың мазмұны да соған сәйкестендіріле отырып құрастырылды. Сұхбат қорытындысына сәйкес, білім алу және жетілдіру мақсатындағы туристік саяхаттардың халықаралық мәдениет алмасу мен жалпы туризмнің дамуындағы рөлінің маңыздылығы айқындалды. Атап айтқанда, бірінші сұрақ бойынша, респонденттердің барлығы оқу және білім жетілдіру мақсатынан бөлек, қыдыру, туристік орындарды тамашалау секілді белсенділіктерді орындаған. Сондай-ақ, олардың көпшілігі, осы туристік іс-әрекеттерді 2-3 күн сайын жүзеге асырып отырған, ең көп уақыт дегенде аптасына бір рет туристік орындарға саяхаттаған. Саяхат жасаған туристік орындардың қатарында Түркия мемлекетіндегі әлемге әйгілі Каппадокия, София мешіті, Сұлтанахмет мешіті, Галата мұнарасы, Қыз мұнарасы, Босфор бұғазы, Долма Бахче сарайы, Франциядағы Эйфель мұнарасы, Лувр мұражайы, Италиядағы Колизей амфитеатры, Пиза мұнарасы, Ұлыбританиядағы Букингем сарайы, Биг Бен мұнарасы, Тауэр көпірі және Чехиядағы Карлов көпірі туристерге ұнаған ең көрнекті орындар болып есептеледі. Теориялық материалдарды игеру барысында алған ақпараттарды практикалық тұрғыда бекіту үшін респонденттердің көпшілігі мұражайларды, көне тарихы бар мұнараларды, ғимараттарды тамашалаған. Шетелде білім алу мен жетілдіруге арналған бағдарламалардың мерзімі ең аз дегенде 1 айдан басталып, 4 айға дейін созылғандықтан, туристердің барлығы өздері барған елдің, жердің тұтастай мәдениетімен таныса алғандығын мәлімдеді. Саяхаттау мен туристік орындарға барудың оқудағы/білім жетілдірудегі үлесі туралы респонденттердің көпшілігі оқуға көбірек шабыттанды, теориялық білімді кейбір практикалық тапсырмаларды орындау арқылы шыңдау, эмоциялық күйлерінің жақсаруы арқылы оқу материалдарын тез әрі еш қиындықсыз игеруге көмектескенін атап өтті. Ал туристік орындарды аралаудың эмоциялық ахуалға, оқуға деген мотивацияға қалай әсер еткені туралы нақты артықшылықтардың қатарында түрлі көрнекі орындарды аралау ең бірінші адамның психологиялық ахуалының тынығуына, сол арқылы ақпаратты меңгеру процесі өте жыл-

дам жүретінін атап өтуге болады. Сегізінші сұрақ төңірегінде респонденттер түрлі туристік орындарды аралау ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізуге де айтарлықтай көмектескенін айтты. Әсіресе, әлемнің түрлі бұрышынан туристер өте көп келетін танымал орындарда ғылыми-зерттеу жұмысына қажетті сауалнамалар, интервью алуға көптеген мүмкіндіктер болатындығы ерекше аталды. Шетелде оқу/біліктілік арттыру барысында респонденттер көптеген мәдени-танымдық, ойын-сауық іс-шараларына қатысқан екен. Атап айтқанда, халықаралық көрмелер, авторлық экскурсиялар, концерттік бағдарламалар, воркшоптар, анимациялық шоу-бағдарламалары, гастро-фестивальдер және т.б. Бұл іс-әрекеттердің барлығы туризмнің бір бөлшегі ретінде қарастырылады. Қорыта айтқанда, респонденттер өздері барған елде оқудың, білім жетілдірудің бірнеше маңызды артықшылықтарын атап өтті. Олар: уақыттың жеткілікті болуына байланысты тек білім алып қана қоймай, сол елдің тілімен, ұлттық колоритімен, жалпы мәдениетімен толықтай танысуға мүмкіндік алу, оқу материалдарын теория жүзінде қабылдаған соң, оны тәжірибе жүзінде шыңдау және білім алуғағы эмоционалды шаршау кезеңінде ақпаратты меңгеру, ерекше шабытпен оқу процесінің жеңіл болуы.

Шетелге барып, білім алған тұлғалардан тікелей сұхбат алу олардың оқу мақсатымен шет мемлекетке жасаған саяхаты олардың жалпы туристік іс-әрекеттерінің сапасына қаншалықты әсер еткендігін анықтауға көмектесті. Сонымен қатар, жалпы тұлғалардың оқу мақсатымен шет мемлекеттерге немесе ел ішіндегі өз тұрғылықты жерінен басқа аумақтарға саяхаттау деңгейін және алдағы уақытта осы білім алу мақсатымен өзге аймақтарға сапарлауға ынтасы мен қызығушылықтарының жалпы деңгейін зерделеу барысында Қожа Ахмет Ясауи атындағы ХҚТУ-нің «Менеджмент және туризм» кафедрасының және Халықаралық туризм және меймандостық университетінің «Туризм» кафедрасының бірнеше білімгерлері мен оқытушыларынан WhatsApp желісінің сауалнама функциясы арқылы онлайн-сауалнама алынған болатын. Респонденттерге ең бірінші оқу туризмі мен жалпы туризм ұғымдары жайлы түсінік қалыптастыру үшін аталмыш ұғымдардың анықтамасы ұсынылды. Онлайн-сауалнамаға 208 респондент қатысты. Сауалнама сұрағының мәтіні «Сіз өзіңіздің тұрғылықты жеріңізден басқа аймақтарға немесе шет мемлекетке білім алу, оқу, жаңа білімдерді игеру немесе білім

жетілдіру, тағылымдамадан өту мақсатында, сондай-ақ осы әрекеттер арқылы жаңа елдерді аралап, көрнекі орындарға барып, саяхаттайсыз

ба?» түрінде және жауап нұсқаларымен қоса берілді. Сауалнама нәтижесі төмендегі суретте бейнеленген (2-сурет):

Ескертпе – мәліметтер сауалнама негізінде авторлармен құрастырылған.

2-сурет – Онлайн-сауалнама нәтижесі, (%)

Жоғарыдағы 2-суретте, WhatsApp желісі арқылы алынған сауалнама нәтижесі көрсетілген. Яғни, сауалнамаға жауап берген респонденттердің 40%-ы (83 адам) оқу және білім алу мақсатымен шетелге шыққан. Бұл жауап берген респонденттердің жалпы санына шаққанда жақсы көрсеткіш болып табылады. Демек, бұл көрсеткіш тұлғалардың шет мемлекеттерге шығып, ең кем дегенде белгілі бір уақыт аралығында туристік іс-әрекет жасағанын білдіреді. Тиісінше респонденттердің 34,6%-ы (35 адам) білім алу үшін саяхаттағысы келеді, бұл көрсеткіш олардың туризм туралы жалпы түсініктерінің қалыптасқандығының дәлелі. 16,8% (72) респондент осы уақытқа дейінгі мерзім шеңберінде бірде-бір рет шет елдерге шығып көрмеген, бірақ жоспарлап жүргендігін атап өтсе, 8,6% (18 адам) ғана респондент шет мемлекеттерге аталмыш мақсатта саяхаттаудың мүлде жоспарында жоқ екендігін көрсетті. Бұл нәтижелерден ұғатын негізгі ақпарат – қазіргі таңда тұлғалардың білім алу мақсатымен басқа аймақтарға саяхаттауы кеңінен орын алып жатқан құбылыстардың бірі екендігі. Респонденттердің жауаптарында көрсетілгендей, шет елдерге шығып көрмесе де, алдағы уақытта шыққысы келетін және жоспарлап жүрген адамдар өте көп. Демек, туризм және оның оқумен, білім алумен байланысты түрі – оқу туризмі туралы адамдардың ойында белгілі бір деңгейде

түсінік қалыптасқан деген сөз. Егер жоғарыда атап өткендей, білім беру орындарында түрлі академиялық мобильділік және тағылымдамадан өту бағдарламалары көбірек жүзеге асырылса және шет мемлекеттерге оқуға түсіруді ұйымдастыратын мекемелер саны артса, оқу туризмінің жалпы туризм саласы түрлерінің ішіндегі орны айшықтала түскен болар еді.

Қорытынды. Қорытындылай келе, оқу туризмінің бүгінде әлем туристерінің арасында айрықша танымалдылыққа ие болып, дамып жатқаны тәжірибе жүзінде зерттеліп, дәлелденді. Оқу туризмінің дамуы білім ала отырып, саяхаттайтын тұлғалардың оқуға шабыттарының оянуына, оқу материалдарын еш қиындықсыз игеруіне және оқу бойынша алған теориялық ақпаратты тәжірибе жүзінде шындай білуіне үлкен мүмкіндіктер береді. Қазіргі таңда шет мемлекеттерде білімін жетілдіргісі келетін туристер мен жаңа тіл үйреніп, өз мамандығы бойынша алып жатқан білімін белгілі бір уақыт аралығында шет елдегі білім беру орындарында толықтырғысы келетін білім алушылар саны артуда. Бұл көрсеткіштердің артуы өз кезегінде оқу-білім алу мақсатындағы туристер көлемінің жоғарылауына алып келеді. Оқу туризмінің дамуы нәтижесіндегі туристердің халықаралық деңгейдегі саяхаттарының жүзеге асуы елдер арасында мәдениетаралық байланыстар мен туристік коммуникацияның түзілуіне әсер етеді.

Ал білім беру сферасы жоғары дәрежеде жолға қойылған мемлекеттерде оқу туристерінің санының артуымен байланысты жалпы экономикалық өсімдегі туризм деңгейінің өсуіне зор мүмкіндіктер ашылады.

Қаржылық ақпарат – Жұмыс АР19678230 ғылыми жобасы шеңберінде Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің қаржылық қолдауымен орындалды.

Әдебиеттер

- 1 Левина М.А. Подготовка кадров для туристского бизнеса // Современные проблемы науки и образования. – 2006. – № 1. URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=74> (дата обращения: 14.03.2023).
- 2 Михайлова М.Н. О подготовке кадров для сферы туризма // Псковский регионологический журнал. – 2011. – №11. – С. 104-112.
- 3 Имангулова Т.В., Алдыбаев Б.Б., Губаренко А.В. Особенности подготовки и проведения культурно – массовых мероприятий для эколого-этнографического направления активных видов туризма // Теория и методика физической культуры. – 2022. – № 1(67). – С. 190-203. – DOI 10.48114/2306-5540_2022_1_190.
- 4 Глушко А.Н., Сазыкин А.М. География туризма. Учебное пособие. – Владивосток: ТИДОТ ДВГУ, 2002. – 265 с.
- 5 Пономарева Т.В. Образовательный туризм: сущность, цели и основные сегменты потребителей. «Проблемы современной экономики» // Матер. IV междунар. науч. конф. – Челябинск: Два комсомольца, 2015. – С. 139-142.
- 6 Ясницкая А. О., Картавцева И. В. Образовательный туризм как возможность изучения иностранного языка // Молодежь: образование, творчество, здоровье. – 2019. – С. 126-129.
- 7 Иванов В.Д. Образовательный туризм как перспективное направление молодежного туризма // Физическая культура. Спорт. Туризм. Двигательная рекреация. – 2019. – Т. 4. – №. 1. – С. 98-102.
- 8 Rátz T., Michalkó G., Keszeg R. Educational tourism and nation building: Cross-border school trips in the Carpathian Basin // Hungarian Geographical Bulletin. – 2020. – Т. 69. – No.1. – pp. 57-71. <https://doi.org/10.15201/hungeobull.69.1.5>
- 9 Popov B. et al. Conceptual aspects of the development of cultural and educational tourism on the basis of an object of cultural and historical heritage // 2nd International Conference on Contemporary Education, Social Sciences and Ecological Studies. – Atlantis Press, 2019. – pp. 833-837.
- 10 Tang C.F., Cheah Y.K., Chua S.Y. Does educational tourism significantly influence economic growth? Evidence from a macro-econometric modelling // International Journal of Business & Society. – 2019. – Т. 20. – No. 3. – pp. 924-935.
- 11 Poponi K.C. Educational tours as a learning mechanism in the learning experience of Tourism students: Tourism Management Walter Sisulu University (Ibika Campus) – 2019. – p. 16.
- 12 Budiman A., Hufad A., Purnomo P. Development of Campus Potential-Based Integration Education Tourism Model // 4th International Conference on Arts and Design Education (ICADE 2021). – Atlantis Press, 2022. – pp. 21-24. DOI 10.2991/assehr.k.220601.006
- 13 Dembovska I., Silicka I., Lubkina V. Educational tourism in the training of the future professionals // Proceedings of the International Scientific Conference. Society. Integration. Education. 2016. – pp. 245-255. DOI: <https://doi.org/10.17770/sie2016vol4.1561>
- 14 Ojo, B., & Rajayuso, R. EDU – Tourism destination selection process in an emerging economy // Journal of Tourism Management Research. – 2019. – Vol. 6. – pp. 45-59. doi:10.18488/journal.31.2019.61.45.59
- 15 Tomasi S., Paviotti G., Cavicchi A. Educational tourism and local development: The role of universities // Sustainability. – 2020. – Vol. 12. – No. 17. – pp. 6766. <https://doi.org/10.3390/su12176766>

References

- 1 Levina M.A. Podgotovka kadrov dlya turistskogo biznesa // Sovremennyye problemy nauki i obrazovaniya. – 2006. – № 1. URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=74> (data obrashcheniya: 14.03.2023).
- 2 Mihajlova M.N. O podgotovke kadrov dlya sfery turizma // Pskovskij regionologicheskij zhurnal. – 2011. – №11. – S. 104-112.
- 3 Imangulova T.V., Aldybaev B.B., Gubarenko A.V. Osobennosti podgotovki i provedeniya kul'turno – massovyh meropriyatij dlya ekologoetnograficheskogo napravleniya aktivnyh vidov turizma // Teoriya i metodika fizicheskoy kul'tury. – 2022. – № 1(67). – S. 190-203. – DOI 10.48114/2306-5540_2022_1_190.
- 4 Glushko A.N., Sazykin A.M. Geografiya turizma. Uchebnoe posobie. – Vladivostok: TIDOT DVGU, 2002. – 265 s.
- 5 Ponomareva T.V. Obrazovatel'nyj turizm: sushchnost', celi i osnovnye segmenty potrebitelej. «Problemy sovremennoj ekonomiki» // Mater. IV mezhdunar. nauch. konf. – CHelyabinsk: Dva komsomol'ca, 2015. – S. 139-142.
- 6 YAsnickaya A. O., Kartavceva I. V. Obrazovatel'nyj turizm kak vozmozhnost' izucheniya inostrannogo yazyka // Molodezh': obrazovanie, tvorchestvo, zdorov'e. – 2019. – S. 126-129.
- 7 Ivanov V.D. Obrazovatel'nyj turizm kak perspektivnoe napravlenie molodyozhnogo turizma // Fizicheskaya kul'tura. Sport. Turizm. Dvigatel'naya rekreaciya. – 2019. – Т. 4. – №. 1. – S. 98-102.
- 8 Rátz T., Michalkó G., Keszeg R. Educational tourism and nation building: Cross-border school trips in the Carpathian Basin // Hungarian Geographical Bulletin. – 2020. – Т. 69. – No.1. – pp. 57-71. <https://doi.org/10.15201/hungeobull.69.1.5>
- 9 Popov B. et al. Conceptual aspects of the development of cultural and educational tourism on the basis of an object of cultural and historical heritage // 2nd International Conference on Contemporary Education, Social Sciences and Ecological Studies. – Atlantis Press, 2019. – pp. 833-837.
- 10 Tang C.F., Cheah Y.K., Chua S.Y. Does educational tourism significantly influence economic growth? Evidence from a macro-econometric modelling // International Journal of Business & Society. – 2019. – Т. 20. – No. 3. – pp. 924-935.

- 11 Poponi K.C. Educational tours as a learning mechanism in the learning experience of Tourism students: Tourism Management Walter Sisulu University (Ibika Campus) – 2019. – p. 16.
- 12 Budiman A., Hufad A., Purnomo P. Development of Campus Potential-Based Integration Education Tourism Model // 4th International Conference on Arts and Design Education (ICADE 2021). – Atlantis Press, 2022. – pp. 21-24. DOI 10.2991/assehr.k.220601.006
- 13 Dembovska I., Silicka I., Lubkina V. Educational tourism in the training of the future professionals // Proceedings of the International Scientific Conference. Society. Integration. Education. 2016. – pp. 245-255. DOI: <https://doi.org/10.17770/sie2016vol4.1561>
- 14 Ojo, B., & Rajayuso, R. EDU – Tourism destination selection process in an emerging economy // Journal of Tourism Management Research. – 2019. – Vol. 6. – pp. 45-59. doi:10.18488/journal.31.2019.61.45.59
- 15 Tomasi S., Paviotti G., Cavicchi A. Educational tourism and local development: The role of universities // Sustainability. – 2020. – Vol. 12. – No. 17. – pr. 6766. <https://doi.org/10.3390/su12176766>

Хат-хабарға арналған автор (бірінші автор) Ризаходжаева Гульнара Абдумажитовна – PhD докторы, қауымдастырылған профессор, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қ., Қазақстан, e-mail: gulnara_ rizahodja@mail.ru ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6791-243X	Автор для корреспонденции (первый автор) Ризаходжаева Гульнара Абдумажитовна – доктор PhD, ассоциированный профессор; Международный казахско- турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави; г. Туркестан, Казахстан, e-mail: gulnara_rizahodja@mail.ru ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6791-243X	The Author for Correspondence (The First Author) Rizakhoyayeva Gulnara Abdumajitkizi – PhD, Associate Professor; Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh- Turkish University; Turkestan, Kazakhstan, e-mail: gulnara_rizahodja@ mail.ru ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6791-243X
--	--	--

¹Русанов В.П.^а, ¹Какиева Л.Х., ¹Серебряникова М.А.,
²Асмолова Л.А., ³Гончарова М.С.

¹Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, Казахстан

²Казахстанско-Американский свободный университет, г. Усть-Каменогорск, Казахстан

³Новосибирский государственный педагогический университет, г. Новосибирск, Россия

НОВЫЕ ПОДХОДЫ К ПРАКТИКО-ОРИЕНТИРОВАННОМУ ОБРАЗОВАНИЮ СТУДЕНТОВ СПЕЦИАЛЬНОСТИ «ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ»

Русанов Василий Петрович, Какиева Ляйля Хакимовна, Серебряникова Марина Анатольевна, Асмолова Любовь Александровна, Гончарова Марина Сергеевна

Новые подходы к практико-ориентированному образованию студентов специальности «Физическая культура и спорт»

Аннотация. Авторы статьи рассматривают практико-ориентированное обучение посредством системного, поэтапного вовлечения студентов в процесс познания фундаментальных предметных знаний путем овладения технологиями их качественно-количественного отбора, систематизации и оценки их достоверности, за счет использования комплекса форм и методов обучения, способствующих развитию профессиональных компетенций: разработки специальных стратегий и приемов, вынесение решений в обстановке профессиональной деятельности с помощью самопознания и профессиональной самореализации. Сегодня образовательные учреждения страны ждут не просто выпускников специальности «Физическая культура и спорт», имеющих хорошую теоретическую подготовку, а педагогов, которые в должной мере владеют профессиональными компетенциями. В связи с этим процесс обучения необходимо организовать с созданием необходимой атмосферы с целью проведения со студентами конкретных видов деятельности, относящейся к предстоящей работе. Основой такого образовательного процесса является практико-ориентированное обучение. В статье рассматриваются три основных подхода, которые отличаются деятельностью обучающихся и педагогов на основе целенаправленного обучения: овладение студентами учебной программой в целях развития у них профессиональных компетенций, решения конкретных практических вопросов; применение профессионально ориентированных способов имитации предстоящих профессиональных действий на основе использования контекстуальных учебных ресурсов в освоении специальных и неспециальных дисциплин и технологий обучения в практико-ориентированном подходе; освоение совокупности базисного образования, профессиональной и прикладной подготовки.

Ключевые слова: практико-ориентированное образование, педагогическое образование, деятельностно-компетентный подход, непрерывная практика.

Rusanov Vasily Petrovich, Kakieva Leailya Khakimovna, Serebryanikova Marina Anatolyevna, Asmolova Lyubov Aleksandrovna, Goncharova Mariva Sergeevna

New approaches to practice-oriented education of students of the specialty «Physical culture and sports»

Abstract. The authors of the article consider practice-oriented training through the system of students' step-by-step involvement in the process of cognition of fundamental subject knowledge by means of mastering technologies of their qualitative and quantitative selection, systematization and evaluation of their reliability, through using of a complex of forms and methods of education, that promote professional competences: development of individual strategies and tactics, decision-making in situations of professional activity, ability to reflect and professional self-actualization. Nowadays educational institutions of the country are waiting for graduates in physical education and sport not just with good theoretical training, but for teachers who have the proper degree of professional competence. Therefore, educational process in higher education should be organized in such a way that all conditions are created for students to perform certain types of work related to their future professional activities. The basis of such educational process is practice-oriented teaching. The article deals with three main approaches that differ in students and teachers' functions in the system of practice-oriented education: practice-oriented education when students are immersed in professional environment during academic, industrial and undergraduate practice; use of professionally oriented methods for modeling future professional activities on the basis of contextual study possibilities of core and non-core disciplines and learning technologies in practice-oriented approach; combination of fundamental education and vocational training.

Key words: practice-oriented education, pedagogical education, activity-competence approach, continuous practice.

Русанов Василий Петрович, Какиева Ляйля Хакимовна, Серебряникова Марина Анатольевна, Асмолова Любовь Александровна, Гончарова Марина Сергеевна

«Дене мәдениеті және спорт» мамандығының студенттеріне тәжірибеге бағытталған білім берудің жаңа тәсілдері

Аңдатпа. Мақала авторлары студенттерді іргелі пәндік білімді тану үрдісіне кезең-кезеңмен тарту жүйесі арқылы, олардың сапалық және сандық іріктеу технологияларын игеру, олардың сенімділігін жүйелеу және бағалау арқылы, кәсіби құзыреттілікті қалыптастыруға ықпал ететін оқыту формалары мен әдістерінің кешенін қолдану арқылы практикаға бағытталған дайындықты қарастырады: жеке стратегиялар мен тактикаларды өзірлеу, кәсіби қызмет жағдайларында шешімдер қабылдау, кәсіби білім беру дағдыларын қалыптастыру, рефлексия және кәсіби өзін-өзі тану. Бүгін әліміздің білім беру мекемелері «Дене шынықтыру және спорт» мамандығының жақсы теориялық дайындығы бар түлектерін ғана емес, сонымен қатар кәсіби құзыреттілікке ие педагогтарды күтеді. Сондықтан жоғары мектептегі білім беру үрдісі студенттердің болашақ кәсіби қызметімен байланысты белгілі бір жұмыс түрлерін орындауы үшін барлық жағдай жасалатындай етіп ұйымдастырылуы керек. Мұндай білім беру үрдісінің негізі практикаға бағдарланған оқыту болып табылады. Мақалада студенттер мен оқытушылардың практикаға бағытталған оқыту жүйесіндегі функцияларымен ерекшеленетін үш негізгі тәсіл қарастырылады: студенттерді оқу, өндірістік және диплом алды практика барысында кәсіби ортаға енгізу кезінде студенттерге практикаға бағдарланған оқытуды; бейіндік және бейіндік емес пәндерді контекстік оқыту мүмкіндіктерін пайдалану негізінде болашақ кәсіби қызметті модельдеудің кәсіби-бағытталған әдістерін және практикалық-бағдарланған тәсілде оқыту технологияларын; іргелі білім беру мен кәсіптік-қолданбалы даярлықтың үйлесімін қолдану.

Түйін сөздер: практикаға бағдарланған білім, педагогикалық білім, іс-әрекеттік-құзыреттілік тәсіл, үздіксіз практика.

Введение. Вузovская подготовка будущего специалиста в сфере физической культуры и спорта является его важнейшим жизненным этапом, основная задача которого – формирование профессиональных возможностей и развитие личности.

В настоящее время имеется большая потребность в самостоятельных, энергичных, креативных специалистах по физической культуре и спорту, умеющих оригинально представлять и выдавать новые идеи, отыскивать оригинальные решения педагогических проблем и воплощать их в профессиональной деятельности.

Одна из главных целей современной науки в области педагогики – обновление профессионального обучения путем усиления его практической направленности. Новое сегодня становится не просто одним из главных условий успешного преобразования всей образовательной сферы и отдельных ее компонентов, а насущной проблемой выживания и состоятельности человека [1]. Этот процесс может быть успешно реализован при условии, если он возьмет свое начало со студенческой скамьи, где будут сформированы важнейшие педагогические компетенции специалиста по ФКиС, а затем продолжится их совершенствование в дальнейшей профессиональной деятельности.

Тем не менее, невзирая на приоритетность и весомость практико-ориентированного образования для будущих специалистов сферы физической культуры и спорта, его цели и возможности еще недостаточно изучены. Так, в практической деятельности еще не в полной мере аргументи-

рованы первостепенные особенности качественного образования современных профессионалов по ФКиС в учебных заведениях, до сих пор не существует подходящей модели их обучения, которая бы в полной мере дала возможность улучшить качество подготовки данных специалистов.

Выявленные противоречия стимулируют создание наиболее оригинальных технологий обучения для формирования у студентов данной специальности профессиональной компетентности

Одним из основных средств успешной подготовки студентов к работе учителя является педагогическая практика, которая, являясь органической частью учебно-воспитательного процесса в вузе и обеспечивая соединение теоретической и практической подготовки будущих учителей, должна проводиться в условиях, максимально приближенных к будущей профессиональной деятельности.

В то же время педагогическая практика является одним из наиболее сложных и многоаспектных видов учебной работы студентов. В процессе практики студенты, во-первых, обучаются сами под руководством вузовских преподавателей, во-вторых, организуют деятельность детей, работают с ученическими коллективами, общаются с детьми, в-третьих, сотрудничают с педагогическим коллективом школы, изучают опыт учителей, консультируются у них по проведению учебно-воспитательной работы с учащимися и т.д. [2].

Педагогическая практика только тогда может стать эффективным средством подготовки студента к будущей педагогической деятельности,

когда у него самого есть желание, стремление стать хорошим педагогом, когда он сознательно организует процесс своего профессионального самообразования и самовоспитания, когда осознает свою профессиональную ответственность за воспитание подрастающего поколения. Уже с младших курсов, благодаря непрерывной педагогической практике, у студентов появляется возможность проверить себя как будущего учителя и оценить качество своей подготовки к будущей профессиональной деятельности [3].

Важным элементом качественной подготовки будущего учителя физической культуры, тренера по виду спорта к будущей профессиональной деятельности, является работа студентов старших курсов в роли тренеров-общественников, вожатых в летних и зимних лагерях отдыха детей, помощников учителя на уроке ФК, инструкторов в дворовых клубах, судей по спорту и др.

Проведенный нами в 2021-2022 учебном году опрос студентов выпускного курса специальности «Физическая культура и спорт» Восточно-Казахстанского университета имени С. Аманжолова (58 человек) показал, что большинство выпускников (78,3%) указало на недостаточную эффективность педагогических практик в процессе обучения в вузе, что зачастую приводит к низкой профессиональной компетентности выпускников данной специальности.

Исходя из вышеизложенного, необходимо сменить традиционный подход к обучению современных педагогов сферы физической культуры на практико-ориентированное образование, практико-целенаправленное воспитание, нацеленное на получение студентами не только обязательных ЗУНов, но и компетенций эмпирической деятельности, через использование компетентностного подхода [4].

Многочисленные научные исследования, рассматривающие проблему направленной квалифицированной профессиональной подготовки будущих специалистов (Воробьева Л.М., Гуружапова В.А., Копьева С.Г., Толкачева Г.Н., Ялалова Ф.Г., Ветрова О.Ю., Клушина Н.И., Качалова Л.П., Тимошенко А.И и др.), констатируют, что объединение высшего учебного заведения и производственного предприятия и непосредственное вовлечение учащихся во все виды будущей профессиональной деятельности постоянно выступало мотивирующей силой совершенствования качества подготовки специалистов [5].

Результаты исследования и их обсуждение. Особый смысл практико-ориентированного образования видится, в первую очередь, в по-

строении учебного процесса на основе унификации общекультурных и профессиональных компетенций – на всех этапах обучения в вузе. При этом основной ориентир реализации практико-ориентированного подхода в образовании – это непрерывная профессиональная занятость будущих педагогов по ФКиС учебно-воспитательной деятельностью непосредственно в учреждениях образования через компетентностный, деятельностный, контекстный и системный подходы, которые различаются функциями студентов и преподавателей в формирующейся системе практико-ориентированного обучения. При этом постепенное погружение в реальную профессиональную среду способствует более быстрой адаптации будущих педагогов на рабочем месте.

Также компетентностный подход предполагает привнесение личностного смысла в образовательный процесс, где живое личностное знание основано не только на осознании усвоенного материала, но также и в его применении в реальных жизненных ситуациях, противопоставляется бессубъектному, отчужденному знанию, транслируемому студентам только в виде информации [6].

В качестве главных элементов качественной, компетентностной подготовки будущих педагогов по ФКиС вырисовываются следующие способности:

- интеллектуальные – умения использовать добытые знания в ходе обучения для осуществления профессиональной деятельности;
- коммуникативные – применение речевых навыков общения и искусство слушать собеседника в процессе профессиональной деятельности;
- информативные – владение вычислительной техникой и умение применять новейшие информационные технологии в учебном процессе будущего педагога по ФКиС;
- регулятивные – умение управлять своими поступками, подвергать контролю свои эмоции, способность к рефлексии, стрессоустойчивости и др. [6].

В ходе деятельностного подхода особое внимание уделяется развитию профессиональных способностей у современных специалистов по ФКиС в рамках реализации индивидуальной работы как на учебных, так и внеучебных занятиях при помощи усиления коммуникативности учебного процесса, проблематизации его содержания и способов обучения, творчества в различных видах деятельности, разрешения студентам педагогически обоснованного суверенитета и др. Подобный подход побуждает студентов к

активному освоению необходимых компетенций для предстоящей профессиональной работы, поскольку тогда процесс вузовской подготовки специалиста приобретает убедительный, реальный смысл.

При контекстном подходе приобретение необходимых компетенций студентами совершается при решении ими различных педагогических ситуаций, что создает условия для генерирования личностного смысла процесса обучения и перехода от учебной к профессиональной работе, через объединение общетеоретической и практической подготовленности современных специалистов [7, 8].

Мы согласны с мнением А.А. Вербицкого, А.В. Райцева, Б.А. Тахохова, О.И. Федотовой, что эта задача может быть реализована исключительно при контекстуальном подходе к обучению, гарантирующем тесную связь приобретаемых общетеоретических знаний с предстоящей профессиональной деятельностью. По нашему мнению, освоение профессиональных навыков осуществляется здесь как следствие познавательной деятельности теоретического типа через учебно-профессиональную, а затем уже, непосредственно, профессиональную деятельность, при помощи имитации профессиональной обстановки, что обеспечивает студентам профессиональный стимул процесса обучения [7].

Системный подход обуславливает различные способы подачи учебного материала, которые помогают студентам лучше осмыслить и воедино увязать различные структурные элементы в процессе освоения профессиональных компетенций, что позволяет параллельно осваивать необходимый учебный материал как на теоретическом, так и эмпирическом уровнях. Все это должно осуществляться через активизацию четырех этапов профессиональной подготовки, которые и формируют основы педагогического мастерства будущего специалиста в области ФКиС.

Первый этап включает в себя формирование у студентов базисных и профессиональных знаний; второй – обеспечивает профессионально-специализированную подготовленность будущих специалистов; третий – накапливает у студентов профессионально-педагогический опыт; четвертый – формирует практические и исследовательские навыки работы [9, 10].

Базовые, общие и профессионально значимые компетенции будущего специалиста по физической культуре и спорту создаются на ранней стадии обучения, в процессе изучения предме-

тов психологического и педагогического цикла. Здесь вырабатываются сенсомоторные навыки в рамках будущей специальности и компетенции в области педагогики, психологии, теории и методики физической культуры и спорта и др.

В процессе профессиональной подготовки студенты усваивают новые современные технологии организации работы в общеобразовательной школе, с которыми далее знакомятся в рамках учебной педагогической практики, основная цель которой – формирование у обучающихся понятий об организации учебного процесса в современных условиях, овладение инновационными методами и приемами структурирования учебной и воспитательной работы с детьми. Профессиональное образование у будущих педагогов по физической культуре на этом этапе направлено на приобретение профессиональной специальной грамотности.

Последующее формирование практических и исследовательских компетенций будущих специалистов в области ФКиС осуществляется в ходе педагогической производственной практики, проходящей в обстановке реального взаимодействия с детьми в школе, основное назначение которой – формирование у студентов старших курсов специальных профессиональных компетенций:

- составление плана и организация педагогического процесса в школе;
- анализ и самоанализ результатов педагогического процесса, выбор содержания, способов и методов педагогического взаимодействия со школьниками в рамках образовательного процесса;
- согласованность педагогического общения с ученическим коллективом и родителями;
- осуществление персонального и коллективного взаимодействия с детьми;
- диагностирование исследований согласно плану опытной работы в рамках разработки курсовых и дипломных проектов;
- координирование целостного образовательного процесса, а также решение поставленных профессиональных вопросов в обстановке учебного учреждения;
- согласование взаимосвязи с фигурантами образовательного процесса в контексте решения профессиональных проблем и др.

Для успешного формирования у студентов исследовательских компетенций необходимо, чтобы практические задания по предметам учебного плана не только углубляли ведущие теоретические знания, но и давали возможность

осваивать основные методы учебно-исследовательской и научно-исследовательской деятельности. Для решения данной задачи на специальности «Физическая культура и спорт» ВКУ им. С. Аманжолова была разработана система НИРС, которая включала в себя два блока:

1. Общенаучный – 1-2 курсы, где во «Вводном семестре» (1 курс) студентам давались сведения об общей характеристике НИР, ее системе и организации в вузе, проводились практические занятия по формам и методам с литературными источниками. Цель данной работы – показать студентам возможность и необходимость занятий НИР, выработать у них научно-обоснованные убеждения, целевые установки и помочь определиться с направлениями будущих исследований. На втором курсе (4 семестр) студентам преподается спецкурс «Методы научных исследований», задача которого – вооружить студентов разнообразными методами получения и обработки научных данных, помочь определиться с целями и задачами исследовательской работы и приступить к их выполнению.

2. Специализированный – 3-4 курсы. Здесь студенты выполняют все виды исследовательской работы, готовят выпускные работы. Выпускающая кафедра организует серию спецсеминаров под общим названием «Организация научно-исследовательской работы студентов» по количеству научных направлений, разрабатываемых на кафедре. На них студенты под руководством научных руководителей, ведущих данные спецсеминары, углубленно изучают проблему, готовят доклады на студенческую научную конференцию, публикации научных статей, пишут дипломные работы по актуальным проблемам в области ФКиС.

Цель студенческой исследовательской работы – получение не столько собственных научных результатов, сколько основных представлений о методике исследования: о том, как сформулировать цель, задачи исследования, методически грамотно провести педагогический эксперимент, обеспечить получение достоверных научных результатов, подвести итоги работы и связать их с запросами теории и практики, чтобы затем, в процессе самостоятельной трудовой деятельности, творчески подходить к их решению [11].

Внедрение на специальности «Физическая культура и спорт» системы непрерывной научной подготовки позволило значительно активизировать научно-исследовательскую работу студентов, включить их в данный процесс с первого курса, сформировать у них навыки творческо-

го познания и необходимые компетенции для успешной профессиональной деятельности.

Практико-ориентированный подход в учебном процессе необходимо использовать с самого начала обучения в вузе, а затем постепенно поддерживать формирование профессиональных компетенций будущего специалиста. Данный процесс можно представить в виде четырех стадий:

1 стадия – смысловое приспособление к образовательному пространству. У будущих специалистов в это время создаются культурные требования и желания к восприятию содержания и социальной ценности своей будущей профессии, пробуждение устойчивой заинтересованности к ней.

2 стадия – прагматическая. Это время подготовки, активизации и развития профессиональных интересов у студентов. Формирование умений поступать самостоятельно в решении профессиональных вопросов.

3 стадия – эмпирическая. Первостепенная задача на этой стадии – добывание информации о профессиональной деятельности в период изучения профессиональных модулей и создание эмпирического уровня знаний, проверка потенциала самостоятельной деятельности будущего специалиста и стремление дать оценку уровня эффективности своего профессионализма во время производственной практики на базе конкретного учебного учреждения.

4 стадия – заключительная. На этой стадии выявляется уровень подготовленности будущего специалиста по ФКиС к предстоящей профессиональной деятельности через решение педагогических задач в стандартных и вариативных ситуациях, определяется их продуктивность и качество, осуществляется подготовка к государственным экзаменам и защите дипломных работ.

На заключительном этапе обучения в вузе основное внимание на занятиях уделяется максимальному приближению студентов к будущей профессиональной деятельности. Для этого на специальности «Физическая культура и спорт» Восточно-Казахстанского Университета им. С. Аманжолова проводится предварительное распределение выпускников данной специальности, где они по желанию определяют себе будущее место работы. Как правило, образуются три основные группы: студенты, желающие работать в городской общеобразовательной школе; студенты, желающие работать в сельской школе, и студенты, желающие работать тренерами по видам спорта в ДЮСШ.

Предварительно перед заключительной практикой по выбору для выпускников проводятся два спецсеминара:

1. «Проблемные вопросы физического воспитания детей в школе», где студенты знакомятся с опытом работы лучших отечественных и зарубежных специалистов.

2. «Особенности тренировки юных спортсменов», где будущие тренеры детально отрабатывают формы и методы учебно-тренировочной работы с детьми по определенному виду спорта и знакомятся с работой лучших тренеров.

Проведение данных мероприятий значительно повышает заинтересованность студентов в результате педагогической практики, адаптирует их к месту будущей работы и повышает качество профессиональной подготовки. Во время преддипломной практики студенты в полной мере исполняют обязанности педагога по физической культуре и спорту в учебных заведениях, где после получения диплома, могут быть трудоустроены.

Экспериментальное внедрение в учебный процесс специальности «Физическая культура и спорт» ВКУ им. С. Аманжолова системы практико-ориентированного обучения показало, что 92,3% опрошенных студентов выпускного курса в достаточной мере овладели профессиональ-

ми компетенциями учителя физической культуры и тренера по видам спорта и успешно трудятся по специальности в различных учебных заведениях г. Усть-Каменогорска и Восточно-Казахстанской области.

Выводы. Практико-ориентированный подход к обучению специалистов в области ФКиС служит гарантией обеспечения качества их подготовки, отвечающего актуальным требованиям современного высшего педагогического образования. Реализация организационно-педагогических условий в практико-ориентированной составляющей учебного процесса однозначно способствует повышению результативности обучения специалистов по ФКиС. Все это оказывает поддержку подбор содержания учебного материала, непрерывная педагогическая практика, в процессе которой студенты получают необходимые для будущей профессиональной работы компетенции, а также ощущают нужность и важность своей профессии. Все это отвечает требованиям ГОСО РК и делает выпускников специальности «Физическая культура и спорт» конкурентоспособными на рынке труда.

Литература

- 1 Таубаева Ш.Т., Булатбаева А.А. Инновационный потенциал преподавателя высшей школы // Вестник Академии педагогических наук Казахстана. – 2012. – №1. – С. 12.
- 2 Казакевич Н.В. Использование средств ритмической гимнастики в системе профессиональной подготовки учителя физической культуры: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04: СПб., 1999. – 204 с.
- 3 Абдуллин О.А., Загряжкина Н.Н. Педагогическая практика студентов: Учебное пособие. – М.: «Просвещение», 1989. – 174 с.
- 4 Фатеева И.А. Практико-ориентированное обучение журналистике: традиции и перспективы – Текст: электронный // Электронный научный журнал «Медиаскоп»: [сайт]. – URL: <http://www.mediascope.ru> (дата обращения: 04.02.2023).
- 5 Ветров О.Ю. Практико-ориентированный подход / Ветров О.Ю. Клушина Н.Н. // Высшее образование в России. – 2002. – № 6. – С. 43-46.
- 6 Байденко В.И. Компетенции: к освоению компетентного подхода // Труды методологического семинара «Россия в Болонском процессе: проблемы, задачи, перспективы». – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – С. 25-30.
- 7 Вербицкий А.А. Контекстное обучение в системе дополнительного образования педагога // Нижегородское образование. – 2012. – №1. – С. 36-42.
- 8 Bondin V.I., Stepanova T.A., Belavkina M.V. Physical education and sports motivations to develop student health culture // Theory and Practice of Physical Culture. – 2020. – №5. – Pp. 15-16.
- 9 Течиева В.З. Реализация практико-ориентированного подхода в образовательном процессе педагогического вуза // Вестник Северо-Осетинского государственного университета имени К.Л. Хетагурова. – 2013. – № 2. – С. 120-124.
- 10 Ялалов Ф.Г. Деятельностно-компетентный подход к практико-ориентированному образованию // Высшее образование в России. – 2008. – №1. – С. 89-93.
- 11 Русанов В.П. Система индивидуализированного обучения студентов на основе мотивационного программно-целевого управления: дис. ... док. пед. наук: 13.00.08. – Барнаул, 2000. – 357 с.

References

- 1 Taubaeva SH.T., Bulatbaeva A.A. Innovacionnyj potencial prepodavatela vysshej shkoly // Vestnik Akademii pedagogicheskikh nauk Kazahstana. – 2012. – №1. – S. 12.
- 2 Kazakevich N.V. Ispol'zovanie sredstv ritmicheskoy gimnastiki v sisteme professional'noj podgotovki uchitelya fizicheskoj kul'tury: dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.04: SPb., 1999. – 204 c.
- 3 Abdullin O.A., Zagryazkina N.N. Pedagogicheskaya praktika studentov. Uchebnoe posobie. M.: «Prosveshchenie», 1989. – 174 s.

- 4 Fateeva I.A. Praktiko-orientirovannoe obuchenie zhurnalistike: tradicii i perspektivy – Tekst: elektronnyj // Elektronnyj nauchnyj zhurnal «Mediascope»: [sajt]. – URL: <http://www.mediascope.ru> (data obrashcheniya: 04.02.2023).
- 5 Vetrov O.YU. Praktiko-orientirovannyj podhod / Vetrov O.YU. Klushina N.N. // Vyshee obrazovanie v Rossii. – 2002. – № 6. – S. 43-46.
- 6 Bajdenko V.I. Kompetencii: k osvoeniyu kompetentnostnogo podhoda // Trudy metodologicheskogo seminar «Rossiya v Bolonskom processe: problemy, zadachi, perspektivy». – M.: Issledovatel'skij centr problem kachestva podgotovki specialistov, 2004. – S. 25-30.
- 7 Verbitskij A.A. Kontekstnoe obuchenie v sisteme dopolnitel'nogo obrazovaniya pedagoga // Nizhegorodskoe obrazovanie. – 2012. – №1. – S. 36-42.
- 8 Bondin V.I., Stepanova T.A., Belavkina M.V. Physical education and sports motivations to develop student health culture // Theory and Practice of Physical Culture. – 2020. – №5. – pp. 15-16.
- 9 Techieva V.Z. Realizaciya praktiko-orientirovannogo podhoda v obrazovatel'nom processe pedagogicheskogo vuza // Vestnik Severo-Osetinskogo gosudarstvennogo universiteta imeni K.L. Hetagurova. – 2013. – № 2. – S. 120-124.
- 10 YAlalov F.G. Deyatel'nostno-kompetentnostnyj podhod k praktiko-orientirovannomu obrazovaniyu // Vyshee obrazovanie v Rossii, – 2008. – №1. – S. 89-93.
- 11 Rusanov V.P. Sistema individualizirovannogo obucheniya studentov na osnove motivacionnogo programmno-celevogo upravleniya: dis. ... dok. ped. nauk: 13.00.08, Barnaul, 2000. – 357 s.

Хат-хабарға арналған автор (бірінші автор) Русанов Василий Петрович – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР АПС академигі, Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен қ., Қазақстан, e-mail: prep_rusanov@mail.ru	Автор для корреспонденции (первый автор) Русанов Василий Петрович – доктор педагогических наук, профессор, академик АПН РК; Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, Казахстан, e-mail: prep_rusanov@mail.ru	The Author for Correspondence (The First Author) Rusanov Vasily Petrovich – Doctor of Pedagogy, Professor, Academician of the APS of the Republic of Kazakhstan, East Kazakhstan University named after Sarsen Amanzholov, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan, e-mail: prep_rusanov@mail.ru
--	---	--

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУДЫҢ
МЕДИЦИНАЛЫҚ-БИОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

МЕДИКО-БИОЛОГИЧЕСКИЕ
ПРОБЛЕМЫ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

MEDICAL AND BIOLOGICAL PROBLEMS
OF PHYSICAL EDUCATION

¹Авсиевич В.Н.^a, ¹Мухамбет Ж.С., ²Авсиевич Д.В., ³Жарменов Д.К.,
⁴Федоров А.И.

¹Казахская академия спорта и туризма, г. Алматы, Казахстан

²Колледж «Туран», г. Алматы, Казахстан

³Туркестанская областная специализированная детско-юношеская спортивная школа олимпийского резерва по водным видам спорта, г. Ленгер, Казахстан

⁴Южно-Уральский государственный университет, г. Челябинск, Россия

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ИНФОРМАТИВНОСТИ И ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ТЕСТА PWC₁₇₀ В СИЛОВЫХ ВИДАХ СПОРТА

Авсиевич Виталий Николаевич., Мухамбет Жасын Серикбайұлы, Авсиевич Даниил Витальевич, Жарменов Денис Касымович, Федоров Александр Иванович

Определение информативности и целесообразности применения теста PWC₁₇₀ в силовых видах спорта

Аннотация. В статье представлен исследовательский материал, целью которого явилось определение уровня информативности и целесообразности применения (использования) теста PWC₁₇₀ в силовых видах спорта (тяжелая атлетика, пауэрлифтинг, гиревой спорт). Определен уровень общей работоспособности, установленный с помощью пробы PWC₁₇₀, и его соответствие уровню спортивной квалификации спортсменов в силовых видах спорта. Выявлен уровень взаимосвязи общей работоспособности с такими показателями, как возраст спортсменов и их собственный вес (масса тела). В проведении исследования приняли участие 96 спортсменов. На основе полученных данных взаимосвязи, с помощью корреляционного анализа, сделан вывод о нецелесообразности применения теста PWC₁₇₀ в тяжелой атлетике и пауэрлифтинге. В гиревом спорте применение теста PWC₁₇₀ как при проведении теста с помощью велоэргометра, так и при проведении теста с помощью степ-платформы позволяет достаточно информативно судить об общей работоспособности спортсменов во взаимосвязи со спортивной квалификацией.

Ключевые слова: силовые виды спорта, функциональная проба, общая физическая работоспособность.

Avsiyevich Vitaliy Nikolayevich, Mukhambet Zhassyn Serikbayuli, Avsiyevich Daniil Vital'evich, Zharmenov Denis Kasymovich, Fyodorov Alexander Ivanovich

Determining the informativeness and expediency of using the PWC₁₇₀ test in power sports

Abstract. The article presents research material, the purpose of which was to determine the level of information content and the appropriateness of the application (use) of the PWC₁₇₀ test in power sports (weightlifting, powerlifting, kettlebell lifting). The level of general working capacity, established with the help of the PWC₁₇₀ test, and its correspondence to the level of sports qualification of athletes in power sports were determined. The level of correlation of general working capacity with such indicators as the age of athletes and their own weight (body weight) was revealed. 96 athletes took part in the study. Based on the obtained data of the relationship, using correlation analysis, it was concluded that the use of the PWC₁₇₀ test in weightlifting and powerlifting is inappropriate. In kettlebell lifting, the use of the PWC₁₇₀ test, both when testing with a bicycle ergometer and when testing with a step platform, makes it possible to fairly informatively judge the general performance of athletes in conjunction with sports qualifications.

Key words: strength sports, functional test, general physical performance.

Авсиевич Виталий Николаевич, Мұхамбет Жасын Серікбайұлы, Авсиевич Даниил Витальевич, Жарменов Денис Касымович, Федоров Александр Иванович

Күштік спорт түрлерінде PWC₁₇₀ тестін қолдану ақпараттылығы мен орындылығын анықтау

Аңдатпа. Мақалада күштік спорт түрлерінде (ауыр атлетика, пауэрлифтинг, гир спорты) PWC₁₇₀ тестін қолданудың (пайдаланудың) ақпараттылығы мен орындылығы деңгейін айқындау мақсаты болып табылатын зерттеу материалы ұсынылған. PWC₁₇₀ сынамасының көмегімен белгіленген жалпы жұмысқа қабілеттілік деңгейі және оның күштік спорт түрлеріндегі спортшылардың спорттық біліктілік деңгейіне сәйкестігі айқындалды. Спортшылардың жасы және олардың өз салмағы (дене салмағы) сияқты көрсеткіштермен жалпы жұмыс қабілеттілігінің өзара байланыс деңгейі анықталды. Зерттеу жүргізуде 96 спортшы қатысты. Алынған өзара байланыс деректері негізінде корреляциялық талдау арқылы ауыр атлетика мен пауэрлифтингте PWC₁₇₀ тестін қолданудың орынсыздығы туралы қорытынды жасалды. Гир спортында PWC₁₇₀ тестін қолдану велоэргометр көмегімен өткізу кезінде де, степ-платформаның көмегімен тесті өткізу кезінде де спортшылардың жалпы жұмысқа қабілеттілігімен спорттық біліктілігі өзара байланысы туралы жеткілікті түрде ақпараттандыруға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: күштік спорт түрлері, функционалдық сынама, жалпы дене қабілеттілігі.

Введение. Рост достижений в спорте сегодня связывают в основном с совершенствованием учебно-тренировочного процесса, приведением в соответствие биологических закономерностей протекания адаптационных процессов с главными параметрами тренировочных и соревновательных нагрузок, корректным управлением физическим состоянием атлетов на основе ожидаемой структуры соревновательной деятельности и планируемого спортивного результата. При таком подходе организация и проведение тренировочного процесса реализуются только при условии объективной оценки функционального состояния спортсмена [1].

Эффективность спортивной подготовки в значительной мере обусловлена возможностью определять и корректировать средства и методы педагогического воздействия на занимающихся на основании объективной информации о состоянии их физического здоровья и функциональных систем организма. Поэтому оценка уровня функциональной готовности спортсмена является одной из важнейших задач спортивной медицины. Достижение высоких результатов в подготовке квалифицированных спортсменов, сохранение их здоровья и повышение качества жизни обеспечивается множеством средств и методов исследования. Для выяснения истинных функциональных возможностей организма необходимо придерживаться тактики комплексного подхода к тестированию спортсменов [2].

Одним из основных параметров совершенствования системы подготовки высококвалифицированных спортсменов в силовых видах спорта является систематический анализ хода выполнения тренировочных занятий, результатов соревнований, роста показателей как общей, так и специальной подготовки, динамики показателей функционального состояния систем организма, лимитирующих спортивные результаты.

В настоящее время физическая работоспособность широко исследуется в спортивной практике, представляя несомненный интерес для специалистов как медико-биологического, так и спортивно-педагогического направлений [3-5].

Диагностическое исследование состояния и мониторинг физической работоспособности в динамике у спортсменов составляют одно из важных направлений как в теории, так и в практике спортивной науки.

Решение профессиональных задач деятельности в области спорта в условиях высокой интенсивности и продолжительности действия неблагоприятных физико-биологических и ин-

формационно-психологических факторов в сочетании с высокоинтенсивными физическими и нервно-эмоциональными перегрузками обуславливает высокий риск развития у спортсменов экстремальных и критических состояний и требует совершенствования средств и методов исследования и коррекции работоспособности с целью недопущения фактора перетренированности. Кроме того, фактор развития уровня работоспособности также очень важен при учете отбора спортсменов на этапе выбора спортивной специализации.

Специалисты выделяют такие наиболее используемые методы в тестировании общей работоспособности: как оценка максимальных показателей, характеризующих производительность кислородотранспортной системы; прямая оценка максимальной мощности, при которой наблюдается наиболее устойчивое состояние между продукцией и утилизацией продуктов гликолиза; и косвенная оценка аэробно-анаэробного перепада [6].

Тестирование общей физической работоспособности позволяет определить уровень подготовки будущих спортсменов к конкретному виду спорта в процессе отбора и определить текущее состояние спортсменов и уровень их готовности к определенным спортивным соревнованиям, а также уровень восстановления организма после проведенных соревнований, что позволяет сказать о том, что оценка общей работоспособности является тем показателем, который достаточно информативен в спортивной деятельности (рисунок 1).

Всемирная Организация Здравоохранения в 1968 г. для определения физической работоспособности человека рекомендовала пробу Physical Working Capacity (PWC), разработанную в Каролинском университете в Стокгольме Шестрандом в 50-х годах XX в. Физическая работоспособность в пробе PWC₁₇₀ выражается в величинах той мощности физической нагрузки, при которой ЧСС достигает величины 170 уд/мин. Выбор именно этого значения ЧСС основан на следующих двух положениях. Первое положение заключается в том, что зона адекватного функционирования кардиореспираторной системы с физиологической точки зрения ограничивается диапазоном изменения ЧСС от 100–110 до 170–180 уд/мин. Следовательно, с помощью этой пробы можно установить ту интенсивность физической нагрузки, которая «выводит» деятельность сердечно-сосудистой системы, а вместе с ней и всей кардиореспираторной системы в об-

ласть оптимального функционирования. Второе положение базируется на том, что взаимосвязь между ЧСС и мощностью выполняемой физической нагрузки имеет линейный характер у боль-

шинства здоровых людей вплоть до ЧСС, равной 170 уд/мин. При более высокой ЧСС линейный характер зависимости между ЧСС и мощностью физической нагрузки нарушается [7].

Рисунок 1 – Основные задачи тестирования уровня общей работоспособности

И здесь необходимо понимать данный метод исследования, как процесс, при котором в результате воздействия на опорно-двигательный аппарат спортсменов за счет применения определенной физической нагрузки изменяется в той или иной степени гомеостаз кардиореспираторной системы, что и позволяет определить как уровень готовности к занятиям определенным видом спорта, так и уровень восстановления после тренировочных и соревновательных нагрузок с конечной целью достижения максимального спортивного результата.

Проба PWC_{170} уже более 50 лет используется в различных видах спорта для определения уровня общей работоспособности спортсменов, но вот возникает вопрос, насколько она эффективна или, будет правильнее выразиться, информативна для применения в силовых видах спорта (тяжелая атлетика, гиревой спорт, пауэрлифтинг), и мнения многих специалистов по данному вопросу носят разноплановый характер, что и определяет **актуальность** проведенного нами исследования.

Цель исследования – определить уровень информативности и целесообразность применения (использования) теста PWC_{170} в силовых видах спорта.

Задачи исследования:

1. Определить, соответствует ли уровень общей работоспособности, установленный с помощью пробы PWC_{170} , уровню спортивной квалификации спортсменов в силовых видах спорта.
2. Выявить уровень взаимосвязи общей работоспособности с такими показателями, как возраст спортсменов и их собственный вес (масса тела), в силовых видах спорта.
3. На основе полученных данных взаимосвязи, с помощью корреляционного анализа, сделать заключение о целесообразности применения теста PWC_{170} в силовых видах спорта.

Методы и организация исследования. В проведении исследования приняли участие 96 спортсменов Казахстана и России (состав групп, принявших участие в экспериментальном исследовании, представлен в таблице 1).

Таблица 1 – Состав групп, принявших участие в экспериментальном исследовании (n=96)

№	Наименование группы	Наименование вида силового спорта	Количество спортсменов в группе в зависимости от спортивной квалификации (разряда)			
			МСМК	МС	КМС	1 разряд
1	ЭГ1 (n=32)	Тяжелая атлетика	5	7	10	10
2	ЭГ2 (n=32)	Пауэрлифтинг	5	7	10	10
3	ЭГ3 (n=32)	Гиревой спорт	5	7	10	10

Возраст спортсменов составлял от 17 до 32 лет, при среднем значении 25 лет.

Пробу проводили с использованием двух вариантов (проведение теста PWC_{170} с помощью велоэргометра и с помощью степ-теста). Результаты обоих вариантов использовались для оценки взаимосвязи.

Величину PWC_{170} определяли и по формуле Л.В. Карпмана [8].

Оценивалась взаимосвязь между общей работоспособностью спортивной квалификацией, возрастом, а также собственным весом спортсменов (т.е. массой тела).

Взаимосвязь между переменными производилась по формуле коэффициента корреляции Пирсона (при значении r в диапазоне от 0 до 0,3

определяется слабая степень взаимосвязи, от 0,3 до 0,7 – средняя, от 0,7 до 1,0 – высокая).

Как известно, при проведении нагрузочных функциональных проб может провоцироваться скрытая или труднодоступная в условиях покоя для обнаружения патология. Соответственно при тестировании учитывался факт необходимости соблюдения процедуры безопасности при проведении функциональных нагрузочных проб и рекомендаций специалистов в данной области [9, 10].

Результаты исследования и их обсуждение. В таблицах 2 и 3 представлены результаты тестирования работоспособности по тесту PWC_{170} у спортсменов силовых видов спорта. Первый тест был проведен с помощью велоэргометра, второй – с помощью степ-платформы.

Таблица 2 – Средние величины PWC_{170} у спортсменов силовых видов спорта по результатам проведенного исследования с помощью велоэргометра (1 тест)

Вид спорта	PWC_{170} (кгм/мин)					
	$\bar{X}$	S	Min	Max	На 1 кг массы тела	
					$\bar{X}$	S
Тяжелая атлетика (n=32)	1130	218	752	1330	14,9	1,4
Пауэрлифтинг (n=32)	1035	148	730	1281	12,7	2,1
Гиревой спорт (n=32)	1310	302	954	2140	17,9	2,0

Таблица 3 – Средние величины PWC_{170} у спортсменов силовых видов спорта по результатам проведенного исследования с помощью степ-платформы (2 тест)

Вид спорта	PWC_{170} (кгм/мин)					
	$\bar{X}$	S	Min	Max	На 1 кг массы тела	
					$\bar{X}$	S
Тяжелая атлетика (n=32)	1150	214	771	1350	15,4	1,3
Пауэрлифтинг (n=32)	1049	137	785	1299	13,1	1,9
Гиревой спорт (n=32)	1390	319	986	2171	18,3	1,7

Касательно абсолютных величин по первому и второму тестам наивысший результат показан спортсменами гиревого спорта, далее следуют представители тяжелой атлетики, и наиболее низкий результат показан спортсменами, специализирующимися в пауэрлифтинге. При этом статистически достоверные различия между данными первого и второго тестов по абсолютным величинам

отсутствуют у представителей тяжелой атлетики и спортсменов, специализирующихся в пауэрлифтинге, и лишь у спортсменов гиревого спорта отмечается разница между двумя тестами, выражающаяся в 80 кгм/мин ($P < 0,05$), (рисунок 2). На основе указанных данных можно сделать вывод о примерно одинаковом уровне информативности между двумя проведенными тестами.

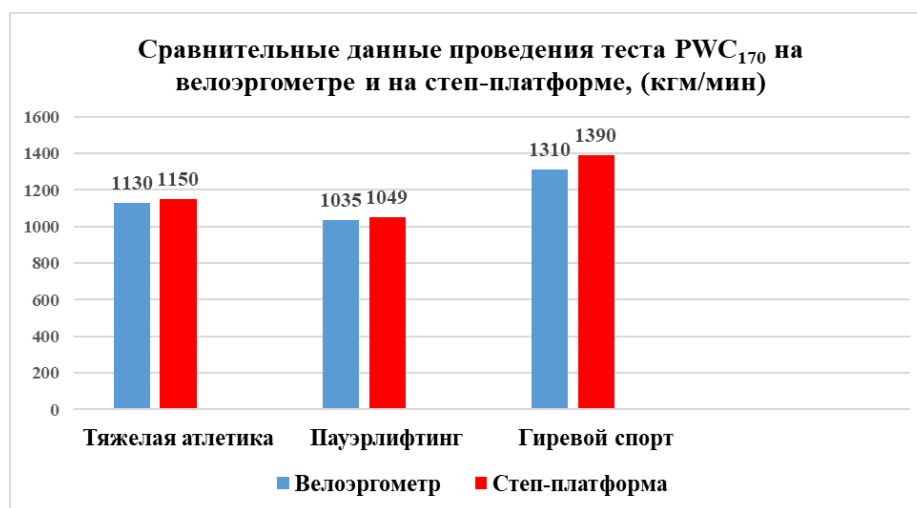

Рисунок 2 – Сравнительные данные проведения теста PWC_{170} с использованием двух вариантов (с помощью велоэргометра и с помощью степ-теста)

Оценка относительных значений показателя PWC_{170} (таблицы 2 и 3) проводилась по методу, предложенному Н.Д. Граевской: низкая работоспособность – 14 и меньше, ниже средней – 15–16, средняя – 17–18, выше средней – 19–20 (кгм/мин на 1 кг массы тела) [11]. У спортсменов, специализирующихся в пауэрлифтинге, отмечается низкая работоспособность по первому и второму тестам. У спортсменов тяжелой атлетики фиксируется в первом тесте работоспособность в пограничном состоянии между низкими показателями и показателями ниже средних значений, а во втором тесте показатели ниже средних. У спортсменов гиревого спорта в первом тесте показатели на уровне средних значений, во втором тесте показатели выше, но ненамного превышают средние значения.

Здесь необходимо дать пояснения касательно результатов как в относительных значениях, так и абсолютных значениях у спортсменов. Гиревой спорт является по своей сути тем видом силового спорта, где выполняется многоповторный арсенал движений в соревновательных упражнениях (как в тренировочном, так и в соревно-

вательном режиме), и результат оценивается по наибольшему количеству выполненных повторов при поднятии гирь. Гиревой спорт по сути является циклическим силовым видом спорта, в основе которого лежит подъем гирь максимально возможное число раз за отведенный промежуток времени в положении стоя. Соответственно энергообеспечение мышечной деятельности происходит также за счет аэробной системы, соответственно уровень выносливости выше и также выше результат в оценке уровня работоспособности по проведенным тестам.

В тяжелой атлетике на соревнованиях выполняется в одном подходе всего лишь одно движение по поднятию штанги и результат на соревнованиях оценивается по однократно выполненному движению с максимально возможным весом, в условиях тренировок количество повторов движений в упражнениях также невелико, соответственно уровень общей работоспособности у представителей данного вида спорта ниже, чем у спортсменов гиревого спорта.

Пауэрлифтинг же является исключительно собственно-силовым видом спорта, так как в от-

личие от тяжелой атлетики штанге не задается максимальная скорость при выполнении соревновательных упражнений. В условиях соревнований упражнения выполняются в одном повторе, в тренировочных условиях движения выполняются также в малоповторном количестве (от 3 до 6 повторений). Отсюда и объясняется самый низкий результат по уровню общей работоспособности как по первому, так и второму тестам.

На основе полученных данных по двум указанным тестам нельзя судить об уровне работоспособности спортсменов силовых видов спорта без учета взаимосвязи общей работоспособности с уровнем спортивной квалификации, возрастом спортсменов и их собственным весом (так как в силовых видах спорта принята градация по весовым категориям). Поэтому проведен корреляционный анализ уровня взаимосвязи общей работоспособности и исследуемых показателей при проведении теста PWC_{170} (Таблицы 4 и 5).

Уровень общей работоспособности коррелируется с уровнем спортивной квалификации в тяжелой атлетике только у спортсменов возрастной группы от 17 до 21 года со средней степенью взаимосвязи. Корреляционная зависимость между уровнем общей работоспособности и уровнем спортивной квалификации в пауэрлифтинге находится в слабой взаимосвязи. Корреляционная зависимость между уровнем общей работоспособности и уровнем спортивной квалификации в гиревом спорте отмечается у спортсменов в возрасте от 17 до 25 лет с высокой степенью взаимосвязи, и в возрасте от 25 лет до 32 лет со средней степенью взаимосвязи. Указанная взаимосвязь в равной степени зафиксирована как при

проведении теста PWC_{170} с помощью велоэргометра, так и при проведении теста с помощью степ-платформы.

Уровень общей работоспособности коррелируется с возрастом спортсменов в тяжелой атлетике у спортсменов возрастной группы от 17 до 25 лет со средней степенью взаимосвязи, как при проведении теста PWC_{170} с помощью велоэргометра, так и при проведении теста с помощью степ-платформы. Корреляционная зависимость между уровнем общей работоспособности и возрастом спортсменов в пауэрлифтинге находится в слабой взаимосвязи при проведении теста PWC_{170} с помощью велоэргометра и в средней взаимосвязи у спортсменов возрастной группы 17-21 год при проведении теста с помощью степ-платформы. Корреляционная зависимость между уровнем общей работоспособности и возрастом спортсменов в гиревом спорте отмечается у спортсменов в возрасте от 17 до 25 лет со средней степенью взаимосвязи при проведении теста PWC_{170} с помощью велоэргометра, и в возрасте от 17 лет до 30 лет со средней степенью взаимосвязи при проведении теста с помощью степ-платформы.

Уровень общей работоспособности коррелируется с собственным весом спортсменов (массой тела) слабой зависимостью как в тяжелой атлетике, пауэрлифтинге, так и в гиревом спорте в независимости от возрастной группы и уровня спортивной квалификации. Слабая взаимосвязь в равной степени зафиксирована как при проведении теста PWC_{170} с помощью велоэргометра, так и при проведении теста с помощью степ-платформы.

Таблица 4 – Уровень взаимосвязи общей работоспособности и исследуемых показателей при проведении теста PWC_{170} с помощью велоэргометра

Вид спорта / Показатели	Уровень взаимосвязи (коэффициент корреляции, r)											
	Силовые виды спорта / Возрастная группа											
	Тяжелая атлетика				Пауэрлифтинг				Гиревой спорт			
	17-21	21-25	25-30	30-32	17-21	21-25	25-30	30-32	17-21	21-25	25-30	30-32
Уровень спортивной квалификации	0,31	0,27	0,20	0,13	0,27	0,21	0,18	0,10	0,70	0,71	0,50	0,32
Возраст спортсменов	0,35	0,30	0,18	0,11	0,29	0,28	0,13	0,05	0,42	0,35	0,28	0,22
Собственный вес спортсменов (масса тела)	0,12	0,10	0,09	0,05	0,08	0,06	0,04	0,01	0,25	0,19	0,10	0,09
Примечание: ■ - средняя степень взаимосвязи (r = от 0,3 до 0,7); ■ - высокая степень взаимосвязи (r = от 0,7 до 1,0)												

Таблица 5 – Уровень взаимосвязи общей работоспособности и исследуемых показателей при проведении теста PWC_{170} с помощью степ-платформы

Вид спорта / Показатели	Уровень взаимосвязи (коэффициент корреляции, r)											
	Силовые виды спорта / Возрастная группа											
	Тяжелая атлетика				Пауэрлифтинг				Гиревой спорт			
	17-21	21-25	25-30	30-32	17-21	21-25	25-30	30-32	17-21	21-25	25-30	30-32
Уровень спортивной квалификации	0,33	0,29	0,24	0,18	0,28	0,21	0,18	0,10	0,72	0,73	0,52	0,35
Возраст спортсменов	0,35	0,31	0,20	0,15	0,31	0,29	0,16	0,07	0,45	0,40	0,30	0,25
Собственный вес спортсменов (масса тела)	0,14	0,12	0,10	0,07	0,09	0,08	0,06	0,03	0,28	0,23	0,15	0,11
Примечание: - средняя степень взаимосвязи (r = от 0,3 до 0,7); - высокая степень взаимосвязи (r = от 0,7 до 1,0)												

Следует отметить, что при узкой силовой специализации у спортсменов высокого уровня спортивной квалификации в тяжелой атлетике и пауэрлифтинге могут обнаруживаться низкие показатели общей работоспособности по тесту PWC_{170} .

На основе полученных результатов исследования с большой долей уверенности можно утверждать, что маловероятно, что спортсмен, у которого наивысшая работоспособность зарегистрирована в тесте PWC_{170} , сможет показать высокий результат и в соревновательных упражнениях тяжелой атлетики и пауэрлифтинга. Именно это еще раз подтверждает индивидуальные различия, на которых основана специализация в спорте.

В силовых видах спорта, таких как тяжелая атлетика и особенно пауэрлифтинг, судить касательно уровня физической работоспособности в целом по оценке максимума потребления кислорода или мощности нагрузки, при которой ЧСС стабилизируется на уровне 170 уд/мин, нельзя. Это может привести к совершенно ошибочным выводам, особенно если тренировки спортсменов в основном направлены на увеличение специальной мышечной силы.

Практически на всех этапах спортивного отбора показатели работоспособности являются важным критерием прогнозирования успешного спортивного будущего. Основными факторами, определяющими физическую работоспособность, являются аэробная и анаэробная производительность организма. В силовых видах спорта, и особенно в пауэрлифтинге и тяжелой атлетике, по нашему мнению, для про-

гнозирования следует ориентироваться больше на анаэробную производительность организма и, соответственно, использование теста PWC_{170} является мало информативным. С целью приближения применяемых в спортивной медицине тестов к задачам исследования работоспособности тяжелоатлетов и пауэрлифтеров разработаны специфические функциональные пробы, которые являются более информативными и дают достаточно точную количественную характеристику работоспособности спортсменов [12, 13].

Выводы. Определено, что уровень общей работоспособности, установленный с помощью пробы PWC_{170} , как при проведении теста с велоэргометром, так и при проведении теста со степ-платформой дает слабую характеристику взаимосвязи, отражающую уровень спортивной квалификации спортсменов в тяжелой атлетике и пауэрлифтинге. На основе полученных данных взаимосвязи, с помощью корреляционного анализа, можно сделать заключение о нецелесообразности применения теста PWC_{170} в данных видах спорта.

В гиревом спорте применение теста PWC_{170} как при проведении теста с помощью велоэргометра, так и при проведении теста с помощью степ-платформы позволяет достаточно информативно судить об общей работоспособности спортсменов во взаимосвязи со спортивной квалификацией.

Целью проведенного исследования являлось не подвержение сомнению надежность теста PWC_{170} , а необходимость обратить внимание специалистов на возможные проблемы его использования в силовых видах спорта, таких как тяжелая атлетика и пауэрлифтинг.

Литература

- 1 Губа В.П. Теория и методика современных спортивных исследований: монография / В. П. Губа, В. В. Маринич. – М.: Спорт, 2016. – 232 с.
- 2 Шевко Н.Б. Комплексное тестирование функциональной готовности спортсменов // Проблемы здоровья и экологии. – 2007. – №3. – С. 116-122
- 3 Исследование и оценка функционального состояния спортсменов: Учебное пособие для студентов лечебных и педиатрических факультетов медицинских вузов / С.Д. Руненко, Е.А. Таламбум, Е.Е. Ачкасов. – М.: Профиль – 2С, 2010. – 72 с.
- 4 Захаревич А.Л. Нагрузочное тестирование для определения общей работоспособности представителей спортивного резерва: практ. пособие / А.Л. Захаревич, Д.С. Пфейфер, А.С. Кузикович. – Минск: РНПЦ спорта, 2018. – 24 с. ISBN 978-985-7054-53-4.
- 5 Солодков А.С. Физическая работоспособность спортсменов и общие принципы её коррекции (часть 1) // Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта. – 2014. – №3 (109). – С. 148–158.
- 6 Leclair E., Borel B., Thevenet D., Baquet G., Mucci P., Berthoin S.. Assessment of child-specific aerobic fitness and anaerobic capacity by the use of the power-time relationships constants // Pediatric Exercise Science. – 2010. – № 22(3). – Pp. 454–466. DOI: 10.1123/pes.22.3.454
- 7 Sportwiki. Научная энциклопедия. Проба PWC₁₇₀ – Текст: электронный // [сайт]. – URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Проба_PWC₁₇₀](https://ru.wikipedia.org/wiki/Проба_PWC170) (дата обращения: 16.02.2023).
- 8 Карпман В.Л. Тестирование в спортивной медицине / В.Л. Карпман, З.Б. Белоцерковский, И.А. Гудков. – М.: Физкультура и спорт, 1988. – 208 с.
- 9 Сергиенко И.В., Ежов М.В., Аншелес А.А., Попова А.Б., Чубыкина У.В. Функциональные нагрузочные пробы в кардиологии: Учебное пособие – М., 2021. – 54 с.
- 10 Кабачкова А.В., Захарова А.Н. Функциональное тестирование: пробы с физическими нагрузками: учебно-методическое пособие. – Томск: Издательство Томского государственного университета, 2021. – 38 с.
- 11 Граевская Н.Д., Долматова Т.И. Спортивная медицина: Курс лекций и практические занятия: Учебное пособие. – М.: Советский спорт, 2004. – 304 с.
- 12 Карпман В.Л., Орел В.Р., Степанова С.В., Белина О.Н., Синяков А.Ф. Функциональная проба для определения физической работоспособности тяжелоатлетов // Юбилейн. сб. тр. учен. РГАФК, посвящ. 80-летию акад. – М., 1998. – Т. 2. – С. 169-172.
- 13 Авсиевич В.Н. Управление тренировочным процессом юношей, занимающихся пауэрлифтингом: 6D010800 – Физическая культура и спорт: диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук – Алматы, 2016. – 162 с.

References

- 1 Guba V.P. Teoriya i metodika sovremennyh sportivnyh issledovaniy: monografiya / V. P. Guba, V. V. Marinich. – M.: Sport, 2016. – 232 s.
- 2 SHevko N.B. Kompleksnoe testirovanie funkcional'noj gotovnosti sportsmenov // Problemy zdorov'ya i ekologii. – 2007. – №3. – S. 116-122
- 3 Issledovanie i ocenka funkcional'nogo sostoyaniya sportsmenov: Uchebnoe posobie dlya studentov lechebnyh i pediatricheskih fakul'tetov medicinskih vuzov / S.D. Runenko, E.A. Talambum, E.E. Achkasov. M.: Profil' – 2S, 2010. – 72 s.
- 4 Zaharevich A.L. Nagruzochnoe testirovanie dlya opredeleniya obshchej rabotosposobnosti predstavitelej sportivnogo rezerva: prakt. posobie / A.L. Zaharevich, D.S. Pfejfer, A.S. Kuzikevich. – Minsk: RNPC sporta, 2018. – 24 s. ISBN 978-985-7054-53-4.
- 5 Solodkov A.S. Fizicheskaya rabotosposobnost' sportsmenov i obshchie principy eyo korrekcii (chast' 1) // Uchenye zapiski universiteta im. P.F. Lesgafta. – 2014. – №3 (109). – S. 148–158.
- 6 Leclair E., Borel B., Thevenet D., Baquet G., Mucci P., Berthoin S.. Assessment of child-specific aerobic fitness and anaerobic capacity by the use of the power-time relationships constants // Pediatric Exercise Science. – 2010. – № 22(3). – rr. 454–466. DOI: 10.1123/pes.22.3.454
- 7 Sportwiki. Nauchnaya enciklopediya. Proba PWC170 – Tekst: elektronnyj // [sajt]. – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Проба_PWC170 (data obrashcheniya: 16.02.2023).
- 8 Karpman V.L. Testirovanie v sportivnoj medicine / V.L. Karpman, Z.B. Belocerkovskij, I.A. Gudkov. – M.: Fizkul'tura i sport, 1988. – 208 s.
- 9 Sergienko I.V., M.Ezhov M.V., Ansheles A.A., Popova A.B., CHubykina U.V. Funkcional'nye nagruzochnye proby v kardiologii / Uchebnoe posobie – Moskva, 2021. – 54 s.
- 10 Kabachkova A.V., Zaharova A.N. Funkcional'noe testirovanie: proby s fizicheskimi nagruzkami: uchebno-metodicheskoe posobie. – Tomsk: Izdatel'stvo Tomskogo gosudarstvennogo universiteta, 2021. – 38 s.
- 11 Graevskaya N.D., Dolmatova T.I. Sportivnaya medicina: Kurs lekciy i prakticheskie zanyatiya / Uchebnoe posobie. – M.: Sovetskij sport, 2004. – 304 s.
- 12 Karpman V.L., Orel V.R., Stepanova S.V., Belina O.N., Sinyakov A.F. Funkcional'naya proba dlya opredeleniya fizicheskoy rabotosposobnosti tyazheloatletov // YUbilejn. sb. tr. учен. RGAFK, posvyashch. 80-letiyu akad. – M., 1998. – T. 2. – S. 169-172.
- 13 Avsievich V.N. Upravlenie trenirovochnym processom yunoshej, zanimayushchihsya pauerliftingom: 6D010800 – Fizicheskaya kul'tura i sport: dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni doktora filosofskih nauk – Almaty, 2016. – 162 s.

Хат-хабарга арналган автор (бірінші автор)	Автор для корреспонденции (первый автор)	The Author for Correspondence (The First Author)
Авсиевич Виталий Николаевич – PhD, қауымдастырылған профессор, Қазақ спорт және туризм академиясы, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: qwer75tyu@mail.ru ORCID ID: orcid. org/0000-0002-6790-726X	Авсиевич Виталий Николаевич – PhD, ассоциированный профессор, Казахская академия спорта и туризма, г. Алматы, Казахстан, e-mail: qwer75tyu@ mail.ru ORCID ID: orcid.org/0000-0002- 6790-726X	Avsievich Vitaliy – PhD, Associate Professor, Kazakh Academy of Sport and Tourism, Almaty, Kazakhstan, e-mail: qwer75tyu@mail.ru ORCID ID: orcid.org/ 0000-0002-6790- 726X

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУДЫҢ
ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ
ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

PSYCHOLOGICAL PROBLEMS
OF PHYSICAL EDUCATION

**Жияшева Ж.Ш.^а, Жораева С.Б., Медетбекова Н.Н., Балхыбекова Ы.,
Ермекбаев М.А.**

М. Өуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҚТАРЫНДА БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАР АРҚЫЛЫ ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ

Жияшева Жанар Шораевна, Жораева Сауле Базарбаевна, Медетбекова Нүргүл
Ниязбекқызы, Балхыбекова Ынтық, Ермекбаев Мұхтар Абенович

Дене шынықтыру сабақтарында бастауыш сынып оқушыларына ұлттық ойындар арқылы патриоттық тәрбие беру

Аңдатпа. Дене шынықтыру сабақтарында бастауыш сынып оқушыларына ұлттық ойындар арқылы жалпыадамзаттық құндылықтарды қалыптастыру мәселесін зерттеу кезінде, дене мәдениеті сабақтарының жалпы адами дамудағы қоғамдық, денелік және психологиялық өзектілігі ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді талдау негізінде көрсетілді. Философиялық, педагогикалық ғылымдары, дене мәдениеті және спорт саласы бойынша құндылық ұғымына анықтама берілді. Дене мәдениетінің құндылықтарының негізгі үш бағыты көрсетілді: материалдық, көркемдік, рухани-адамгершілік. Ұлттық ойындардың мазмұндық ерекшеліктерінің сипаттамасы мен негізгі типтері, жіктелуі, талдамасы берілді. Дене шынықтыру сабақтарында бастауыш сынып оқушыларына ұлттық ойындар арқылы жалпыадамзаттық құндылықтарды қалыптастырудың жағымды ортасы тек үйлесімді түрде ұйымдастырылған қоғамдық, мектеп, отбасы ортасы арқылы қамтамасыз етіледі. Зерттеу барысында бастауыш сынып оқушыларымен дене шынықтыру сабағында жүргізілген ойын түрлерінің мүмкіндіктері көрсетілді.

Түйін сөздер: бастауыш сынып оқушысы, жалпыадамзаттық құндылықтар, ұлттық ойындар, дене шынықтыру үдерісі.

Zhiyasheva Zhanar Shoraevna, Zhoraeva Saule Bazarbaevna, Medetbekova Nurgul
Niyazbekkyzy, Balkhybekova Yntyk, Ermekbaev Mukhtar Abenovich

Formation of universal human values of junior schoolchildren at physical culture lessons through national games

Abstract. When studying the problem of forming universal human values through folk games among primary school students at physical education lessons, based on the analysis of scientific and methodological literature, the social, physical and psychological significance of physical education for the overall development of a person was shown. Definition of the concept of value in the field of sciences of philosophical, pedagogical and physical culture and sports. The main three directions of the main values of physical culture were shown: material, artistic, spiritual and moral. The characteristics of the main types of national games, classification and analysis of their meaningful features are given. A positive environment for the formation of universal values through national games for primary school students in physical education lessons is provided only through a harmoniously organized social, school and family environment. In the course of the study, the possibilities of the types of games held at the lesson of physical culture with elementary school students were shown.

Key words: primary school student, human values, national games, physical culture process.

Жияшева Жанар Шораевна, Жораева Сауле Базарбаевна, Медетбекова Нүргүл
Ниязбекқызы, Балхыбекова Ынтық, Ермекбаев Мұхтар Абенович

Формирование общечеловеческих ценностей младших школьников на уроках физической культуры через национальные игры

Аннотация. При изучении проблемы формирования общечеловеческих ценностей посредством народных игр у учащихся начальных классов на уроках физической культуры, на основе анализа научно-методической литературы были показаны социальная, физическая и психологическая значимости занятий физической культурой для общего развития человека. Определены понятия ценности в области философской, педагогической наук, физической культуры и спорта. Были рассмотрены три главных направления основных ценностей физической культуры: материальное, художественное, духовно-нравственное. Даны характеристики основных видов национальных игр, классификация и анализ содержательных особенностей их. Позитивная среда для формирования общечеловеческих ценностей через национальные игры у учащихся начальных классов на уроках физической культуры обеспечивается только через гармонично организованную общественную, школьную и семейную среду. В ходе исследования были показаны возможности видов игр, проводимых на уроке физической культуры с учащимися начальной школы.

Ключевые слова: ученик начальных классов, общечеловеческие ценности, национальные игры, процесс физической культуры.

Кіріспе. Бүгінгі күні ұлттық негіздегі білім мен ұлттық құндылықтарды жаңғырту мәселесі өзіндік еліміздің тұрпатын, дәстүрін сақтау үшін аса құнды құрал ретінде, еліміздің нарықтық даму жағдайында жандану жаңалықтарын жаңа ғылым мен техниканың дамуы деңгейінде меңгерту мен игеру мүмкіндіктері қарастырылуда. Білім беру мекемелерінің басты міндеттемелерінің бірі заманауи талаптарды ескеріп, жас буын бойына жалпыадами құндылықтарды, негізгі ұлттық ұғымдарды қалыптастыру, патриоттық рух тәрбиенің негіздерін жағымсыз әдеттердің және келеңсіз жағдайлардың алдын алу арқылы беру көзделген.

ҚР Білім заңында көрсетілгендей, білім беру жүйесінің негізгі міндеттемелерінің бірі азаматтардың ұлттық және негізгі азаматтық құндылықтарын қалыптастыру, тұлғаны жан-жақты, ғылыми жаңалықтар негізінде сапалы негізде дамытуға, сапалы кәсіби білім беруге жағымды, әрі қолайлы орта құру болып табылады [1]. Отансүйгіштікке және патриоттық рухты көтеруде, бала күнінен еліне, жеріне деген сүйіспеншілікті қамту, білім беру ұйымдарында сабақтардың мазмұнына енген күйде берілгені аса тиімді форма бола алады. Заман талабына, қоғам өзгерісіне сай жас буынға сапалы түрде білім мен тәрбие беру мәселесі әр уақытта өз өзектілігіне ие.

Мемлекет басшысы Қ-Ж.К.Тоқаевтың жолдауының ел болашағына арналған стратегиялық инвестиция атты үшінші бағдарында: «Еліміздің басты құндылығы – адам. Ұлттық байлықты тең бөлу және бәріне бірдей мүмкіндік беру негізгі мақсат болып табылады. Ұлт саулығы дұрыс болған кезде ғана қоғамның орнықты дамуы орын алады» – деп көрсеткен. Адам денсаулығымен қатар, сапалы негіздегі білім беруді қамтамасыз ету, яғни оқушының жағымды негізде бар құндылықтарды игеру арқылы дамуы үшін, жағымды мектеп құру қажеттілігін алға тартады [2].

Қоғам дамуын заман талабына сай дамыту үшін негізгі ұлттық негізді сақтау мен дәріптеу қажеттілігі маңызды, білім алушыларға білім беру мен тәрбие үдерісінде ұлттық бағымдықтарға мән беру арқылы өмірге маңызы бар, қажетті білім, білік, дағдыларды игерту әдіс-тәсілдерін жетілдіру мен басты жалпыадамзаттық құндылықтарды анықтаушы мазмұнды қайта құру мен үнемі жетілдіру қажеттілігін айтқан. Білім алушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту үшін, сабақтар арасындағы сабақтастықты, тәжірибеге

бағытталған білім мазмұнын құруды, ұлттық құндылықтарға негізделген тәрбие мүмкіндіктерін арттыруды айқын көрсеткен [3].

Қоғамдағы белең алған өзгерістер жас буынға берілетін тәрбиенің мақсаты мен мазмұн құнарын, тәрбие беру әдіс-тәсілдерін заманауи ағымға сай таңдау, үнемі толықтыру мен өзгерту талабын қояды. Қоғамдық орта, білім беру ортасы, отбасы жас буынның өзіндік мінез-құлығының, рухани-адамгершілік сапаларының, негізгі құндылықтарының дұрыс қалыптасуына өзіндік әсері болуы маңызды. Білім беру мекемелерінде саналы, ұлттық құндылықтары, жалпы адамзаттық құндылықтары қалыптасып, негізгі өмірлік маңызды дағдыларды игерген, біліммен қаруланған және қоғам бәсекелестігіне тұрақты бола алатын бала тәрбиесі үшін, қарапайым күнделікті сабақ мазмұнынан бастау алатын, тәлім-тәрбие беру, жан-жақты дамытушы білім беру мазмұнын үнемі жаңарту керек. Білім беру мен тәрбие үнемі бірегей үдеріс, әсіресе тәрбие және өмірлік маңызды құндылықтарды қалыптастыруда бастауыш деңгейінің мәні зор. Зерттеу мәселесінің өзектілігі айқын, зерттеу мақсаты дене шынықтыру сабақтарында бастауыш сынып оқушыларына ұлттық ойындар арқылы жалпыадамзаттық құндылықтарды қалыптастыру мүмкіндіктерін көрсетуге бағытталған. Негізгі дене шынықтыру сабақ мазмұны қарастырылады, сабақ барысында баланың дене дамуына және негізгі өмірлік құндылықтарына әсер етуші ұлттық ойындардың тиімді қолданылу тетіктері көрсетіледі.

Құндылық дегеніміз – белгілі бір маңыздылықты көрсетуші мазмұн. Жалпылама негізде құндылық қасиет ретінде қарастырылса, негізінен адамның ішкі болмысын құраушы негізгі мүмкіндіктерін бағалай алуға мүмкіндік беретін субъективті қасиет бола алады. Құндылық негіздері бірнеше бағытты қамтиды. Бірінші бағыты қоғам өмірінде көрініс табатын, қоғамдық сана ретінде қалыптасқан дерексіз құбылыс ретінде сипатталады. Мысалы: әсемдік, әдемілік, шынайылық, шындық, гендерлік ерекшеліктер, тепе-теңдік. Екінші негізде, құндылық қоғам өміріндегі белгілі құбылыстардың заттық сипаттамасын береді, мысалы олар, этика, эстетика, саясат, заң, рухани және материалдық мәдениет шаралары. Үшінші бағыты, іс-әрекетке негізделген, яғни жеке тұлғаның психологиялық мүмкіндіктерін, негізгі өмірлік мақсаттарын анықтайтын әрекеттерден көрініс табады.

Негізгі бөлім. Өз еңбегінде Т.Қ. Ғабитов құндылық ұғымын қасиет ретінде түсіндіре келе,

бала бойына құндылық негізі туу тамырына сай, яғни тілі, тарихы, мәдени негізі, салт-дәстүр, наным-сенім мен әдет-ғұрыптармен беріледі, құндылық философиялық көзқарас негізіне сүйенсе, белгілі бір мәнге ие және тұлғалық дамуға сапалы әсері бар қасиеттер жиынтығын қарастырады [4]. Осы негізде, болашақ қоғамның толыққанды мүшесін тәрбиелеуде ізгілік, адалдық, мейірімділік, шынайы қарым-қатынас құндылығын заманауи өзгерістерге бейімдеп, бала бойына сіңіру негізгі балаға берілген білім мазмұнының мәні болады.

Жалпы негізде білім әлемді тану құралы, өмір сүруге көмекші мән ретінде көрсетілсе, ал рухани-адамгершілік тәрбие негізгі адам өзегінің құрамдас бөлігі бола алады. Тарихқа көз жүгіртсек қоғам дамуының әр кезеңінде де, ең басты құндылық бұл – адам, өзіндік сана, өзіндік қоғамдық орнын, өзіндік даму, өзін-өзі анықтау, өзгеге деген құрмет, тұлғалық маңызды сапалар, отанды сүю, отбасылық негізгі құндылықтар адам бойына жинақталатын болса, ол әлемді құраушы негізгі қор бола алады [5].

Елімізде ізгілік педагогикасының өзекті мәселелерін зерттеуші көрнекті ғалым А.А. Бейсенбаева, мемлекет, ұлт, қоғамдық орта негізгі жалпыадамзаттық құндылықтардан тұратынын көрсеткен [6].

Жалпы білім беру мекемелерінде, бастауыш деңгейінде тәрбие беру жүйелі түрде, белгілі бір сатылы негізде іске асады. Жаңартылған білім мазмұнына сай, адам негізгі құндылықтарын жоғарылату үшін, өмір қымбаттылығын, еркін негізде қоғам тәртібін құрметтеу, патриотизм, ұлтжанды тұлға тәрбиелеу, еліміздің ерекшелігіне сай, өзге ұлт өкілдеріне толеранттылық таныту, елінің алдындағы борышын өтеу, өзінің ар-намысын сақтау сынды басты негіздер пән мазмұнына, негізгі тәрбие шараларына кіріктірілген [7].

Дене мәдениетінің негізгі құндылықтарын негізгі үш бағытта қарастырады: материалдық,

көркемдік, рухани-адамгершілік. Дене мәдениетінің материалдық құндылықтарына (адамның денесі, спортпен шұғылдануға қажетті құралдар, спорт мекемелері, ақпараттық құралдар, ғылыми негіздегі құралдар, білім және даму ортасын қамтамасыз етуші құралдар) кіреді, ал көркемдік құндылықтарына (дене мәдениетіне байланысты жалпы әлеуметтік мазмұнды сипаттаушы көркемдік бейнелер) жатады, рухани-адамгершілік құндылықтар қатарын (қозғалыс, зияткерлік, педагогикалық, шапшаңдық, қарқындылық) құрайды [8]. Дене шынықтыру сабақтарында жалпыадамзаттық құндылықтарды қалыптастыруда берілген құндылық бағыттарын негіз ретінде аламыз.

Дене мәдениетінің қоғамдық маңызды құндылықтарына адамның арнайы игерілген білімі, спорттық дайындық негізгі заманға сай технологияларын, адам денесін сауықтыру мен шынықтыру әдістемелерін, адам тіршілігінде маңызы зор қозғалыс әрекетінің негізгі үлгілерін, жалпы спорттық жетістіктерді жатқызуға болады; бұл құндылықтар ең басты қоғам құраушысы – адам денесін жетілдіру, сауықтыру мен салауатты өмір салтын құруға бағытталған [9].

Тұлға бойында негізгі адами құндылықтар қалыптасуы үшін балаларды дене шынықтыру арқылы жалпы мәдени негіздерге үйрету, қалыпты негіздегі тұлғаны дамытудағы құрал ретінде жүреді. Дене мәдениеті және спорт саласы мамандарының басты негізде баланың қозғалыс негіздерін қанағаттандыруға бағытталған жұмысы басымдық танытады, негізінен рухани-адамгершілік тәрбие беру мен баланың өзіндік дамуына әсер етуде дене шынықтыру сабағының маңызы зор. Мына мақала барысында зерттеуші авторлар дене мәдениеті және спорттың тұлғалық және қоғамдық құндылықтары құрылымы мен мазмұнын көрсеткен.

1-кесте – Дене мәдениеті және спорттың жеке тұлғалық және қоғамдық құндылықтарының мазмұндық сипаттамасы [10].

Құндылықтар	Дене мәдениеті және спорт құндылықтары	
	Қоғамдық құндылықтар	Тұлғалық құндылықтар
Ең жоғары құндылықтар	Адам ағзасының жоғары деңгейлі мүмкіндіктері	Денсаулық
Қарапайым өмір құндылықтары	Спорт нәтижесі мен жетістіктері	Қозғалыс құндылығы, дененің жұмыс мүмкіндігі, дене дайындығы, дене сапалары, қозғалыс біліктері мен дағдылары

Қоғам және тұлға үшін екінші кезектегі құндылықтар	Спорттық құралдар, спорттық белгілер	Белсенді бос уақытты тиімді өткізу
Материалдық құндылықтар	Спорт құрылғылары, спорттық мекемелер	Спорттық марапаттар, сыйлықтар, бедел
Әлеуметтік-саяси құндылықтар	Олимпиадалық ойындар, спорттық жарыстар, дене-сауықтыру шаралары, қоғамдық-спорттық шаралар	Денені жетілдіру мүмкіндіктері
Рухани құндылықтар	Спорттық ғылым, спорттық білім, спорттық адамгершілік, спорттық эстетика мен этика, ұлттық рух пен сана	

Бұл зерттеу негізінде көрсетілген құндылықтардың жүйелі сипаттамасынан біз жалпы спорт саласының тұлға дамуы мен негізгі өмірлік құндылықтарды қалыптастырудағы рөлін айқын көреміз. Осы орайда дене шынықтыру сабақтарында рухани құндылықтарға басты назар бөлу арқылы, ұлттық ойындарымыздың негізгі тетіктерін дәріптеу арқылы, жалпыадамзаттық басты құндылықтарды қалыптастыруға мүмкіндік аламыз деген ойдамыз.

Зерттеушілер өз мақаласында басты мақсатты қазақ халқының ұлттық ойындары негізінде оқушылар дене мүмкіндіктерін ұлттық ойындарды тиімді түрде қолдану арқылы қалыптастыруды қарастырған. Ұлттық ойын ерекшеліктері негізінде барлық дене қозғалысы (жүгіру, тепе-теңдік сақтау, секіру, еңбектеу т.б. дене мүмкіндіктерін) жаттықтыру әдістеріне аса маңыз беріп, дене шынықтыру сабақтарын заманауи талаптарға сай ұйымдастыру ерекшеліктерін көрсеткен [11].

М.Таникеев өз еңбегінде қазақтың ұлттық ойындарын түрлі мазмұннан іздестірген, мысалы қиял-ғажайып ертегілер, тұрмыс-салт ертегілер мазмұнындағы аламан бәйге, аңшылық өнер, жүгіру, кедергілерден секіру, мақал-мәтел мазмұнындағы ұлттық ойындар, ұлттық өлеңдер мен жырлардың мазмұнындағы ойындарды айқын көрсеткен. Өлең жырдағы спортшы бейнесіне аса мән бере зерттеген, спортшының шынайылығы, спорттағы әділдіктің орны мен рөлі, яғни жарыс болған жерден әділдік үнемі серік болу керектігін айтқан [12].

Еліміздің білім беру жүйесінде этномәдени бағдар әрбір саласында өз деңгейінде көрініс табады, оның негізгі мақсаты жас буынды қазақтың ұлттық құндылықтарына жақын ету, бала бойына сіңіру. Білім мазмұнындағы этномәдени көріністер, білім беру мен тәрбиенің мазмұнын құрайды, оқыту мен тәрбие үдерісінде қазақ тілін негізгі қарым-қатынас құралы ретінде қолдануға, қазақ елінің рухани бай ұлттық

құндылықтарымен таныс болуға, еліміздегі өзге ұлт өкілдерімен толерантты қатынаста болуға әсері бар [13].

Өз зерттеуіне сай ғалымдар қазақтың ұлттық ойындары төмендегідей мүмкіндіктерге ие екенін көрсеткен, бастауыш деңгей педагогтеріне қазақ ұлттық ойындарын дәріптеу арқылы, баланың ой-өрісі дамуына, негізгі өмірлік құнды дағдылар қалыптасуына әсері бар екендігін көрсетеді. Ұлттық ойындар негізіндегі ұйымдастырылған сабақтар балаларға туған табиғаты, дәстүрлері, еліміздің қалыптасу тарихы туралы құнды білімдер береді. Бастауыш деңгейінде оқушылармен ұлттық ойындар негізінде сабақ өткізу баланың жауапкершілік сезімін арттырып, қоғамдық өзара көмек беру арқылы жұмыс жасау мүмкіндіктерін оятып, бала дербестігі мен бастамашылдығын, өз еліне және жеріне деген құрмет сезімдерін қалыптастыратынын айтқан [14].

Көптеген зерттеулердің нәтижесінде жалпы адам бойына қалыптастыруды қажет ететін бірнеше жалпыадамзаттық құндылықтарды атауға болады, олар: адам өмірі, рухани-адамгершілік құндылықтар, дербестік пен еркіндік негіздері, жеке тұлғалық бақыт, отбасылық бақыт, ұрпақ дамыту, еңбек ету, адами қарым-қатынас құндылығы, денсаулық сақтау, мейірімділік, іс-әрекет ету, қоғамдық тәртіпті құрметтеу.

Негізгі жалпыадамзаттық құндылықтарды қалыптастыруға әсер етуші факторды үш негізгі бағытта қарастыруға болады: отбасы, қоғамдық орта және мектеп. Осы үш бағыт үйлесімді түрде ұйымдастырылған кезде толыққанды жалпыадамзаттық құндылықтар қалыптасатын орта құрылады. Ал біздің зерттеуге сәйкес жалпыадамзаттық құндылықтар дене шынықтыру сабақтарында ұлттық құндылықтар арқылы ұйымдастырылады. Ұлттық ойындардың түрлерін жалпы ғалымдар көптеп көрсеткен, соның бірі айрықша ашық негізде сипатталған ғалымдар топтамасына тоқталамыз.

2-кесте – Ұлттық ойындардың жүйелі топтамасының сипаттамасы [15].

Ұлттық ойындар				
Ұлттық қозғалмалы ойындар	Ой ойындары	Спорттық бағыттағы ойындар	Халықтық ойын түрлері	Ептілік пен дәлдікті қажет ететін ойындар
Алтыбақан Ақсүйек Арқан тартыс Тұмақ ұру Сақина салу Жаяу тартыс	Тоғызқұмалақ Дойбы Жаңылтпаш Жұмбақ Мақал-мәтел Есеп	Күрес Жаяу көкпар Жаяу бәйге Садақ ату Ат ойындары Кірдің тасын көтеру Қол күрестіру	Орамал тастау Ұшты-ұшты Белбеу тастау Соқыр теке Жасырынбақ Қараңғи ойыны	Алшы ойыны Көтеріспек Атбақыл ойыны Кетсін бір ойыны Құмаройыны Омпы ойыны Хан ату ойыны Бес тас ойыны

Әдістер мен материалдар. Мақала жазу кезінде ғылыми негізде құқықтық, дене мәдениеті және спорт саласы бойынша, психологиялық және педагогикалық еңбектер талданып, әдістемелік мүмкіндіктер айқындалды. Жалпыадамзаттық құндылық, бастауыш деңгейіндегі негізгі тәрбие беру ерекшеліктеріне, ұлттық ойын мен ұлттық ойынның дене шынықтыру сабақтарында қолданылу тетіктеріне, зерттеу мәселесінің ғылыми-теориялық негіздеріне талдау жасалды. Зерттеу кезінде бастауыш сынып оқушыларының жалпыадамзаттық құндылықтарының қалыптасуы мен ұлттық ойын арқылы сабақты ұйымдастыру ерекшеліктерінің өзара байланысы көрсетіліп, құндылық түрлері, дене мәдениеті және спорт құндылықтарының түрлері мен олардың мазмұны, ерекше белгілері анықталды. Бастауыш деңгейде құндылықтардың қалыптасуы мен теориялық, эмпирикалық негіздегі зерттеулер қажеттілігі айқындалып, бақылау жүргізіп негізгі тетіктері сипатталды. Зерттеу негізінде алған нәтижелер арқылы тиімді қорытындылар жасауға мүмкіндік алдық.

Нәтижелер мен талқылаулар. Зерттеу магистрлік диссертация негізінде іске асырылған. Оның барысында оқушылардың бойындағы негізгі жалпыадамзаттық құндылықтардың негізгі белгілерін және баланың өзіндік пікірін білу үшін арнайы құрастырылған сұрақтар қойылды – Адамгершілік дегеніміз не? Өз бойындағы негізгі адамгершілік қасиеттеріңді атап бер? Достық ұғымын қалай түсінесің? Сен өз жақын достарыңды ата? Досыңды қуанту үшін не жасар едің? Қай кезде достық көріну керек? Өз сыныптастарыңнан жиі көмек сұрайсың ба, өзің жиі көмек бересің бе? Сыныптастарың мен жақын достарыңның арасында сені ұнатпай қалған кездері болды ма? Болса себебі неде деп ойлайсың?

4-сынып бастауыш мектептің соңғы деңгейі болған соң, келесі білім сатысына ауысқанда олардың алдында тұратын сұрақтардың бірі жалпыадамзаттық құндылықтарды бағалау, жоғарғы сыныптар ортасына бейімделу, өзін еркін ұстау, сыныптастарымен ара-қатынасын түзеу болып табылады. Сондықтан сауалнамаға бақылау топ ретінде 4- сыныптың 24 оқушысы іріктеліп алынды.

Балалар берілген сұрақтарға еркін жауап берді, балалар жалпы негізде адамгершілік туралы ұғымдары бар екенін көрдік. Берілген сұрақтарға қысқаша жауаптары төменде келтірілген:

«- Адамгершілік дегенді адамдарға жақсылық жасау, бір-біріне көмектесу деп түсінемін. – Мен үлкен адамдарды сыйлаймын, кішкентай балаларға көмектесемін. Өтірік айтпаймын. – Иә, ең жақын достарым бар. Олар – Ержан, Жәңгір. – Иә, досымды ренжіткен кезім болды. Сыныптағы оқушылардың алдында мазақтадым. – Бірақ кейін сол үшін өкіндім, одан кешірім сұрадым. Содан кейін қайтадан достасып кеттік. – Иә, кейде ондай болып тұрады. Бірдеңені дұрыс істемесем, ренжітсем олар мені ұнатпай қалады».

Дене шынықтыру сабақтары бірнеше типтерге бөлінеді. А.П. Матвеев бойынша: білімдік – танымдық, білімдік – оқытушылық, білімдік – жаттықтырушы, тәжірибеге бағытталған сабақ типтері [16]. Сабақ тәжірибелік негізге арналған, зерттеу кезінде жүргізілген бір сабақ түрімен бөлісе отырып, оны құру кезінде біз дене мәдениеті және спорт оқу бағдарламасына сүйендік. Сонымен қатар әр сабақты ұйымдастыру кезінде баланың жас ерекшелігі үнемі ескерілу шарты орындалуы тиіс.

Сабақтың мақсаты: оқушылардың қозғалмалы іс-әрекеттерге бағытталған ойынына

мотивациясын арттыру, ұлттық ойын элементтері негізінде жалпыадамзаттық құндылықтардың қалыптасуына ықпал ету. Бастауыш сынып оқушыларының жоғары деңгейлі икемділігі мен ептілігін дамыту. Бала бойында ынтымақтастық, мейірімділік, өз сыныптастарына көмек беру, ұжымдық негізде белгілі бір мәселенің шешімін табуға ұмтылысын дамытуды көздейді.

Сабақ өту орны: спорт залы;

Сабақ типі: тәжірибеге бағытталған сабақ.

Дайындық деңгейі: Оқушыларды сапқа тұрғызу, сәлемдесу мен сапта негізгі сабаққа қатысу деңгейін тексеру.

Бастауыш буын оқушылары үшін қозғалмалы ойындар қызықты үдерістердің бірі, олар арнайы жалпы дамыту жаттығуларынан тұрады. Бұл ойындар бастауыш сынып оқушыларының денсаулығын жақсартуға, шынықтыруға, дамытуға әсер етіп, оқытушының басқарылуымен жүретін тиімді үдерістің бірі. Қозғалмалы ойындарға енген жалпы дамыту жаттығулары: секіру жаттығулары, дәлдікке бағытталған жаттығулар, бала қолдары мен аяқтарын дамытуға бағытталған жаттығулар, бала буындарын икемді болуын қамтамасыз етуші жаттығулар, оған қол, саусақ, аяқ, тізе буындары кіреді.

Жаяу көкпар ойыны арқылы оқушылардың жылдамдығын арттыру. Оқушылардың негізгі сапасы ерік-жігерін қалыптастыруға бағытталған. Ойын шарты балаларға түсіндіріледі, ойынға сыныптағы барлық балалар қатыса алады. Бір сызық бойына балаларды сапқа тұрғызып, ойын жүргізуші ысқырығынан кейін, алшақтау жерде жатқан көкпарды алып қашып, алыста орналасқан арнайы көмбеге жеткізу керек, көмбеге алғашқы болып көкпарды жеткізген оқушы жеңімпаз атанады. Мақсат көкпарды алғашқы болып жеткізу, бұл ойында оқушының жылдамдығы қаралады, егер көкпары бар оқушыдан, өзге бір оқушы жүгіріп басып озатын болса, сол оқушыға жеңіс бұйырады.

«*Ақ сүйек ойыны*», ойын мақсаты – негізгі жүгіру мен күш сынасуға арналған. Бала ойын барысында көп жүгіреді және ептілікке икемделеді. Бұл ойын барысында бала тыныс алу жолдары ашылып, дене мүшелері шынығып, тез ойлау мен тез қозғалуға, батылдық танытуға жаттықтырады. Баланың белгісіз ортада, яғни қараңғы бөлмеде жол табу мен өз іс-әрекетін бағдарлауға үйренеді.

«*Қазақша күрес*», күрес ережесіне сай, екі топ палуандары бір-бірін жауырыны жерге тигенше өзіндік айла қолдану арқылы күреседі. Сол сияқты «*Жаяу жарыс*» ойыны, ол жерде

оқушылар екі белгіленген жер арасын жүгіріп өту керек. Жүгіретін балалардың алғашқы болып жүгіріп келгені жеңімпаз болған.

«*Аңшылық*» ойыны, бұл ойынға барлық сынып қатыса алады, ойын кезінде сынып екі топқа бөлінеді, бірі аңшылар, екінші топ үйректер. Аңшылар тобы үлкен шеңбер құрады, ал үйректер тобы сол шеңбер ішінде жүреді. Оқытушының ысқырығынан кейін, аңшылар тобы қатысушылары үйректерді доппен атып түсіреді. Ойын уақыты белгілі бір шектеуге белгіленеді, осы аралықта көп үйректі доппен атып түсірген аңшылар тобы жеңімпаз болады.

Қорытынды. Дене шынықтыру сабақтарында бастауыш сынып оқушыларына ұлттық ойындар арқылы жалпыадамзаттық құндылықтарды қалыптастыру мәселесін зерттеу кезінде, авторлық бірлестікте төмендегідей қорытындылар алынды:

Бастауыш буынға берілген тәрбиенің мақсаты мен мазмұны, тәрбие беру әдіс-тәсілдері қоғам талабына сай және үнемі жетілдіру мүмкіндіктерін қарастыруды қажет етеді. Бастауыш сынып оқушыларының бойына жалпыадамзаттық құндылықтарды қалыптас-тыруда негізгі үш әсер етуші фактор ретінде алынған; қоғамдық орта, отбасы ортасы, мектепте білім беру ортасына сипаттама берілді. Зерттеу кезінде негізгі құндылық ұғымының үш бағыты көрсетілді, олар негізгі сапа мен қасиет ретінде, заттың сипаттамасы, өмір мақсаттылығын анықтайтын іс-әрекет сипаттамасы екені анықталды. Сондай-ақ, дене мәдениетінің негізгі құндылықтарының негізгі үш бағыты көрсетілді: материалдық, көркемдік, рухани-адамгершілік.

Дене мәдениеті және спорттың жеке тұлғалық және қоғамдық құндылықтарының мазмұндық сипаттамасы көрсетілді, олар қоғамдық және тұлғалық құндылықтар ретінде анықталды. Біздің зерттеуімізге сай, негіз ретінде рухани құндылықтарға басты назар аударылды.

Қазақтың ұлттық ойындары баланың ой өрісі дамуына, негізгі өмірлік құнды дағдылар қалыптасуына әсері бар, оның құнды әдіс әрі қолданысқа ие ретіндегі тиімділігі көрсетілді. Ұлттық ойындар негізіндегі ұйымдастырылған сабақтар балаларға туған табиғаты, дәстүрлері, еліміздің қалыптасу тарихы туралы құнды білім беретіндігі анықталды. Дене шынықтыру сабағында «*Жаяу көкпар*», «*Ақ сүйек ойыны*», «*Қазақша күрес*», «*Жаяу жарыс*», «*Аңшылық*» бастауыш буын оқушыларының жалпы адамзаттық қалыптасуына әсер етуші тетік ретіндегі қолданылу мүмкіндіктері көрсетілді.

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасының «Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319 Заңы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319>.
- 2 Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаевтың Қазақстан халқына жолдауы «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416>.
- 3 Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы ҚР Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 249 қаулысы.
- 4 Габитов Т.Х. Философия: жоғары оқу орындары студенттеріне арналған оқулық. – 5-ші басыл., толық. – Алматы: Паритет, 2008. – 400 б.
- 5 Караковский В.А. Стать человеком: общечеловеческие ценности – основа целестного учебно-воспитательного процесса. – М., 1993. – 76 с.
- 6 Бейсенбаева А.А. Гуманизация образования старшеклассников на основе межпредметных связей: дис. ... док. пед. наук: 13.00.01. – Алматы, 1996. – 390 с.
- 7 Әбиев Ж., Бабаев С., Құдиярова А.М. Педагогика. – Алматы, 2004. – 437 б.
- 8 Коровин С.С., Малорошило Л.Н. Ценности физической культуры: структура, характеристика // Самарский научный вестник. – 2017. – Т.6. – №3(20). – С. 287-293.
- 9 Лубышева Л.И. Современный ценностный потенциал физической культуры и спорта и пути его освоения обществом и личностью // Теория и практика физической культуры. – 1997. – №6. – С. 10-15.
- 10 Ниясова Н.С. Структура и содержание общественных и личностных ценностей физической культуры и спорта // Омский научный вестник. – 2008. – №1(63). – С. 101-104.
- 11 Дюсембинова Р.К., Бөжиг Ж., Сармантаев А.С., Тулеужанова К.А., Аяпбергенова, Г.С. Дене шынықтыру сабақтарында бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділіктерін ұлттық ойындар арқылы қалыптастыру // Теория и методика физической культуры. – 2023. – №1(71). – С. 122-129. DOI 10.48114/2306-5540_2023_1_122
- 12 Tanikeev M. Kazahskie nacional'nye vidy sporta i igry. – A.: Kazgosizdat, 1957, – 63 s.
- 13 Dosbenbetova A.SH., ZHapbarova G.A. Formirovanie etnopedagogicheskoy kompetencii budushchego uchitelya (opyt Respubliki Kazakhstan) // Kazanskij pedagogicheskij zhurnal. – 2016. – №1(114). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-etnopedagogicheskoy-kompetentsii-budushchego-uchitelya-opyt-respubliki-kazahstan> (data obrashcheniya: 22.05.2023).
- 14 Amrenova A.D., Kushnir M.P. Kazahskie nacional'nye igry kak sredstvo umstvennogo razvitiya detej mladshego shkol'nogo vozrasta // Vestnik Karagandinskogo universiteta, Seriya «Pedagogika». – 2013. – №1(69). – S. 73-78.
- 15 Abigaliev R.A., SHahmanov B.ZH. Dene tərbiyesi sabarında ылттық ојындарды қолданудың өзекті мәселелері. // H.Dosmұhamedov atyndaу Atyrau MU Habarshysy, – 2017. – №2(45), – B. 34-37.
- 16 Matveev A.P. Teoriya i metodika fizicheskoy kul'tury (obshchie osnovy teorii i metodiki fizicheskogo vospitaniya; teoretikometodicheskie aspekty sporta i professional'no-prikladnyh form fizicheskoy kul'tury): Ucheb. dlya institutov fiz. kul'tury. – M.: Fizkul'tura i sport, 1991. – 543 s.

Хат-хабарға арналған автор (бірінші автор) Жияшева Жанар Шораевна – PhD, аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ., Қазақстан, e-mail: zhiyasheva88@mail.ru	Автор для корреспонденции (первый автор) Жияшева Жанар Шораевна – PhD, старший преподаватель, Южно-Казахстанский Университет им. М. Ауэзова, г. Шымкент, Казахстан, e-mail: zhiyasheva88@mail.ru	The Author for Correspondence (The First Author) Zhiyasheva Zhanar – PhD, Senior lecturer, South Kazakhstan University named after M. Auezov, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: zhiyasheva88@mail.ru
--	---	---

¹Умирбекова А.Н.^а, ²Шалабаева Л.И., ³Омаров Б.С., ⁴Омаров Н.Б.

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

²Қазақ спорт және туризм академиясы, Алматы қ., Қазақстан

³Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Түркістан қ., Қазақстан

⁴Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан

ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЖАТТЫҚТЫРУШЫ ЖҰМЫСЫНЫҢ ТИІМДІ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Умирбекова Акерке Нурланбековна, Шалабаева Лаура Исмаилбековна, Омаров Бахытжан Султанович, Омаров Нурлан Болатович

Эмоционалды интеллект жаттықтырушы жұмысының тиімді факторы ретінде

Аңдатпа. Мақалада эмоционалды интеллектің жалпы ғылыми-педагогикалық саладағы зерттелу жайы, нақты спорт саласындағы жаттықтырушы қызметінің іс-әрекетінде қарастырамыз. Жалпы зерттеулерге теориялық талдау кезінде қоғам салауатты өмір салтын құруда, дене шынықтыру және спорт мамандарын дайындауда, жаттықтырушы мамандардың кәсіби қызметіне сай эмоционалды интеллектің әсер етуші сапа ретіндегі рөлін айқындауда психологиялық-педагогикалық, тұлғалық ерекшеліктеріне сипаттамалық талдау жасалынған. Жалпы зерттеулерге талдау жасау кезінде эмоционалды интеллект анықтамасы, эмоционалды интеллект компоненттері, көрсеткіштері, белгілері, үлгілеріне сипаттама жасалған. Эмоционалды интеллект үлгілері төрт негізгі бағытта қарастырылды, олардың мазмұндық ерекшеліктері мен әдістемелік мүмкіндіктеріне сипаттама берілді. Теориялық талдау кезінде эмоционалды интеллект деңгейін анықтау мен жаттықтырушы кәсіби қызметіндегі ерекшеліктері, мүмкіндіктері мен қажетті сапалары анықталды. Эмпирикалық зерттеу кезінде дене шынықтыру және спорт мамандығының бірінші курс магистранттарымен Д.В. Люсин тесті негізінде әдістемелік зерттеу жүргізіліп, алынған нәтижелеріне сапалық талдау жасап, көрсеткіштері айқындалды. Алынған жалпы тұжырымдамаларға сай қорытындылар беріліп, қысқаша ұсыныстар көрсетілді.

Түйін сөздер: жаттықтырушы, эмоционалды интеллект, күйзеліс әсері, кәсіби іс-әрекет, коммуникативтік дағдылар тиімділігі.

Umirbekova Akerke Nurlanbekovna, Shalabaeva Laura Ismailbekovna, Omarov Bakhytzhon Sultanovich, Omarov Nurlan Bolatovich

Emotional intelligence as a factor in the effectiveness of the coach

Abstract. The article deals with the issues of studying emotional intelligence in the general scientific and pedagogical sphere, the activity of a coach in a specific sports field. During the theoretical analysis of the research, psychological, pedagogical and personal characteristics were described, the society's view in building a healthy lifestyle, training of specialists in physical culture and sports, emotional intelligence was determined as the main quality in the professional activity of a coach. We analyzed the definitions of emotional intelligence, examined the characteristics of the components of emotional intelligence, indicators, signs, patterns of the m model. The models of emotional intelligence in four main directions are considered, their content features and methodological capabilities are characterized. The theoretical analysis revealed the features, capabilities and necessary qualities in the professional activity of the coach and the determination of the level of emotional intelligence. During an empirical study by first-year undergraduates of the specialty physical culture and sports, a methodological study was conducted based on the test of D.V. Lyusin, a qualitative analysis of the results obtained was carried out and indicators were determined. In accordance with the general results obtained, conclusions and brief recommendations were given.

Key words: coach, emotional intelligence, stress impact, professional activity, effectiveness of communication skills.

Умирбекова Акерке Нурланбековна, Шалабаева Лаура Исмаилбековна, Омаров Бахытжан Султанович, Омаров Нурлан Болатович

Эмоциональный интеллект как фактор эффективности работы тренера

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы изучения эмоционального интеллекта в общенаучной и педагогической сфере, деятельности тренера в конкретной спортивной сфере. В ходе теоретического анализа исследований были описаны психолого-педагогические и личностные особенности, взгляд общества относительно построения здорового образа жизни, подготовка специалистов по физической культуре и спорту, определен эмоциональный интеллект как основное качество в профессиональной деятельности тренера. Мы проанализировали определения эмоционального интеллекта, рассмотрели характеристики компонентов эмоционального интеллекта, показатели, признаки, закономерности и модели. Рассмотрены модели эмоционального интеллекта по четырем

основным направлениям, дана характеристика их содержательных особенностей и методических возможностей. При теоретическом анализе выявлены особенности, возможности и необходимые качества в профессиональной деятельности тренера и определены уровни эмоционального интеллекта. При эмпирическом исследовании магистрантами первого курса специальности «Физическая культура и спорт» было проведено методическое исследование на основе теста Д.В. Люсина, проведен качественный анализ полученных результатов и определены показатели. В соответствии с полученными общими результатами были даны выводы и краткие рекомендации.

Ключевые слова: тренер, эмоциональный интеллект, влияние стресса, профессиональная деятельность, эффективность коммуникативных навыков.

Кіріспе. ҚР денсаулық сақтау саласын дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында көрсетілген бірінші міндеттемесіне сай, халықтың саламатты өмір салтын ұстануын қалыптастыру және қоғамдық денсаулық қызметін дамыту, осыған сәйкес дені сау ұрпақ тәрбиелеу, салауатты өмір салтын ұстанушы халық санын арттыру, тұлғаның мінез-құлқына әсер етуші қауіпті факторларды төмендету мүмкіндіктерін арттыру маңыздылығы зор. Дене шынықтырумен және спортпен айналысатын азаматтарды толық негізде сапалы жаттығу жолдарымен қамту, қауіпсіз демалыс сауықтыру ортасын кәсіби негізде құру үшін жаттықтырушы мамандардың эмоционалдық құзыреттілігі аса маңызды фактор болып табылады [1].

ҚР дене шынықтыру және спорт саласындағы мемлекеттік саясатына сай барлық жеке адамдар үшін дене шынықтырумен және спортпен айналысу теңдігі және олардың жалпыға бірдей қолжетімді болуы шарт, кемсітілушілікке тыйым салу және қатыгездікті, зорлық-зомбылықты және адамның қадір-қасиетін қорлауды насихаттауға жол бермеу басты мақсаттарының бірегейі болып табылады. Осы орайда дене шынықтыру және спорт саласы кәсіптік мамандарын, жаттықтырушы, нұсқаушы, әдіскерлердің оқу және жаттығу үдерісін сапалы ұйымдастыру, кәсіби негізде басқару, сауықтыру және дене шынықтыру шараларын қауіпсіз деңгейде өткізу үшін психологиялық тұрақтылықты қамту, болашақ жаттықтырушы мамандардың эмоционалдық құзыреттілігіне аса назар бөлу қажеттілігінің өзектілігі айқын [2].

Психологиялық ғылымда жалпы интеллект ұғымы аса күрделі феномен болып табылады. Интеллектіні жалпы тұлға танымдық үдерістерін құраушы күрделі қызметтер жиынтығы деп те айта аламыз. Интеллект таным үдерістерін белсендіру арқылы тұлғаның шынайылығын айқындай түседі.

Эмоционалды интеллект ұғымына көптеген ғалымдар анықтама берген, негізгі компоненттері өзге эмоциясын түсіну мен бақылау,

өзінің эмоциясын түсіну мен бақылауға бағытталған. Тәжірибелік негізде қызмет етуші, көмек беруші мамандар қатарына спортшылардың жаттықтырушыларын қарастыруға болады. Жаттықтырушы қызметі жоғары деңгейлі белгісіз жағдаймен үнемі байланыста ұйымдастырылады, ол ортада үнемі күйзеліс, лезде шешім қабылдау мен аса жоғары жауапкершілікті қажет етеді. Сондай-ақ, жаттықтырушылар үнемі нәтижелі іс-әрекет құруға бағытталған. Заманауи бәсекелестік негізінде құрылған қоғам кәсіби қызмет етуші жаттықтырушылардан ақпаратты тез өңдеу, әр жағдайдың болашақ алғышартын көруді, үнемі ізденісте болуды, тез шешім қабылдауды талап етеді. Қазіргі кезде жалпы эмоционалды интеллектінің субъект-субъектілі қарым-қатынас негізінде құрылған кәсіби мамандардың тиімділігін, қызметіндегі тиімділігін арттыруда аса қажет екендігі өзекті мәселеге айналған. Осы орайда біз мақалада эмоционалды интеллект жаттықтырушы жұмысының тиімді факторы ретінде мүмкіндіктерін ғылыми-теориялық және әдістемелік негізде зерттеу арқылы нәтижелермен бөлісетін боламыз.

Әдістер мен материалдар. Алынған зерттеу мәселесінің өзектілігін айқындау жолында, құқықтық-нормативті, еліміздің білім беру жүйесінде негізгі басым бағыттарды айқындаушы құжаттарда, дене шынықтыру және спорт саласы бойынша, психологиялық-педагогикалық, диагностикалық және әдістемелік ғылыми еңбектерге талдау жасалынды. Эмоционалды интеллект әсер етуші фактор ретіндегі өзекті үлгілері (моделдер), компоненттері мен өлшемдері, нәтижесі ретінде диагностикалық әдістемелер қарастырылды. Жаттықтырушының кәсіби сапаларын эмоционалды интеллект мазмұны тұрғысында дамыту мүмкіндіктеріне талдау жасалынды. Эмоционалды интеллектіні дамыту факторлары айқын көрсетілді. Эмоционалды интеллект жаттықтырушының кәсіби мүмкіндіктерінің әлеуетін көтеруші фактор ретінде алынғандықтан, жаттықтырушының негізгі назар бөлуді аса қажет ететін кәсіби сапаларына (шешім қабылдау, креативтілік, өзін-өзі белсендіру)

терең талдау жасалынып, эмпирикалық зерттеуде салыстырмалы көрсеткіш ретінде басымдық берілді. Өзге зерттеулердегі эмпирикалық зерттеу нәтижесінен алынған мәліметтерге талдау жасалды. Диагностикалық әдістеме, талдау, саралау, жинақтау әдістері арқылы алынған ақпарат салыстырмалы негізде өңделіп, басты идеяларға сәйкес қорытынды жасалынды.

Нәтижелер мен талқылаулар. Өз эмоциясын түсіну және басқару, өзге эмоциясын түсіну және басқару спорт саласында қызмет атқарушы жаттықтырушы мамандар үшін маңызды. Жалпы спорт саласынан хабары бар барлық адамдарға мәлім, спорт ортасы үнемі күйзеліс тудырушы орта, осы негізде жаттықтырушы да, спортшы да үнемі күйзеліске ұшырау қаупі, күйзеліс жағдайында жұмыс жасауға дайын болу қажеттілігі бар. Осы орайда, эмоционалды интеллект жоғары болуы өз эмоцияларын түсіну мен басқаруға мүмкіндік береді, ол өз кезегінде кәсіби іс-әрекетінде сапалы нәтижеге қол жеткізуге, тұлғалық мүмкіндіктерін сақтап және арттыруға әсері зор болып табылады.

Эмоционалды интеллектіні дамыту деңгейінің жоғары болуы өз мінез-құлқын реттеуге, негізгі мақсаттарын орындауға, белгілі

өзіндік нәтижелеріне қол жеткізуге мүмкіндік алады. Авторлар өз зерттеуінде теориялық талдау негізінде төмендегідей нәтижеге қол жеткізген, белгілі бір мақсатқа қол жеткізу үшін әр тұлға жоспарлы түрде әрекет етеді, ол белгілі бір ой тұжырым бейнелері ретінде іске асырылады, әрекетті іске асыру үшін күш, жылдамдық, дәлдік және келісімге келу аса маңызды. Әр әрекет жоспарлы түрде болса, арнайы жаттықтыру белгілі бір реттілікпен орындалады, ол тұлғадан зейін мен назар бөлу үдерістерін іске қосуды талап етеді. Осы орайда, тұлға белгілі бір эмоцияларды сезінеді: туындаған қиындықтарды шешу кезіндегі қобалжулық, белгілі бір міндеттерді орындау кезінен қанағаттану, кәсіби негіздегі ынта, ерік-жігердің пайда болуы, өзіндік кәсіби әрекеттер кезінде қанағаттануды сезіну [3].

Зерттеушілер өз монографиялық зерттеуінде эмоционалды интеллектінің төрт үлгісіне талдау жасаған [4]: бірінші үлгі – Питер Соловей, Джон Майер, Дэвид Карузо эмоционалды интеллектінің төрт компонентті үлгісі; екінші үлгі – Дэниел Гоулман үлгісі; үшінші үлгі – Рувен Бар-Он үлгісі; төртінші үлгі – Д.В. Люсин үлгісі. Осы берілген төрт үлгіге әдістемелік негізде талдау жүргізсек.

1-кесте – Эмоционалды интеллект (ЭИ) үлгілеріне мазмұндық талдау

ЭИ үлгілерінің негізгі компоненттері	ЭМ үлгілерінің өлшемдері	ЭМ үлгілері нәтижесінде құрастырылған әдістемелер
1-үлгі бойынша, бұл үлгі құрамына эмоционалды қабылдау, эмоционалды интеграция, эмоционалды түсіну, эмоционалды басқару;	Эмоция қабылданады, эмоция сезіледі, эмоция танымға әсері бар, эмоцияға қатысы бар ақпаратқа зейін бөлінеді, қарым-қатынас кезінде эмоциялық белгілер қабылданады, эмоцияның нәтижелері қарастырылады, ой тұлғалық және эмоционалды, зияткерлік өсу болады.	MSCEIT V2.0 (Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test)
2-үлгі бойынша өзіндік сана, өзіндік бақылау, өзіндік сезімталдылық, қарым-қатынасты басқару	Эмоционалды өзін-өзі сезіну, нақты өзіндік баға, өз-өзіне сенімділік, сезімталдылық, іскерлік білім, істің алдын алу, эмоцияны басқару, бейімделу, ашықтық, ынта, әсер ету, өзіндік жетілдіруге көмек, жеңуге ұмтылыс, бастамашылдық, өзгеріске әсер ету, кикілжіңді шешу, жеке өзара әрекеттестікті игеру, ынтымақтастық.	Д. Гоулман бойынша Эмоционалды интеллект деңгейін анықтау әдістемесі (10 сұрақ)
3-үлгі бойынша тұлғайшілік аясы, тұлғааралық қатынас аясы, бейімделу аясы, күйзелісті басқару аясы, жалпы көңіл күй аясы	Эмоционалды өзіндік талдау жасау, дербестік, өзіндік сыйластық, өзіндік белсенділік, эмпатия, әлеуметтік жауапкершілік, тұлғааралық қатынастар, мәселе шешудегі дербестік, қоршаған ортаны шынайы бағалау, икемділік, күйзеліске толеранттылық, эмоцияны басқару, өмірге деген қанағатшылдық, белсенділік.	Бар-Он сауалнамасы (15 шкала)
4-үлгі бойынша тұлғааралық эмоционалды интеллект, тұлғайшілік эмоционалды интеллект	Өзгенің эмоциясын түсіну, өз эмоциясын түсіну, өзгенің эмоциясын басқару, өз эмоциясын басқару, экспрессияны басқару.	Д.В. Люсин бойынша ЭИИИ сауалнамасы (46 сөйлем)

Жоғарыда берілген төрт үлгі компоненттері мен өлшемдерін талдау кезінде, зерттеу мәселесіне сай жаттықтырушы кәсіби іс-әрекетіне қажетті құрамдас бөліктеріне талдау жасау өзектілігі бар.

Жаттықтырушы негізгі әрекетінің бірі өз жаттығушының жоспарлы түрде, денсаулығына еш зиянсыз нәтижелі жетістікке жетуге ынталандыру, қалыпты әрі қауіпсіз ортасын құру, үнемі әрекетін басқару және ұйымдастыру. Осы негізде жаттықтырушының шешім қабылдау мүмкіндігі, оның жаттығушыларының нәтижелі іс-әрекетіне тікелей әсері бар. Шешім қабылдау үдерісіне эмоцияның әсері зор, осы негізде кәсіби іс-әрекетке эмоционалды интеллектінің әсерінің өзектілігі айқын деп ойлаймыз. Эмоционалды интеллект тұлға бойындағы креативтілікті, шешім қабылдау мүмкіндігін арттырады, сондай-ақ ынтымақтастық негізіндегі қарым-қатынас құру, психологиялық ахуалы дұрыс орта қалыптастыруға көмек береді.

Өз зерттеуінде спортшы студенттердің спортпен шұғылдануы эмоционалды интеллект дамуына әсерін зерттеген, зерттеуге 18-25 жас аралығындағы 22 спортшы қатысқан. Зерттеуде Д.В. Люсиннің ЭМИН әдістемесі қолданылған. Өзіндік теориялық зерттеу нәтижесінде, эмоционалды интеллект: эмоцияны тану, эмоцияны анықтай алу, эмоция туындатқан себепті түсіну, эмоция қарқынын басқара алу, эмоцияның сырт адамға көріну бейнесін бақылай алу, керек кезде қажетті эмоцияны туындата алу мүмкіндігі деп анықтаған. Осы орайда, эмпирикалық зерттеу нәтижесінде келесідей тұжырым жасаған, эмоционалды интеллектіні дамыту тікелей спорт іс-әрекетімен байланысы жоқ, сол себепті спортпен шұғылдануды эмоционалды интеллектіні қалыптастыруға әсер етеді деп көрсеткен. Нәтижесінде, болашақ дене шынықтыру және спорт мамандарының болашақ кәсіби іс-әрекеті субъект-субъектілі қарым-қатынасқа негізделуі себепті, эмоционалды интеллектінің кәсіби іс-әрекет тиімділігіне әсерін зерттеу өзектілігі айқын екенін айтып, зерттеуге ұсыныс береді [5].

Ғалымдар өз зерттеуінде жаттықтырушының рөлдеріне аса мән берген, ол өз білім алушылары үшін – тәлімгер, әріптес, кәсіпқой маман бола алады, ол тәрбиелік шараның эмоционалды құрамына әсері бар екенін көрсеткен. Спортта әр жаттығушының мақсаты дербес ерекшеліктері ескеріліп таңдалатыны мәлім. Зерттеудің негізгі мақсаты, спортшылар мен жаттықтырушылардың эмоционалды интеллект

сипаттамасын айқындау болған. Зерттеуге екі топ қатысқан, жаттықтырушылар 20 адам және дене шынықтыру және спорт мамандығының студенттері 23 студент. Біздің зерттеу мәселемізге сай, жаттықтырушылар тобының нәтижесі біз үшін маңызы бар, тұлғааралық эмоционалды интеллект көрсеткішіне сай, өзге эмоциясын басқару, өзге эмоциясын түсінуден жоғары екенін көрсеткен, сол сияқты тұлғашылық эмоционалды интеллектіге сәйкес, өз эмоциясын басқару, өз эмоциясын түсінуден жоғары нәтиже көрсеткен. Қызықты мәселе, зерттеу кезінде жаттықтырушы қызметінде емес сыналудың барлық көрсеткіштері өте төмен болған. Нәтижесінде, спорттық бағытта ерте жасынан қосымша білім алған жаттығушылар тәрбиесіндегі ерекшеліктер, тек өзара ынтымақтастық қана емес, жаттықтырушының тәрбиелеудегі эмоционалды көшбасшылығына да тікелей байланысты екенін айтқан. Осы тұста, зерттеу мәселесіне сай, жаттықтырушы эмоционалды интеллектісінің жоғары болуы, білім алушылар тәрбиесіне әсері бар екендігі айқындала түседі [6].

Спорт мектебінің сапалы, әрі нәтижелі жұмысының кепілі автор пікірінше, әр дербес тұлғаның білім деңгейін өз бетімен көтеру, мақсатты дұрыс қоя алу, жауапкершіліктің жоғары болуы, интуиция, ынтымақтастық негізінде құрылған қарым-қатынас. Біз мақала барысында көрсетілген жаттықтырушы интуициясына тоқталуды жөн деп санаймыз, автор айтуынша жаттықтыру интуициясы спортшылар сәттілігінің басты факторының бірі. Кәсіби жаттықтырушы өз тәрбиеленушісінің әлсіз және күшті жақтарын сезіне алады, ол оның әлсіз тұстарын артықшылығына айналдыру жолдарын да біледі. Сондай-ақ тәрбиеленуші бойынан дарындылықты байқау үшін, интуиция маңызы зор. Жаттықтырушы өз тәрбиеленушісіне үлгі, мақсаттылық, еңбекқорлық, танымға деген құлшыныс, үнемі жаңаға ұмтылу сынды сапалар аса құнды. Осы негізде біз, төмендегідей ой түйіндеуімізге болады, жаттықтырушының тәрбиеленушілері үлкен сапалы нәтижеге қол жеткізу үшін, тек мол тәжірибе аздық етеді, жаттықтырушы жан-жақты болуы шарт. Әр жаттықтырушы өзінің жаңаға деген құштарлығын тәрбиеленушілерінің бойына дарыта алуы маңызды, өйткені даму тек өзіндік ізденістен бастау алады [7].

Автормен жүргізілген зерттеу мақсаты, спортшы студенттердің эмоционалды интеллектісін психологиялық зерттеу және оның

ерекшеліктері мен деңгейін анықтау. Зерттеуге 20 жаттықтырушы қатысқан, 10 ер және 10 әйел. Гендерлік ерекшеліктерге сай әйел жаттықтырушылардың эмоционалды интеллектісі жоғары болғаны анықталған. Ол әйел адамның жалпы ерекшеліктеріне сай орын алған айырмашылық ретінде танылған. Бұл зерттеуге де сәйкес өзге және өзінің эмоциясын басқару шкаласы бойынша алынған нәтижелер орташа болған. Сондай-ақ жаттықтырушылар эмоционалды интеллектісі жаттығушылармен салыстырғанда жоғары, оны автор тәжірибе арқылы негіздеген. Сондай-ақ, автор эмоционалды креативтілікке басты назар бөлу қажеттілігін көрсеткен, себебі эмоционалды интеллектіні оқу барысындағы қолданылуда креативтілік арқылы арттыру, жоғарылату мүмкіндігінің жоғары екенін атап өткен [8].

Бұл зерттеуде де гендерлік ерекшеліктерге сәйкес айырмашылықтар бар, әйел-жаттықтырушыларда тұлғааралық эмоционалды интеллект жоғары, ал ер жаттықтырушыларда ішкі тұлғалық эмоционалды интеллект көрсеткіші жоғары. Орта эмоционалды интеллект көрсеткішке ие жаттықтырушылар, өз тәрбиеленушілерімен қалыпты жағдайда жеткілікті деңгейде тиімді қарым-қатынас құра алады, ал өзіндік эмоционалды жағдайы қалыптан тыс болған жағдайда, өзгелермен өзара әрекеттестік төмендейді. Осы орайда, орта деңгейлі эмоционалды интеллект бар жаттықтырушыларға өз эмоциясын басқару, жағымсыз эмоция туындау себебін түсіне алу сияқты сапаларын арттыру қажет, ол өз кезегінде сапалы кәсіби іс-әрекетті қамтамасыз етеді [9].

Автор зерттеуінде күрделі эмпирикалық зерттеуінің нәтижелерімен бөліскен, біз зерттеу барысында жасалынған бес қорытындыға тоқталғымыз келеді. Бірінші қорытынды бойынша, сыналушыларға өзі үшін немесе өзге үшін деген таңдау беріп, шешім қабылдау ұсынылған кезде, респонденттердің басым көпшілігі өзі үшін таңдау жасаған; екінші қорытынды бойынша, белгісіздікке толеранттылық таныту, белгісіздікті таңдауға субъективті қатынас, өзге шешім бағдарларын іздестіру ауқымын кеңейтумен түсіндіріледі, дегенмен өз стратегиялық жоспарларына талдау жасауының төмендегені байқалады; үшінші қорытынды бойынша, тұлғааралық эмоционалды интеллектісінің төмендеуі, өз эмоциясын жақсы түсіне алған тұлға үшін, өзі туралы ақпарат жеткілікті болуы себепті өзгеден көмек алу қажеттілігі төмендегенін байқаған; төртінші қорытынды, тұлғаишілік эмо-

ционалды интеллектісінің жоғарылауы, берілген таңдау шешіміне ұзақ уақыт жұмсаумен сипатталады; бесінші қорытынды бойынша, эмоционалды интеллект пен толеранттылық-интолеранттылық арасындағы байланыс болмауы, эмоционалды интеллектінің жеке тұлғалық сапаларға әсерін зерттеу қажеттілігін және толеранттылық-интолеранттылық туралы субъективті ақпараттың көп болуының әсерінен деп тұжырымдалған [10].

Педагог мамандардың оқу-тәрбие үдерісін басқаруда тиімділігін арттыру мен тұлғалық маңызды сапаларды қалыптастыру үшін, танымдық деңгейді арттыру шараларын ұйымдастырумен тікелей байланысты. Танымдық деңгейді көтеру интеллект түрлерін дамыту үдерісімен тікелей байланысты. Нәтижелі жетістіктерге жету үшін, оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастырушы педагог маманның жеке тұлғалық сапаларына назар аудару қажет, аса жоғары шығармашылыққа ие, басқару міндеттемелерін шешуде интуитивті өз мүмкіндіктерін кең пайдалана алуы аса маңызды [11].

И.Н. Андреева эмоционалды интеллектіні өзіндік белсенділік факторы ретінде қарастырады. Үш фактор көрсетілген, бірінші фактор (өзін-өзі белсендіру факторы) – уақытты тиімді пайдалану құзыреттілігі, демеу көрсету, құндылықтар жиынтығы, сезімдер жиынтығы, өзін-өзі қабылдау жиынтығы, тұлғаралық сезімталдылық жиынтығы, креативтілік; екінші фактор (эмоционалды интеллект факторы) – өзге эмоциясын түсіну мен басқару, өз эмоциясын түсіне алу, тұлғааралық эмоционалды интеллект, тұлғаишілік эмоционалды интеллект; үшінші фактор (тұлғаишілік эмоционалды интеллект пен өзін-өзі белсендірудің арасындағы байланыс факторы) – уақытты тиімді пайдалану құзыреттілігі, өзіндік қабылдау, адам тұжырымдамасы жиынтығы, танымдық қажеттіліктер, өз эмоцияларын түсіну, өз эмоцияларын басқару, экспрессияны басқару, тұлғаишілік эмоционалды интеллект [12].

Зерттеуімізде эмоционалды интеллектіні зерттеу үшін Д.В. Люсин тесті қолданылды. Д.В. Люсин өз әдістемесінде эмоционалды интеллектіге анықтама берген, тест 46 сұрақтан тұрады. Эмоционалды интеллект құрамы: тұлғааралық эмоционалды интеллект – өзге адам эмоциясын түсіну және басқару; тұлғаишілік эмоционалды интеллект – өз эмоцияларын түсіну және басқару; өз эмоциясының сыртқы бейнесін бақылай алу мүмкіндігі, өзге және өзінің эмоциясын түсіну мүмкіндігі, өзге және өз

эмоциясын басқару мүмкіндігі. Осы мәліметтер жиынтығының көрінісі жалпы эмоционалды интеллект деңгейін көрсетеді [13].

Зерттеу мақсаты: жаттықтырушылардың эмоционалды интеллект деңгейін анықтау және алынған мәліметтерді саралау.

Зерттеу «Жоғары мектеп педагогикасы» пәні барысында, 1 курс магистранттарының арасында жүргізілді, магистранттар арасында жаттықтырушы болып өз кәсіби қызметін бастап кеткен мамандар саны 9, осы орайда біз бір топтан білім алушылар мен жаттықтырушылар эмоционалды интеллектісіне салыстырмалы талдау жасауға мүмкіндік алдық.

Зерттеу нәтижелерін талдау кезінде, біз жаттықтырушы қызметіндегі магистранттар мен магистранттар арасындағы эмоционалды интеллект арасында айырмашылық бар екенін көрдік. Шартты түрде еңбек жолын бастап кеткен магистранттарды 1 топ, магистранттарды 2 топ деп белгілеп алдық. Бірінші топта тұлғааралық эмоционалды интеллект көрсеткіштері арасында айырмашылықтар бар, өзге эмоциясын басқару көрсеткіші, өзге эмоциясын түсіну көрсеткішінен жоғары. Тұлғаишілік эмоционалды интеллект көрсеткіштері арасында да айырмашылық бар, өз эмоциясын басқару көрсеткіші, өз эмоциясын түсіну көрсеткішінен жоғары.

Теориялық талдау барысында жасалған тұжырымдарға сүйене отырып, біз жоғары деңгейлі эмоционалды интеллектісі бар жаттықтырушылар шығармашылыққа бейін, шешімді тез қабылдай алатын, еңбектену тиімділігін арттыруға мүмкіндігі бар деп айтуға болады. Ол көрсеткіштер сабақ барысындағы тапсырма орындау, тапсыру, тайм-менеджмент талаптарын ұстануынан да сырттай бақылау негізінде көруге болады. Сол сияқты эмоционалды интеллекті жоғары көрсеткіші ұжым, топ арасындағы дұрыс ахуал қалыптастыруға әсері зор, сол сияқты тапсырманы ынтымақтаса орындау, басқарушылық, бастамашылдық сапалар айқын көренеді. Еңбек нәтижесі мен эмоционалды интеллект арасындағы байланысты да бақылау маңызы бар, себебі әр нәтиже орындалған жұмыстың қаншалықты деңгейде тиімді болғанын көрсетеді. Оны өз кезегінде эмоционалды интеллект сипаттамасы деп те

қарауға болады. Эмоционалды интеллект жоғары магистранттардың коммуникациялық негізде туындаған әрбір мәселені шешудегі өнімділігі жоғары міндеттемелерді шешуде ынтымақтастықтары айқын көрінеді. Сондай-ақ, жаттықтырушы кәсібіне аса маңызды өз тәрбиеленушілерінің ішкі ахуалын көре алу, түсіну эмоционалды интеллекті жоғары мамандарда біршама жоғары деңгейде көрініс табуы айқын.

Қорытынды. Эмоционалды интеллект болашақ мамандардың аса маңызы бар құзыреттілігінің бірі болып табылады. Эмоционалды интеллект ғалымдар берген анықтамасына сай, интуиция, эмпатия, шығармашылық, жауапкершілік, креативтілік, бастамашылдық, көшбасшылық сапаларының жоғары болуына әсері зор. Эмоционалды интеллектінің тағы басты ерекшелігі, коммуникациялық дағдылардың дамуына әсері бар, ол өз кезегінде жаттықтырушының кәсіби қызметіне аса маңызы бар дағдылардың бірі деп есептейміз.

Зерттеу барысында келесідей нәтижелерге қол жеткіздік:

Эмоционалды интеллект даму жолына сай, жылдар өте толықтырылып, заман талаптарына сай компоненттер құрамының кеңею барысын көре алдық, оны біз эмоционалды интеллект үлгілерін талдау кезінде айқын байқадық. Зерттеу барысында төрт бағыттағы үлгіге (модель) талдау жасалынды, ол салыстырмалы кесте түрінде берілді.

Эмоционалды интеллект құрамдас бөліктеріне зерттеу мәселесіне сай теориялық талдау жасалынды, бізге аса қызықты болған жауапкершілік, креативтілік, интуиция, коммуникативті дағдыларға салыстырмалы түрде тереңірек талдау жасалынды.

Эмоционалды интеллектіні әдістемелік мүмкіндіктеріне талдау негізінде өзіндік зерттеу жүргізу үшін Д.В. Люсин тесті таңдап алынды, пән аясындағы зерттеуге салыстырмалы талдау жүргізіліп, нәтижелері өзіндік тараптан тұжырым жасауға мүмкіндік берілді. Осы орайда біз жүргізілген зерттеу аясындағы нәтижелерді қорытындылай келе, эмоционалды интеллект жаттықтырушының кәсіби тиімді іс-әрекетінің факторы бола алады деп есептейміз.

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 26 желтоқсандағы № 982 қаулысы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000982>
- 2 Дене шынықтыру және спорт туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 3 шілдедегі № 228 – V ҚРП <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000228>.

- 3 Сулеева К.М., Шкутина К.Л., Данек А. Исследование эмоционального интеллекта спортсменов различной квалификации // Вестник Карагандинского университета. Серия «Педагогика». – 2020. – №2(98). – С. 88-95 DOI 10.31489/2020Ped2/88-95.
- 4 Кельчевская Н.Р., Пелымская И.С., Чешко Е.К. Влияние эмоционального интеллекта работников предприятия на результаты его деятельности М.: Креативная экономика, 2020. – 182 с.
- 5 Малкин В.Р., Рогалева Л.Н., Бредихина Я.А. Изучение влияния спорта на эмоциональный интеллект студентов-спортсменов // Международный студенческий научный вестник. – 2017. – №4. – С. 1195-1197.
- 6 Серякова С.Б., Тарабакина Л.В., Пушкарева Т.В., Звонова Е.В. Эмоциональное лидерство тренера как фактор воспитания // Психология спорта. – 2021. – №12. – С. 28-29.
- 7 Калинина Е.А. Роль профессиональных качеств тренера в становлении личности спортсмена // Теория и практика физической культуры. – 2021. – № 1. – С. 68–70.
- 8 Собиров О.А. Эмоциональный интеллект как составляющая профессиональной компетенции будущих специалистов в сфере спорта // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – Vol.1. – Iss.4. – Pp. 1510-1513.
- 9 Малкин В.Р., Рогалева Л.Н., Бредихина Я.А. Эмоциональный интеллект тренеров и студентов института физической культуры // Международный студенческий научный вестник. – 2018. – №11. – С. 20-22.
- 10 Корнилов Т.В. Толерантность к неопределенности и эмоциональный интеллект при принятии решений в условиях подсказки // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2014. – Т.11. – № 4. – С. 19–36.
- 11 Шалабаева Л.И., Ешенкулова Д.Б., Умирбекова А.Н. Самостоятельная работа как способ самоорганизации учебной деятельности школьников // Вестник КазНПУ имени Абая, серия «Педагогические науки». – 2020. -№ 1(65). – С. 269-274.
- 12 Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект как феномен современной психологии. – Новополюк: ПГУ, 2011. – 388 с.
- 13 Рогалева Л.Н. Психодиагностика в спорте: учебное пособие. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2022. – 84 с. – ISBN 978-5-7996-3437-7.

References

- 1 Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 26 желтоқсандағы № 982 қаулысы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000982>
- 2 Dene shynyktıru zhəne sport turaly Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 3 шілдедегі № 228 – V ҚРЗ <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000228>.
- 3 Suleeva K.M., SHkutina K.L., Danek A. Issledovanie emocional'nogo intellekta sportsmenov razlichnoj kvalifikacii // Vestnik Karagandiskogo universiteta. Seriya «Pedagogika». – 2020. – №2(98). – S. 88-95 DOI 10.31489/2020Ped2/88-95.
- 4 Kel'chevskaya N.R., Pelymskaya I.S., CHeshko E.K. Vliyanie emocional'nogo intellekta rabotnikov predpriyatiya na rezul'taty ego deyatel'nosti M.: Kreativnaya ekonomika, 2020. – 182 s.
- 5 Malkin V.R., Rogaleva L.N., Bredihina YA.A. Izuchenie vliyaniya sporta na emocional'nyj intellekt studentov-sportsmenov // Mezhdunarodnyj studencheskij nauchnyj vestnik. – 2017. – №4. – S. 1195-1197.
- 6 Seryakova S.B., Tarabakina L.V., Pushkareva T.V., Zvonova E.V. Emocional'noe liderstvo trenera kak faktor vospitanie // Psihologiya sporta. – 2021. – №12. – S. 28-29.
- 7 Kalinina E.A. Rol' professional'nyh kachestv trenera v stanovlenii lichnosti sportsmena // Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury. – 2021. – № 1. – S. 68–70.
- 8 Sobirov O.A. Emocional'nyj intellekt kak sostavlyayushchaya professional'noj kompetencii budushchih specialistov v sfere sporta // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – Vol.1. – Iss.4. – Pp. 1510-1513.
- 9 Malkin V.R., Rogaleva L.N., Bredihina YA.A. Emocional'nyj intellekt trenerov i studentov instituta fizicheskoy kul'tury // Mezhdunarodnyj studencheskij nauchnyj vestnik. – 2018. – №11. – S. 20-22.
- 10 Kornilov T.V. Tolerantnost' k neopredelennosti i emocional'noj intellekt pri prinyatii reshenij v usloviyah podskazki // Psihologiya. ZHurnal Vysshej shkoly ekonomiki. – 2014. – T.11. – № 4. – S. 19–36.
- 11 SHalabaeva L.I., Eshenkulova D.B., Umirbekova A.N. Samostoyatel'naya rabota kak sposob samoorganizacii uchebnoj deyatel'nosti shkol'nikov // Vestnik KazNPU imeni Abaya, seriya «Pedagogicheskie nauki». – 2020. -№ 1(65). – S. 269-274.
- 12 Andreeva I.N. Emocional'nyj intellekt kak fenomen sovremennyy psihologii. – Novopolock: PGU, 2011. – 388 s.
- 13 Rogaleva L.N. Psihodiagnostika v sporte: uchebnoe posobie. – Ekaterinburg: Izd-vo Ural. un-ta, 2022. – 84 s. – ISBN 978-5-7996-3437-7.

Хат-хабарға арналған автор (бірінші автор) Умирбекова Акерке Нурланбековна – PhD, қауымдастырылған профессор м.а., Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: akerkesha_85@mail.ru	Автор для корреспонденции (первый автор) Умирбекова Акерке Нурланбековна – PhD, и.о. ассоциированного профессора, Казахский Национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: akerkesha_85@mail.ru	The Author for Correspondence (The First Author) Umirbekova Akerke Nurlanbekovna – PhD, associate professor Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan, e-mail: akerkesha_85@mail.ru
---	---	--

ХАЛЫҚТЫҢ
ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ

ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ
НАСЕЛЕНИЯ

PHYSICAL EDUCATION
OF THE POPULATION

¹Бобырева М.М.^а, ¹Колдасбаева Б.Д., ¹Дема Е.В., ²Хакимова З.А.,
¹Дуанбеков А.А.

¹НАО «Западно-Казахстанский медицинский университет имени Марата Оспанова»,
г. Актобе, Казахстан

²Актюбинский региональный университет имени Кудайбергенов Жубанова, г. Актобе, Казахстан

ФИЗИЧЕСКАЯ АКТИВНОСТЬ ПРОФЕССОРСКО-ПРЕПОДАВАТЕЛЬСКОГО СОСТАВА ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОГО МЕДИЦИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ МАРАТА ОСПАНОВА

Бобырева Марина Михайловна, Колдасбаева Багила Джумабаевна, Дёма Елена Владимировна, Хакимова Зура Адлановна, Дуанбеков Асылхан Амирханович

Физическая активность профессорско-преподавательского состава Западно-Казахстанского медицинского университета имени Марата Оспанова

Аннотация. Авторы статьи исследовали желание и готовность профессорско-преподавательского состава медицинского университета заниматься спортом и физической культурой на базе вуза, а также провели опрос по короткому международному опроснику для определения физической активности IPAQ в начале и конце 2022-2023 учебного года. Результаты были переведены в баллы и доведены до сведения преподавателей, участвующих в анкетировании. Многих эти баллы заставили задуматься о своем образе жизни и включить в него регулярные занятия спортом для повышения уровня своей физической активности. Второй этап опроса показал положительные результаты. У большинства участников исследования критерии, соответствующие наличию гиподинамии, приняли нормальные табличные значения. Несколько человек с выявленной гиподинамией на начало учебного года все же ничего не предприняли, несмотря на планы заняться физической активностью, и остались на прежнем уровне.

Ключевые слова: преподаватели, медицинский университет, физическая активность, гиподинамия, спорт.

Bobyreva Marina Mihajlovna, Koldasbaeva Bagila Dzhumabaevna, Djoma Elena Vladimirovna, Khakimova Zura Adlanovna, Duanbekov Asylkhan Amirkhanovich

Physical activity of the teaching staff of the West Kazakhstan Medical University named after Marat Ospanov

Abstract. The authors of the article investigated the desire and willingness of the teaching staff of the medical University to engage in sports and physical culture at the university, and also conducted a survey on a short international questionnaire to determine physical activity IPAQ at the beginning and end of the 2022-2023 academic year. The results were converted into points and brought to the attention of the teachers participating in the survey. Many of these points made them think about their lifestyle and include regular sports in it to increase their level of physical activity. The second stage of the survey showed positive results. In most of the study participants, the criteria corresponding to the presence of inactivity assumed normal tabular values. Several people with identified physical inactivity at the beginning of the school year still did nothing, despite plans to engage in physical activity, remained at the same level.

Key words: teachers, medical university, physical activity, physical inactivity, sports.

Бобырева Марина Михайловна, Колдасбаева Багила Джумабаевна, Дёма Елена Владимировна, Хакимова Зура Адлановна, Дуанбеков Асылхан Амирханович

Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медицина университетінің оқытушы-профессор құрамының дене белсенділігі

Аңдатпа. 2022-2023 оқу жылының басында және соңында мақала авторлары медицина университетінің профессорлық-оқытушылар құрамының университет базасында спортпен және дене шынықтырумен айналысуға деген ынтасы мен дайындығын зерттеді, сонымен қатар бастапқыда IPAQ дене белсенділігін анықтау үшін қысқаша халықаралық сауалнама жүргізді. Нәтижелер ұпайға айналдырылып, сауалнамаға қатысқан оқытушылар назарына ұсынылды. Көптеген қатысушылар үшін бұл ұпайлар олардың өмір салты туралы ойлануға мәжбүр етті және физикалық белсенділік деңгейін арттыру үшін тұрақты жатығуларды енгізу керектігін түсінді. Сауалнаманың екінші кезеңі оң нәтиже көрсетті. Зерттеуге қатысушылардың көпшілігінде гиподинамияның болуына сәйкес келетін критерийлер қалыпты кестелік мәнде болды. Оқу жылының басында дене белсенділігінің төмендігі анықталған бірнеше қатысушы дене шынықтырумен айналысуды жоспарлағанымен, ешнәрсе істемеді, сол деңгейде қалды.

Түйін сөздер: оқытушылар, медициналық университет, дене белсенділігі, гиподинамия, спорт.

Введение. Проблема ведения здорового активного образа жизни всегда остро стояла для преподавателей и учителей. Педагогическая деятельность, если только она не связана со спортом, предполагает долгосрочное в течение рабочего времени удержание одного и того же положения, сидя или стоя за кафедрой, во время чтения лекций или проведения занятий другого рода (семинары, коллоквиумы и т.д.). Деятельность педагогов не сосредоточена лишь на ведении учебного процесса, она также предполагает занятия научной и методической работой, что очень часто переносится домой [1]. Женщинам в этом случае тяжелее, так как у них есть домашние обязанности, связанные с ведением домашнего хозяйства, воспитанием детей и т.п., плюс накладываются возрастные изменения в гормональном фоне [2]. У мужчин-преподавателей времени ненамного больше, потому что они берут дополнительную нагрузку на работе, чтобы повысить свои доходы.

Начиная с 30 лет у представителей обоих полов начинают проявляться различные недуги, которые поначалу никто с гиподинамией не связывает и из-за которых даже не обращаются за врачебной помощью [3]. По достижению 50 лет преподаватель уже имеет не только заслуги и достижения, но и зачастую серьезные проблемы со здоровьем, которые прямо пропорциональны научно-педагогическому стажу [4]. О.В. Швериной выявлено, что молодые преподаватели 20-37 лет и преподаватели более старшего возраста 55-70 лет ответственнее относятся к поддержанию своей физической формы: у одних – естественная потребность, у других – вынужденная осознанная необходимость [5].

Многочисленные исследования указывают на прямую зависимость возникновения сердечно-сосудистых заболеваний от низкой физической активности [6]. Развитие психосоматических расстройств на фоне повышенного стресса в педагогической среде также нередки [7].

В настоящее время практически у каждого человека, имеющего доходы даже ниже среднего, есть возможность заниматься любимым видом физической активности в многочисленных фитнес-студиях, центрах и клубах, где установлена гибкая ценовая политика. В вузах есть возможность бесплатно заниматься на спортивных площадках и тренажерных залах. В конце концов никто не запрещает ездить на велосипеде и совершать пробежки в парках и на стадионах города. Кафедра физического воспитания нашего университета несколько

раз в год организует соревнования среди преподавателей по мини-футболу, волейболу, лыжному спорту, шахматам. ППС участвует с удовольствием, но заниматься на постоянной основе большинство из них все же не желает. Такая же картина прослеживается и в других вузах [8, 9]. Взрослые образованные люди часто показывают заинтересованность в ведении здорового образа жизни, но не следуют его элементарным принципам [10]. Среди причин неследования принципам ЗОЖ называют чаще всего отсутствие времени, недостаточную физическую подготовку («не было, так и начинать не надо») и обычную лень [11].

Актуальность. Большинство научно-исследовательских работ, изучающих физическую активность и ее влияние, направлены на молодое поколение: школьников и студентов. Здоровьем взрослых людей с высшим образованием и занимающихся педагогической деятельностью в медицинских вузах мало кого интересуется. Нами обнаружено всего несколько работ [12-14]. Таким образом, проблема недостатка физической активности у педагогов высшей медицинской школы является актуальной и требует пристального внимания.

Цель исследования: выявление признаков гиподинамии и изучение потребности в занятиях физической активностью у преподавателей медицинского университета им. Марата Оспанова.

Задачи:

- проанализировать доступные литературные источники о заинтересованности и мотивации профессорско-преподавательского состава университетов к занятиям физической культурой и спортом как на базе вуза, так и в сторонних организациях, предоставляющих соответствующие услуги;
- разработать анкету для изучения интересов и мотивации ППС к занятиям спортом на базе ЗКМУ имени Марата Оспанова;
- провести анкетирование в начале учебного года, опрос по короткому международному опроснику для определения физической активности IPAQ в начале и конце 2022-2023 учебного года;
- обработать и проанализировать полученные данные.

Методы и организация исследования. Для выявления интересов и мотивации ППС к занятиям спортом на базе университета нами было проведено анкетирование, состоящее из двух этапов. Первый этап в начале октября 2022 года – с помощью интернет-ресурса «Google Forms»

преподаватели и сотрудники университета были опрошены на предмет желания заниматься спортом на базе университета (анкета содержала 8 вопросов), также дополнительно проведен опрос по короткому международному опроснику для определения физической активности – IPAQ (International questionnaire on physical activity), состоящему из 7 вопросов.

Второй этап проведен в начале мая 2023 года – тот же контингент был повторно проанкетирован с помощью опросника IPAQ. За время 2022-2023 учебного года между двумя этапами исследования у преподавателей была возможность заниматься в удобное время в спортивных залах университета аэробикой, спортивными играми,

беговыми лыжами, настольными играми и в тренажерном зале.

Результаты по анкете, состоящей из 8 вопросов, касающихся выявления интересов и мотивации ППС к занятиям спортом на базе университета, были обработаны с помощью вычисления процентных соотношений между ответами по каждому вопросу.

Баллы для определения уровня двигательной активности подсчитывались по каждому ответу, затем они суммировались и по специальной таблице «Критерии гиподинамии по опроснику IPAQ» определялось количество баллов каждого респондента в соответствии с возрастом (таблица 1).

Таблица 1 – Критерии гиподинамии по опроснику IPAQ

Возраст, лет	Сумма баллов
18–39	< 21
40–65	< 14
>65	< 7

В исследовании приняли участие 101 сотрудник университета, в основном преподавательский состав и несколько работников администрации. 76 женщин и 25 мужчин в возрастных диапазонах: 25-35 лет, 36-40 лет, 41-50 лет, 51-60 лет, 61+.

Статистическая обработка полученных результатов выполнена в Microsoft Excel.

Результаты исследования и их обсуждение. Рассмотрим результаты анкетирования сотрудников женского пола. Количество опрошенных в возрастных диапазонах составило: 25-35 – 21,1%, 36-40 – 17,1%, 41-50 – 19,7%, 51-60 – 31,6%, 61+ – 10,5%.

К занятиям физической культурой и спортом относятся положительно 92,2%. 7,8% ответили нейтрально, причем двое из них не хотят ничем заниматься вообще, даже если будет возможность и условия: одна – в возрастной группе 41-50, вторая – в группе 51-60. В других высших учебных заведениях показатель положительного отношения к занятиям спортом примерно одинаковый и составляет от 80% до 96% [15].

На вопрос «Занимаетесь ли вы спортом?» были получены следующие ответы: спортом не занимаются и не занимались никогда 36,8% человек; планируют заняться, если будут условия и время, – 36,8%; 26,4% человек занимались или занимаются спортом.

Как продолжение вопроса «Если да, то как занимаетесь?». Без определенного графика и системы, в свободное время занимаются 59,2% человек. 23,6% человек занимались или занимаются на любительском уровне. 17,2% человек не занимаются вообще. Тут мы видим, что более половины опрошенных все же думают о своем физическом состоянии и время от времени занимаются в платных фитнес-студиях, где возможны разовые посещения.

В ответах на вопрос «Почему не занимаетесь спортом?»: 5,2% ссылаются на состояние здоровья – это женщины старшего возраста 50-61+; 36,8% признались, что ленятся; 15,7% неудобно чувствуют себя в групповых занятиях, боятся выглядеть хуже всех; 42,1% женщин утверждают, что нет свободного времени – это в основном возрастная группа 25-40, что вполне понятно, т.к., кроме работы, есть семья, дети и их потребности (ко всему этому именно в этом возрасте женщины надеются на карьерный рост и зачастую берут дополнительную нагрузку).

На основной вопрос «Хотите ли заниматься спортом на базе нашего Университета?» 9,2% человек отвечают «хотелось бы, но не могу себя заставить», 6,5% не хотят, 80,2% хотели бы, если позволит рабочий график, у 3,9% нет необходи-

мости, т.к. они уже занимаются в сторонних учреждениях физкультуры и спорта.

Мы поинтересовались, сколько раз в неделю взрослые занятые люди хотели бы заниматься спортом? 11,8% человек считают, что 1 раза в неделю хватило бы – это люди в возрасте от 45 до 60 и старше, 43,4% голосуют за двухразовые занятия, 44,7% женщин выбирают трехразовые занятия в неделю.

О виде деятельности, которым хотели бы заниматься, респонденты-женщины думают так: 63,1% – ритмической гимнастикой, аэробикой, фитнесом (тем, что под музыку). 18,4% выбрали кроссфит, атлетическую гимнастику и общую физическую подготовку. По нашему мнению, эти люди не совсем представляют, что такое кроссфит, атлетическая гимнастика или настоящая ОФП. 7,8% привлекают спортивные игры (волейбол, футбол, баскетбол, настольный теннис), 3% – за единоборства, 2,6% (те респонденты, которые отрицательно высказывались о необходимости занятий физической активностью) заинтересовались настольными играми (шахматы, тогыз кумалак).

По мнению опрошенных, на одно занятие 60,5% хватило бы 1 часа, 3,9% настаивают на двухчасовых тренировках и 35,5% выбрали 40-50 минут для тренировочного занятия. Последнее, вероятно, посещали занятия в фитнес-клубах, где это считается нормой.

В исследовании участвовали мужчины в возрастном диапазоне 61+ – 16%, 51-60 – 20%, 41-50 – 24%, 36-40 – 24%, 25-35 – 16%.

Все без исключения мужчины относятся к занятиям спортом и физической культурой положительно, но не каждый из них занимается совершенствованием своего физического состояния. Это выяснилось по результатам ответов на вопрос «Занимаетесь ли вы спортом?». Так, 26,4% ответили – нет, 46,8% – да, и 26,8 – планируют заняться, но это весьма условно.

Из тех, кто утвердительно ответил на предыдущий вопрос, уточняют, как они занимаются: 70% – без определенного графика и системы, в свободное время, т.е. нерегулярно и несерьезно; и только 30% занимаются постоянно на любительском уровне.

Из тех, кто только планирует заняться спортом, и тех, кто не занимается, на вопрос о при-

чинах, препятствующих занятиям, отвечают: 36,6% – не занимаются по состоянию здоровья; 23,4% – лениятся; у 30% – нет времени; у 10% иррациональных – страх выглядеть хуже всех в группе (эта причина еще более или менее понятна у женщин). О причинах, отрицательно влияющих на желание вести активный образ жизни в плане занятий спортом, говорят и другие исследователи [16].

На вопрос «Хотите ли заниматься спортом на базе нашего Университета?» 6,6% выбрали ответ «хотелось бы, но не могу себя заставить»; 80% – «да, если мой рабочий график будет позволять»; 13,4% уже занимаются в сторонних учреждениях [15, с. 171].

Что касается количества занятий в неделю, респонденты-мужчины ответили: 20% за 1 раз в неделю, 30% – за два раза, 30% – за трехразовые занятия в неделю. На вопрос о продолжительности тренировочных занятий получены следующие ответы: 53,1% – за одночасовые занятия, 13,3% – за двухчасовые занятия и 33,6% – за короткие 40-50-минутные занятия.

Вопрос о предпочтительном виде занятий спортом «Чем бы вы хотели заниматься?» 40% ожидаемо выбрали ответ «кроссфитом, атлетической гимнастикой и общей физической подготовкой»; 46,6% – «спортивными играми (волейбол, футбол, баскетбол, настольный теннис)»; 13,4% – настольными играми (шахматы, тогыз кумалак). Настольные игры в основном выбрали мужчины 61+. Если обратиться к исследованиям в других вузах, то можно проследить похожие данные, например, в Амурском государственном университете мужчины также предпочитают ОФП, атлетическую гимнастику (48%), спортивные игры (40%) [17].

Обратимся к исследованию наличия признаков гиподинамии у ППС университета. Как видно из самооценки респондентов-женщин по короткому международному опроснику для определения физической активности IPAQ, женщины в большинстве не имеют признаков гиподинамии, все же на начало учебного года у 21 женщины были обнаружены критерии, соответствующие наличию гиподинамии. Результаты в баллах были донесены до сведения опрашиваемых. На конец года таких осталось всего 4.

Таблица 2 – Баллы, набранные женщинами из ППС по короткому международному опроснику для определения физической активности IPAQ за 2022-2023 учебный год

Возрастной диапазон	Октябрь 2022 г., балл $\bar{X} \pm \sigma$	Май 2023 г., балл $\bar{X} \pm \sigma$	P
25-35 лет (n=16)	20,56±0,75	25,56±1,17	0,001
36-40 лет (n=13)	18,92±1,36	23,38±1,04	0,05
41-50 лет (n=15)	16,73±1,07	19,26±1,39	-
51-60 лет (n=24)	15,79±0,75	19,7±0,89	0,001
61+ лет (n=8)	14,25±1,81	17,25±1,03	-

Из таблицы 2 видно, что женщины в возрастном диапазоне 25-35 лет и 51-60 лет на конец учебного года показали лучшие результаты, имеющие достоверные отличия ($P < 0,001$) от их же показателей на начало исследования.

В группе 25-35 лет на начало исследования было 10 человек с баллами, соответствующими наличию признаков гиподинамии < 21 . Весной, после повторного опроса их количество уменьшилось до одной. Причем именно у нее изначально был самый низкий балл – 7 и на конец учебного года он составил 15, что также ниже допустимого уровня. По словам сотрудницы, у нее категорически не было времени на занятия физической активностью ни в рабочие дни, ни в выходные, но, по ее словам, она стала проходить пешком большие расстояния, чем обычно. Как видим, этого все равно недостаточно.

В группе 36-40 лет выявлено 6 человек с гиподинамией < 21 . В этой группе так же, как и в предыдущей, у одной женщины после первого опроса осенью было всего 7 баллов. В отличие от женщины с похожей проблемой, но более молодой, данная сотрудница университета приняла решение заниматься на базе университета и дважды в неделю посещала тренажерный зал, а также отказалась от передвижения на транспорте в хорошую погоду, в результате чего ее показа-

тель стал намного лучше – 21 балл. Что касается еще пятерых, то здесь также наблюдается выход из опасной зоны. На конец учебного года в этой возрастной группе не осталось ни одной женщины с низкими баллами ($P < 0,05$).

В группе 41-50 лет всего 4 человека имели баллы ниже табличного значения < 14 . Примечательно, что нашлась одна женщина отрицательно отнесшаяся к данному исследованию, потому что у нее после двух опросов сохранился очень низкий показатель – 7 баллов. Выяснилось, что она ничего не меняла в своей жизни и не собирается. Среди предполагаемых возможных причин такого отношения – психологическое выгорание на работе и затянувшийся стресс [18]. Достоверных отличий между двумя результатами в группе не обнаружено.

В группе 51-60 выявлено 7 человек с баллами ниже допустимого табличного < 14 . На конец учебного года таких осталось двое. Наше внимание привлекла одна женщина, у которой балл понизился с 18 до 11. Мы поинтересовались причинами, которые могли вызвать такой результат. Преподаватель заболела и подверглась хирургическому вмешательству по поводу закупорки желчевыводящих протоков, вследствие чего была вполне оправданно лишена возможности двигаться так же активно, как раньше.

Таблица 3 – Баллы, набранные мужчинами из ППС по короткому международному опроснику для определения физической активности IPAQ за 2022-2023 учебный год

Возрастной диапазон	Октябрь 2022 г., балл $\bar{X} \pm \sigma$	Май 2023 г., балл $\bar{X} \pm \sigma$	P
25-35 лет (n=4)	20,25±0,85	27±1,47	0,001
36-40 лет (n=6)	18,66±1,52	22,66±2,09	0,1
41-50 лет (n=6)	16,16±2,18	21,66±1,11	0,05
51-60 лет (n=5)	17,4±2,78	25,4±2,94	0,1
61+ лет (n=4)	13,5±2,5	18,25±2,25	-

В группе 61+ у троих был балл ниже табличного < 7 . У всех есть положительный сдвиг на конец исследования, но более тщательный анализ не показал достоверных отличий.

Таким образом, женщины-преподаватели в возрастных диапазонах 25-35 лет и 51-60 лет оказались самыми дисциплинированными и смогли найти возможности для занятий спортом и физической культурой, а также изменили свои привычки.

Что касается мужчин (таблица 3), то у них на начало исследования выявлено шесть преподавателей с гиподинамией, согласно таблице IPAQ. На втором этапе исследования остались всего двое в возрасте 36 и 38 лет. Как выяснилось, преподаватели активно занимаются научным руководством и проводят очень много времени сидя, к тому же пренебрегают пешими прогулками, пользуясь личным транспортом. Но, ко всему этому, они оба не считают, что им необходимо корректировать свой режим и заниматься спортом в свободное время и на выходных. По нашему мнению, это типичная ошибка молодых людей.

В возрасте 61+ ни на начало, ни на конец исследования преподавателей с гиподинамией выявлено не было. Это поколение воспитано на советских установках ведения физической активности и практически все мужчины в течение своей преподавательской карьеры занимались спортом на любительском уровне. Все значения находились в допустимых пределах, хоть и достоверных отличий с показанными баллами в начале года не имели.

В возрасте 51-60 лет был один мужчина с гиподинамией (12 баллов), но после сообщения ему результата практически весь год он участвовал в марафоне по прохождению определенного количества шагов в день с повышением этого количества каждую неделю. В результате его баллы по таблице IPAQ повысились до 18. Общий результат в этой возрастной группе стал достоверно выше ($P < 0,1$).

В возрастной группе 41-50 лет все участники не имели низких баллов и к весне их только повысили ($P < 0,05$).

Возрастная группа 36-40 лет, как мы уже упоминали выше, оказалась самой проблемной в плане сознательного отношения к своему физическому состоянию. Двое участников исследования в этом возрасте остались глухи к рекомендациям ВОЗ о необходимости включения 150-300 минут физической активности средней интенсивности в неделю. Тем не менее, за счет других мужчин этой возрастной группы общий результат достоверно выше начального ($P < 0,1$).

Самые молодые преподаватели также отметились двумя отрицательными результатами на начало учебного года, но уже в мае 2023 года их показатели взлетели вверх ($P < 0,001$). Несомненно, молодой возраст гораздо более гибок к смене режимов физической активности и особых трудностей не представляет из-за отсутствия серьезных заболеваний и способности сопротивляться психологическому выгоранию.

Таким образом, за время учебного года многие поменяли свое отношение к занятиям физической активностью и стали посещать зал аэробики, тренажерный зал, игровой зал на базе университета, фитнес-залы города, на что указывает достоверная положительная динамика.

Выводы. В целом отношение ППС к спорту и физической культуре положительное, многие высказали желание заниматься, хотя это, конечно, не означает, что все они будут стопроцентно посещать занятия. Практика прошлых лет показывает большой наплыв занимающихся в начале и постепенный отток к концу учебного года, несмотря на наличие свободного времени и удобный график занятий. Желющие зачастую неправильно оценивают собственные физические возможности, некоторые неспособны проявлять терпение и сдаются после третьего занятия, ищут причины, чтобы оправдать свою лень.

Проанализировав результаты исследования, можно сделать вывод о необходимости вовлечения профессорско-преподавательского состава в занятия физической активностью на постоянной основе не только в основное рабочее время, но и в отпускной период. Всего шесть месяцев даже нерегулярных посещений спортивного зала дали положительные сдвиги, которые повлияли на увеличение физической активности ППС и привели к уменьшению процента преподавателей, страдающих гиподинамией.

Мы уверены в том, что преподаватель медицинского вуза в любом возрасте обязан заботиться о своем здоровье, сохранять и укреплять его с помощью индивидуально-дозированной физической активности, и подавать пример молодому поколению будущих специалистов медицинского профиля.

На базе университета необходимо увеличить количество доступных площадок для занятий спортом сотрудников вуза, либо подумать о заключении договоров со сторонними организациями, предоставляющими квалифицированные услуги спортивной и оздоровительной направленности, например, плавательный бассейн.

Литература

- 1 Третьяков А.А., Кулиничев А.Н., Колесникова О.А., Колесников А.Г. Динамика двигательной активности и уровень физической подготовленности преподавателей высшей школы // Известия ТулГУ. Физическая культура. Спорт – 2022. – Вып. 6. – С. 55-61.
- 2 Федорова О.Н. Обоснование физической тренировки оздоровительной направленности для женщин-преподавателей вузов // Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина – 2016. – № 4-2. – С. 102-111.
- 3 Лисняк М.А., Горбач Н.А., Волжанина Т.Ю. Заболеваемость профессорско-преподавательского состава вузов МВД (на примере Сибирского юридического института МВД России) // «Медицинский вестник МВД». – 2011. – № 5(54). – С. 19-22.
- 4 Корчевский А. М. Особенности профессиональной деятельности и состояние здоровья преподавателей вузов // Вестник Амурского государственного университета. Серия: гуманитарные науки. – 2014. – №66. – С. 53-55.
- 5 Шверина О.В., Шверина Т.А., Косарева Н.П. К вопросу о субъективной оценке функционального состояния преподавателей вуза // Вестник ТвГУ. Серия «Биология и экология». – 2006. – Вып. 2. – С. 46-49.
- 6 Кривошапова К.Е., Цыганкова Д.П., Барбараш О.Л. Низкая физическая активность как фактор риска сердечно-сосудистой заболеваемости и смертности // Системные гипертензии. – 2018. – №15(3). – С. 14–20. DOI: 10.26442/2075-082X_2018.3.14-20.
- 7 Никифоров Г.С., Водопьянова Н.Е., Березовская Р.А., Старченкова Е.С. Психологические факторы профессионального здоровья преподавателей высшей школы // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2015. – Сер. 12. – Вып. 4. – С. 42-54.
- 8 Купцова В.Г., Боброва Г.В., Павлов С.П. Влияние спортивно-массовых мероприятий на отношение к физической активности педагогов вуза // Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта. – 2022. – №8 (210). – С. 175-177.
- 9 Артюхов И.П., Горбач Н.А., Лисняк М.А., Жарова А.В. Организация процесса формирования мотивации на ведение здорового образа жизни у преподавателей вуза // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 6. – С. 15.
- 10 Решетников А.В. Восприятие системы ГТО профессорско-преподавательским составом медицинских вузов России // Теория и практика физической культуры. – 2020. – №12. – С. 61.
- 11 Горелов А.А., Румба О.Г., Байтлесова Н.К. Двигательная активность как фактор повышения работоспособности женщин второго периода зрелого возраста, работающих преподавателями вузов // Научно-теоретический журнал «Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта». – 2012. – №9 (91). – С. 50-57.
- 12 Артюхов И.П., Горбач Н.А., Лисняк М.А. Сохранение здоровья профессорско-преподавательского состава вузов // Социология медицины – 2017. – №16 (1). – С. 28-31. DOI <http://dx.doi.org/10.18821/1728-2810-2017-16-1-28-31>
- 13 Рыстигулова Ж.Б., Жунис Г.К., Тулекеева А.О., Кубеева З.Е. Состояние здоровья и здорового образа жизни преподавателей медицинских вузов // Результаты современных научных исследований и разработок: сб. статей VI междунар. науч.-практич. конф. – Пенза: «Наука и Просвещение», 2019. – С. 222-224.
- 14 Смагулов Н.К., Евневич А.М., Адилбекова А.А., Гитенис Н.В. Образовательный процесс и здоровье преподавателей медицинского университета // Гигиена и санитария. – 2022. – Том 99. – № 2. – С. 163-168.
- 15 Сухостав О.А., Смирнова Е.И. Двигательная активность преподавателей вуза // Перспективы науки. – 2019. – №8 (119). – С. 169-171.
- 16 Дрогомерецкий В.В. Отрицательные мотивы как сдерживающий компонент двигательной активности мужчин-преподавателей вуза / В.В. Дрогомерецкий, А.А. Третьяков, А.В. Мухин // Культура физическая и здоровье. – 2013. – № 4(46). – С. 32-34.
- 17 Токарь Е. В. Анализ мотивации мужчин-преподавателей вузов Амурской области к физкультурно-оздоровительной деятельности / Е. В. Токарь, А. М. Корчевский // Теоретические и практические проблемы физической культуры и спорта: матер. всероссийской науч.-практич. конф. с междунар. уч. – Благовещенск: Благовещенский государственный педагогический университет, 2017. – С. 23-29.
- 18 Курицына Т.Н. Профилактика профессиональной деформации у преподавателей вуза // Научное наследие Ф.А. Щербины: казачество и история Кавказа: сб. матер. XVII междунар. науч.-практич. конф. – Краснодар: Академия маркетинга и социально-информационных технологий. – ИМСИТ, 2017. – С. 103-108.

References

- 1 Tret'yakov A.A., Kulnichev A.N., Kolesnikova O.A., Kolesnikov A.G. Dinamika dvigatel'noj aktivnosti i uroven' fizicheskoy podgotovlennosti prepodavatelej vysshej shkoly // Izvestiya TulGU. Fizicheskaya kul'tura. Sport – 2022. – Vyp. 6. – S. 55-61.
- 2 Fedorova O.N. Obosnovanie fizicheskoy trenirovki ozdorovitel'noj napravlenosti dlya zhenshchin-prepodavatelej vuzov // Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta im. A.S. Pushkina – 2016. – № 4-2. – S. 102-111.
- 3 Lisnyak M.A., Gorbach N.A., Volzhanina T.YU. Zaboлеваemost' professorsko-prepodavatel'skogo sostava vuzov MVD (na primere Sibirskogo yuridicheskogo instituta MVD Rossii) // «Medicinskij vestnik MVD» – 2011. – № 5(54). – S. 19-22.
- 4 Korchevskij A. M. Osobennosti professional'noj deyatel'nosti i sostoyanie zdorov'ya prepodavatelej vuzov // Vestnik Amurskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: gumanitarnye nauki – 2014. – №66. – S. 53-55.
- 5 SHverina O.V., SHverina T.A., Kosareva N.P. K voprosu o sub'ektivnoj oцenke funkcional'nogo sostoyaniya prepodavatelej vuzov // Vestnik TvGU. Seriya «Biologiya i ekologiya» – 2006. – Vyp. 2. – S. 46-49.
- 6 Krivoshepova K.E., Cygankova D.P., Barbarash O.L. Nizkaya fizicheskaya aktivnost' kak faktor riska serdechno-sosudistoj zaboлеваemosti i smertnosti // Sistemnye gipertenzii – 2018. – №15(3). – S.14–20. DOI: 10.26442/2075-082X_2018.3.14-20.
- 7 Nikiforov G.S., Vodop'yanova N.E., Berezovskaya R.A., Starchenkova E.S. Psihologicheskie faktory professional'nogo zdorov'ya prepodavatelej vysshej shkoly // Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta – 2015. – Ser. 12. – Vyp. 4, – S. 42-54.

- 8 Kupcova V.G., Bobrova G.V., Pavlov S.P. Vliyanie sportivno-massovykh meropriyatij na otnoshenie k fizicheskoj aktivnosti pedagogov vuza // Uchenye zapiski universiteta im. P.F. Lesgafta. – 2022. – №8 (210). – S. 175-177.
- 9 Artyuhov I.P., Gorbach N.A., Lisnyak M.A., Zharova A.V. Organizaciya processa formirovaniya motivacii na vedenie zdorovogo obraza zhizni u prepodavatelej vuza // Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya – 2015. – № 6. – S. 15.
- 10 Reshetnikov A.V. Vospriyatie sistemy GTO professorsko-prepodavatel'skim sostavom medicinskih vuzov Rossii // Teoriya i praktika fizicheskoj kul'tury – 2020. – №12. – S. 61.
- 11 Gorelov A.A., Rumba O.G., Bajtlesova N.K. Dvigatel'naya aktivnost' kak faktor povysheniya rabotosposobnosti zhenshchin vtorogo perioda zrelogo vozrasta, rabotayushchih prepodavatelyami vuzov // Nauchno-teoreticheskij zhurnal «Uchenye zapiski universiteta imeni P.F. Lesgafta» – 2012. – №9 (91). – S. 50-57.
- 12 Artyuhov I.P., Gorbach N.A., Lisnyak M.A. Sohranenie zdorov'ya professorsko-prepodavatel'skogo sostava vuzov // Sociologiya mediciny – 2017. – №16 (1). – S. 28-31. DOI <http://dx.doi.org/10.18821/1728-2810-2017-16-1-28-31>
- 13 Rystigulova ZH.B., ZHunis G.K., Tulekeeva A.O., Kubeeva Z.E. Sostoyanie zdorov'ya i zdorovogo obraza zhizni prepodavatelej medicinskih vuzov // Rezul'taty sovremennykh nauchnykh issledovanij i razrabotok: sb. statej VI mezhdunar. nauch.- praktich. konf. – Penza: «Nauka i Prosveshchenie», 2019. – S. 222-224.
- 14 Smagulov N.K., Evnevich A.M., Adilbekova A.A., Gitenis N.V. Obrazovatel'nyj process i zdorov'e prepodavatelej medicinskogo universiteta // Gigiena i sanitariya – 2022. – Tom 99. – № 2. – S. 163-168.
- 15 Suhostav O.A., Smirnova E.I. Dvigatel'naya aktivnost' prepodavatelej vuza // Perspektivy nauki – 2019. – №8 (119). – S. 169-171.
- 16 Drogomereckij V.V. Otricateľnye motivy kak sderzhivayushchij komponent dvigatel'noj aktivnosti muzhchin-prepodavatelej vuza / V.V. Drogomereckij, A.A. Tret'yakov, A.V. Muhin // Kul'tura fizicheskaya i zdorov'e – 2013. – № 4(46). – S. 32-34.
- 17 Tokar' E. V. Analiz motivacii muzhchin-prepodavatelej vuzov Amurskoj oblasti k fizkul'turno-ozdorovitel'noj deyatel'nosti / E. V. Tokar', A. M. Korchevskij // Teoreticheskie i prakticheskie problemy fizicheskoj kul'tury i sporta: mater. vsrossijskoj nauch. praktich. konf. s mezhdunar. uch. – Blagoveshchensk: Blagoveshchenskij gosudarstvennyj pedagogicheskij universitet, 2017. – S. 23-29.
- 18 Kuricyna T.N. Profilaktika professional'noj deformacii u prepodavatelej vuza // Nauchnoe nasledie F.A. SHCHerbiny: kazachestvo i istoriya Kavkaza: sb. mater. XVII mezhdunar. nauch. – praktich. konf. – Krasnodar: Akademiya marketinga i social'no-informacionnykh tekhnologij – IMSIT, 2017. – S. 103-108.

Хат-хабарға арналған автор (бірінші автор)	Автор для корреспонденции (первый автор)	The Author for Correspondence (The First Author)
Бобырева Марина Михайловна – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медицина университеті, Ақтөбе қ., Қазақстан, e-mail: wilwarin79@gmail.com , ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6573-0248	Бобырева Марина Михайловна – кандидат педагогических наук, доцент; Западно-Казахстанский медицинский университет имени Марата Оспанова; г. Актөбе, Казахстан, e-mail: wilwarin79@gmail.com , ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6573-0248	Bobyreva Marina Mikhailovna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor; West Kazakhstan Marat Ospanov Medical University; Aktobe, Kazakhstan, e-mail: wilwarin79@gmail.com , ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6573-0248

¹Доскараев Б.М.^а, ²Сыздыкова С.Ж., ³Искакова А.Д.

¹Казахский национальный женский педагогический университет, г. Алматы, Казахстан

²НАО «Медицинский университет Астана», г. Астана, Казахстан

³Казахский национальный университет аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В ШКОЛАХ КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖНЫХ ГОСУДАРСТВ

Доскараев Бауржан Мелдебекович, Сыздыкова Сауле Жумабаевна, Искакова Альмира Джуресовна

Сравнительный анализ развития физического воспитания в школах Казахстана и зарубежных государств

Аннотация. Казахстанская система физического воспитания школьников перешла к новой обновленной системе физического воспитания. В поисках путей инновационных подходов к физической культуре школьников был изучен опыт зарубежных стран Европы и Азии, ориентированный на здоровье, здоровый образ жизни, спорт и фитнес. В статье приведен сравнительный анализ развития школьной системы физического воспитания Казахстана с зарубежными государствами, который показал, что есть общие черты и направления, которые можно заимствовать из опыта физического воспитания зарубежных стран. В отечественной системе образования развиваются новые подходы к физическому воспитанию школьников: внедрение национальных видов спорта в учебную программу, развитие школьного спорта через секционные занятия во внеучебное время, расширяется сеть школьных спортивных лиг по массовым видам спорта.

Ключевые слова: физическое воспитание школьников, концепция физического воспитания, физическая культура, зарубежный опыт.

Doskaraev Baurzhan, Syzdykova Saule, Iskakova Almira

Comparative analysis of the development of physical education in schools of Kazakhstan and foreign countries

Abstract. The Kazakh system of physical education for schoolchildren is moving away from the traditional system and has moved to a new updated system of physical education. In search of innovative approaches to the physical culture of schoolchildren, the experience of foreign countries in Europe and Asia was studied, where a range of new functions is presented that implements physical culture as a school subject. The article provides a comparative analysis of the development of the school system of physical education in Kazakhstan with foreign countries, which showed that there are common features and directions that can be borrowed from the experience of physical education in foreign countries. New approaches of schoolchildren physical education are developing in national system of education: introduction of national type of sports by means of sectional classes during extracurricular time; and the network of school sports leagues for mass sports is expanding.

Key words: physical education of schoolchildren, the concept of physical education, physical culture, foreign experience.

Досқараев Бауыржан Мелдібекұлы, Сыздықова Сәуле Жұмабайқызы, Искакова Әлмира Жүресқызы

Қазақстан мен шет мемлекеттердің мектептерінде дене тәрбиесінің дамуын салыстырмалы талдау

Аңдатпа. Қазақстандық оқу жүйесі оқушылардың дене тәрбиесінің жаңартылған жүйесіне көшті. Инновациялық тәсілдердің іздестіру жолдарын табу үшін, Еуропа мен Азия елдерінің денсаулық пен салауатты өмір салтына, спорт пен фитнеске бағдарланған тәжірибесі зерделенді. Мақалада Қазақстанның Мектептегі дене тәрбиесі жүйесінің шет мемлекеттермен дамуының салыстырмалы талдауы келтірілген, ол шет елдердің дене тәрбиесі тәжірибесінен алуға болатын ортақ белгілер мен бағыттар бар екенін көрсетті. Отандық білім беру жүйесінде оқушылардың дене тәрбиесіне жаңа тәсілдер дамытылуда: ұлттық спорт түрлерін оқу бағдарламасына енгізу, мектептен тыс уақытта секциялық сабақтар арқылы мектеп спортын дамыту, бұқаралық спорт түрлері бойынша мектеп лигаларының желісі кеңейуде.

Түйін сөздер: мектеп оқушыларының дене тәрбиесі, дене тәрбиесі, дене шынықтыру туралы түсінік, шетелдік тәжірибе.

Введение. Проблема здоровья школьников является одной из самых острых для современного образования. Анализ состояния здоровья школьников Республики Казахстан показывает на динамику снижения с каждым годом. По результатам медицинского осмотра 2021 года, который охватил 480 540 детей (85%), на первом месте среди заболеваний у школьников находится патология органов зрения: в 2020 году – 22 795, а в 2021 году увеличилось до 60 490 школьников; на втором месте – нервно-психические заболевания в 2020 году – 5 872, в 2021 г. увеличилось в 2,7 раза – 15 946, на третьем месте – патология осанки (сколиоз), в 2020 г. – 2517, а в 2021 г. – увеличилось до 6112 детей [1].

Современное состояние физического воспитания в школах Казахстана не способствует в полной мере укреплению состояния здоровья школьников и соблюдению норм здорового образа жизни. Улучшить ситуацию по оздоровлению детей поможет переход от авторитарных, групповых подходов в физическом воспитании учащихся к личностно-ориентированным методам обучения и воспитания, базирующимся на индивидуальных возможностях.

С 2015–2016 учебного года в Казахстане внедрено обновленное содержание среднего образования. Реализуется принцип перехода от «знания, умения, навыки» к компетентностному обучению. Обновлены государственные общеобязательные стандарты образования (далее – ГОСО), типовые учебные планы и типовые учебные программы, внедрена критериальная система оценивания учебных достижений обучающихся, усовершенствованы методики и технологии обучения, реализуется политика трехязычного образования. Обновленное содержание физического воспитания в школах Казахстана ориентировано на личностно-ориентированный подход в обучении школьников [2].

Практика физического воспитания в Казахстане испытывает потребность в разработке инновационных методик проведения уроков, носящих научно обоснованные, апробированные традиционные и нетрадиционные средства и методы физического воспитания. В мировой практике существует многообразие концепций физического воспитания, которые имеют инновационные подходы к физическому воспитанию и разные подходы к укреплению здоровья и здорового образа жизни детей и молодежи.

Систему физического воспитания в наши дни невозможно представить себе исключительно национальной, проявляется тенденция взаи-

мообогащения теории и практики физического развития, что, в свою очередь, подтверждает необходимость изучения современного передового зарубежного опыта организации физического воспитания детей и молодежи.

Цель исследования: провести сравнительный анализ отечественной и передовых зарубежных систем физического воспитания школьников для изучения и применения в обновленной системе образования.

Задачи исследования:

1. Анализ концепций физического воспитания школьников в зарубежных странах.
2. Провести сравнительный анализ отечественной и зарубежных систем физического воспитания школьников.
3. Определить передовой опыт зарубежных государств для отечественной модели физического воспитания школьников.

Методы и организация исследования. В ходе исследования были использованы следующие методы исследования:

– Анализ научно-методической литературы по теме исследования. Были изучены литературные источники по состоянию физического воспитания в школах США, странах Европы: Германии, Великобритании, Голландии, Бельгии, Финляндии, в странах Азии: Китай, Япония. Проведен теоретический анализ российских авторов монографий, рассматривающих новые концепции физического воспитания обучающейся молодежи в России.

– Анализ законодательных документов по вопросам физической культуры и спорта, учебных программ по физическому воспитанию в отечественных и зарубежных школах.

– Сравнительный анализ. Изучив материалы состояния концепций физического воспитания за рубежом и в Казахстане, был проведен сравнительный анализ состояния физического воспитания в школах, подготовка кадров по физической культуре и спорту.

По результатам сравнительного анализа были определены положительные аспекты развития концепций физического воспитания в зарубежных школах и рассмотрены возможности использования их в отечественной системе физического воспитания.

– Метод обобщения в данной работе позволил определить общие аспекты в развитии систем физического воспитания, пути развития концепции физического воспитания в школах Казахстана, используя передовой опыт зарубежных государств.

Результаты исследования и их обсуждение. Обновленная программа по физическому воспитанию в школах Казахстана внедряется с 2015-2016 учебного года.

В отличие от традиционного урока физической культуры в обновленной программе учитывается дифференцированный подход с учетом биологического возраста и индивидуальных физических возможностей школьников, применение инновационных подходов к проведению занятий и привитие ценностей физкультурно-спортивной деятельности для взрослой жизни. В связи с этим, формат школьного урока физической культуры требует обновлений и в методике обучения, и в формировании потребностей в здоровом образе жизни.

Изучение опыта концепций физического воспитания в зарубежных странах показывает разные подходы к организации форм занятий и укреплению здоровья и здорового образа жизни детей и молодежи. С некоторыми концепциями физического воспитания школьников нашей страны с зарубежными странами есть сходства, а также есть опыт других стран, который будет полезен для системы физического воспитания школьников Казахстана.

В США, в странах Европы (Германии, Англии, Голландии, Франции), Азии (Китай, Япония) школьная физическая культура имеет спортивное направление.

В Германии была создана единая система физического воспитания: «от школы, через клубы, к центрам олимпийской подготовки». Урок физической культуры был переименован в «урок спорта». «Учителя физического воспитания заменил учитель спорта, подготовленный на факультетах наук о спорте или педагогики спорта» [3, 4]. В школах в начальных классах занятия физкультурой проводятся ежедневно, в старших классах по три-четыре часа в неделю.

Популярны межшкольные соревнования для начальной школы «Молодежь тренируется для Олимпиады», которые проводятся на городском и районном уровнях по 12 основным олимпийским видам спорта. Спортивные клубы сотрудничают со школами по разным видам спорта [3, 4].

Спортивная концепция Великобритании больше века связана со спортом. Школьники сами решают, каким видом спорта они будут заниматься в учебном году. Популярны такие командные виды спорта, как регби и футбол среди мальчиков, нэтбол (женский баскетбол), хоккей на траве. Одна из главных задач физической культуры в Англии – это обучение основам спор-

та, участие в спортивной деятельности после окончания основной и средней школы. Спортивные игры рассматриваются в Англии как главный источник формирования характера и выработки положительной мотивации к спортивным занятиям [5].

В голландской системе физического воспитания положительно оценивается игровая деятельность на развитие характера, воспитание поведения в обществе. Игры в программах обучения являются обязательным элементом всех общеобразовательных программ. Однако, по мнению голландских авторов, невысокий уровень владения спортивно-специфической техникой игры является главным; важнее является формирование знаний и умений применять освоенные элементы техники во всевозможных игровых ситуациях. Это обеспечивается как посредством передачи знаний о здоровом образе жизни, так и путем сообщения сведений о психофизиологической адаптации и методах тренировки [5].

В европейских странах и США в последние десятилетия приобретают популярность фитнес-технологии, которые отождествляются как «глобальный спорт для всех». Подтверждением этого подхода является образовательная система под названием «Превосходная физическая подготовка» («Physical Best»). Всесторонняя физическая подготовка в процессе занятий фитнесом призвана помочь школьникам приобрести знания, интересы, двигательные умения и навыки, направленные на физически активный, здоровый образ жизни. В школах в старших классах занятия физкультурой заменяют разные спортивные секции [4, 5].

В Финляндии физическое воспитание школьников ориентировано на формирование здоровья и здорового образа жизни посредством вовлечения их в различные формы двигательной активности, для привития интересов занятий спортом на протяжении всей жизни, то есть воспитание активного стиля жизни. Таким образом, основным направлением физического воспитания школьников является формирование навыков здорового образа жизни. В системе школьной физической культуры для получения высокой оценки должны развиваться и совершенствоваться в равной мере дети, обладающие от природы моторными способностями, так и дети со средней физической подготовленностью. Школьник при недостаточной физической подготовленности может получить высокую оценку, если он трудился и положительно мотивирован к занятиям физической культурой [4, 5].

В Японии физическое воспитание в школах в приоритете, так как здоровье населения – это часть национальной идеи. В школах преподают физическую культуру во всех ее компонентах. Учитель физкультуры в Японии должен иметь помимо педагогической квалификации еще и медицинскую. В первом классе школьники проходят мониторинг физического развития, при этом изучают состояние их здоровья, predisposition к определенным видам спорта и физическим нагрузкам. Если у школьника выявлены отклонения в состоянии здоровья, то учитель физической культуры занимается с ним до окончания школы индивидуально, подбирает комплексы упражнений и программу питания. Главная цель – подготовить выпускника школы здоровым человеком, который знает свой организм и владеет оздоровительными технологиями и правилами рационального питания. В начальной школе, где возраст детей составляет 6-12 лет, предусмотрено 3 урока физической культуры в неделю. Программа начальной школы: общая физическая подготовка, гимнастика, легкая атлетика, плавание, игры с мячом, танцы, формирование навыков здорового образа жизни. По программе дополнительных занятий каждый ученик обязан посещать занятия в спортивном клубе не реже одного раза в неделю. В старших классах более 40% школьников занимаются спортом не менее девяти часов в неделю, а остальные 60% тратят на физкультуру два-три часа в неделю – это обязательный минимум [4].

Принятая в Китае концепция «Спорт в течение всей жизни» предопределяет рост физического и психического здоровьесбережения подрастающего поколения и воплощает идею «заниматься спортом во имя сбережения здоровья в течение всей жизни».

Физической культуре в школах Китая уделяется большое внимание: в расписании урок физической культуры стоит каждый день при наполняемости класса 45 человек, занятия проводятся в подгруппах по 10-12 человек. В программный материал по физической культуре входят упражнения на развитие выносливости, общеразвивающие упражнения, а также некоторые национальные элементы (тайчи, ушу) и часть военной подготовки.

Итоговая аттестация – экзамен, который оценивается по стобалльной системе.

Заслуживает внимания организация физического воспитания. Всеобщая слаженность действий и четкое разделение ответственности системы образования и здравоохранения про-

слеживается в результатах мониторинга физической подготовленности молодежи в масштабах страны, которые позволяют проводить анализ и своевременно учитывать негативные тенденции и систематизировать нормативы физической подготовленности [6, 7].

В России спортизированная концепция, предложенная В.К. Бальсевичем, Лубышевой Л.И., включает следующие организационно-методические положения: тренировочная направленность уроков физической культуры; осуществление физкультурного образования обучающихся в форме обязательных учебно-тренировочных занятий, проводимых за пределами академического расписания; объединение учащихся по интересу к виду спорта, общеразвивающей и оздоровительной физической активности в учебно-тренировочные группы без жесткой привязанности к календарному возрасту; предоставление ученикам свободы выбора вида занятий, возможности перехода из группы в группу; организацию занятий не менее трех раз в неделю; возможность кооперации нескольких общеобразовательных школ, ДЮСШ, ДЮКФП, с целью объединения потенциала материально-технической спортивной базы и педагогического коллектива [8-11].

Сравнительный анализ обобщения зарубежного опыта показывает, что в зарубежных системах наибольшее количество часов приходится на младший школьный возраст, наиболее благоприятный для формирования навыков и развития физических способностей, от 4 часов или ежедневно, популярны периодически проводимые национальные целевые программы физкультурно-спортивных мероприятий (кампаний) для детей и подростков [5]. Отечественное физическое воспитание начальных классов характерно тем, что основная физкультурно-оздоровительная работа в школах проходит по урочной форме, то есть три раза в неделю. Соревнования между школами и в масштабах страны для начальной школы проводятся эпизодично.

В отечественной системе физического воспитания учебно-тренировочную работу начали осуществлять так же, как и за рубежом в стенах школы, в урочное время и внеурочное время. В Казахстане в образовательном процессе в школе по физическому воспитанию начали практиковать третий урок физической культуры: «Спортивные и подвижные игры». В рамках обновленной программы физического воспитания в школах третий урок физической культуры приобрел форму учебной тренировки. Программа

«Спортивные и подвижные игры» рассчитана на 34 учебных часа для учащихся с 5 по 11 класс и ориентирована на перспективу повышения спортивно-специфической двигательной активности учащихся. В процессе изучения данной программы учащиеся имеют возможность расширить свои знания и приобрести практические навыки по спортивным (баскетбол, волейбол, футбол) и национальным играм. Программа «спортивные игры» является продолжением курса «Физическая культура» разделов: спортивные и национальные игры. В программу вошли национальные виды спорта: асык ату, тогыз кумалак. Казахша курес включен в секционные занятия во внеучебное время [12].

Нововведением явилась организация в школах секционных работ, оплачиваемых учителями физической культуры, по различным видам спорта [13]. Школьные спортивные внеурочные занятия организованы по нескольким направлениям: одному виду спорта (например, секция футбола, волейбола); комплексные спортивные секции по нескольким видам спорта, где на протяжении учебного года учебный материал в одной группе учащихся соответственно изменяется (например, секция спортивных игр); возможна организация занятий в различных группах по нескольким видам спорта, исходя из интересов учащихся (например при подготовке к сдаче Президентских тестов занятия могут включать такие виды спорта, как легкая атлетика, гимнастика, стрельба, плавание и т.д.); возможны занятия по новым видам физкультурно-спортивной деятельности, по общей физической подготовке и др., оздоровительной направленности и т.д. [13].

Внедрение элементов спортивного направления в отечественной системе физического воспитания способствует развитию школьного

спорта. В концепции образования РК до 2025 года одним из приоритетных направлений в укреплении здоровья школьников и развития школьного спорта стоит развитие школьных лиг [14, 15].

Соревнования национальных школьных лиг проводятся по 10 видам спорта: баскетбол, волейбол, гандбол, футбол, футзал, тогыз кумалак, настольный теннис, баскетбол 3x3, асык ату-бес асык, легкоатлетический кросс. По сравнению с 2020-2021 учебным годом количество школьников, участвующих в соревнованиях, увеличилось на 13,8%. В сфере массового спорта приоритетным направлением является увеличение охвата детей и молодежи систематическими занятиями физической культурой и спортом. В 2021-2022 учебном году проведены республиканские многоуровневые соревнования и турниры: в 1-м этапе принял участие 1 946 371 учащихся; во 2-м этапе – 776 964 учащихся; на 3 этапе – 50 597 учащихся; на 4 этапе – 4 192 учащихся.

Выводы. В результате изучения опыта организации физического воспитания в зарубежных школах мы определили сходство и многообразие концепций физического воспитания. Заслуживает внимания для отечественной системы физического воспитания школьников опыт зарубежных государств: организация физического воспитания в начальных классах, многообразие в учебной программе спортивных дисциплин; всеобщая слаженность действий и четкое разделение ответственности системы образования и здравоохранения по результатам мониторинга физической подготовленности учащихся, проведение аналитики полученных результатов для коррекции учебных программ по физическому воспитанию, развитие школьных спортивных клубов.

Литература

- 1 Плохое зрение, нервные заболевания и сколиоз: от чего страдают казахстанские школьники. – Текст: электронный // Информбюро: [сайт]. – URL: <https://informburo.kz/novosti/plohoe-zrenie-nervnye-zabolevaniya-i-skoloz-ot-chego-stradayut-kazahstanskije-shkolniki> (дата обращения: 18.02.2023).
- 2 Учебная программа по предмету «Физическая культура» (в рамках обновления содержания среднего образования). Основное среднее образование (5-9 классы) (проект). – Астана: АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», Национальная академия образования им. Ы. Алтынсарина, 2015.
- 3 Столяров В.И., Фирсин С.А. Личностно-ориентированное комплексное физическое воспитание школьников: Монография: В 2-х частях. – Саратов: ООО «Издательский Центр «Наука», 2017. Часть I. – 196 с.
- 4 Молоков Д.С., Викулов А.Д., Данилова Л.Н. Физическое воспитание школьников в зарубежных странах общего и дополнительного образования // Вестник Томского государственного университета. – 2019. – № 443. – С. 236–240.
- 5 Анализ современных концепций физического воспитания учащихся в общеобразовательных школах Европы. Методические рекомендации. 15.01.2022. Сайт Лукьяненко В.П., Лукьяненко Н.В. – URL: https://myhanova.ucoz.net/load/analiz_sovremennykh_koncepcij_fizicheskogo_vospitaniya_uchashchiksja_v_obsheobrazovatelnykh_shkolakh_evropy/1-1-0-88 (дата обращения: 18.02.2023).
- 6 Хэ Ч., Самусева Н.В. Особенности содержания физического воспитания в Китае // Состояние и перспективы технического обеспечения спортивной деятельности: сборник матер. VI междунар. науч.-тех. конф., посвященной 100-летию БНТУ и 10-летию СТФ / Белорусский национальный технический университет. – Минск: БНТУ, 2020. – С. 154-158.

- 7 Данилина К.А. Физическое воспитание в Китае // Современные векторы образования: теория и практика: статьи и матер. всероссийской науч.-практич. конф. (с междунар. уч.). – Коломна: Государственный социально-гуманитарный университет, 2020. – С. 232-235.
- 8 Бальсевич В.К. Перспективы развития общей теории и технологии спортивной подготовки и физического воспитания // Теория и практика физической культуры. – 2004. – №3. – С. 21-40.
- 9 Лубышева Л.И. Спортизация в системе физического воспитания: от научной идеи к инновационной практике: монография. – М.: НИЦ «Теория и практика физической культуры и спорта», 2017. – 200 с.
- 10 Фирсин С.А. Современная система физического воспитания детей и молодежи: Учебное пособие. – М.: МГУПС (МИИТ), 2015. – 233 с.
- 11 Столяров В.И. Современная система физического воспитания (понятие, структура, методы): Монография. – Саратов: ООО Издательский центр «Наука», 2013. – 311с.
- 12 Рабочая программа факультативного курса (практикума) «Спортивные и подвижные игры» (третий час). Управление образования г. Нур-Султан. ГKKП «Центр модернизации образования» г. Нур-Султан. 2021 г.
- 13 О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам культуры, физической культуры и спорта Закон Республики Казахстан от 30 декабря 2020 года № 395-VI ЗРК.
- 14 Концепция развития образования Республики Казахстан на 2022–2026 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 ноября 2022 года № 941.
- 15 Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 30 декабря 2014 года № 549. Об утверждении Правил формирования студенческих и школьных лиг, организации и проведения спортивных мероприятий среди студенческих и школьных лиг.

References

- 1 Plohoe zrenie, nervnye zabolevaniya i skolioz: ot chego stradayut kazhstanskije shkol'niki. – Tekst: elektronnyj // Informbyuro: [sajt]. – URL: <https://informburo.kz/novosti/plohoe-zrenie-nervnye-zabolevaniya-i-skolioz-ot-cheho-stradayut-kazhstanskije-shkolniki> (data obrashcheniya: 18.02.2023).
- 2 Uchebnaya programma po predmetu «Fizicheskaya kul'tura» (v ramkah obnovleniya soderzhaniya srednego obrazovaniya). Osnovnoe srednee obrazovanie (5-9 klassy) (proekt). – Astana: AOO «Nazarbaev Intellektual'nye shkoly», Nacional'naya akademiya obrazovaniya im. Y. Altynsarina, 2015.
- 3 Stolyarov V.I., Firsin S.A. Lichnostno-orientirovannoe kompleksnoe fizicheskoe vospitanie shkol'nikov: Monografiya. v 2-h chastyah. – Saratov: OOO «Izdatel'skij Centr «Nauka», 2017. CHast' I. – 196 s.
- 4 Molokov D.S., Vikulov A.D., Danilova L.N. Fizicheskoe vospitanie shkol'nikov v zarubezhnyh stranah obshchego i dopolnitel'nogo obrazovaniya // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2019. – № 443. – S. 236–240.
- 5 Analiz sovremennykh koncepcij fizicheskogo vospitaniya uchashchihsya v obshcheobrazovatel'nykh shkolakh Evropy. Metodicheskie rekomendacii. 15.01.2022. Sajt Luk'yanenko V.P., Luk'yanenko N.V. – URL: https://myhanova.ucoz.net/load/analiz_sovremennykh_koncepcij_fizicheskogo_vospitaniya_uchashchikhsya_v_obshheobrazovatelnykh_shkolakh_evropy/1-1-0-88 (data obrashcheniya: 18.02.2023).
- 6 He CH., Samuseva N.V. Osobennosti soderzhaniya fizicheskogo vospitaniya v Kitae // Sostoyanie i perspektivy tekhnicheskogo obespecheniya sportivnoj deyatel'nosti: sbornik mater. VI mezhdunar. nauch.-tekhn. konf., posvyashchennoj 100-letiyu BNTU i 10-letiyu STF / Belorusskij nacional'nyj tekhnicheskij universitet – Minsk: BNTU, 2020. – S. 154-158.
- 7 Danilina K.A. Fizicheskoe vospitanie v Kitae // Sovremennye vektory obrazovaniya: teoriya i praktika: stat'i i mater. vsrossijskoj nauch.-praktich. konf. (s mezhdunar. uch.). – Kolomna: Gosudarstvennyj social'no-gumanitarnyj universitet, 2020. – S. 232-235.
- 8 Bal'sevich V.K. Perspektivy razvitiya obshchej teorii i tekhnologii sportivnoj podgotovki i fizicheskogo vospitaniya // Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury. – 2004. – №3. – S. 21-40.
- 9 Lubyshcheva L.I. Sportizatsiya v sisteme fizicheskogo vospitaniya: ot nauchnoj idei k innovacionnoj praktike: monografiya. – M.: NIC «Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury i sporta», 2017. – 200 s.
- 10 Firsin S.A. Sovremennaya sistema fizicheskogo vospitaniya detej i molodezhi: Uchebnoe posobie. – M.: MGUPS (MIIT), 2015. – 233 s.
- 11 Stolyarov V.I. Sovremennaya sistema fizicheskogo vospitaniya (ponyatie, struktura, metody) – Monografiya. – Saratov: OOO Izdatel'skij centr «Nauka», 2013. – 311s.
- 12 Rabochaya programma fakul'tativnogo kursa (praktikuma) Sportivnye i podvizhnye igry (tretij chas). Upravlenie obrazovaniya g. Nur – Sultan. GKKP «Centr modernizacii obrazovaniya» g. Nur-Sultan. 2021 g.
- 13 Zakon Respubliki Kazahstan ot 30 dekabrya 2020 goda № 395-VI ZRK. O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazahstan po voprosam kul'tury, fizicheskoy kul'tury i sporta Zakon Respubliki Kazahstan ot 30 dekabrya 2020 goda № 395-VI ZRK.
- 14 Koncepciya razvitiya obrazovaniya Respubliki Kazahstan na 2022–2026 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 24 noyabrya 2022 goda № 941
- 15 Prikaz Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan ot 30 dekabrya 2014 goda № 549. Ob utverzhdenii Pravil formirovaniya studencheskikh i shkol'nykh lig, organizacii i provedeniya sportivnykh meropriyatij sredi studencheskikh i shkol'nykh lig

Хат-хабарға арналған автор (бірінші автор)	Автор для корреспонденции (первый автор)	The Author for Correspondence (The First Author)
Доскараев Бауыржан Мелдібекұлы – педагогика ғылымдарының докторы, Казак ұлттық қыздар педагогикалық университетінің профессоры, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: dbm_53@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7639-5462	Доскараев Бауржан Мелдебекович – доктор педагогических наук, профессор Казахского Национального женского педагогического университета, г. Алматы, Казахстан, e-mail: dbm_53@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7639-5462	Doskaraev Baurzhan Meldibekovich – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Kazakh National Women's Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: dbm_53@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7639-5462

Мучкин Д.П.^а, Лебедева В.И., Семёнова М.В., Бронский Е.В.

Павлодарский педагогический университет имени Элкей Марғұлан,
г. Павлодар, Казахстан

ОБЗОР РЕКОМЕНДАЦИЙ ПО ОБОСНОВАНИЮ ОПТИМАЛЬНОГО ОБЪЕМА ДВИГАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ ДЛЯ ЛЮДЕЙ, ВЕДУЩИХ ЗДОРОВЫЙ ОБРАЗ ЖИЗНИ, В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Мучкин Дмитрий Павлович, Лебедева Валентина Ильинична, Семёнова Марина Васильевна, Бронский Евгений Васильевич

Обзор рекомендаций по обоснованию оптимального объема двигательной активности для людей, ведущих здоровый образ жизни, в современных условиях

Аннотация. В статье указывается, что на современном этапе развития в Республике Казахстан особое внимание уделяется вопросам формирования здорового образа жизни у населения. В частности, в соответствии с документом «Национальный план развития Республики Казахстан до 2025 года» планируется разработка и внедрение рекомендаций по объему двигательной активности наших граждан. В связи с этим авторами статьи предпринята попытка выявить актуальные научно обоснованные данные, которые могут быть полезны для разработки эффективных рекомендаций по оптимизации объема двигательной активности у людей, ведущих здоровый образ жизни, в современных условиях. Работа носит характер обзорной статьи, где на основе исследования релевантных источников научной информации авторами даются актуализированные и адаптированные рекомендации по оптимизации объема двигательной активности у людей в возрасте от 18 до 65 лет, ведущих здоровый образ жизни и не имеющих противопоказаний к занятиям физической культурой и спортом.

Ключевые слова: двигательная активность, объем, здоровый образ жизни.

Muchkin Dmitriy Pavlovich, Lebedeva Valentina Ilyinichna, Semenova Marina Vasilyevna, Bronskiy Evgeny Vasilyevich

A review of recommendations on substantiating the optimal amount of physical activity for people leading a healthy lifestyle in modern conditions

Abstract. The article points out that at the present stage of development in the Republic of Kazakhstan, special attention is paid to the formation of a healthy lifestyle among the population. In particular, in accordance with the document "National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025", it is planned to develop and implement recommendations on the volume of physical activity of our citizens. In this regard, the authors of the article attempted to identify relevant evidence-based data that can be useful for developing effective recommendations for optimizing the volume of motor activity in people leading a healthy lifestyle in modern conditions. The work is in the nature of a review article where, based on a study of relevant sources of scientific information, the authors give updated and adapted recommendations for optimizing the volume of physical activity in people who lead a healthy lifestyle at the age of 18 to 65 and do not have contraindications to physical education and sports.

Key words: physical activity, volume, healthy lifestyle.

Мучкин Дмитрий Павлович, Лебедева Валентина Ильинична, Семёнова Марина Васильевна, Бронский Евгений Васильевич

Қазіргі жағдайда салауатты өмір салтын ұстанатын адамдар үшін қозғалыс белсенділігінің оңтайлы көлемін негіздеу бойынша ұсыныстарға шолу

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасындағы дамудың қазіргі кезеңінде халықтың салауатты өмір салтын қалыптастыру мәселелеріне ерекше назар аударылатыны көрсетілген. Атап айтқанда, «Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі ұлттық даму жоспары» құжатына сәйкес азаматтарымыздың қозғалыс белсенділігінің көлемі бойынша ұсынымдар әзірлеу және енгізу жоспарлануда. Осыған байланысты, мақала авторлары қазіргі жағдайда салауатты өмір салтын ұстанатын адамдарда қозғалыс белсенділігінің көлемін оңтайландыру бойынша тиімді ұсыныстар әзірлеу үшін пайдалы болуы мүмкін, өзекті ғылыми негізделген деректерді анықтауға тырысады. Жұмыс ғылыми ақпараттың тиісті көздерін зерттеу негізінде 18 бен 65 жас аралығындағы салауатты өмір салтын ұстанатын, дене шынықтырумен және спортпен шұғылдануға қарсы көрсетілімдері жоқ адамдарда қозғалыс белсенділігінің көлемін оңтайландыру бойынша өзекті және бейімделген ұсыныстар беретін шолу мақаласының сипатына ие.

Түйін сөздер: қозғалыс белсенділігі, көлемі, салауатты өмір салты.

Введение. В соответствии с документом «Национальный план развития Республики Казахстан до 2025 года» (в редакции Указа Президента РК от 26.02.2021 № 521) одним из общенациональных приоритетов является «Доступная и эффективная система здравоохранения» [1]. В свою очередь, для реализации данного приоритетного направления развития нашей страны необходимо решить ряд задач, среди которых задачей номер один является «Формирование здорового образа жизни» [1]. Важно отметить, что актуальность решения данной задачи так же нашла свое отражение в Концепции развития здравоохранения Республики Казахстан до 2026 года (от 24 ноября 2022 года), где среди основных принципов охраны здоровья населения отмечены «приоритетность профилактики в сфере охраны здоровья и формирование здорового образа жизни» [2].

Необходимо указать, что само содержание понятия «здоровый образ жизни» в двух вышеупомянутых документах не раскрывается. Так же анализ других релевантных официальных документов Республики Казахстан (например: Кодекс Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения»; Закон Республики Казахстан «О физической культуре и спорте» и другие) не позволил нам выяснить смысл, который вкладывается в содержание указанной дефиниции, критерии и показатели, основываясь на которых, можно измерить и оценить данный феномен.

Чтобы разрешить указанное противоречие, мы провели анализ валидных источников научной информации [3-5] и в результате пришли к заключению, что в нашей работе мы будем соглашаться с мнением А.Д. Калужского, который обстоятельно, на наш взгляд, исследовал различные точки зрения на сущность феномена «здоровый образ жизни человека» и пришел к выводу: «Здоровый образ жизни человека, индивида – поведение индивида в принятых обществом морально-этических рамках в определенный промежуток времени, состоящее в принятии комплекса мер по поддержанию высокого уровня здоровья (высокого уровня эффективности работы подсистем организма) на основе обработки всей имеющейся информации от внутренней и внешней среды» [3].

Таким образом, основываясь на вышеуказанном определении, справедливо утверждать, что целью здорового образа жизни человека является поддержание высокого уровня здоровья на основе адекватного этой цели поведения.

Очевидно, что спектр условий, которые необходимо учесть для поддержания высокого уровня здоровья человека, весьма широк и может варьировать в зависимости от конкретной конъюнктуры (экономической, политической, социальной, культурной и так далее) реализации жизнедеятельности. Тем не менее, при прочих равных условиях можно условно выделить ключевые элементы, характерные для человека, ведущего здоровый образ жизни.

В нашей работе, вслед за группой казахстанских исследователей (Д. Советханұлы, М.З. Ескалиев, Т.А. Ботагариев, Е.Т. Шанкулов), мы считаем, что ключевыми элементами здорового образа жизни являются: эффективно распределенный режим дня; физическая активность; оптимальный рацион питания; рациональное закаливание; отсутствие пагубных шаблонов [4].

Следует отметить, что в документе «Национальный план развития Республики Казахстан до 2025 года» не просто констатируется задача формирования здорового образа жизни у населения нашей страны, но и указываются направления работы, которые должны способствовать ее решению. Так, помимо прочего, в частности, указывается следующая перспектива: «Будет сформирована общенациональная система физкультурно-спортивного воспитания населения, в рамках которой в зависимости от индивидуальных особенностей граждан будут разработаны и внедрены рекомендации по объему двигательной активности, включая производственную гимнастику» [1].

Основываясь на ранее упомянутой перспективе, а также на том, что мы считаем физическую (двигательную) активность одним из ключевых элементов ведения здорового образа жизни, можно заключить, что выбранная нами тема является актуальной. Конечно, можно возразить, что разработка рекомендаций для определения оптимального объема двигательной активности у людей, ведущих здоровый образ жизни, не является чем-то принципиально новым. Как следует из истории, практически на всем протяжении развития человеческой цивилизации, с различным успехом, предпринимались попытки разработки и внедрения всякого рода систем физкультурно-спортивного воспитания населения. Но, не вдаваясь в историю физической культуры и спорта, мы лишь уточним, что речь идет о выявлении оптимального объема двигательной активности именно для современного человека. Соответственно, рекомендации по данному направлению должны опираться на максимально

актуальные научно подтвержденные данные. Казалось бы, данное утверждение до тривиального очевидно, но важно подчеркнуть, что объем информации в современном мире настолько велик и динамичен, что иногда становится весьма сложно, с точки зрения затрат сил и времени, отыскать релевантную информацию, особенно, если вы не специалист в этой сфере.

В качестве предмета нашего исследования мы выбрали рекомендации для здоровых людей в возрасте от 18 до 64 лет, не имеющих противопоказаний к занятиям физической культурой и спортом (данный выбор обусловлен содержанием сферы профессиональной компетентности авторов данной работы).

Цель работы – выявить актуальные научно обоснованные данные, которые могут быть полезны для разработки эффективных рекомендаций по оптимизации объема двигательной активности у людей, ведущих здоровый образ жизни в современных условиях.

Задачи исследования:

- выяснить наиболее приемлемые временные параметры занятий двигательной активностью и параметры интенсивности и ЧСС;

- проверить корректность имеющихся рекомендаций с целью их возможной актуализации.

Методы и организация исследования. Работа по своей сути является обзорной статьей и отвечает характеристикам теоретического исследования. Соответственно применялись следующие методы: анализ, обобщение, сравнение, абстрагирование, классификация, систематизация, аргументирование, моделирование, синтез, описание, умозаключение. Указанные методы использовались при исследовании содержания валидных источников научной информации, находящейся в свободном доступе.

Результаты исследования и их обсуждение. Очевидно, что для поиска объективных и актуальных научных данных по теме нашей работы целесообразно обратиться к наиболее авторитетным источникам научной информации. Одним из таких источников, несомненно, является глобальный веб-сайт Всемирной организации здравоохранения (далее ВОЗ). Как известно, ВОЗ – специализированное учреждение, в котором на данный момент состоят 194 государства-члена (в том числе Республика Казахстан), главная функция этой организации состоит в разрешении международных проблем здравоохранения людей, населяющих нашу планету.

Авторитетность ВОЗ можно аргументировать тем, что «ВОЗ осуществляет мониторинг

региональной и глобальной ситуации и тенденций в области здравоохранения, сводя воедино все информационные системы о заболеваниях и состоянии здоровья. Надежные новейшие фактические данные и медико-санитарная информация чрезвычайно важны для принятия решений в области общественного здравоохранения, выделения необходимых ресурсов, мониторинга и оценки. ВОЗ выступает в роли глобального блюстителя надежности медико-санитарной информации и сотрудничает со странами в укреплении механизмов создания, обмена и использования высококачественных информационных ресурсов» [5].

Следует подчеркнуть, что «в 2018 году ВОЗ приступила к осуществлению нового Глобального плана действий по повышению уровня физической активности на 2018-2030 годы» (см.: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/279655/WHO-NMH-PND-18.5-rus.pdf?ua=1>). На сайте ВОЗ имеется вкладка «Физическая активность», в содержании которой отражены рекомендации по физической активности для людей различных возрастов (от новорожденных и до людей старше 65 лет, плюс таких категорий граждан, как: беременные женщины и женщины в послеродовом периоде; лица, страдающие хроническими заболеваниями (гипертонией, диабетом 2-го типа, ВИЧ и перенесшим онкологические заболевания); дети, подростки и взрослые с ограниченными возможностями) [6].

Также для достижения целей нашей работы важно отметить, что ВОЗ, говоря о «физической активности», имеет в виду: «Какое-либо движение тела, производимое скелетными мышцами, которое требует расхода энергии. Термин «физическая активность» относится к любым видам движений, в том числе во время отдыха, поездок в какие-либо места и обратно или во время работы» [6]. Таким образом, термин «двигательная активность» (применяемый в документе «Национальный план развития Республики Казахстан до 2025 года») фактически является синонимом термина «физическая активность», применяемого ВОЗ. Исходя из этого, можно утверждать, что в нашей работе не происходит подмены понятий при формулировке цели и дальнейшей аргументации, тем самым соблюдается логический закон тождества.

Основываясь на указанной нами ранее цели данной работы, мы провели анализ релевантных источников научной информации и пришли к заключению, что наибольшую ценность представляет собой труд «Рекоменда-

ции ВОЗ по вопросам физической активности и малоподвижного образа жизни» от 2021 года (см.: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/336656/9789240032170-rus.pdf>). Как мы убеждены, эти данные ВОЗ могут лечь в основу разработки эффективных и актуальных рекомендаций по оптимизации объема двигательной активности у людей, ведущих здоровый образ жизни в современных условиях в Республике Казахстан. В пользу нашего утверждения (по мимо всего прочего, ранее сказанного об авторитете ВОЗ) может свидетельствовать то, что предложенные рекомендации «предназначены для всех групп населения и возрастных групп от 5 до 65 лет и старше вне зависимости от пола, культурной принадлежности или социально-экономического статуса и актуальны для людей с любым уровнем способностей» [7].

Однако, как говорится в самом первоисточнике: «При включении рекомендаций следует рассмотреть вопрос о целесообразности корректировки содержания рекомендаций с учетом конкретных условий» [7].

Итак, в рекомендациях ВОЗ аргументировано утверждается, что реализация физической активности в оптимальном объеме у взрослых здоровых людей (возраст 18-64) может положительно влиять на такие показатели, связанные со здоровьем, как: снижение смертности от сердечно-сосудистых заболеваний; уменьшение вероятности возникновения гипертонии; понижение риска развития онкологии (рак мочевого пузыря, молочной железы, толстой кишки, эндометрия, аденокарцинома пищевода, рак желудка и почек); снижение возможности развития диабета 2-го типа. В свою очередь, может улучшаться когнитивное и психическое здоровье (снижаются симптомы тревоги и депрессии), сон, а также есть возможность снижения степени ожирения.

Для того чтобы вероятность улучшения этих показателей здоровья могла быть реализована на практике, приводятся следующие рекомендации для организации физической активности:

1. Не менее 150-300 минут в неделю заниматься физически активной деятельностью средней интенсивности с аэробной нагрузкой. Или не менее 75-150 минут в неделю практиковать физическую активность высокой интенсивности, но нагрузка должна быть аэробной. А лучше реализовывать эти виды активности вместе.

2. Необходимо выполнять силовые упражнения средней или большей интенсивности (желательно на все основные группы мышц) не менее двух раз в неделю.

3. Следует начинать практическую реализацию по оптимизации физических нагрузок с небольших доз и со временем постепенно повышать их регулярность, интенсивность и продолжительность.

4. Важно сокращать продолжительность малоподвижных состояний (сидеть, лежать). Важно понимать, что даже небольшая физическая активность лучше, чем ее полное отсутствие.

Данные рекомендации, как мы считаем, требуют конкретизации для устранения возможных вариаций в их интерпретации, особенно людьми, не являющимися специалистами в этой сфере.

А именно:

- 1) По какому критерию можно дифференцировать среднюю и высокую интенсивность аэробной нагрузки?

- 2) Какой интервал наиболее целесообразен при распределении рекомендуемой продолжительности активности на 7 дней?

- 3) Какова целесообразная продолжительность аэробных нагрузок на один тренировочный день?

- 4) Как нивелировать негативное влияние продолжительных малоподвижных состояний, если нет возможности выделить достаточно времени на организацию ежедневной адекватной ЗОЖ двигательной активности (например, из-за особенностей профессиональной деятельности).

Сразу отметим, что рекомендацию ВОЗ №2 о том, что необходимо выполнять силовые упражнения, мы рассматривать не будем, так как это вопрос, требующий отдельного исследования. Мы же попытаемся ответить на те четыре вопроса, которые обозначили выше.

Для ответа на первый вопрос следует уточнить, что в рекомендациях ВОЗ предлагается измерять интенсивность нагрузки с помощью метаболического эквивалента нагрузки (далее МЕТ). «МЕТ, или просто метаболический эквивалент, является физиологической мерой интенсивности различных видов физической активности. Один МЕТ – это эквивалент энергии, расходуемой индивидуумом в сидячем положении в состоянии покоя» [7]. В свою очередь, средняя интенсивность физической активности выше 1 МЕТ от 3 до менее 6 раз, а физическая активность высокой интенсивности выше 1 МЕТ от 6 до 8 раз, по шкале от 0 до 10 [7]. Но получить достоверные индивидуальные показатели этого критерия для рядового казахстанца весьма проблематично, так как процедура требует специального оборудования (велоэргометр или тредбан, газоанализаторы). Тем более, что отслеживать этот показатель

следует регулярно, так как под воздействием тренировок он должен изменяться.

Важной подсказкой здесь служит то, что и средняя, и высокая интенсивность, в соответствии с рекомендациями ВОЗ, должна быть аэробной. Как известно из биохимии и физиологии, аэробное энергообеспечение мышечной деятельности происходит благодаря аэробному (с участием кислорода) гликолизу, который обеспечивает ресинтез АТФ (аденозинтрифосфорная кислота), причем конечные продукты такого распада – углекислый газ и вода [8], а образование молочной кислоты не происходит [9].

Не вдаваясь подробно в физиологию и биохимию аэробного процесса, следует подчеркнуть, что аэробное энергообеспечение мышечной деятельности происходит с использованием кислорода, который попадает в организм благодаря дыханию. Основываясь на этом знании, К. Купер обосновал и предложил так называемый «тест разговором». Суть теста такова: «Если, например, во время бега вы можете продолжать разговор, значит интенсивность допустимая. Если вы сбиваетесь с дыхания и не способны поддерживать разговор – нагрузка выше допустимой» [10].

Таким образом, данный тест является самым простым и общедоступным критерием для определения того, что ваш организм работает в аэробном режиме. С физиологической точки зрения критерием для определения такого состояния является частота сердечных сокращений (далее ЧСС), а именно физическая активность должна проходить в интервале 65-80% от максимальной ЧСС человека (далее макс. ЧСС), что является оптимальным для занятий аэробными упражнениями [10, с. 200].

Следует отметить, что на просторах Интернета сейчас можно встретить различные формулы для расчета максимальной ЧСС, но их практическая проверка показала, что в большинстве случаев результат совпадает с формулой, которую также использовал еще Кеннет Купер. В соответствии с этой формулой, для определения своего макс. ЧСС необходимо вычесть свой возраст из числа 220 [10, с. 203]. Несмотря на то, что в тексте рекомендаций ВОЗ не были приведены какие-либо критерии для облегчения сопоставления ЧСС с МЕТ (для корректной идентификации интенсивности физической активности), мы провели анализ валидных источников информации и решили согласиться с вариантом, который был предложен американской кардиологической ассоциацией (2013 г.):

- очень легкая интенсивность (сидячая): <30% от макс. ЧСС $\approx 1-1,5$ МЕТ;
- легкая интенсивность: 30-49% от макс. ЧСС $\approx 1,6 - 2,9$ МЕТ;
- умеренная интенсивность (средняя): 50-69% от макс. ЧСС $\approx 3 - 5,9$ МЕТ;
- высокая интенсивность: 70-89% от макс. ЧСС $\approx \geq 6.0$ МЕТ;
- очень высокая интенсивность: $\geq 90\%$ от макс. ЧСС;
- максимальная интенсивность: 100% от макс. ЧСС [11].

Вместе с тем предложенный вариант соотношения интенсивности физической активности и МЕТ вполне совпадает с характеристиками, данными в рекомендациях ВОЗ (2021 г.). Единственное, что следует уточнить, как мы указывали ранее, физическая активность должна быть аэробной, следовательно, верхний показатель макс. ЧСС при физической активности высокой интенсивности должен соответствовать требованиям «теста разговором», а то, сколько это будет составлять процентов от макс. ЧСС, может варьировать в зависимости от конкретного индивидуума и уровня его физической подготовленности. В пользу нашего утверждения можно привести цитату из статьи: «Марафон? Легко!», где указывается, что «Фактически лактатный порог соответствует бегу в самом быстром темпе, при котором спортсмен еще способен разговаривать без затруднений. Этот показатель у нетренированных бегунов достигается при 65–76% от максимального потребления кислорода либо максимальной частоты пульса, у тренированных – при 85–90%» [12].

Таким образом, отвечая на первый вопрос, мы будем считать справедливым утверждение, что физическая активность, указанная в рекомендациях ВОЗ, должна соответствовать интервалу от макс. ЧСС $\approx 50-69\%$ (средняя интенсивность) и $\approx 70-89\%$ (высокая интенсивность) для каждого человека в возрастной группе от 18 до 64 лет. Так же принципиально важно, чтобы физическая активность была аэробной.

Теперь попытаемся ответить на второй вопрос: как конкретно следует распределить рекомендуемую ВОЗ продолжительность активности на неделю? Используя описанные нами ранее методы организации исследования, мы выяснили, что существует такой феномен, как «сопротивление физической нагрузке». Суть этого феномена заключается в том, что: «Два дня сокращения шагов примерно до 2500–5000 шагов в день у здоровых людей ухудшают способность

физической активности высокой интенсивности усиливать окисление жиров и ослаблять постпрандиальное повышение уровня триглицеридов в плазме [13]. В свою очередь, это опасно тем, что «атеросклероз в значительной степени является «постпрандиальным феноменом», а недавно в крупных эпидемиологических исследованиях было подтверждено, что преувеличенное повышение постпрандиальной липемии плазмы (триглицериды) является независимым фактором риска сердечно-сосудистых заболеваний [14].

Также исследователи, изучавшие феномен «сопротивления физической нагрузке», пришли к заключению о том, что «люди, которые следуют рекомендациям в отношении физической активности 150 минут в неделю, по-прежнему подвержены риску развития сердечно-сосудистых заболеваний и смерти от всех причин, если их образ жизни обычно включает длительные периоды малоподвижного образа жизни (лежать или сидеть > 10 часов в день) и малое количество шагов в день. Два дня сокращения шагов примерно до 2500–5000 шагов в день у молодых здоровых людей ухудшают способность тренировки (аэробный бег средней или высокой интенсивности в течение 1 часа) усиливать окисление жиров и ослаблять постпрандиальное повышение уровня триглицеридов в плазме.

Это говорит о том, что «сопротивление физической нагрузке» возникает у людей, делающих примерно 5000 или менее шагов в день, тогда как 8500 шагов в день защищают от сопротивления физической нагрузке в жировом обмене. Похоже, что на жировой обмен в большей степени влияет ингибирующий эффект бездействия, чем стимулирующий эффект аэробного бега средней или высокой интенсивности в течение 1 часа» [13]. Таким образом, основываясь на выше приведенных данных можно заключить, что распределить рекомендуемую продолжительность активности на неделю следует равномерно, в противном случае может возникнуть феномен «сопротивления физической нагрузке».

Целесообразная продолжительность аэробных нагрузок на один тренировочный день не имеет ярко выделенных параметров. В рекомендациях ВОЗ (2021 г.) сказано: «Получены фактические данные среднего уровня достоверности о том, что физическая активность любой продолжительности приводит к улучшению показателей здоровья» [7].

Необходимо уточнить, что, делая данное заключение, специалисты ВОЗ опирались на

результаты исследования, где сравнивался результат 5-минутных и 10-минутных серий физической активности. Следует еще раз подчеркнуть, что говорится о физической активности именно аэробного характера. Отметим также, что «Процессы аэробного гликолиза разворачиваются не сразу, а через 2-3 минуты мышечной работы, которые требуются для того, чтобы включились механизмы, осуществляющие повышение частоты сердечных сокращений, чистоты и глубины дыхания, из депо (печень, селезенка) произошел выброс запасов эритроцитов, включились ферменты, участвующие в процессе газообмена, то есть произошли подготовительные процессы, осуществляющие полноценный доступ кислорода к работающей мышце» [9].

Таким образом, утверждение того, что «физическая активность любой продолжительности приводит к улучшению показателей здоровья» [7], не совсем корректно, так как это противоречит физиологии процессов аэробного гликолиза, по крайней мере, при установлении минимальной продолжительности физической активности аэробного характера. И все же, опираясь на рекомендации ВОЗ, можно предположить, что 30 серий 5-минутной физической активности средней интенсивности аэробного характера в неделю не будут уступать пяти 30-минутным сериям такой же физической активности по улучшению показателей здоровья. Полученный вывод довольно нетипичен для традиционных рекомендаций по организации аэробной физической активности, но, тем не менее, с точки зрения экспертов ВОЗ имеет под собой научное обоснование, хотя, вероятно, требует дополнительного исследования.

Далее попытаемся выяснить то, до какого предела целесообразно повышать продолжительность ежедневных аэробных тренировок? В рекомендациях ВОЗ (2021) сказано, что улучшение показателей здоровья, по некоторым данным, происходит «вплоть до 750 минут еженедельной физической нагрузки средней и высокой интенсивности» [7], однако, когда продолжительность физической активности достигает 300 минут в неделю и более, то оздоровительный эффект стабилизируется. И все же эксперты ВОЗ делают вывод, что «достаточных данных для точного определения уровня, на котором начинается снижение пользы для здоровья, не имеется» [7]. Значит ли это, что можно повышать нагрузку сколько угодно, не нанося вред здоровью?

Детальное изучение валидных источников научной информации показало, что управление нагрузкой является весьма значимым для сниже-

ния заболеваемости и связанных с этих спадов в выполнении упражнений, перерывов в тренировках, пропусков соревнований и риска серьезных медицинских осложнений. Ученым удалось установить, что «Упражнения продолжительностью в пределах 60 минут имеют потенциальную профилактическую и терапевтическую ценность. Во время аэробных упражнений средней и высокой интенсивности продолжительностью до 60 минут антипатогенная активность тканевых макрофагов проявляется параллельно с усилением рециркуляции иммуноглобулинов, противовоспалительных цитокинов, нейтрофилов, NK-клеток, цитотоксических Т-клеток и незрелых В-клеток. Все эти клетки играют решающую роль в активности иммунной защиты и метаболическом здоровье. Высокие тренировочные нагрузки, соревнования и связанный с ними физиологический, метаболический и психологический стресс связаны с преходящими нарушениями иммунитета, воспалением, окислительным стрессом, повреждением мышц и повышенным риском заболеваний. Метабомика, протеомика и липидомика показали, что метаболизм и иммунитет неразрывно переплетены, что дает новое представление о том, как интенсивные и продолжительные физические упражнения могут вызывать преходящую иммунную дисфункцию за счет снижения метаболической способности иммунных клеток [15].

Вместе с тем многие исследователи отмечают, что приведенные данные могут не распространяться на спортсменов самого высокого уровня, где интенсивные и продолжительные тренировочные нагрузки не всегда могут приводить к повышению риска заболевания. Хотя тут же упоминается, что «Обширные эпидемиологические данные об острых заболеваниях, собранные во время международных соревнований, показали, что от 2% до 18% элитных спортсменов переживают эпизоды заболевания, при этом выше доля женщин и тех, кто участвует в соревнованиях на выносливость. По крайней мере, половина острых приступов болезни поражает дыхательные пути, а также другие органы, включая пищеварительный тракт, ткани кожи и мочеполовой тракт» [15].

В связи с этим даются, как мы считаем, весьма полезные рекомендации:

- используйте небольшие приращения при изменении тренировочной нагрузки (обычно менее 10% еженедельно);

- избегайте тренировок, когда вы больны или испытываете ранние признаки и симптомы болезни (что может сделать болезнь более тяжелой и продолжительной) [15].

Таким образом, можно прийти к заключению о том, что максимальная продолжительность ежедневных аэробных тренировок средней и/или высокой интенсивности наиболее целесообразна в пределах не более 60 минут в день.

Выводы. Рекомендации ВОЗ по вопросам физической активности и малоподвижного образа жизни (2021 г.), при прочих равных условиях, вполне могут быть взяты за основу для разработки эффективных рекомендаций по оптимизации объема двигательной активности у людей, ведущих здоровый образ жизни (18-65 лет не имеющих противопоказаний к занятиям физической культурой и спортом) в современных условиях в Республике Казахстан. Для этого необходимо:

1. Еженедельно уделять от 2,5 до 5 часов выполнению аэробной нагрузки средней интенсивности. Или, так же в течение одной недели, выполнять аэробную нагрузку высокой интенсивности продолжительностью от 75 минут до 2,5 часов. Можно объединять эти виды нагрузки.

2. Не менее двух раз в неделю следует практиковать силовые упражнения средней и/или большой интенсивности. По возможности следует применять упражнения на все основные группы мышц.

3. Важно начинать с небольших нагрузок, а затем, учитывая свои индивидуальные реакции на изменившуюся физическую активность, постепенно, последовательно и системно повышать ее в пределах рекомендуемой продолжительности.

4. Аэробная физическая активность должна соответствовать интервалу от макс. ЧСС $\approx 50-69\%$ (средняя интенсивность) и $\approx 70-89\%$ (высокая интенсивность) для каждого человека в возрастной группе от 18 до 64 лет.

Таким образом, можно констатировать достижение цели нашей работы, однако необходимо подчеркнуть, что наша обзорная статья не претендует на всеобъемлющий охват релевантных источников научной информации. В то же время мы надеемся, что представленные нами данные могут быть полезны для тех, кто пропагандирует и практикует ЗОЖ.

Литература

- 1 Об утверждении Национального плана развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636> (дата обращения: 30.01.2023).
- 2 Концепция развития здравоохранения Республики Казахстан до 2026 года (Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 ноября 2022 года № 945). – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000945> (дата обращения: 30.01.2023).
- 3 Калужский А.Д. О некоторых аспектах образа жизни человека // Особенности формирования здорового образа жизни: факторы и условия: матер. III междунар. науч.-практич. конф. – 2015. – С. 133.
- 4 Советханұлы Д., Ескалиев М.З., Ботагариєв Т.А., Шанкулов Е.Т. Особенности формирования здорового образа жизни студентов средствами физической культуры // Теория и методика физической культуры. – 2020. – №3(61). – С. 108.
- 5 Области деятельности ВОЗ. – URL: <https://www.who.int/ru/about/what-we-do> (дата обращения: 30.01.2023).
- 6 Физическая активность. URL: <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/physical-activity> (дата обращения: 30.01.2023).
- 7 Рекомендации ВОЗ по вопросам физической активности и малоподвижного образа жизни. – URL: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/336656/9789240032170-rus.pdf> (дата обращения: 30.01.2023).
- 8 Михайлов С.С. Спортивная биохимия: Учебник для вузов и колледжей физической культуры. – 7-е изд., стереотип. – М.: Советский спорт, 2013. – С. 208.
- 9 Пономарёв И.А. Физиология физической культуры и спорта: учебное пособие / Южный федеральный университет. – Ростов-на-Дону, 2019. – С. 138.
- 10 Купер К. Аэробика для хорошего самочувствия: пер. с англ. – 2-е изд. доп., перераб. – М.: Физкультура и спорт, 1989. – 224 с.
- 11 Ainsworth B.E. et al. Guide to the assessment of physical activity: clinical and research applications // Circulation. – 2013. – Т. 128. – С. 2259-2279.
- 12 Кох Н.В., Власова К.А. Марафон? Легко! // «Наука из первых рук». – 2021. – №1/2(91). – С. 66-83.
- 13 Heath M. Burton, Edward F. Coyle Daily Step Count and Postprandial Fat Metabolism // Medicine Science in Sports Exercise. – 2021. – №53(2): pp. 333-340. DOI: 10.1249/MSS.0000000000002486.
- 14 Kim I.Y. et al. Prolonged sitting negatively affects the postprandial plasma triglyceride-lowering effect of acute exercise // American Journal of Physiology-Endocrinology and Metabolism. – 2016. – №311 (5). – pp. 891-898.
- 15 Nieman D.C., Wentz L.M. The compelling link between physical activity and the body's defense system // J Sport Health Sci. – 2019. – №8(3). – pp. 201-217. DOI: 10.1016/j.jshs.2018.09.009.

References

- 1 Ob utverzhdenii Nacional'nogo plana razvitiya Respubliki Kazahstan do 2025 goda i priznanii utrativshimi silu nekotorykh ukazov Prezidenta Respubliki Kazahstan. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636> (data obrashcheniya: 30.01.2023).
- 2 Konceptiya razvitiya zdorvoohraneniya Respubliki Kazahstan do 2026 goda (Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 24 noyabrya 2022 goda № 945). – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000945> (data obrashcheniya: 30.01.2023).
- 3 Kaluzhskij A.D. O nekotorykh aspektah obraza zhizni cheloveka // Osobennosti formirovaniya zdorovogo obraza zhizni: faktory i usloviya: mater. III mezhduunar. nauch.-praktich. konf. – 2015. – S. 133.
- 4 Sovethanly D., Eskaliev M.Z., Botagariyev T.A., SHankulov E.T. Osobennosti formirovaniya zdorovogo obraza zhizni studentov sredstvami fizicheskoy kul'tury // Teoriya i metodika fizicheskoy kul'tury. – 2020. – №3(61). – S. 108.
- 5 Oblasti deyatel'nosti VOZ. – URL: <https://www.who.int/ru/about/what-we-do> (data obrashcheniya: 30.01.2023).
- 6 Fizicheskaya aktivnost'. URL: <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/physical-activity> (data obrashcheniya: 30.01.2023).
- 7 Rekomendatsii VOZ po voprosam fizicheskoy aktivnosti i malopodvizhnogo obraza zhizni. – URL: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/336656/9789240032170-rus.pdf> (data obrashcheniya: 30.01.2023).
- 8 Mihajlov S.S. Sportivnaya biohimiya: Uchebnik dlya vuzov i kolledzhej fizicheskoy kul'tury / – 7-e izd., stereotip. – M.: Sovetskij sport, 2013. – S. 208.
- 9 Ponomaryov I.A. Fiziologiya fizicheskoy kul'tury i sporta: uchebnoe posobie / YUzhnyj federal'nyj universitet. – Rostov-na-Donu, 2019. – S. 138.
- 10 Kuper K. Aerobika dlya horoshego samochuvstviya: Per. s angl. – 2-e izd. dop., pererab. – M.: Fizkul'tura i sport, 1989. – 224 s.
- 11 Ainsworth B.E. et al. Guide to the assessment of physical activity: clinical and research applications // Circulation. – 2013. – Т. 128. – S. 2259-2279.
- 12 Koh N.V., Vlasova K.A. Marafon? Legko! // «Nauka iz pervykh ruk». – 2021. – №1/2(91), – S. 66-83.
- 13 Heath M. Burton, Edward F. Coyle Daily Step Count and Postprandial Fat Metabolism // Medicine Science in Sports Exercise. – 2021. – №53(2): pp. 333-340. DOI: 10.1249/MSS.0000000000002486.
- 14 Kim I.Y. et al. Prolonged sitting negatively affects the postprandial plasma triglyceride-lowering effect of acute exercise // American Journal of Physiology-Endocrinology and Metabolism. – 2016. – №311 (5). – pp. 891-898.
- 15 Nieman D.C., Wentz L.M. The compelling link between physical activity and the body's defense system // J Sport Health Sci. – 2019. – №8(3). – pp. 201-217. DOI: 10.1016/j.jshs.2018.09.009.

Хат-хабарға арналған автор (бірінші автор) Мучкин Дмитрий Павлович – педагогика ғылымдарының кандидаты, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ., Қазақстан, e-mail: pochta_dem_m@mail.ru. ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2648-2047	Автор для корреспонденции (первый автор) Мучкин Дмитрий Павлович – к.п.н., ассоц.профессор; Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан; г. Павлодар, Казахстан, e-mail: pochta_dem_m@mail.ru. ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2648-2047	The Author for Correspondence (The First Author) Muchkin Dmitry Pavlovich – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor; Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan; Pavlodar, Kazakhstan, e-mail: pochta_dem_m@mail.ru. ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2648-2047
--	---	---

¹Турдалиев Р.М.^а, ¹Дошыбеков А.Б., ²Ботагариєв Т.Ә, ²Кубиева С.С.,
³Жанабеков Е.Б.

¹ Қазақ спорт және туризм академиясы, Алматы қ., Қазақстан

² Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ., Қазақстан

³ Astana IT University, Астана қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА СТУДЕНТТІК СПОРТТЫ ЖЕТІЛДІРУДІҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

Турдалиев Рауан Мұратұлы, Дошыбеков Айдын Бағдатұлы, Ботагариєв Төлеген
Әміржанұлы, Кубиева Светлана Сарсенбайқызы, Жанабеков Ерсин Бекмуратұлы

Қазақстан Республикасында студенттік спортты жетілдірудің тиімді жолдары

Аңдатпа. Мақалада Батыс Қазақстан ЖОО студенттік құрама командаларының қалалық және ауқымды республикалық жарыстарға қатысу ерекшеліктері анықталды. Қалалық ауқымдағы жарыстарда Батыс Қазақстанның зерттелген университеттерінің студенттері 1-3 орын алатыны көрсетілген. Қазақстанның жоғары оқу орындары арасында Универсиаданың кейбір негізгі спорт түрлері бойынша жарыстар өткізілмейді. Жоғары оқу орындарының құрама командаларын даярлау кезіндегі проблемалар көрсетілген. Атап айтқанда: 1) Университеттерде тиісті жаттықтырушы кадрлар жоқ, 2) Университеттер қолда бар жаттықтырушылық және студенттік әлеуетке баса назар аударады. 3) Осы мәселелерге байланысты, біздің ойымызша, көптеген спорт түрлері бойынша университеттер Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындары арасындағы Универсиадаға қатыспайды. 4) Облыстық және қалалық жарыстар біздің спортшыларымыздың үлкен жетістіктерінің көрсеткіші болып табылмайды. 5) Жарыс тәжірибесін арттыру үшін құрама командалар облыстан тыс жерлерге аз шығады. 6) Жоғары оқу орындарында студенттік спорт командаларының республикалық жарыстарға қатысуы қаржыландырылмайды. 7) Жоғары оқу орындарында Универсиаданың базалық спорт түрлері бойынша спортшыларды даярлауға баса назар аударылмайды. Батыс Қазақстан университеттерінде студенттік спортты жетілдіру және оларды тәжірибелік негіздеу жолдары әзірленді. Олардың ішінде а) Универсиаданың негізгі спорт түрлері бойынша білікті жаттықтырушыларды жалдау; в) дәстүрлі дене шынықтыру сабақтарының орнына негізгі спорт түрлерінің бірі негізінде сабақтар өткізу қағидаты бойынша «дене шынықтыру» пәні бойынша оқу процесін құру. Студенттік спортты жетілдіру жолдарының тиімділігі математикалық негіздеме арқылы дәлелденген.

Түйін сөздер: студенттік спорт, тиімділік, іске асыру жолдары, универсиада, құрама команда.

Turdaliyev Rauan Muratovich, Doshybekov Aydin Bagdatovich, Botagariev Tulegen
Amirzhanovich, Gubieva Svetlana Sarsenbayevna, Zhanabekov Ersin Bekmuratovich

Effective ways to improve student sports in the Republic of Kazakhstan

Abstract. The article defines the features of the participation of student national teams of West Kazakhstan universities in urban and large-scale republican competitions. It is shown that students of the studied universities of Western Kazakhstan take 1-3 places in urban-scale competitions. Competitions in some of the main sports of the Universiade among universities of Kazakhstan are not held. The problems in the preparation of national teams of universities are shown. Exactly. 1) Universities do not have the appropriate coaching staff. 2) Universities focus on the existing coaching and student potential. 3) In connection with these problems, in our opinion, universities in many sports do not participate in the Universiade among higher educational institutions of the Republic of Kazakhstan. 4) Regional and city competitions are not an indicator of the great achievements of our athletes. 5) To increase the experience of competitions, national teams go outside the region less often. 6) Participation of student sports teams in republican competitions in higher educational institutions. 7) Training of athletes in basic sports of the Universiade in higher educational institutions. Ways of improving student sports in West Kazakhstan universities and their practical justification have been developed. Among them are a) hiring qualified coaches in the main sports of the Universiade. C) the creation of an educational process on the subject of "Physical culture" on the principle of conducting classes based on one of the main sports instead of traditional physical culture classes. The effectiveness of ways to improve student sports is proved by mathematical justification.

Key word: student sports, efficiency, ways of implementation, universiade, national team.

Турдалиев Рауан Муратович, Дошыбеков Айдын Багдатович, Ботагариев Тулеген Амиржанович, Кубиева Светлана Сарсенбаевна, Жанабеков Ерсин Бекмуратович

Эффективные пути совершенствования студенческого спорта в Республике Казахстан

Аннотация. В статье определены особенности участия студенческих сборных команд Западно-Казахстанских вузов в городских и масштабных республиканских соревнованиях. Показано, что в соревнованиях городского масштаба студенты исследуемых университетов Западного Казахстана занимают 1-3 места. Соревнования по некоторым основным видам спорта Универсиады среди вузов Казахстана не проводятся. Показаны проблемы при подготовке сборных команд вузов. А именно: 1) в университетах нет соответствующих тренерских кадров; 2) университеты делают упор на имеющийся тренерский и студенческий потенциал; 3) в связи с этими проблемами, на наш взгляд, университеты по многим видам спорта не участвуют в Универсиаде среди высших учебных заведений Республики Казахстан; 4) областные и городские соревнования не являются показателем больших достижений наших спортсменов; 5) для повышения опыта соревнований сборные команды выходят за пределы области реже; 6) участие студенческих спортивных команд в республиканских соревнованиях в высших учебных заведениях; 7) подготовка спортсменов по базовым видам спорта Универсиады в высших учебных заведениях. Разработаны пути совершенствования студенческого спорта в Западно-Казахстанских университетах и их практического обоснования. Среди них: а) наем квалифицированных тренеров по основным видам спорта Универсиады; б) создание учебного процесса по предмету «Физическая культура» по принципу проведения занятий на основе одного из основных видов спорта вместо традиционных занятий физической культурой. Эффективность путей совершенствования студенческого спорта доказана математическим обоснованием.

Ключевые слова: студенческий спорт, эффективность, пути реализации, универсиада, сборная команда.

Кіріспе. Бұл зерттеу тақырыбының өзектілігі келесі себептерге байланысты. Студенттік спорт елдің ұлттық командаларын даярлау резерві болып табылады.

Токиода өткен жазғы Олимпиада ойындарының қорытындысы бойынша Қазақстан 83-орынға ие болды. Бұл Олимпиада ойындарына қатысу тарихындағы қазақстандық спортшылардың ең сәтсіз өнер көрсетуі болды. Токио Олимпиадасы аяқталғаннан кейін Қазақстан Республикасының Үкіметі нақты тапсырмалар берді. Атап айтқанда, кәсіби спортшыларды, оның ішінде ұлттық құрама командаларды даярлау тәсілдерін қайта қарау; мектеп және студенттік спорт лигаларының жұмысын қайта бастау [1].

Студенттік спортта қандай мәселелер бар?

1. Жоғары оқу орындарында арнайы ұйымдастырылған студенттік спортты іске асырудың болмауы және даму деңгейінің төмендеуі.

2. Спорт инфрақұрылымының тиісті жай-күйі, оның қазіргі заманғы талаптарға сай еместігі.

3. Дене шынықтыру және спорт сабақтарын жабдықтармен қамтамасыз етудің жеткіліксіз дәрежесі.

4. ЖОО студенттерін спорттық жетілдіруді басқарудағы ЖОО спорт клубтарының жұмысының жеткіліксіздігі.

5. Спорт түрлері бойынша ЖОО құрама командаларының білікті жаттықтырушы кадрлармен қамтамасыз етілмеуі.

6. Республикалық және халықаралық жарыстарда ЖОО құрама командаларының өнер көрсетуінің жеткіліксіз деңгейі.

7. Барлық аталған кемшіліктер Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындарын-

да студенттік спортты жетілдіруді ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етудің жеткіліксіздігімен негізделеді.

Бұл мәселеге келесі мамандар өз зерттеулерінде назар аударды. Е.Канагатов [2], К.К.Закирьянов [3], А.И.Ходотчук, А.И.Белов [4], және т.б.

Зерттеу мақсаты – Қазақстан Республикасында студенттік спортты дамыту жолдарын негіздеу.

Зерттеу міндеттері.

1. Батыс Қазақстан ЖОО студенттік құрама командаларының қалалық және республикалық ауқымдағы жарыстарға қатысу ерекшеліктерін анықтау.

2. Жоғары оқу орындарының құрама командаларын даярлау кезіндегі маңызды мәселелерді белгілеу.

3. Батыс Қазақстан университеттерінде студенттік спортты жетілдіру жолдарын әзірлеу және оларды эксперименттік негіздеу.

Әдебиетке шолу. Отандық әдебиеттерді талдау мамандардың қарастырылып отырған мәселенің келесі бағыттарына назар аударғанын көрсетті.

Қазақстанда студенттік спортты дамыту. А) « Қазақстанда студенттік спортты дамыту мәселесі ерекше назар аударуды талап етеді. Жоғары оқу орындарының спорт аландары жеткіліксіз және нашар жабдықталуымен сипатталады. Студенттер мен оқытушылар үшін спорт залдарының қолжетімділігі мәселесін шешу қажет » [2]. Б) « ...Еуропа елдері, АҚШ ... өз Отанында жаһандық мақсатқа қол жеткізгісі келеді – студенттердің дені сау ұрпақты тәрбиелеу үшін спортпен шұғылдану қажеттілігін оятау. Біз

Универсиада алдында балаларды «міндеттей» бастаймыз: Біз сіздерге сапарға ақша бердік, «турист» болып ол жерге ұшудың қажеті жоқ, медальдармен оралыңыз. Осындай ойлаудың арқасында біздің Қазақстанда нағыз студенттік спорт жоқ» [3].

Студенттік спортты дамыту мәселелері.

Мұнда мамандар мыналарды атап көрсетеді. а) спорттық сипаттағы құрылыстардың жеткіліксіздігі; жаттығу механизмін ғылыми сүйемелдеу; спорт нысандарын жалға алудың қымбаттығы; жоғары білікті жаттықтырушылардың, атап айтқанда, ойын бағытындағы спорт түрлерінде жеткіліксіздігі; қалпына келтіру мен оңалтудың әлсіз деңгейі [5]; б) дене шынықтыру мен спортты қаржыландыруды мемлекеттік қамтамасыз ету мемлекеттің тарапынан кепілдендірілмеуі; осы процесті іске асыру бойынша нормативтік құжаттардың болмауы, салықтық сипаттағы жүйенің болмауы; спорт клубтар мен студенттік спорт федерациясы мәртебесінің нақтылығы. Студенттік спортты дамыту тұжырымдамасы әзірленді [6]; в) дене шынықтыру белсенділігімен айналысу қажеттілігінің бөлімдері анықталды: спорттық сипаттағы; рекреациялық сипаттағы; оңалту сипатындағы; білім беру сипатындағы қажеттіліктер. Білім алушылардың қызығушылығына келесі доминанттар бөлінеді: сабақтан ләззат алу; спорт түріндегі нәтижелерге қол жеткізу; дене жаттығуларымен айналысу кезінде жаңа көзқарастың болашағы [4]; г) халықтың бұқаралық спортпен шұғылдана алмауы (аула-ларда жағдай жоқ және т.б.); легионерлер (жалдамалы ойыншылар) мәселесі [7].

Әртүрлі елдердегі студенттік спорт. Мұнда мыналар атап өтіледі. АҚШ-та олимпиадалық спорт түрлері бойынша ұлттық құрама командалар үшін басым резервтердің бірі студенттік спорт болып табылады. Үкімет ешқандай қаржылық қолдау көрсетпейді. Мәселенің бұл жағы университеттер есебінен шешіледі. Ұлыбританияда спорттық парадигманың басым идеясы жас ұрпақты белсенді өмірге тарту және өмір бойы дене дайындық белсенділігін жүзеге асыру болып табылады. Қытайда дене шынықтыру сабақтары міндетті болып табылады (бір апта ішінде 2 сағат ішінде) [8].

Спорттық жүктемелердің студенттік ортадағы спортқа ынталандыру (мотивация) әсері. а) студенттер арасында ас қорыту жүйесінің аурулары жиі кездеседі; тыныс алу және тірек-қимыл жүйесі. Студенттер сабақтар мен студенттік тамақтану үлкен жүктемесіне

байланысты күйзеліске ұшырайды. Дене жаттығуларына қызығушылық таныту арқылы осы процесті түсіну білім алушылардың денсаулығын құру, нығайту және дамыту бірінші орынға қойылуы керек. [9]; б) білім алушылардың өз бетінше сипаттағы дене шынықтыру-спорттық жұмыстарына қызығушылығын қалыптастыру және жетілдіру технологиясы әзірленді. Онда қызығушылық, білім және белсенділік бөлімдері көрсетілген. Олар оң көзқарасты қамтиды; тұрақты қажеттілік пен дене жаттығулармен айналысуға деген ұмтылыс бар [10].

Осы бағыттағы шетелдік зерттеулерді келесі бағыттарда бөлуге болады.

Спортшылардағы оқу мен спорт арасындағы байланыс. А) Төрт бейіндік бағытта анықтау: 1) Оқудың спорттан басым болуы; 2) Оқу мен спорттың арасындағы күшті және әлсіз басымдылығы; 3) Оқу мен спорттың қалыпты өзара байланысы; 4) Оқу мен спорттың күшті өзара байланысы. Спортшылардың белсенділігі алдыңғы қатарға шыққан профильдер оқу мен спортқа деген сүйіспеншіліктің жоғарылауымен және жалпы психологиялық жағдаймен байланысты болды, сонымен бірге оқу мен спорттағы құлдырау деңгейі төмендеді [11]. Б) Спортқа деген құштарлықтың оқудағы және жеңіл атлетикадағы студенттердің мүдделері мен күш-жігеріне қатысты ұстанымы зерттелді. Спорттық күш-жігері спортқа деген ынтасымен (мотивация), ал оқудағы күш-жігер сабақтың пайдалы болуымен басқарылатыны анықталды. Спортқа ынталандырылған ұмтылыс сабақтың пайдалылығы үшін маңызды болды, бірақ болашақ мамандықты таңдауға теріс әсер етті. Бірақ сонымен бірге олар спортшылардың мүдделерін дамытудағы барлық сыртқы факторларды ескеруде маңызды [12]. В) Білім алушыларды даярлаудың барлық бағыттары бойынша сабаққа қатысу, үлгерім және спорттық нәтижелер арасындағы жоғары үйлестіру анықталды. Сабаққа қатысу 75%-дан жоғары болса, ол аз адамдарға қатысты бағалаудың жоғарылауына әсер ететіні анықталды [13].

Спортшылардың ұйымдастырушылық оңтайлылығына бейімделудің психологиялық ерекшеліктері. Мұнда мыналар атап өтіледі. А) Бұл ерекшелік жеке адамдардың жеке тәжірибесі мен өмірлік дағдыларына байланысты. Көшкен кезде олар стресстік жағдайды сезінеді. Бұл олардың психологиялық қасиеттеріне әсер етеді. Авторлар бейімделу механизмі әртүрлі мінез-құлықтың қайта ойлау арқылы жүзеге асырылатынын атап көрсетеді. Сондықтан

мұндай бейімделудің оңтайлы процесіне әсер ететін барлық факторларды ескеру қажет [14]. Б) Спорттың АҚШ университеттеріндегі білім алушылардағы мәдени дәстүрлерді әлеуметтендіру және сақтау құралы ретіндегі рөлі зерттелді. Американың жоғары оқу орындарында оқушылардың спортпен шұғылдануына қатысты мінез-құлқында екі басым себеп анықталды. Спорт арқылы өз мәдениетін сақтау және тіршілік ету ортасына бейімделу. Ерлер арасында спорт арқылы мәдениетті сақтау факторының әйелдерге қарағанда анағұрлым жоғары мәні анықталды [15].

Студенттердің алға қойған мақсаттары мен командалық және жеке спорт түрлеріндегі психологиялық талаптарының дәрежесі арасындағы байланыс.

Командалық спорт түрлерінде жаттығатын білім алушылардың миссиясы мен өзін-өзі тәрбиелеу, қабілеттері мен көзқарастарының дәрежесі арасындағы оң үйлестіру анықталды. Командалық спорт түрлерінде жаттығушылардың жетістіктері, күні бойы олардың уақытын жүзеге асыруға оң әсер етеді. Сонымен қатар, жеке спорт түрлерінде мұндай үйлестіру табылған жоқ. Авторлар белсенділер үшін олардың ішкі көзқарасы алдағы қызметін жүзеге асыру үшін не істейтінінен маңызды деп санайды [16].

Позитивті дене имиджінің, спорттық шешімділіктің, спортпен шұғылданатындар мен спортпен шұғылданбайтындар арасындағы жеке спорттық жетістіктердің өзара байланысы. Денені талдау мен функционалдылықты талдау, сондай-ақ спорттық көрсеткіштер арасында тығыз үйлестіру анықталды [17].

Спорттық және академиялық контексті ескере отырып, спортпен айналысатын студенттердің жеке басы мен спорттық мінез-құлқы. Спорттық сәйкестік спорттық сипатты теріс анықтайды және аспаптық агрессияға оң әсер етеді. Авторлардың пікірінше, академиялық және спорттық сәйкестілік спорттық мінез-құлықты болжауға мүмкіндік береді. Академиялық себеп спортшылардың этикалық спорттық мінез-құлқына байланысты мінез-құлқын басқаруда маңызды орын алады [18].

Зерттеу әдістері мен ұйымдастырылуы. Зерттеу 2022-2023 оқу жылында жүргізілді. Бірінші кезең (2022 жылғы қыркүйек-қараша) зерттеу мәселесі бойынша ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді талдауға арналды. Зерттеудің ғылыми базасы дайындалды. Осы кезеңде біз әдебиеттерді талдау сияқты ғылыми зерттеу әдісін қолдандық.

Зерттеудің екінші кезеңінде (2022 жылғы желтоқсан – 2023 жылғы ақпан) біз зерттеудің бірінші және екінші міндеттерін шештік. Бірінші мәселені шешу үшін біз құжаттық материалдарды талдау әдісін қолдандық. Спорт түрлері бойынша секциялар саны және онда оқитын студенттер саны талданды. Екінші мәселені шешу үшін деректі материалдарды талдау әдісінде қолданылды. Спорт түрлері бойынша командалардың облыстық және республикалық ауқымдағы жарыстарға қатысу хаттамалары талданды. Үшінші кезеңде (2023 ж. наурыз) зерттеудің үшінші және төртінші міндеттері шешілді. Оны шешу үшін математикалық статистика әдісі қолданылды, атап айтқанда Ассоциация коэффициенті [19].

Зерттеу нәтижелері. 1-кестеде Батыс Қазақстан университеттерінде 2017-2018, 2018-2019, 2019-2020 жылдардағы секциялар мен студенттердің саны бойынша көрсеткіштер көрсетілген. 1-кестеден көріп отырғанымыздай, секциялар мен онда оқитын студенттердің ең көп саны Ақтөбе өңірлік университетінде байқалды. Қ. Жұбанов (АӨУ): 2017-2018 оқу жылында – 26 түрі бойынша 415 студент; 2018-2019 жылдары – 28 түрі бойынша 504 студент; 2019-2020 жылдары – 26 спорт түрі бойынша 469 студент. Аралық көрсеткіштер Атырау университетінде анықталды (Х. Досмұхамедова АУ). Мәселен, 2017-2018 оқу жылында секциялар саны 19-ға, ал айналысатындар саны 287-ге тең болды; 2018-2019 жылдары – 19 және 292; 2019-2020 жылдары – тиісінше 19 және 285. Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университетінде (БҚАТУ) 2017-2018 оқу жылында секциялар саны 22, ал оқушылар саны – 320; 2018-2019 жылдары – 22 және 410; 2019-2020 жылдары – тиісінше 19 және 411.

Осылайша, жоғарыда айтылғандардан көріп отырғанымыздай, Батыс Қазақстанның барлық жоғары оқу орындарында спорттың барлық түрлері бойынша студенттер қатыса бермейді. Сонымен, Қ. Жұбанов атындағы АӨУ-де фитнес, спорттық бағдарлау сияқты спорт түрлері іске асырылмайды. Х.Досмұхамедов АУ-де бокс, президенттік көпсайыс, пауэрлифтинг, белбеу күресі, футбол, гандбол секцияларымен айналыспайды. Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университетінде (БҚАТУ)-де бокс, жеңіл атлетика, президенттік көпсайыс, пауэрлифтинг, белбеу күресі, футбол, гандбол бойынша спорт секциялары өткізілмейді. Аталған спорт түрлері Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындары арасындағы Универсиада бағдарламасына кіреді.

1-кесте – Батыс Қазақстан университеттерінде спорт секцияларының және онда оқитын студенттердің саны

№ п/п	Секциялар	Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті			Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті			Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті (БҚАТУ)		
		2017- 2018	2018- 2019	2019- 2020	2017- 2018	2018- 2019	2019- 2020	2017- 2018	2018- 2019	2019- 2020
1	Баскетбол /қыздар/	15	15	15	13	13	13	15	30	30
2	Баскетбол /ерлер/	20	20	20	18	18	18	20	32	32
3	Волейбол/ қыздар /	25	25	25	22	22	22	25	18	18
4	Волейбол/ ерлер/	25	25	25	25	25	25	25	20	20
5	Үстел теннисі / қыздар /	20	20	15	10	10	10	15	16	16
6	Үстел теннисі /ерлер /	20	20	15	15	15	15	15	16	16
7	Шахмат / ерлер /	15	15	15	10	10	10	15	10	10
8	Шахмат / қыздар /	15	15	15	8	8	8	15	10	10
9	Тоғызқұмалақ/ қыздар	20	20	20	12	12	12	20	15	15
10	Тоғызқұмалақ/ ерлер /	20	20	20	12	12	12	20	15	15
11	Бокс / қыздар /	10	10	10	-	-	-	-	-	-
12	Бокс / ерлер /	15	15	-	-	-	-	-	-	-
13	Еркін күрес/ ерлер /	15	15	15	15	15	15	15	15	15
14	Еркін күрес / қыздар	12	12	-	12	12	12	-	-	-
15	Дзюдо / ерлер /	15	15	15	15	15	15	15	15	15
16	Дзюдо (қыздар)	12	12	10	12	12	12	10	10	10
17	Самбо	20	20	20	20	20	20	20	20	20
18	Жеңіл атлетика	30	30	30	12	10	8	-	-	-
19	Президенттік сайыс	15	15	15	-	-	-	-	-	-
20	Гір спорты	20	20	20	5	5	5	20	30	30
21	Пауэрлифтинг	15	15	15	-	-	-	-	-	-
22	Армрестлинг	15	15	15	5	5	5	15	30	30
23	Қазақша күрес	15	20	20	20	20	20	20	30	30
24	Белбеу күресі	15	15	-	-	-	-	-	-	-
25	Шағын-футбол	20	20	20	-	-	-	20	35	35
26	Футбол	30	25	25	-	-	-	-	-	-
27	Гандбол (ерлер)	-	20	-	-	-	-	-	-	-
28	Гандбол (қыздар)	-	15	-	-	-	-	-	-	-
29	Фитнес	-	-	-	-	-	-	-	28	28
30	Спорттық бағдарлау	-	-	-	-	-	-	-	15	15
		415	504	469	287	292	285	320	410	411

2-кестеде Батыс Қазақстан университеттері құрама командаларының қалалық жарыстарда өнер көрсету нәтижелері көрсетілген. Көріп отырғанымыздай, зерттеу жүргізу үшін базалық ретінде қабылданған университеттерде барлық дерлік спорт түрлері бойынша құрама командалар қалалық жарыстарда бірінші орын алады. Ерекшелігі волейбол сияқты спорт түрлері (Қ. Жұбанов атындағы АӨУ-дің ұлдар командасы 2-ші орынға ие болды. Жәңгір хан атындағы БҚАТУ - 3-4 орын). Үстел теннисі бойынша Қ. Жұбанов атындағы АӨУ қыздары және БҚАТУ 2-ші орынды иеленді. Мұндай жағдай шахмат бойынша барлық жоғары оқу орындарының қыздарында және тоғызқұмалақ Х. Досмұхамедов атындағы АУ қыздарында байқалды (барлық жерде 2-ші орын). Жәңгір хан атындағы БҚАТУ студенттері жазғы және қысқы көпсайысқа қатысқан жоқ. Ақтөбе, Атырау және Орал қалаларында таэквондо, футбол, гандбол, грек-рим күресі, белбеу күресі, бокс, самбо сияқты спорт түрлерінен жоғары оқу орындары арасында жарыстар өткізілмейді. Бұл түрлер Қазақстанның жоғары оқу орындары арасында универсиада өткізілетін негізгі спорт түрлеріне жатады. Осы жерден жоғары оқу орындарында спорттың осы түрлері бойынша тиісті дайындық жүргізілмейді, студенттердің бәсекелестік тәжірибесі жоқ деген қорытынды жасауға болады.

3-кестеде Батыс Қазақстан университеттерінің құрама командаларының Қазақстанның жоғары оқу орындары арасындағы Х және ХІ универсиадаларда өнер көрсету қорытындылары келтірілген. Х Универсиадада зерттелгендер университеттер арасында Қ. Жұбанов атындағы АӨУ ең жақсы нәтиже көрсетті. (2-ші орын). Онан кейін Х. Досмұхамедов атындағы АУ (27 орын) және Жәңгір хан атындағы БҚАТУ (47 орын) жабады. Қ. Жұбанов атындағы АӨУ Универсиадада спорттың 17 түрінен өнер көрсетті. Спорт түрлері бойынша келесі орындар иеленді. Таэквондо-ерлер – 4; әйелдер – 3; белбеу күресі-ерлер – 6; баскетбол – сәйкесінше 4 және 6; бокс 3 және 7; әйелдер күресі – 3; гандбол – 2 және 2; үстел теннисі – 1 және 6; дзюдо-9 және 11; грек-рим күресі ерлер – 7; шахмат – ерлер – 3; марафон – 3; самбо – 7 және 3; жүзу – 1 және

4; волейбол – 7 және 4; тоғызқұмалақ – 3 және 6; футбол – 3. Х. Досмұхамедов АУ спорттың 6 түрінен өнер көрсетті. Баскетбол-ерлер – 5 орын; бокс-ерлер – 9; еркін күрес – ерлер – 7; дзюдо – ерлер – 9; самбо – 2 және 5. Жәңгір хан атындағы БҚАТУ спорттың 3 түрінен өнер көрсетті. Волейбол-әйелдер – 8 орын; спорттық бағдарлау – 1 орын; бокс – ерлер – 16 орын.

ХІ Универсиадада тек Х. Досмұхамедов атындағы АУ спортшылары спорттың сегіз түрі бойынша өнер көрсетті. Таэквондо – 5 және 5 орын; еркін күрес – ерлер – 9; дзюдо – 5 және 4; самбо 3 және 3; каратэ – 5; жеңіл атлетика – 6; регби – 3 және 3; қазақша күрес 4 және 4.

Осылайша, біздің жұмысымыздың бірінші мәселесін шешуді талдау нәтижесінде келесі мәселелеранықталды: 1) Университеттерде тиісті жаттықтырушы кадрлар жоқ. Мысалы, спорттық ойындар бойынша зерттелген университеттерде (баскетбол, волейболдан жаттықтырушы жоқ немесе олар өздігінен оқытылады, өздері спорт шебері атағына ие емес, яғни үлкен спорттың мәнін сезінбеген); 2) Университеттер қолда бар жаттықтырушылық және студенттік әлеуетке баса назар аударады. Мысалы, Қ. Жұбанов атындағы АӨУ-де гандболға, самбо күресіне; Х. Досмұхамедов атындағы АУ-де күрес түрлеріне (еркін күрес, дзюдо); Жәңгір хан атындағы БҚАТУ-де спорттық бағдарлауға 3) осы мәселелерге байланысты, біздің ойымызша, көптеген спорт түрлері бойынша университеттер Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындары арасындағы Универсиадаға қатыспайды; 4) Облыстық және қалалық жарыстар біздің спортшыларымыздың үлкен жетістіктерінің көрсеткіші болып табылмайды, өйткені оларға қатысатын командалардың саны аз және қарсыластарының көпшілігінің шеберлігі төмен; 5) Жарыс тәжірибесін арттыру үшін құрама командалардың облыстан тыс жерлерге шығуы аз; 6) Жоғары оқу орындарында студенттік спорт командаларының республикалық жарыстарға қатысуы қаржыландырылмайды; 7) Жоғары оқу орындарында Универсиаданың базалық спорт түрлері бойынша спортшыларды даярлауға баса назар аударылмайды. Жоғарыда аталған мәселелерді шешу жолымен біз мыналарды көреміз.

2-кесте – Батыс Қазақстан университеттері құрама командаларының қалалық жарыстарда өнер көрсету нәтижелері

Спорт түрлері	Қ. Жұбанов атындағы АӨУ			Х. Досмұхамедов атындағы АУ			Жәңгір хан атындағы БҚАТУ		
	2017-2018 ж.	2018-2019 ж.	2019-2020ж.	2017-2018 ж.	2018-2019 ж.	2019-2020ж.	2017-2018 ж.	2018-2019 ж.	2019-2020ж.
Баскетбол /қыздар/	1	1	1	1	1		1	1	1
Баскетбол /ерлер/	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Волейбол/ қыздар /	1	1	1	1	1	1	2	3	3
Волейбол/ ерлер /	2	2	2	1	1	1	1	3	4
Үстел теннисі / қыздар /	2	2	2	1	1	1	2	2	2
Үстел теннисі / ерлер/	1	1	1	1	1	1	2	2	3
Шахмат / ерлер /	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Шахмат / қыздар /	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Тоғызқұмалақ/ қыздар/	1	1	1	2	2	2	1	1	1
Тоғызқұмалақ/ ерлер/	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Шаңғы спорты	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Жазғы президенттік көпсайыс	1	1	1	1	1	1	-	-	-
Қысқы президенттік көпсайыс	1	1	1	1	1	1	-	-	-
Кросс	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Шағын футбол	1	1	1	1	1	1	1	1	1

3-кесте – Батыс Қазақстан университеттерінің құрама командаларының Қазақстанның жоғары оқу орындары арасындағы X және XI универсиадаларда өнер көрсету қорытындысы

№ п/п	Спорт түрлері	Қ. Жұбанов атындағы АӨУ				Х. Досмұхамедов атындағы АУ				Жәңгір хан атындағы БҚАТУ			
		Х-шы универсиада		XI-ші универсиада		Х-шы универсиада		XI-ші универсиада		Х-шы универсиада		XI-ші универсиада	
		ерлер	қыздар	ерлер	қыздар	ерлер	қыздар	ерлер	қыздар	ерлер	қыздар	ерлер	қыздар
1	Таэквондо	4	3	-	-			5	5			-	-
2	Белбеу күресі	6	-	-	-							-	-
3	Баскетбол	4	6	-	-	5						-	-
4	Бокс	3	7	-	-	9				16		-	-
5	Әйелдер күресі		3	-	-							-	-
6	Гандбол	2	2	-	-							-	-
7	Еркін күрес	6		-	-	7		9				-	-

8	Үстел теннисі	1	6	-	-							-	-
9	Дзюдо	9	11	-	-	8	8	5	4			-	-
10	Грек-рим күресі	7		-	-							-	-
11	Шахмат	3		-	-	9						-	-
12	Марафон	3		-	-							-	-
13	Самбо	7	3	-	-	2	5	3	3		8	-	-
14	Жүзу	1	4	-	-							-	-
15	Волейбол	7	4	-	-		14				8	-	-
16	Тоғызқұмалақ	3	6	-	-							-	-
17	Футбол	3		-	-			7				-	-
18	Каратэ			-	-	9	5	5				-	-
19	Спорттық бағдарлау			-	-					1		-	-
20	Жеңіл атлетика			-	-			6				-	-
21	Регби			-	-			3	3			-	-
22	Қазақша күрес			-	-			4	4			-	-
Алған орындары		2-ші орын		-		27-ші орын		9-шы орын		47-ші орын		-	

А) Универсиададың негізгі спорт түрлері бойынша білікті жаттықтырушыларды жалдау.

Б) Талапкерлерді қабылдау кезінде университетке түсу үшін спорттың осы түрлері бойынша спортшыларды тартуға ерекше назар аударылсын.

В) Дәстүрлі дене шынықтыру сабақтарының орнына негізгі спорт түрлерінің бірі негізінде сабақтар өткізу қағидаты бойынша «дене шынықтыру» пәні бойынша оқу процесін құру.

Г) университеттің құрама командаларымен жұмыс істейтін жаттықтырушылардың жалақысы бойынша ЖОО әкімшілігінің назарын жандандыру.

Д) Университет құрама командаларының жарыс тәжірибесіне ие болу мақсатында жарысқа шығу мүмкіндіктерін кеңейту.

Дәстүрлі міндетті академиялық сабақтардың орнына спорт түрлерінің бірін (атап айтқанда таэквондо) енгізу негізінде студенттердің оқу процесін өткізуге қатынасы мен университетте спорттық-сауықтыру жұмыстарын сапалы жақсарту арасындағы байланысты анықтау үшін біз қауымдастық коэффициентін (ra) есептеуді қолдандық. Біз $H1$ жұмыс гипотезасын әзірледік: дәс-түрлі міндетті академиялық сабақтардың орнына спорт түрлерінің бірін (атап айтқанда, таэквондо) енгізу негізінде студенттердің оқу процесін өткізуге қатынасы мен университетте спорттық-сауықтыру жұмыстарын сапалы жақсарту арасындағы оң статистикалық шынайы байланыс бар. Қауымдастық коэффициентін есептеу үшін біз төрт жолақты корреляциялық кестені құрдық (4 кесте).

4-кесте – Төрт бұрышты корреляциялық кесте

№	Белгісі	Бар (оң)	Жоқ (теріс)	Сомасы
1	Студенттердің спорт түрлерінің бірін (атап айтқанда таэквондо) енгізу негізінде оқу үдерісін өткізуге қатынасы)	$a = 25$	$b = 5$	$a + b = 30$
2	Университетте спорттық-сауықтыру жұмыстарын сапалы жақсарту	$c = 16$	$d = 16$	$c + d = 32$

$$r = \frac{\partial z - \bar{b}\bar{v}}{\sqrt{(\partial + \bar{b})(\bar{v} + z)(\partial + \bar{v})(\bar{b} + z)}}$$

қай жерде ∂ , $\bar{b}$, $\bar{v}$, z – «кестенің» торларында орналасқан альтернативті белгілердің саны.

Сандарды формулаға қойып, аламыз:

$$r_{\partial} = \frac{25 \cdot 16 - 16 \cdot 5}{\sqrt{41 \cdot 21 \cdot 30 \cdot 32}} = \frac{320}{909,15} = 0,35$$

Бізде оң корреляция байқалады. Бұл коэффициенттің дұрыстығын тексереміз. Ол үшін келесі шаманы есептейміз: «Мәнділік деңгейі кезіндегі корреляция коэффициентінің мәні» кестесі бойынша $p = 0,05$ және оның еркіндік дәрежесі $K = N - 2$ біз қауымдастық коэффициентінің сыни мәнін алдық $r_{акр} = 0,25$.

Шамасын есептеді

$$r_{\partial кр} \sqrt{N-1} = 0,25 \cdot \sqrt{62-1} = 0,25 \cdot 7,81 = 1,9525$$

Жүргізілген есеп

$$r_{\partial} \sqrt{N-1} > r_{\partial кр} \sqrt{N-1} \quad (2,7335 > 1,9525).$$

Демек, дәстүрлі академиялық сабақтардың орнына спорт түрлерінің бірін (атап айтқанда таэквондо) енгізу негізінде студенттердің оқу процесін өткізуге қатынасы мен университетте спорттық-сауықтыру жұмыстарын сапалы жақсарту арасындағы оң байланыс дұрыс деп саналады: $r_{\partial} = 0,35$ $p < 0,05$.

Зерттеу нәтижелерін талқылау. Келесі нәтижелер алынды. 1. Зерттелген университеттерде орта есеппен 19-26 секция бар, оларда оқитын студенттер саны 285-тен 469-ға дейін. 2. Қалалық жарыстарда Батыс Қазақстан университеттерінің командалары 1-3 орын алды. Қазақстанның жоғары оқу орындарының Х-шы Универсиадасында зерттелген университеттердің студенттері орта есеппен 3-тен 17 спорт түріне дейін өнер көрсетті. ХІ-ші Универсиадада тек Х. Досмұхамедов атындағы АУ спорттың сегіз түрі бойынша өнер көрсетті. Осындай нәтижелерді біз С.Е.Шивринская, Т.С.Берцова мақаласынан таптық [20]. Бұл нәтижелердің біздікінен айырмашылығы – ресейлік университеттердегі студенттер әйелдер футболын, триатлонды, аэробиканы, армлестингті таңдайды.

Қорытындылар:

1. Қалалық ауқымдағы жарыстарда Батыс Қазақстанның зерттелген университеттерінің студенттері 1-3 орын алады. Қазақстанның жоғары оқу орындары арасында Универсиаданың кейбір негізгі спорт түрлері бойынша жарыстар өткізілмейді. Осы жерден жоғары оқу орындарының студенттері шағын бәсекелестік тәжірибеге ие.

2. Батыс Қазақстан университеттерінің студенттері республикалық Универсиаданың барлық түрлеріне қатыса бермейді. Х-шы жазғы Универсиада бойынша ең жақсы көрсеткіштерге ие болды. (Қ. Жұбанов) Университеттер универсиадаларға тек 3-17 спорт түрінен қатысты. ХІ-ші Универсиадада тек Х. Досмұхамедов АУ спорттың сегіз түрі бойынша өнер көрсетті.

3. Студенттік спортта келесі мәселелер анықталды: 1) университеттерде тиісті жаттықтырушы кадрлар жоқ; 2) университеттер қолда бар жаттықтырушылық және студенттік әлеуетке баса назар аударады; 3) осы проблемаларға байланысты біздің ойымызша, көптеген спорт түрлері бойынша университеттер Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындары арасындағы Универсиадаға қатыспайды; 4) облыстық және қалалық жарыстар біздің спортшыларымыздың үлкен жетістіктерінің көрсеткіші болып табылмайды; 5) жарыс тәжірибесін арттыру үшін құрама командалардың облыстан тыс жерлерге шығуы аз; 6) жоғары оқу орындарында студенттік спорт командаларының республикалық жарыстарға қатысуы қаржыландырылмайды; 7) жоғары оқу орындарында Универсиаданың базалық спорт түрлері бойынша спортшыларды даярлауға баса назар аударылмайды.

4. Жоғарыда аталған мәселелерді шешу жолымен біз мыналарды көреміз. а) Универсиаданың негізгі спорт түрлері бойынша білікті жаттықтырушыларды жалдау; б) талапкерлерді қабылдау кезінде университетке түсу үшін спорттың осы түрлері бойынша спортшыларды тартуға ерекше назар аударылсын; в) дәстүрлі дене шынықтыру сабақтарының орнына негізгі спорт түрлерінің бірі негізінде сабақтар өткізу қағидаты бойынша “дене шынықтыру” пәні бойынша оқу процесін құру; г) Университеттің құрама командаларымен жұмыс істейтін жаттықтырушылардың жалақысы бойынша ЖОО әкімшілігінің назарын жандандыру.

5. Студенттік спортты жетілдіру жолдарының тиімділігі математикалық дәлелденген.

Әдебиеттер

- 1 В Казахстане официально приняты решения после провала на олимпиаде-2020. – Текст: электронный // sports.kz: [сайт]. – URL: <https://www.sports.kz/tokyo/news/v-kazahstane-ofitsialno-prinyati-resheniya-posle-provala-na-olimpiade-2020> (дата обращения: 31.03.2023).
- 2 Вопрос развития студенческого спорта в Казахстане требует особого внимания – Текст: электронный // sports.kz: [сайт]. – URL: <https://www.sports.kz/news/vopros-razvitiya-studencheskogo-sporta-v-kazahstane-trebuets-osebogo-vnimaniya> (дата обращения: 31.03.2023).
- 3 Закирьянов К.К. Из-за «совкового» мышления в Казахстане нет настоящего студенческого спорта // informburo.kz: [сайт]. – URL: <https://informburo.kz/interview/kayrat-zakiryanov-iz-za-sovkovogo-myshleniya-v-kazahstane-net-nastoyashchego-studencheskogo-sporta.html> (дата обращения: 01.03.2023).
- 4 Ходотчук А.С., Белов А.И. Физическая культура студенческой молодежи: опыт, проблемы, перспективы // Вестник Инновационного Евразийского университета. – 2013. – №4. – С. 79 – 83.
- 5 Закирьянов К.К., Андрущишин И.Ф., Макогонов А.Н. Состояние и перспективы развития спорта в республике Казахстан // Теория и практика физической культуры. – 2013. – №9. – С. 101-104.
- 6 Закирьянов К.К. О проблемах в развитии студенческого спорта и принимаемых мерах // Теория и методика физической культуры. – №2(60). – 2020. – С. 24-64
- 7 Беков И. Кризис казахстанского спорта: как решать проблему? / И. Беков. – Текст: электронный // Жас Алаш: [сайт]. – URL: <https://zhasalash.kz/ru/obshestvo/krisis-kazahstanskogo-sporta-kak-reshat-problemu-17806.html> (дата обращения: 31.05.2023).
- 8 Мухамбет Ж.С. Организация занятий физкультурно-спортивной деятельностью студентов различных стран // Молодой ученый. – 2022. – № 13 (408). – С. 156-164.
- 9 Мухамбет Ж.С., Авсиевич В.Н. Здоровье студентов в контексте занятий физической культурой и спортом // Теория и методика физической культуры – 2021. – № 1(63). – С. 19-29.
- 10 Мухамбет Ж.С. Влияние спортивных нагрузок на мотивацию занятий спортом в студенческой среде высшего учебного заведения: Диссертация на соискание степени доктора философии (PhD). – 6D010800 – Физическая культура и спорт. – Алматы, 2021. – 174 с.
- 11 Amorose Scott Pierce, O'Neil A. J. Student-athletes' dual commitment to school and sport: Compatible or conflicting? // Psychology of Sport and Exercise. – 2021. – Vol. 52, DOI : 10.1016/j.psychsport.2020.101799.
- 12 Yukhymenko-Lescroart M.A. On identity and sport conduct of student-athletes: Considering athletic and academic contexts // Psychology of Sport and Exercise. – 2018. – Vol. 34. – Pp. 10-19.
- 13 Gough L.A., Duffell T.T., Eustace S.J. The impact of student attendance on assessment specific performance in sport degree programs // Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education. – 2021. – Vol. 29. – 100323.
- 14 Lovin D., Valentina Busila A., Sava V. Culture shock, adaptation, and organizational performance in sport: A psychological perspective // Technological Forecasting and Social Change. – 2023. – Vol. 190. DOI: 10.1016/j.techfore.2023.122403
- 15 Allen J.T., Drane D.D., Mohn R.S. Sport as a vehicle for socialization and maintenance of cultural identity: International students attending American universities // Sport Management Review – 2010. – Vol. 13. – Iss. 4. – Pp. 421-434.
- 16 Tekin M., Yildiz M., Uluca B. Surveying the Relationships between the Goal Orientations of the Students Sporting as Team Sport and Individualistically and the Level of Their Basic Psychologic Needs at the School of Physical Education and Sports // Procedia – Social and Behavioral Sciences. – 2012. – Vol. 46. – Pp. 267-272.
- 17 Soulliard Z.A., Kauffman A.A., Ross M.J. Examining positive body image, sport confidence, flow state, and subjective performance among student athletes and non-athletes // Body Image. – 2019. – Vol. 28. – Pp. 93-100.
- 18 Сабитов Р.А. Основы научных исследований: Учебное пособие / Челябин. гос. ун-т. – Челябинск, 2002. – 138 с.
- 19 Железняк Ю.Д., Петров П.К. Основы научно-методической деятельности в физической культуре и спорте: учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Изд. центр «Академия», 2002. – 264 с.
- 20 Шивринская С.Е., Берцева Т.С. Интересы студентов вуза в сфере физкультурно-спортивной деятельности // Международный журнал экспериментального образования. – 2014. – № 8-1. – С. 33-36.

References

- 1 V Kazahstane oficial'no prinyaty resheniya posle provala na olimpiade-2020 . – Tekst: elektronnyj // sports.kz: [sajt]. – URL: <https://www.sports.kz/tokyo/news/v-kazahstane-ofitsialno-prinyati-resheniya-posle-provala-na-olimpiade-2020> (data obrashcheniya: 31.03.2023).
- 2 Vopros razvitiya studencheskogo sporta v Kazahstane trebuets osobogo vnimaniya – Tekst: elektronnyj // sports.kz: [sajt]. – URL: <https://www.sports.kz/news/vopros-razvitiya-studencheskogo-sporta-v-kazahstane-trebuets-osebogo-vnimaniya> (data obrashcheniya: 31.03.2023).
- 3 Zakir'yanov K.K. Iz-za «sovkovogo» myshleniya v Kazahstane net nastoyashchego studencheskogo sporta // informburo.kz: [sajt]. – URL: <https://informburo.kz/interview/kayrat-zakiryanov-iz-za-sovkovogo-myshleniya-v-kazahstane-net-nastoyashchego-studencheskogo-sporta.html> (data obrashcheniya: 01.03.2023).
- 4 Hodotchuk A.S., Belov A.I. Fizicheskaya kul'tura studencheskoj molodezhi: opyt, problemy, perspektivy // Vestnik Innovacionnogo Evrazijskogo universiteta – 2013. – №4. – S. 79 – 83.
- 5 Zakir'yanov K.K., Andrushchishin I.F., Makogonov A.N. Sostoyanie i perspektivy razvitiya sporta v respublike Kazahstan // Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury. – 2013. – №9. – S. 101-104.
- 6 Zakir'yanov K.K. O problemah v razvitii studencheskogo sporta i prinimaemyh merah // Teoriya i metodika fizicheskoy kul'tury. – №2(60). – 2020. – S. 24-64
- 7 Bekov I. Krisis kazahstanskogo sporta: kak reshat' problemu? / I. Bekov. – Tekst: elektronnyj // ZHas Alash: [sajt]. – URL: <https://zhasalash.kz/ru/obshestvo/krisis-kazahstanskogo-sporta-kak-reshat-problemu-17806.html> (data obrashcheniya: 31.05.2023).

- zhasalash.kz/ru/obshestvo/krizis-kazahstanskogo-sporta-kak-reshat-problemu-17806.html (data obrashcheniya: 31.05.2023).
- 8 Muhambet ZH.S. Organizaciya zanyatij fizkul'turno-sportivnoj deyatel'nost'yu studentov razlichnyh stran // Molodoj uchenyj. – 2022. – № 13 (408). – S. 156-164.
 - 9 Muhambet ZH.S., Avsievich V.N. Zdorov'e studentov v kontekste zanyatij fizicheskoy kul'turoj i sportom // Teoriya i metodika fizicheskoy kul'tury – 2021. – № 1(63). – S. 19-29.
 - 10 Muhambet ZH.S. Vliyanie sportivnyh nagruzok na motivaciyu zanyatij sportom v studencheskoj srede vysshego uchebnogo zavedeniya: Dissertaciya na soiskanie stepeni doktora filosofii (PhD). – 6D010800 – Fizicheskaya kul'tura i sport.- Almaty. – 2021. – 174 s.
 - 11 Amorose Scott Pierce, O'Neil A. J. Student-athletes' dual commitment to school and sport: Compatible or conflicting? // Psychology of Sport and Exercise – 2021. – Vol. 52, DOI : 10.1016/j.psychsport.2020.101799.
 - 12 Yukhymenko-Lescoart M.A. On identity and sport conduct of student-athletes: Considering athletic and academic contexts // Psychology of Sport and Exercise – 2018. – Vol. 34. – Pp. 10-19.
 - 13 Gough L.A., Duffell T.T., Eustace S.J. The impact of student attendance on assessment specific performance in sport degree programs // Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education – 2021. – Vol. 29, – 100323.
 - 14 Lovin D., Valentina Busila A., Sava V. Culture shock, adaptation, and organizational performance in sport: A psychological perspective // Technological Forecasting and Social Change – 2023. – Vol. 190. DOI: 10.1016/j.techfore.2023.122403
 - 15 Allen J.T., Drane D.D., Mohn R.S. Sport as a vehicle for socialization and maintenance of cultural identity: International students attending American universities // Sport Management Review – 2010. – Vol. 13, – Iss. 4. – Pp. 421-434.
 - 16 Tekin M., Yildiz M., Uluca B. Surveying the Relationships between the Goal Orientations of the Students Sporting as Team Sport and Individualistically and the Level of Their Basic Psychologic Needs at the School of Physical Education and Sports // Procedia – Social and Behavioral Sciences – 2012. – Vol. 46, Pp. 267-272.
 - 17 Soulliard Z.A., Kauffman A.A., Ross M.J. Examining positive body image, sport confidence, flow state, and subjective performance among student athletes and non-athletes // Body Image – 2019. – Vol. 28, – Pp. 93-100.
 - 18 Sabitov R.A. Osnovy nauchnyh issledovanij // Uchebnoe posobie. – CHelyab. gos. un-g. CHelyabinsk, 2002. – 138 s.
 - 19 ZHeleznyak YU.D., Petrov P.K. Osnovy nauchno-metodicheskoy deyatel'nosti v fizicheskoy kul'ture i sporte: uchebnoe posobie dlya stud. vyssh. ucheb. zavedenij. – M.: Izd.cent. «Akademiya», 2002. – 264 s.
 - 20 SHivinskaya S.E., Berceva T.S. Interesy studentov vuza v sfere fizkul'turno-sportivnoj deyatel'nosti // Mezhdunarodnyj zhurnal eksperimental'nogo obrazovaniya. – 2014. – № 8-1. – S. 33-36.

Хат-хабарға арналған автор (бірінші автор) Турдалиев Рауан Мұратұлы – педагогика ғылымдарының магистрі, Қазақ спорт және туризм академиясы, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: rauan_turdaly@mail.ru	Автор для корреспонденции (первый автор) Турдалиев Рауан Муратович – магистр педагогических наук, Казахская академия спорта и туризма, г. Алматы, Казахстан, e-mail: rauan_turdaly@mail.ru	The Author for Correspondence (The First Author) Turdaliev Rauan Muratovich – master of pedagogical sciences, Kazakh Academy of Sport and Tourism, Almaty, Kazakhstan. e-mail: rauan_turdaly@mail.ru
--	---	---

СПОРТТЫҚ ЖАТТЫҒУДЫҢ
ТЕОРИЯСЫ МЕН ӘДІСТЕМЕСІ

ТЕОРИЯ И МЕТОДИКА
СПОРТИВНОЙ ТРЕНИРОВКИ

THEORY AND METHODOLOGY
OF ATHLETIC TRAINING

Адамбеков Е.К.^а

Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан

ДЕТСКО-ЮНОШЕСКИЙ ФУТБОЛ В КАЗАХСТАНЕ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ

Адамбеков Ерлан Кайратович

Детско-юношеский футбол в Казахстане: современное состояние и тенденции развития

Аннотация. На сегодняшний день футбол вообще и детско-юношеский футбол, в частности, – это не только популярный вид спорта, но и целостный социокультурный феномен, который переживает достаточно существенный бум в Казахстане. Не последнюю роль в развитии и совершенствовании детского спорта в стране занимает государственная политика и частный сектор. Настоящая статья представляет собой анализ наработанного опыта этого сектора и определение актуальных направлений его развития в будущем. В контексте исследования современного состояния, тенденций и направлений развития современного казахстанского детско-юношеского футбола, включая инклюзивный спорт, использованы материалы из отечественной практики и опыта зарубежных стран. Эти материалы позволяют определить наиболее актуальные тенденции развития детско-юношеского футбола в Казахстане. В статье использованы ретроспективный, описательный и аналитические методы исследования. Кроме того, аналитическая обработка отечественных и зарубежных публикаций в рассматриваемом направлении дает возможность рельефнее продемонстрировать суть изучаемой проблемы.

Ключевые слова: детско-юношеский футбол, Казахстан, опыт, современное состояние, тенденции, устойчивое развитие.

Adambekov Yerlan Kairatovich

Youth football in Kazakhstan: current status and development trends

Abstract. Currently, football in general and children and youth football in particular is not only a popular sport, but also a holistic socio-cultural phenomenon which is experiencing a quite significant boom in Kazakhstan. The state policy and the private sector play an important role in the development and improvement of children's sports in the country. This article is a comprehension of the accumulated experience of this sector and determination of actual directions of its development in the future. In the context of research of a modern condition, tendencies and directions of development of the modern Kazakhstan children's and youth football, including inclusive sport the materials from domestic practice and experience of foreign countries are used. These materials allow to define the most actual tendencies of development of children's and youth football in Kazakhstan. The article uses retrospective, descriptive and analytical research methods. In addition, the analytical processing of domestic and foreign publications in the considered direction makes it possible to demonstrate the essence of the problem under study in greater relief.

Key words: children's and youth football, Kazakhstan, experience, current state, trends, sustainable development.

Адамбеков Ерлан Қайратұлы

Қазақстандағы балалар мен жасөспірімдер футболы: қазіргі жағдайы және даму тенденциялары

Аңдатпа. Бүгінгі таңда жалпы футбол, атап айтқанда, балалар мен жасөспірімдер футболы – танымал спорт түрі ғана емес, сонымен қатар Қазақстанда айтарлықтай қарқынды дамып келе жатқан тұтас әлеуметтік-мәдени құбылыс. Елімізде балалар спорты дамыту мен жетілдіруде мемлекеттік саясат пен жеке сектор маңызды рөл атқарады. Бұл мақала осы сектордың жинақталған тәжірибесін түсіну және болашақта оның дамуының өзекті бағыттарын анықтауға негізделген. Инклюзивті спортты қоса алғанда, қазіргі заманғы қазақстандық балалар-жасөспірімдер футболының қазіргі жай-күйін, даму үрдістері мен бағыттарын зерттеу контекстінде отандық тәжірибе мен шет елдердің тәжірибесінен материалдар пайдаланылды. Бұл материалдар Қазақстандағы балалар мен жасөспірімдер футболының ең өзекті даму тенденцияларын анықтауға мүмкіндік береді. Мақалада зерттеудің ретроспективті, сипаттамалық және аналитикалық әдістері қолданылады. Сонымен қатар, қарастырылып отырған бағыттағы отандық және шетелдік басылымдарды аналитикалық еңдеу зерттелетін мәселенің мәнін нақтырақ көрсетуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: балалар-жасөспірімдер футболы, Қазақстан, тәжірибе, қазіргі жағдай, үрдістер, тұрақты даму.

Введение. Многие страны мира представляют молодежный массовый спорт, включая футбол, в качестве одной из национальных стратегий развития спортивной культуры. Об этом говорят многочисленные исследования зарубежных специалистов [1-3]. В фокусе интересов ученых – самые разнообразные вопросы рассматриваемой области от простого повышения осведомленности и проблематики травматизма до привлечения волонтеров к молодежным спортивным программам.

Если рассматривать страны СНГ, то ракурс ученых направлен также на широкий круг вопросов. В.В. Николаенко изучает проблематику формирования спортивного мастерства юных футболистов на примере украинского спорта [4-6], где автор подчеркивает необходимость повышения эффективности тренировочного процесса, направленного на подготовку креативного игрока. А. Кузнецов [7] разработал настольную книгу детского тренера, где он также подчеркивает об увеличении доли именно творческого подхода к обучению детей. В этом же аспекте выделяется методическое пособие О.Б. Лапшина [8], направленное на освещение теории и методики подготовки юных футболистов. Совершенствование системы непрерывного образования тренеров в детско-юношеском футболе рассматривают А.А. Лесаков и П.В. Макеев [9], они анализируют устоявшуюся систему, выделяют ряд недостатков и предлагают определенные меры.

Среди казахстанских исследований выделяется работа А.А. Жумадилханова, А.С. Мамбеталиной и Д.О. Оразова [10], посвященная вопросам обучения футболу на уроках физической культуры. Важным для нас представляется вывод ученых о потенциале футбола в развитии современных детей, чье основное время не характеризуется физической активностью.

Анализу объектов индустрии футбола Казахстана на современном этапе посвящена статья А.А. Даумова [11]. Здесь автор приходит к выводу о наличии основных объектов индустрии футбола – федераций, лиг, клубов и спортивных школ, которые могут полнее реализовать свой потенциал при определенной управленческой работе.

Таким образом, в казахстанской науке разработан некоторый задел по анализируемой теме. Однако комплексного исследования по современному состоянию и тенденциям развития казахстанского детско-юношеского футбола в отечественной науке нет. Отчасти эту научную проблему признана восполнить настоящая ста-

тья, которая задалась целью выявления дальнейших направлений научного осмысления обозначенной проблемы. При этом основной ракурс направлен на массовый футбол.

Методы и организация исследования. В статье использованы ретроспективный, описательный и аналитический методы исследования. Кроме того, аналитическая обработка отечественных и зарубежных публикаций в рассматриваемом направлении дает возможность рельефнее продемонстрировать суть изучаемой проблемы и представить обоснованные выводы.

Результаты исследования и их обсуждение. Актуальные тренды детского футбола. Многочисленные современные исследования зарубежных специалистов [1-3] и многих других доказывают благотворное влияние футбола как командной игры на воспитание современных детей – в первую очередь повышается уровень их образования, игра способствует формированию лидерства и самоуважения, формируются навыки активной коммуникации и другое. Анализ некоторых работ [4-5] показал, что основной тренд в методике современного детского футбола – это обучение через игру, причем даже профессиональных футболистов.

Наблюдаемый в последние десятилетия повышенный интерес общественности к детскому футболу предопределил появление значимой даты в календаре – Всемирного дня детского футбола (World Children's Football Day), который с 2001 года утвержден на 19 июня, благодаря соглашению между ФИФА и Детским фондом ООН (ЮНИСЕФ).

Бесспорно, что ЮНИСЕФ играет огромную роль в развитии детского спорта и, в частности, футбола в разных странах мира. Главная миссия фонда заключается в обеспечении каждого ребенка права играть и заниматься спортом в здоровой окружающей среде. ЮНИСЕФ на постоянной основе исследует различные актуальные проблематики в отношении детей, публикуя их в виде докладов (например, один из последних посвящен неотложным мерам преодоления разрушительных последствий COVID-19 для детей и молодежи).

Кроме того, фонд проводит и поддерживает самые разнообразные акции. Приведем лишь некоторые примеры. Прекрасную акцию, направленную на популяризацию детского футбола под эгидой ЮНИСЕФ, провели в Бишкеке (Кыргызстан) в 2019 году. Это фестиваль «Поиграй со мной. В футболе все равны!», где с девочками-подростками играли известные женщины

страны, политические деятели и бизнесвумен. В ноябре 2022 года в Оше прошел другой фестиваль – «Дети, мир, футбол», на котором национальная сборная Кыргызстана (U-14) сыграла с местным клубом «Алай» (U-14). Не только популяризацию детского футбола, но и укрепление добрососедских отношений преследовал фестиваль «Футбол во имя дружбы», проведенный в 2017 году на приграничных территориях Кыргызстана и Таджикистана среди 1500 детей и подростков. К Международному дню девочек в 2017 году ЮНИСЕФ провел футбольный турнир «EmPower Girls» в Украине, где участвовало более 80 школьниц из разных регионов страны.

Интересной в своей содержательной направленности стала и акция ЮНИСЕФ, проведенная в 2018 году на Международный день защиты детей в Актобе (Казахстан) под лозунгом «Позитивное родительство». Ее суть состояла в демонстрации семейных ценностей и укреплении коммуникаций посредством игры в футбол между командами родителей и детей. Напомним, что ЮНИСЕФ активно работает в Казахстане с 2016 года.

Большой исследовательский интерес представляет опыт зарубежных стран в развитии детского футбола. Так, в рассматриваемом аспекте привлекателен опыт Дании, которая в 2006 году запустила проект «Действие и отношение», где его главный принцип зиждился на идее развития креатива, по замыслу авторов проекта ребенок – непрофессиональный футболист, он просто должен много работать с мячом, получая удовольствие от игры как таковой. Реальные результаты этого проекта мы увидели на Евро-2020. По оценке специалистов, сейчас Дания стоит на первом месте в Европе по количеству и качеству тренировочных полей, особенно полей формата 5х5, то есть буквально каждый датский двор снабжен ими. Причем для каждого возраста существуют четкие стандарты полей и даже мячей.

Прекрасные результаты продуманной государственной политики развития детского футбола демонстрирует Исландия, где каждый второй ребенок увлекается им. Это позволило стране значительно сократить курящих и употребляющих алкоголь, хотя страна еще недавно «славилась» такими детьми.

Другой привлекательной европейской инициативой, в частности немецкой, представляется тот факт, что среди футбольных тренеров можно встретить отцов детей, играющих в команде или бывших игроков. Такие «специфичные» тренеры работают исключительно на добровольных

началах («Ehrenamtliche Arbeit»), что на данный момент считается престижным. Программа «Ehrenamtliche Arbeit» как часть социальной работы страны действует не только в сфере футбола, но и проявляется во многих других областях. Бельгия отличается особым подходом к организации детского футбола, где основной акцент сделан на «fun» (веселье), то есть дети, прежде всего должны получать удовольствие от игры. Особая методика обучения футболу применяется и в Германии, которая известна весьма разнообразными программами. Одна из них «FUNino», или «Ренессанс уличного футбола», которая предназначена для обучения детей до десятилетнего возраста. Анализируя огромный фактический материал, исследователи пишут, что в процессе подготовки и поддержки немецкой молодежи важнейшей целью является создание положительного отношения к футболу, навыка активного занятия спортом и обеспечение своим ученикам максимального личностного и спортивного развития [12].

Довольно развитую нишу детско-юношеского футбола во многих странах мира занимает инклюзивный футбол. Его активному развитию во многих странах мира уделяется огромное внимание. Тому пример опыт многих европейских стран: Германии, Дании и др. Думается, что это направление в дальнейшем только будет активно развиваться, ведь Д. Инфантино (Президент Международной федерации футбола – ФИФА) обещает сделать чемпионат мира 2026 года самым инклюзивным в истории футбола. Это направление развивается и в России, Украине, Казахстане и других странах СНГ.

Отметим лишь несколько казахстанских примеров. В 2017 году при поддержке Казахстанской Федерации Футбола (КФФ) и Международной федерации футбола среди детей с ДЦП (International Federation Cerebral Palsy Football) реализован проект, в рамках которого проведен образовательный курс для тренеров, дающий им право работать с особенными детьми. Команды с особенными детьми уже успешно работают в Астане, Алматы, Усть-Каменогорске, Кокшетау и Караганде.

В 2018 году при Академии им. Т.С. Сегизбаева открыт для особенных детей футбольный клуб «Ансау» при поддержке футбольного клуба «Кайрат» и Общественного фонда «Добровольное Общество Милосердия». Более подробно анализу казахстанского инклюзивного футбола автор настоящей статьи намерен обратиться в своей будущей статье.

Интересная проблема касательно детского футбола отражена в работе Yilmaz S., Esson J., Darby P., Drywood E., Mason C. [3]. Здесь авторы статьи, разбирая вопрос найма детей в различных командах, отмечают в некоторых случаях нарушение их прав. Отсюда, они предлагают планирование, мониторинг и оценку правил, касающихся найма и перевода юных игроков, осуществлять на общепринятых стандартах прав детей, таких как Конвенция ООН по правам ребенка. В частности, авторы утверждают, что ФИФА должна принять подход, который ставит ребенка в центр нормативно-правовой базы и характеризует ребенка как главного «правообладателя». Отметим, что данная проблема касается и перехода казахстанских детей и юношей из одного клуба в другой.

Таким образом, основной акцент во всем мире в области детского футбола направлен на саму игру, на обучение через игру, развитие личностных аспектов и формирование креативного игрока. Специалисты считают, что проводить тренировочные занятия необходимо на основе игрового подхода, способствующего формированию игрового интеллекта, а также закладывающего основы технических и тактических навыков ребенка. А само развитие детского футбола возведено в ранг значимых в национальных спортивных стратегиях многих стран мира. Значимую долю в политике развития детского спорта занимает и инклюзивный футбол.

Казахстанский опыт. В 2012 году была принята Концепция развития детско-юношеского футбола РК (2012-2022), разработанная на основе немецкой модели. Ее суть заключалась в открытии специализированных футбольных центров в городах Астана, Актобе, Павлодар, Тараз и Караганда. Из них активно действуют и демонстрируют результаты ФК «Астана», где занимаются более 350 юношей и девушек до 18 лет. С 2022 года КФФ начал реализовывать программу «Стратегия развития казахстанского футбола до 2034 года», а разработанный под статьей проект «Футбол – спорт равных возможностей» направлен на достижение следующих стратегических целей: развитие массового футбола и элитного детско-юношеского футбола. Положительным представляется, что в г. Актобе начато строительство Академии футбола, где на профессиональной основе будут заниматься дети от 7 до 17 лет. В анализируемом контексте привлекают последние инициативы Казахстанской федерации футбола и АО «Фридом Финанс», которые приступили к реализации проекта QJ League на про-

ведение юношеских соревнований до 2025 года. КФФ на регулярной основе проводит турниры среди юношеских команд футбольных клубов (например, республиканский турнир «Дарын», «Арман»). В целом, сейчас в стране функционируют приблизительно 194 государственные спортивные школы с отделением футбола и 300 частных секций, 19 футбольных центров и 2 Академии. По предварительным подсчетам, около 38 000 детей охвачены профессиональным детско-юношеским футболом. Это крайне незначительная цифра из всего детского населения страны, составляющего более 6 миллионов (согласно данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК).

Наблюдаются сдвиги в научно-методическом плане. К примеру, КФФ разработало методическое пособие «Футбол на уроке физической культуры для обучающихся 5-11 классов в организациях среднего образования» [13]. Это достаточно объемное и содержательное пособие, построенное с учетом мировых методик обучения футболу. В нем представлены различные подвижные игры с элементами обучения владению мячом, а также комплексы упражнений для развития быстроты, гибкости, координации движений игроков. Пожалуй, это единственное казахстанское издание по методике детского футбола. Тем более, что ученые отмечают о существующих проблемах: обучение футболу связано с дидактическим материалом и незнанием учителей, как это делать. Возникшие трудности касаются выбора содержания преподавания, изучения материалов и малой продолжительности урока [10]. В этом плане отдельный исследовательский интерес представляет такая проблематика, как: обобщение лучшего казахстанского опыта детского футбола в разрезе интересных методик именитых отечественных тренеров в виде целой монографии, включая и отражение достижений в области инклюзивного обучения. Такая работа не только могла бы послужить справочным пособием для начинающих тренеров, но и стала бы значительным вкладом в развитие отечественной науки в области теории и методики физического воспитания.

Реализация тренерской конвенции UEFA техническим центром КФФ дает возможность участникам повысить свою компетенцию от детского-массового до профессионального уровня. Большой вклад в формирование пула казахстанских тренеров по избранному виду спорта высшей категории вносит магистерская программа

Казахской академии спорта и туризма «Высшая школа тренеров», где занятия ведут признанные отечественные и зарубежные специалисты. С 2018 года действует единственная образовательная программа 6В01407 – «Тренер по футболу», которая реализуется в ЕНУ им. Л.Н. Гумилева (Астана). Но для всего Казахстана это явно недостаточно. Думается, что их необходимо реализовать во всех региональных вузах.

Значительным шагом в развитии молодежного спорта вообще представляется Концепция развития студенческого спорта в Республике Казахстан (2019-2025 годы), разработанная Национальным студенческим спортивным союзом Казахстана, которая может быть рекомендована для других стран, как модель развития студенческого спорта [14].

Но все же надо сказать, что детско-юношеский футбол Казахстана на данный момент находится в активной стадии развития во всех направлениях от подготовки тренерского состава до создания инфраструктуры. Практически ежегодно проводятся международные конференции, посвященные тем или иным аспектам гуманитарных наук, где получают освещение и вопросы теории и методики физкультурного образования Казахстана.

Как мы уже отмечали, научному осмыслению казахстанского детского футбола еще не уделено достаточное внимание. Поэтому, стремясь выделить современные проблемы детско-юношеского футбола Казахстана, будем опираться на собственный многолетний опыт и мнение экспертов.

Среди главных проблем, тормозящих развитие детско-юношеского футбола Казахстана, выделяются следующие:

- отсутствие должной инфраструктуры во всех регионах, включая полноразмерные манежи, где можно заниматься круглогодично;
- недостаточное развитие регионального и инклюзивного футбола;

- нехватка квалифицированных тренеров и малая заинтересованность общественности и функционеров к развитию массового футбола и любительской лиги;

- малая доля финансовых инвестиций;

- необходимо активное привлечение частного сектора к финансированию детско-юношеского футбола;

- государственные ДЮСШ с отделениями футбола;

- государственное присвоение категорийности детским тренерам за результаты выступлений на соревнованиях.

Среди других проблем многие специалисты отмечают и участие детско-юношеских команд в международных турнирах. Кроме того, необходима научно обоснованная подготовка тренеров по футболу, т.е. открытие этой специальности во всех регионах страны.

Выводы. Анализ некоторых исследований в области развития детско-юношеского футбола в европейских странах показал, что он является важной частью национальной стратегии развития спорта. В методике футбола упор делается на формирование креативного игрока, а все технологии и способы направлены именно на этот аспект.

Главным постулатом всех национальных стратегий является обеспечение широкого доступа к занятиям спортом независимо от расы, этнической принадлежности, пола, способностей или места проживания. Доступ к футболу не подразумевает лишь проведение на систематической основе турниров, проблема гораздо глубже – в возведении занятий детско-юношеским спортом вообще (и футбола в частности) в ранг первостепенных потребностей общественности и государства. В этом плане Казахстану есть куда стремиться и продолжать улучшать ситуацию, сложившуюся вокруг детско-юношеского футбола.

Литература

- 1 Li X, Hongxin C, Siqi L, Donghui T. Research on the influence and correlation of football sport on 6–12 years Children's lower limbs proprioception and balance control ability. J Xian Phys Edu Univ in Chinese. – 2021. – 38(02):210–8. doi: 10.16063/j.cnki.issn1001-747x.2021.02.013
- 2 ByAndré Seabra, Malte Nejst Larsen, Peter Riis Hansen, Amri Hammami, Jiri Dvorak, Anne-Marie Elbe, Laila Ottesen, Peter Krusturp. Football as broad-spectrum prevention for children and youth – in club and school settings, 2019. – 13 p. – ISBN9780429284892
- 3 Yilmaz S., Esson J., Darby P., Drywood E., Mason C. Children's rights and the regulations on the transfer of young players in football // International Review for the Sociology of Sport, – 2020. – №55(1), pp. 115–124. <https://doi.org/10.1177/1012690218786665>
- 4 Николаенко В.В. Система детско-юношеских соревнований в футболе: реальность и перспективы // Наука и спорт: современные тенденции. – 2014. – № 2 (3). – С. 55-62.

- 5 Николаенко В.В. Формирование спортивного мастерства юных футболистов // Наука и спорт: современные тенденции. – 2015. – № 1 (6). – С. 61–66.
- 6 Nikolaienko, Valerii & Osiptsov, Andrey & Dub, Igor & Kosholap, Anatolii & Vertel, Alexander & Balychev, Mykhailo. Competitive practice in foreign children's and youth football. -2021. – Pp. 7-15. 10.31392/NPU-nc.series 15.2021.8(139).01.
- 7 Кузнецов А. Футбол. Настольная книга детского тренера. – М.: Профиздат, 2011. – 408 с.
- 8 Лапшин О. Б. Теория и методика подготовки юных футболистов. – М.: «Спорт», 2014. – 143 с.
- 9 Лесаков А.А., Макеев П.В. Уровневая структура подготовки тренеров по футболу разной квалификации в России // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – 2017. – № 2. – С. 49–56.
- 10 Жумадилханов А.А., Мамбеталина А.С., Оразов Д.О. Обучение футболу на уроках физической культуры в школе // Педагогика: история, перспективы. – 2022. – №4. – С. 35–48.
- 11 Даумов А.А. Анализ объектов индустрии футбола Казахстана на современном этапе развития // Наука и спорт: современные тенденции. – 2022. – № 3 (Том 10). – С. 79 – 83.
- 12 Губа В.П., Антипов А.В., Кромке К., Стула А. Профессиональный скаутинг талантливых футболистов в Германии // Вестник спортивной науки, 2018. – № 1. – С. 9-13.
- 13 Футбол на уроке физической культуры для обучающихся 5-11 классов в организациях среднего образования: методическое пособие: Приложение к учебной программе 5-11 классов по физической культуре для общеобразовательных школ. – Астана, 2018. – 408 с.
- 14 Закирьянов К.К. О проблемах в развитии студенческого спорта и принимаемых мерах // Теория и методика физической культуры. – 2020. – №2 (60). – С. 14-18.

References

- 1 Li X, Hongxin C, Siqi L, Donghui T. Research on the influence and correlation of football sport on 6–12 years Children's lower limbs proprioception and balance control ability. J Xian Phys Edu Univ in Chinese. – 2021. – 38(02):210–8. doi: 10.16063/j.cnki.issn1001-747x.2021.02.013
- 2 ByAndré Seabra, Malte Nejt Larsen, Peter Riis Hansen, Amri Hammami, Jiri Dvorak, Anne-Marie Elbe, Laila Ottesen, Peter Krstrup. Football as broad-spectrum prevention for children and youth – in club and school settings, 2019. – 13 r. – ISBN9780429284892
- 3 Yilmaz S., Esson J., Darby P., Drywood E., Mason C. Children's rights and the regulations on the transfer of young players in football // International Review for the Sociology of Sport, –2020. – №55(1), rr. 115–124. <https://doi.org/10.1177/1012690218786665>
- 4 Nikolaenko V.V. Sistema detsko-yunosheskih sorevnovaniy v futbole: real'nost' i perspektivy // Nauka i sport: sovremennye tendencii. – 2014. – № 2 (3). – С. 55-62.
- 5 Nikolaenko V.V. Formirovanie sportivnogo masterstva yunyh futbolistov // Nauka i sport: sovremennye tendencii. – 2015. – № 1 (6). – С. 61-66.
- 6 Nikolaienko, Valerii & Osiptsov, Andrey & Dub, Igor & Kosholap, Anatolii & Vertel, Alexander & Balychev, Mykhailo. Competitive practice in foreign children's and youth football. -2021. – rr.7-15. 10.31392/NPU-nc.series 15.2021.8(139).01.
- 7 Kuznecov A. Futbol. Nastol'naya kniga detskogo trenera. – М.: Profizdat, 2011. – 408 s.
- 8 Lapshin O. B. Teoriya i metodika podgotovki yunyh futbolistov. – М.: «Спорт», 2014. – 143 s.
- 9 Lesakov A.A., Makeev P.V. Urovnevaya struktura podgotovki trenerov po futbolu raznoj kvalifikacii v Rossii // Fizicheskaya kul'tura: vospitanie, obrazovanie, trenirovka. – 2017. – № 2. – С. 49 – 56.
- 10 ZHumadilhanov A.A., Mambetalina A.S., Orazov D.O. Obuchenie futbolu na urokah fizicheskoy kul'tury v shkole // Pedagogika: istoriya, perspektivy. – 2022. – №4. – С. 35 – 48.
- 11 Daumov A.A. Analiz ob'ektov industrii futbolu Kazahstana na sovremennom etape razvitiya // Nauka i sport: sovremennye tendencii. – 2022. – № 3 (Том 10). – С. 79 – 83.
- 12 Guba V.P., Antipov A.V., Kromke K., Stula A. Professional'nyj skauting talantlivyh futbolistov v Germanii // Vestnik sportivnoj nauki, 2018. – № 1. – С. 9-13.
- 13 «Futbol na uroke fizicheskoy kul'tury dlya obuchayushchihysya 5-11 klassov v organizatsiyah srednego obrazovaniya». Metodicheskoe posobie: Prilozhenie k uchebnoj programme 5 – 11 klassov po fizicheskoy kul'ture dlya obshcheobrazovatel'nyh shkol – g. Astana, 2018. – 408 s.
- 14 Zakir'yanov K.K. O problemah v razvitii studencheskogo sporta i prinimaemyh merah // Teoriya i metodika fizicheskoy kul'tury. – 2020. – №2 (60). – С. 14-18.

Хат-хабарға арналған автор (бірінші автор) Адамбеков Ерлан Қайратұлы – педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: yadambekov@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-0005-2030-3679	Автор для корреспонденции (первый автор) Адамбеков Ерлан Қайратович – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор; Казахский национальный педагогический университет имени Абая; г. Алматы, Казахстан, e-mail: yadambekov@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-0005-2030-3679	The Author for Correspondence (The First Author) Adambekov Yerlan Kairatovich – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor; Abai University; Almaty, Kazakhstan. e-mail: yadambekov@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-0005-2030-3679
--	--	--

Жалел А.^a, Аликей А., Отаралы С.Ж.

А.Н. Гумилёв атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан

ӨРТҮРЛІ ДЕНЕ ҚЫЗДЫРУ ӘДІСТЕРІНІҢ ЖЕҢІЛ АТЛЕТИКАЛЫҚ СЕКІРУ ТИІМДІЛІГІНЕ ТИГІЗЕТІН ӘСЕРІ

Жалел Али, Аликей Айбек, Отаралы Светлана Жұбатырқызы

Өртүрлі дене қыздыру әдістерінің жеңіл атлетикалық секіру тиімділігіне тигізетін әсері

Аңдатпа. Мақалада өртүрлі жаттығулардың жеңіл атлетикадағы секіру тиімділігіне тигізетін әсері жан-жақты түсіндірілген. Кез келген спорттық жаттығулардың тиімділігін арттыру үшін өртүрлі жаттығулар (дене қыздырулар) жасалатыны белгілі. Бұл дене қыздыру жаттығулары тиімді нәтижеге жетуге септігін тигізеді. Бұл зерттеуде пассивті демалыс, секіру, жүгіру жаттығулары, созылу жаттығулары және біріктірілген жаттығулар деп аталатын төрт түрлі дене қыздыру жаттығуларының биіктікке, ұзындыққа секіру және секіру жылдамдығына әсері жүйелі түрде зерттелген. Алынған нәтижелерге сай, өртүрлі дене қыздыру жаттығулары секірудің биіктігіне, ұзақтағына және жылдамдығына өртүрлі әсер ететіні белгілі болды.

Түйін сөздер: пассивті демалыс, секіру, жүгіру жаттығулары, созылу жаттығулары, біріктірілген жаттығулар.

Zhalel Ali, Alikey Aybek, Otarly Svetlana Zhubatyrqyzy

The influence of various warm-up methods on the effectiveness of athletics jumps

Abstract. The article presents the results of a study of the effect of various exercises on the effectiveness of athletics jumps. It is known that to increase the effectiveness of any sports exercises, various exercises (warm-up) are performed. These warm-up exercises contribute to achieving effective results. This study examined the effects of passive rest and four different exercises such as jumping, running exercises, stretching exercises and combined exercises for height, distance and jumping speed. According to the results obtained, it is known that different warm-up exercises have different effects on the height, duration and speed of the jump.

Key words: passive rest, jumping, running exercises, stretching exercises, combined exercises.

Жалел Али, Аликей Айбек, Отаралы Светлана Жұбатырқызы

Влияние различных методов разминки на эффективность легкоатлетических прыжков

Аннотация. В статье представлены результаты исследования влияния различных упражнений на эффективность легкоатлетических прыжков. Известно, что для повышения эффективности любых спортивных упражнений выполняется разминка. Соответствующие разминочные упражнения способствуют достижению эффективных результатов. В данном исследовании изучается влияние пассивного отдыха и таких четырех различных упражнений, как прыжки, беговые упражнения, упражнения на растяжку и комбинированные упражнения на высоту, расстояние и скорость прыжков. По полученным результатам стало известно, что различные упражнения на разминку по-разному влияют на высоту, продолжительность и скорость прыжка.

Ключевые слова: пассивный отдых, прыжки, беговые упражнения, упражнения на растяжку, комбинированные упражнения.

Зерттеудің өзектілігі. Дене қыздыру бұлшықеттерді біртіндеп оятып, жоғары қарқынды немесе жылдам, сондай-ақ шұғыл қозғалыстарға дайындайтын әрекет түрі болып табылады. Ол әдетте өте жеңіл жаттығулардан басталып, біртіндеп қиын жаттығуларға дейін жалғасады. Дене қыздырудың маңызды мақсаттарының бірі бұлшықет температурасын жоғарылату, бұлшықеттің тартылып (созылып) қалуының алдын алу, сондай-ақ жүйке жүйелерінің сигнал та-

сымалын арттыру болып табылады [1-3]. Дегенмен көп жағдайда осы дене қыздыру әрекеттері дұрыс жасалынбайды. Әркім өзі ойлап тапқан әдістерді қолданып дене қыздырады, немесе шәкірттеріне солай жасатады. Қысқасы дене қыздыру әрекеттері және оның нәтижелері өте аз зерттелген. Осыған байланысты америкалық спорттық медицина колледжі (ACSM) жақында дене қыздыру жаттығуларының тиімділігін негіздеу үшін көбірек зерттеулер қажет екенін

көрсетті [4]. Көптеген зерттеуде секіру жаттығуларының тиімділігі өте аз зерттелген. Секіру жаттығулары денсаулыққа көптеген артықшылықтар береді. Атап айтсақ, жүрек-қан тамырлары қызметін жақсартады. Секіру – жүрек соғу жиілігін арттыратын және жүрек-қан тамырлары қызметін жақсартатын тамаша аэробты жаттығу. Тұрақты секіру жүрек ауруы, инсульт және жоғары қан қысымы қаупін азайтуға көмектеседі [5, 6].

Сүйек тығыздығын арттырады. Секіру – бұл салмақты көтеру жаттығуы, бұл сүйек тығыздығын арттыруға және остеопороз қаупін азайтуға көмектесетінін білдіреді. Секірудің әсері сүйектердің өсуін ынталандырады және сүйектеріңізді нығайтады [7-9].

Тепе-теңдік сақтау. Секіру тепе-теңдікті және үйлесімділікті сақтауда пайдалы. Бұл әсіресе егде жастағы адамдарда құлаудың алдын алуға және жарақат алу қаупін азайтуға көмектеседі [10, 11].

Бұлшықет күші мен төзімділігін арттырады. Секіру бұлшықет күші мен төзімділігін жақсартатын аяқтардағы негізгі және жоғарғы денедегі бұлшықеттерді пайдаланады. Бұл жалпы фитнес пен спорттық өнімділікті жақсартуға әкеледі [12, 13].

Лимфа жүйесінің қызметін жақсартады. Секіру денеден қалдықтар мен токсиндерді кетіруге жауап беретін лимфа жүйесін ынталандырады. Бұл иммундық жүйені нығайтады және жалпы денсаулықты жақсартады.

Стрессті азайтады. Секіру стрессті төмендететін және көңіл-күйді жақсартатын көңілді және жағымды әрекет. Жаттығу кезінде эндорфиндердің бөлінуі де депрессия мен мазасыздықты жеңілдетуге көмектеседі [14-16].

Тұтастай алғанда, секіру барлық жастағы және дене шынықтыру деңгейіндегі адамдар үшін денсаулыққа бірқатар артықшылықтар бере алады. Дегенмен, жарақат алмау үшін секіру жаттығуларының қарқындылығы мен ұзақтығын баяу және бірте-бірте арттыру маңызды. Сондай-ақ, жаңа жаттығу бағдарламасын бастамас бұрын, әсіресе денсаулығыңыздың негізгі жағдайлары болса, денсаулық сақтау маманымен кеңескен дұрыс.

Зерттеудің мақсаты жалпы, арнаулы және аралас тәсілдермен секіру өнімділігінің әсерін нақтылау болды.

Зерттеу әдістері.

Материалдар мен тәсілдер

Бұл зерттеуге дені сау он адам тартылды (бойы: $1,74 \pm 0,02$ м; дене салмағы: $71,3 \pm 0,42$ кг;

жасы: $20,6 \pm 0,64$ жас). Дене салмағы мен биіктігі ультрадыбыстық биіктік пен салмаққа арналған SGC200120 құрылғысында (SANGONG, Zhejiang, China) өлшенді.

Барлық студенттер алдыңғы 6 айда жарақат алмаған, дене шынықтыру мамандығының студенттері болды. Зерттеу жүргізудің алдында барлық субъектілерге өлшеулерден кем дегенде 24 сағат бұрын қарқынды дене белсенділігінен аулақ болу және кофе немесе кез келген күшті сусындарды ішпеу туралы нұсқау берілді. Зерттеу кезеңінде субъектілерден күнделікті қалыпты тәртіпті сақтау сұралды. Зерттеу барлық этикалық нормаларды сақтау шарты астында жүргізілді.

Студенттерге эксперимент процедуралары, сондай-ақ зерттеуде мүмкін болатын ықтимал қатерлер (жарақат алу) мен зерттеуге қатысудың артықшылықтары туралы мұқият хабардар етілді. Және кез келген сынақтар жүргізілмес бұрын заңға сәйкес тиісті ақпараттар берілді және қатысушылардың келісімі алынды. Ешбір субъектте жарақат немесе басқа да жағымсыз әсерлер болған жоқ.

Барлық зерттеу барысы таңғы сағат 09:00-ден 12:00-ге дейін, қоршаған орта температурасы $13-18^{\circ}\text{C}$ аралығында өтті. Кез келген дене қыздыру жаттығулардың хаттамасы басталғанға дейін субъектілер жүрек соғу жиілігі минутына 60-70 соққыға жеткенше демалды. Дене қыздыру жаттығулары қатарынан емес күндерде кездейсоқ ретпен орындалды.

Біз 5 түрлі дене қыздыру түрлерінің (яғни, пассивті демалу, жүгіру, созылу, секіру және аралас) бұлшықеттердің әсер ету өнімділігіне тиімділік әсерін салыстырдық.

Пассивті демалыс (ПД). ПД кезінде субъектілер (студенттер) 15 минут бойы ыңғайлы отыру қалпын сақтады.

Секіру (С). Субъектілер 8 рет биіктікке секіруді 3 реттен қайталап орындады. Және 60 см биіктіктен секіріп түсіп, қайта биікке (СБС) 8 реттен секіруді 3 реттен қайталады. Жаттығулар арасында тиісінше 20 және 30 с пассивті демалу болды. Барлық секірулер максималды күшпен орындалды.

Жүгіру жаттығулары (ЖЖ). Субъектілер 5 минут бойы қатты жылдамдықпен зал ішіндегі жолда жүгірді де олардың жүрек соғысы бақылауға алынды. Жүрек соғысы арнаулы смарт сағатпен (Willfull IP68, АҚШ) анықталды.

Созылу жаттығулары (СЖ). Әр жаттығу үшін 20 секундтық бір жиынтық орындалды, олардың арасында 15 с пассивті демалу бар. Со-

зылу жаттығулары белгілі бір бұлшықет топтарына (яғни, сіңір, төрт аяқты, гастрокнемиус, табан, аддуктор, мықын сүйегі) арналған және Андерсонның сипаттамаларына сәйкес орындалды [18, 19]. Барлық созылу жаттығулары шамамен 5 минутқа созылды.

Біріктірілген жаттығулар (БЖ). Студенттер ЖЖ + СЖ + С жаттығуларын біріктірді, олардың арасында 30 с демалу бар. БЖ шамамен 15 минутқа созылды.

Әрбір дене қыздыру жаттығуына дейін және одан кейін субъектілер орнынан тұрып ұзындыққа секіру (ҰС), Орнынан тұрып биікке секіру (БС) және Биік жерге секіріп шығып қайта түсу (БСТ) сынағы бойынша кездейсоқ ретпен бағаланды.

Барлық деректер MS excel бағдарламасы көмегімен математика-статистика амалдарымен талданды.

Зерттеу нәтижелері және оларды талдау. Орнында тұрып биікке секіру (БС) жаттығуының әсері.

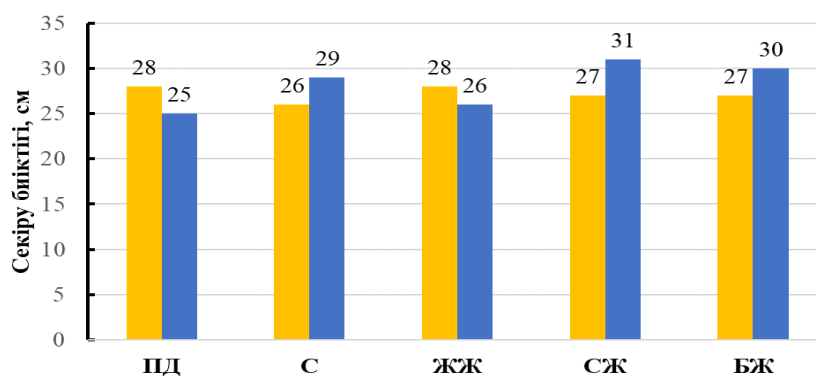
Бұл зерттеудің мақсаты арнайы дене қыздыру, жалпы дене қыздыру және олардың комбинациясының бар күшімен секіру күші (explosive jump) (немесе соңғы күшін жұмсау) көрсеткіштеріне әсерін анықтау болды. Біздің негізгі нәтижелеріміз жалпы дене қыздыру (яғни жүгіру, созылу), арнайы дене қыздыру (яғни арнаулы секіру жаттығулары) және аралас (яғни жүгіру, созылу және секіру) дене қыздырудың барлық түрлері бұлшық еттердің жиырылу жылдамдығын арттыратындығын дәлелдеді. Дегенмен арнаулы дене қыздыру жаттығулары бұлшық еттердің тез созылып қайта тез жиырылатынын көрсетті, сол себепті арнайы дене қыздыру жаттығулары жалпы жаттығуларға

қарағанда жылдамдықты біршама арттыруға болатынын көрсетті.

Жалпы және арнайы дене қыздыру әрекеттерінен кейінгі жақсаруды бұлшықет температурасының жоғарылауымен түсіндіруге болады, бұл бұлшықетке түсетін кедергіні азайту арқылы бұлшықеттің жұмысына жағымды әсер етіп, тегіс жиырылуын тудыруы мүмкін. Медициналық жақтан қарағанда жылдам әрекет тудыратын тотығу реакциясының жылдамдығының жоғарылауы үшін бұлшық еттерге қажетті оттегінің жеткізілуін жоғарылату арқылы жылдамдықтың қалыптан тыс артып кетуіне алып келуі мүмкін [6]. Сонымен бірге нерв жүйелерінің сигналды тасымалдау уақытын тездетіп, бұлшық еттердің реакция (жиырылу не созылу) уақытын тездетуі мүмкін. Бұл бұлшықеттің жиырылу жылдамдығының жоғарылауына және реакция уақытының қысқаруына әкелуі мүмкін.

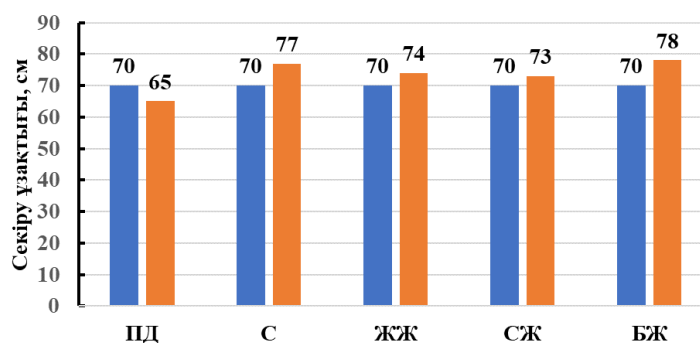
Жүгіру жаттығулары жүрек-қан тамырларының төзімділігін дамыту және бұлшықеттердің күшін арттыру арқылы биіктікке секіруге көмектеседі. Жүгіру жаттығулары аяқ бұлшықеттерді, соның ішінде буындарды және балтырларды қатайтып, биіктікке секіруге қуат береді. Көптеген жүгіру жаттығулары плиометриялық жаттығулардың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

Биіктікке секіруде жасырын күшті қолдануға сондай-ақ төзімділікті дамытуға көмектеседі, бұл аз күшпен көбірек секіруге мүмкіндік береді. Қысқасы жүгіру жаттығулары кез келген спорт түріне өз пайдасын береді. Жоғарыдағы біздің зерттеулерде (1, 2, 3-суреттер) де жүгіру жаттығуларының пайдалы екенін көруге болады.

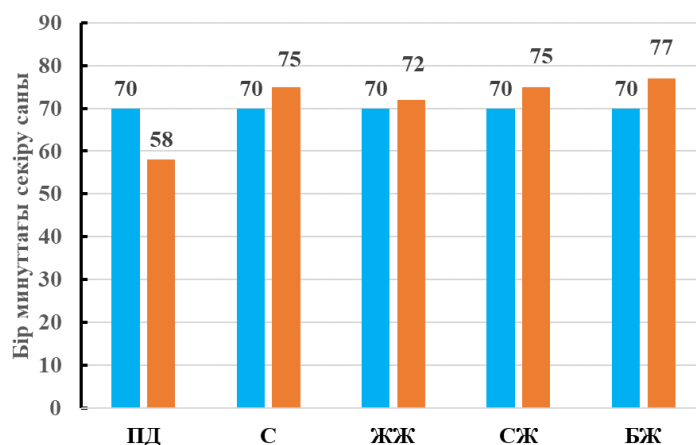
Ескерту: ПД – пассивті демалыс; С – секіру; ЖЖ – жүгіру жаттығулары; СЖ – созылу жаттығулары; БЖ – біріктірілген жаттығулар

1-сурет – Әртүрлі дене қыздыру жаттығуларының орнынан биікке секірудің (БС) нәтижесіне әсері

Ескерту: ПД – пассивті демалыс; С – секіру; ЖЖ – жүгіру жаттығулары;
СЖ – созылу жаттығулары; БЖ – біріктірілген жаттығулар

2-сурет – Өртүрлі дене қыздыру жаттығуларының орнынан ұзындыққа секірудің (ҰС) нәтижесіне әсері

Ескерту: ПД – пассивті демалыс; С – секіру; ЖЖ – жүгіру жаттығулары;
СЖ – созылу жаттығулары; БЖ – біріктірілген жаттығулар

3-сурет – Өртүрлі дене қыздыру жаттығуларының биік жерге секіріп шығып қайта түсу (БСТ) санына әсері

Бұлшықеттер мен буындар икемді болса, секіру кезінде үлкен қозғалыс ауқымына қол жеткізуге болады, бұл биікке секіруге әкелуі мүмкін.

Созылу бұлшықеттердің серпімділігін арттыру арқылы күштің шығынын азайтуға көмектеседі, сөйтіп бұлшықеттер көбірек күш жасай алады. Секіру жаттығуларынан кейін созылу бұлшықет ауыруы мен қаттылығын азайтуға көмектеседі, бұл келесі жаттығу кезінде жақсырақ жұмыс істеуге мүмкіндік береді.

Жалпы алғанда, созылу секіру өнімділігін арттырудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады, өйткені ол икемділікті жақсартуға, жарақат алу қаупін азайтуға және секіру формасы мен күшін жақсартуға көмектеседі. Тиімділігін барынша арттыру үшін жаттығуларға дейін де, кейін де секіру жаттығуларына созылуды қосу маңызды [17-19].

Секіру жаттығулары – әсіресе биіктеу затқа секіріп шығып түсу жаттығулары секіру қабілетін арттыратын плиометриялық жаттығу болып табылады. Секіру жаттығулары бұлшықеттің созылу-жиырылу циклі тездетіп, бұлшықеттің реакциясын тездетеді. Бұлшықеттердің тез созылып, тез жиырылуын қамтамасыз етеді. Бұлшықеттің созылу- жиырылу циклі бұлшықетке серпімді энергияны тиімдірек сақтауға және босатуға мүмкіндік береді, бұл секірудің қуатын арттырады [18-22].

Жоғарыдағы зерттеу нәтижелеріне қарағанда секіру жаттығулары биікке секіру мен ұзындыққа секірудің (1 және 2-суреттер) тиімділігін анағұрлым арттырғанын байқауға болады. Секіру жаттығулары жүйке жүйесіне зор секіру қозғалыстарының талаптарына бейімделуге көмектеседі. Жаттығу өте келе біртіндеп

бұлшықет талшықтарын жинауда және бұлшықет жиырылуын үйлестіруде тиімдірек болады, бұл секірудің биіктігін арттыруы мүмкін (1-сурет).

Біздің зерттеу нәтижелеріміз бойынша, биік затқа (30-60 см) секіріп жаттығу бұлшықеттің жиырылу циклін жақсарту, кедергілерді жеңу, жүйке бейімделуін жақсарту және бұлшықет күшін арттыру арқылы секіру биіктігін арттыру үшін тиімді жаттығу болуы мүмкін.

Қорытынды. Зерттеу нәтижелеріне сәйкес пассивті демалыс (ПД), секіру (С), жүгіру жаттығулары (ЖЖ), созылу жаттығулары (СЖ), біріктірілген жаттығулар (БЖ) сияқты әртүрлі

жаттығу әдістерінің секіруге (ұзындыққа секіру, биікке секіру, жылдам секіру) әсерінің әртүрлі болатыны анықталды. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей жүгіру жаттығуларының барлық спорт түрлеріне тиімді әсер ететіні анықталды. Ал биікке, ұзындыққа және жылдам секіру үшін биіктеу затқа секіріп жаттығу немесе жоғарыда аталған барлық жаттығуларды біріктіріп орындау арқылы жоғары нәтижеге жетуге болатыны анықталды. Бұл зерттеу нәтижелері оқушылар мен ересек адамдар үшін де орындалады. Сондай-ақ аталған спорт түрімен жаттығушыларға бұл зерттеу нәтижелері өте пайдалы болатынына сенімдіміз.

Әдебиеттер (References)

- 1 Gelen, E. Acute effects of different warm-up methods on jump performance in children // *Biology of Sport*. – 2011. – № 28(2). – pp. 133-138.
- 2 Rosenbaum, D., & Hennig, E. M. (1995). The influence of stretching and warm-up exercises on Achilles tendon reflex activity // *Journal of sports sciences*. – 1995. – № 13(6). – pp. 481-490.
- 3 Russo L., Montagnani E., Pietrantonio D., D'Angona F., Frattini T., Di Giminiani, R., Padulo J. Self-Myofascial Release of the Foot Plantar Surface: The Effects of a Single Exercise Session on the Posterior Muscular Chain Flexibility after One Hour // *International Journal of Environmental Research and Public Health*. – 2023. – №20(2). – pp. 974.
- 4 Garber C.E., Blissmer B., Deschenes M.R., Franklin B.A., Lamonte M.J. American College of Sports Medicine position stand. Quantity and quality of exercise for developing and maintaining cardiorespiratory, musculoskeletal, and neuromotor fitness in apparently healthy adults: guidance for prescribing exercise // *Medicine & Science in Sports & Exercise*. – 2011. №43(7). – pp. 1334-1359.
- 5 Venegas-Carro M., Herring J.T., Riehle S., Kramer A. Jumping vs. running: Effects of exercise modality on aerobic capacity and neuromuscular performance after a six-week high-intensity interval training // *Plos one*. – 2023. – №18(2). – e0281737.
- 6 Li N., Zhang T., Hurry C. Effect of high-intensity intermittent aerobic exercise on blood pressure, heart rate variability, and respiratory function in people with methamphetamine use disorder // *Science & Sports*. – 2023. – №1. – pp. 66-73.
- 7 Turner C.H., Robling A.G. Designing exercise regimens to increase bone strength // *Exercise and sport sciences reviews*. – 2023. – №31(1). – pp. 45-50.
- 8 Heinonen A., Sievänen H., Kannus P., Oja P., Pasanen M., Vuori I. High-impact exercise and bones of growing girls: a 9-month controlled trial // *Osteoporosis international*. – 2000. – №11. – pp. 1010-1017.
- 9 Umemura Y., Ishiko T., Yamauchi T., Kuroki M., Mashiko S. Five jumps per day increase bone mass and breaking force in rats // *Journal of Bone and Mineral Research*. – 1997. – №12(9). – pp. 1480-1485.
- 10 Trecroci A., Cavagioni L., Caccia R., Alberti G. Jump rope training: Balance and motor coordination in preadolescent soccer players // *Journal of sports science & medicine*. – 2015. – №14(4). – pp. 792.
- 11 Atilgan, O.E. Effects of trampoline training on jump, leg strength, static and dynamic balance of boys // *Science of gymnastics journal*. – 2013. – №5(2). – pp. 15.
- 12 Ozmen T. Relationship between core stability, dynamic balance and jumping performance in soccer players // *Turkish Journal of Sport and Exercise*. – 2016. – №18(1). – pp. 110-113.
- 13 Chtara M., Chaouachi A., Levin G.T., Chaouachi M., Chamari K., Amri M., Laursen P.B. Effect of concurrent endurance and circuit resistance training sequence on muscular strength and power development // *The Journal of Strength & Conditioning Research*. – 2008. – №22(4). – pp. 1037-1045.
- 14 Lawler C., Figueroa, M. Vertical Jump: Do Different Types of Tape Enhance Jump Height? ... Doctoral dissertation, The William Paterson University of New Jersey. – 2020.
- 15 Castellà J., Boned J., Méndez-Ulrich J.L., Sanz A. Jump and free fall! Memory, attention, and decision-making processes in an extreme sport // *Cognition and emotion*. – 2020. – №34(2). – pp. 262-237. <https://doi.org/10.1080/02699931.2019.1617675>
- 16 Abou Elmagd M. Benefits, need for and importance of daily exercise // *International Journal of Physical Education Sports & Health*. – 2016. – №3(5), pp. 22-27.
- 17 Zhao R., Zhao M., Zhang, L. (2014). Efficiency of jumping exercise in improving bone mineral density among premenopausal women: a meta-analysis // *Sports medicine*. – 2014. – №44. – pp. 1393-1402.
- 18 Hinton P.S., Nig, P., Thyfault J. Effectiveness of resistance training or jumping-exercise to increase bone mineral density in men with low bone mass: A 12-month randomized, clinical trial // *Bone*. – 2015. – №79. – pp. 203-212.
- 20 Newstead A., Smith K.I., Bruder J., Keller C. The effect of a jumping exercise intervention on bone mineral density in postmenopausal women // *Journal of Geriatric Physical Therapy*. – 2004. – №27(2). – pp. 47-52.
- 21 Jung H.C., Lee N.H., Lee S. Jumping exercise restores stretching-induced power loss in healthy adults // *Montenegrin Journal of Sports Science and Medicine*. – 2018. – №7(2). – pp. 55.

- 22 Beck B.R., Daly R. M., Singh M. A. F., Taaffe D R. Exercise and Sports Science Australia (ESSA) position statement on exercise prescription for the prevention and management of osteoporosis // Journal of science and medicine in sport. – 2017. – №20(5). – pp. 438-445.

Хат-хабарға арналған автор (бірінші автор) Жалел Али – PhD, аға оқытушы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан, e-mail: zhalel.ali. phd114@mail.ru, ORCID: https:// orcid.org/0000-0002-0127-990X	Автор для корреспонденции (первый автор) Жалел Али – PhD, старший преподаватель, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, e-mail: zhalel.ali.phd114@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0127-990X	The Author for Correspondence (The First Author) Zhalel Ali – PhD, senior lecturer, L.N. Gumilyov Eurasian National University, e-mail: zhalel.ali.phd114@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002- 0127-990X
--	---	---

**¹Куспанов Н.С.^а, ¹Дошыбеков А.Б., ²Ботагариєв Т.Ә., ²Мамытов Б.К.,
³Аскапов С.Н.**

¹ Қазақ спорт және туризм академиясы, Алматы қ., Қазақстан

² Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ., Қазақстан

³ Astana IT University, Астана қ., Қазақстан

ҚАЗАҚ КҮРЕСІ БОЙЫНША ЖАТТЫҚТЫРУШЫНЫҢ КӘСІБИ ДАЙЫНДЫҒЫНЫҢ НЕГІЗГІ КОМПОНЕНТТЕРІ

Куспанов Нурбол Сағындықұлы, Дошыбеков Айдын Бағдатұлы, Ботагариєв Төлеген
Әміржанұлы, Мамытов Берик Кудабайұлы, Аскапов Саржан Нуржанұлы

Қазақ күресі бойынша жаттықтырушының кәсіби дайындығының негізгі компоненттері

Аңдатпа. Мақалада қазақ күресі бойынша жаттықтырушылардың теориялық, әдістемелік және практикалық дайындығының элементтері айқындалған. Қазақ күресі бойынша жаттықтырушылардың теориялық даярлық элементтеріне: 1) Қазақ күресі бойынша даярлау жүйесінің ережелерін; жаттығуды оқытудың теориясын; дене жаттығуларының негізгі түрлерін оқыту әдістемесі; оқу-жаттығу үрдісінің психологиялық-педагогикалық заңдылықтарын; спорттық жұмысты ұйымдастыру ерекшеліктерін; санитарлық-гигиеналық негіздерді; спорт ғимаратының құрылысын білу енгізілді; спорттық аспаптарды енгізу және сақтау ережелері. Қазақ күресі бойынша жаттықтырушылардың әдістемелік даярлық элементтерінің ішінде мыналар бөлінді: жобалау; спорттық жаттығу ережелері; міндеттерді шешу; жобалық жұмысты ұйымдастыру; оқыту, жарыстарға дайындық; дәрігерлік бақылау жүргізу; төрешілерді даярлау әдістемесі. Қазақ күресі бойынша жаттықтырушының тәжірибелік даярлық элементтерінде мыналар көрсетілген: оқыту әдістемесін меңгеру; қазақ күресін оқыту; жаттығу әдістемесі; төрешілік дағдылары; жобалау құжаттарын жасау; дене дамуының деңгейін анықтау; жүйке жүйесінің үрдісін анықтау; жекпе-жектегі тактикалық жүргізу. Қазақ күресі бойынша жаттықтырушының кәсіби даярлық компоненттерінің дәрежелік құрылымы анықталды. Атап айтқанда, теориялық бөлімде деңгейлер келесідей бөлінді. Алғашқы орында оқыту әдістемесі, одан кейін оқушылардың психологиялық ерекшеліктерін білу болды. Соңғы орындарда тазалық пен спорт ғимараттарын білу болды. Әдістемелік бөлімде оқыту әдістемесі, жаттығу ережелері және дайындықты жобалау басым орындарға ие болды. Соңғы орындарда төрешілерді даярлауға және жарыстарға беріледі. Тәжірибелік бөлімде бірінші-төртінші орындар әдістемелік бөлімге ұқсас болды (жаттығу әдістемесін, жобалау құжаттарын меңгеру). Қазақ күресі бойынша жаттықтырушының кәсіби даярлығының құрамдас бөліктерін саралауға қатысты сарапшылардың пікірлерінің жоғары дәйектілігі дәлелденді.

Түйін сөздер: деңгейі, компоненттері, кәсіби дайындығы, жаттықтырушысы, қазақ күресі.

Kuspanov Nurbol Sagyndykovich, Doshybekov Aydin Bagdatovich, Botagariyev Tolegen
Amirzhanovich, Mamytov Berik Kudabayevich, Askapov Sarzhan Nurzhanovich

The main components of the professional training of a coach in kazaksha kures

Abstract. The article defines the elements of theoretical, methodological and practical preparedness of trainers in Kazaksha kures. The elements of the theoretical preparedness of the Kazaksha kures trainers included: 1) Knowledge of the provisions of the Kazaksha kures training system; theory and technology of teaching training; technology of teaching basic types of physical exercises; psychological and pedagogical laws of the educational and training process; features of the organization of sports work; sanitary and hygienic foundations; construction of sports facilities; provisions for the introduction and preservation of sports devices. Among the elements of the methodological readiness of coaches in Kazaksha kures, the following are highlighted: design; provisions of sports training; mission solving; organization of project work; technology of training, preparation for competitions; conducting medical control; technology of training judges. In the elements of practical preparedness of a coach in Kazaksha kures, the following are indicated: Knowledge of training technology; teaching kazaksha kures; training methodology; judging skills; drafting design documents; determining the level of bodily development; determination of the types of nervous system; tactical conduct of the duel. The rank structure of the components of the professional readiness of the coach in Kazaksha kures is determined. Namely, in the theoretical part, the ranks were distributed as follows. The technology of teaching was in the first positions, followed by knowledge of the psychological characteristics of the students. Knowledge of sanitation and sports facilities were in the last positions. In the methodological part, the dominant positions were taken by the technology of training, the training positions and the design of training. The last positions are given to the preparation of judges for competitions. In the practical part, the first-fourth positions were similar to the methodological block (knowledge of the training methodology, design documents). The high consistency of experts' opinions regarding their ranking of the components of the professional readiness of a coach in kazaksha kures is proved.

Key word: level, components, professional readiness, coach, kazaksha kures.

Куспанов Нурбол Сагиндыкович, Дошыбеков Айдын Багдатович, Ботагариев Тулеген Амиржанович, Мамытов Берик Кудабаявич, Аскапов Саржан Нуржанович

Главные компоненты профессиональной подготовленности тренера по казахша күрес

Аннотация. В статье определены элементы теоретической, методической и практической подготовленности тренеров по казахша күрес. В элементы теоретической подготовленности тренеров по казахша күрес были включены: положения системы подготовки по казахша күрес; теории и технологии преподавания тренировки; технологии обучения основным видам физических упражнений; психолого-педагогические закономерности учебно-тренировочного процесса; особенности организации спортивной работы; санитарно-гигиенические основы; конструкции спортивного сооружения; положения внедрения и сохранения спортивных приборов. В качестве элементов методической подготовленности тренеров по казахша күрес определены: проектирование; положения спортивной тренировки; решение миссий; организация проектной работы; технология обучения, подготовки к соревнованиям; проведение врачебного контроля; технология подготовки судей. Элементами практической подготовленности тренера по казахша күрес обозначены: владение технологией тренировки, преподавания казахша күрес, методикой тренировки, навыками судейства; умение составления документов проектирования; определения уровня телесного развития; определения типов санитарии и спортивных сооружений. Определена ранговая структура компонентов профессиональной подготовленности тренера по казахша күрес. Так, в теоретической части ранги распределились следующим образом. На первых позициях оказалась технология преподавания, за ними – знание психологических особенностей занимающихся. На последних позициях оказались знание санитарии и спортивных сооружений. В методической части доминирующие позиции заняли технология обучения, положения тренировки и проектирование подготовки. Последние позиции отданы подготовке судей и к соревнованиям. В практической части первые четыре позиции имели сходство с методическим блоком (владение методикой тренировки, документами проектирования). Доказана высокая согласованность мнений экспертов относительно ранжирования ими компонентов профессиональной подготовленности тренера по казахша күрес.

Ключевые слова: уровень, компоненты, профессиональная подготовленность, тренер, казахша күрес.

Кіріспе. Бұл зерттеу тақырыбының өзектілігі келесі мәселелерге байланысты, білім беруді дамытудың қазіргі кезеңінде дене шынықтыру бағыттары бойынша білім беру бағдарламаларын жаңарту үрдісі жүріп жатыр. Қазақстан Республикасындағы Ұлттық спорт түрлері, соның ішінде қазақ күресі, соңғы 30 жыл ішінде белсенді дами бастады. Қазақ күресінен жаттықтырушыларды даярлау үрдісі Қазақ спорт және туризм академиясында (Алматы қ.) және Қазақстанның басқа да жоғары оқу орындарында белсенді жүргізіле бастады. Жүргізілген ғылыми зерттеулердің деректері бойынша мамандар қазақ күресі техникасы мен тактикасын жетілдіру мәселелеріне көбірек тоқталған [1-4]. Олардың жұмысында кәсіби дайындық мәселелері қарастырылмаған. Жалпы дене шынықтыру жоғары оқу орындарында мамандар даярлауға қойылатын талаптардың өзгеруіне байланысты Қазақ күресі бойынша жаттықтырушылардың кәсіби даярлығының жай-күйін түсіну қажет. Жаттықтырушы мамандарды даярлау мәселесі бойынша келесі ғалымдар зерттеулер жүргізді: Н.А.Худайбердиева [5], А.В.Шульженко [6], В.Г.Беспутчик, В.П.Артемов [7] және басқалар.

Зерттеу мақсаты – қазақ күресі бойынша жаттықтырушының кәсіби дайындығының негізгі компоненттерін анықтау және оларға негіздеме беру.

Зерттеу міндеттері.

Қазақ күресі бойынша жаттықтырушының кәсіби даярлығының компоненттерін анықтау.

2. Қазақ күресі бойынша жаттықтырушының кәсіби даярлық компоненттерінің дәрежелік құрылымын зерделеу.

3. Қазақ күресі бойынша жаттықтырушының кәсіби даярлығының компоненттерін саралауға қатысты сарапшылардың пікірлерінің дәйектілігін негіздеу.

Әдебиетке шолу. Отандық әдебиеттерді талдау қазақ күресі бойынша жаттықтырушының кәсіби даярлық компоненттерін ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етудің әртүрлі аспектілері ғалымдардың зерттеулерін келесі бағыттар бойынша топтастыруға болатындығын көрсетті.

Дене шынықтыру және спорт бойынша педагог кадрларды даярлаудың өзекті мәселелері. Бұл бағытта мамандар мыналарды атап өтеді:

а) педагогикалық кадрларды даярлаудың басым мәселелері: бағдарлардың, міндеттердің барлығы, педагогикалық білімнің мәні қоғам мен мемлекеттің өзекті сұраныстарына; инновациялар мен әдістемелерді жетілдірудің қазіргі жағдайына сәйкес келетін оқу-әдістемелік базаның болуы; педагогикалық ықпал субъектісінің жеке тұлға ретінде қалыптасу тенденцияларын зерттеу. Болашақ дене шынықтыру және спорт мамандарының педагогикалық даярлығының артта қалуы пәнаралық байланыстардың төмен деңгейде екенін көрсетеді [5];

б) оқу бағдарламаларының жаңа нұсқаларын құрастыру кезінде мәселелік жағдайды талдау, бағдарларды, міндеттерді айқындау, жобаны

құрылымдау және т.б. сияқты бөлімдер көзделеді. Мәселелік жағдайды бағалау, әдеттегідей, оқу жобасының өмір шындығы мен әлеуметтік қажеттіліктерге сәйкес келмеу дәрежесімен көрінеді [6];

в) жоғары мектепте мамандарды даярлау кезінде кәсіптік бағдарланған білімді беруге ғана емес, білім беру механизмінде дағдыларды қалыптастыруға, жеке тұлғаның кәсіби маңызды қасиеттерін дамытуға, тәуелсіз шығармашылық, инновациялық қызметке бейімділікке баса назар аудару қажет [7].

Педагог-жаттықтырушыны кәсіби даярлау негіздері. Мұнда мамандар мыналарды атап өтеді. А) мәселені талдау негізінде ЖОО-дағы болашақ дене шынықтыру мамандарын кәсіби даярлау тетігінің құрамдас бөліктерін бөліп көрсетуге мүмкіндік берді: кәсіптік даярлау үрдісінің бағдарлары мен міндеттері (бағдарлау элементі); студенттерге меңгеруге қажетті білім берудің мәні (маңызды элемент); білім алушылар мен педагогтардың жұмысы (әдістемелік элемент); білім алушы ЖОО түлегінің тұлғасы (болжамды нәтиже) (нәтижелі элемент) [10].

Студенттердің қазақ күресі техникасын меңгеру тиімділігі. Мұнда қазақстандық мамандар мыналарды атап өтеді. а) жетекші анализаторлардың (вестибулярлық, моторлық, визуалды, тактильді және т. б.) жұмыс үрдісінде жүзеге асырылатын тепе-теңдік функциясын шоғырландырылған жетілдіруді гимнастикалық сипаттағы жалпы дамыту тапсырмаларын, снарядтар мен дәстүрлі тренажерлардағы тапсырмаларды, балуандардың арнайы тапсырмаларын, қазақ күресінің техникалық тапсырмаларын қамтитын құралдар жиынтығымен даярлау қажет [1]; б) қазақ күресі балуандарының ерекше дене даярлығын бақылауды қозғалыс қимылдарын техникалық орындау және дене қасиеттерін жетілдірудің нақты дәрежесі қажет болатын осындай тиімді тәсілдерді іске асыруға негізделген тест-тапсырмалар арқылы оңтайлы іске асыру [2]; в) қазақ-күресінде техникалық-тактикалық қимылдарды оқыту кезеңдерінің жаңа әдістемесі дайындалды. Мұндағы басымдылық – оларды жүзеге асырудың әртүрлі бағдарлары бойынша жүйелі жекпе-жек тәсілдерін бірлесіп орындау: артқы бағытта-алдыңғы бағытта; алдыңғы бағытта-артқы бағытта [3]; г) жаңартылған киім үлгісінде күрес техникасының жақсарғандығы анықталды, бұл жаңартылған киім үлгісінде ескірген үлгідегі шамаларға қатысты оң басымлақтыруды іске асыру уақытының азаюы дәлел болып табылады [4].

Жаттықтырушының кәсіби дайындығы құрылымының компоненттері. Бұл аспектіде мамандар мыналарды атап өтеді. а) жаттықтырушының теориялық дайындығын екі бағытта бағалау керек. Біріншіден, объект туралы білімді жинақтау, екіншіден, оқу үрдісін ұйымдастыруда олардың шығармашылықты пайдалану идеясы. Әдістемелік дайындық – бұл кез келген жұмысты орындау тәсілдерінің жиынтығы. Жаттықтырушының тәжірибелік дайындығы оның жалпы қимыл-қозғалыс мәдениеті деңгейінде көрінеді [9].

Шетелдік мамандардың көзқарасы бойынша келесі бағыттарды бөліп көрсетуге болады. *Жаттықтырушылар мен спортшылардың жаттығу жағдайларына қатынасы.* Мұнда мыналар ерекшеленеді. А) оқу жұмысы туралы ақпараттың бөліктері салыстырмалы түрде әртүрлі көзқарастарды анықтады, бірақ сонымен қатар оқушы мен мұғалім арасындағы негізгі айырмашылықтар. Ақпараттық бөлімдерді «құру» үшін енгізілген сызбалар бірдей емес, бірақ жаттықтырушы мен жаттығушы арасында өзара тәуелді болды [10]; б) жоғары деңгейдегі шектеулі уақыт жағдайында тәрбиешілер мен спортшылар жиі дұрыс шешімдерге бірге келеді [11].

Шешім қабылдаудың жаттықтырушылық стратегиясы. Мұнда мыналар атап өтіледі. а) жаттықтырушының қолдауын сезінген спортшылар тез арада дұрыс шешім қабылдауға көбірек бейім болды [12]; б) шешім қабылдау мен дәйектілікке негізделген іздеудің интеграцияланған үлгісі жауаптарды қабылдау механизмін және олардың негізінде жатқан жаттықтырушы тәсілінің үрдістерін зерттеу үшін оңтайлы бастапқы көзқарасты қалыптастыруға көмектеседі [13]; в) негізделген жауаптарды қабылдау желісін жобалаудың қолда бар тәсілдері жағдайды бағалау тәсілімен үйлестіре отырып, жауаптарды қабылдау желісін жобалау үлгісі қалыптастырылады. Екіншіден, нақты даму талаптарына сүйене отырып, бірнеше жауаптары бар желіні жоспарлау үлгісінде тиімділіктің көп мақсатты тәсілі және осы тапсырмалардың имитациялық үлгісі жасалады [14].

Осылайша, зерттеу мәселесі бойынша отандық және шетелдік әдебиеттерді талдау келесілерді қорытындылауға мүмкіндік береді. Мамандардың назарына педагог кадрларды даярлау мәселелері, болашақ педагогтарды кәсіби қызметке тәжірибелік даярлау шарттары; қазақ күресі техникасын игерудің тиімділігі; жаттықтырушылардың білімін арттыру; шешім қабылдаудың жаттықтырушылық стратегиясы ауда-

рылды. Зерттеуіміз үшін біз зерттеген келесі бағыттарды пайдалы деп санаймыз: жаттықтырушылардың өз жұмысында басым стратегияларды анықтауы; кәсіби дайындықтың компоненттері; қазақ күресі балуандарының техникалық-тактикалық даярлығы.

Зерттеу әдістері мен ұйымдастырылуы. Зерттеу 2022-2023 оқу жылында жүргізілді. Бірінші кезең (2022 жылғы қыркүйек-қазан) зерттеу мәселесі бойынша ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді талдауға арналды. Зерттеудің ғылыми аппараты құрылды. Сонымен қатар, қазақ күресі бойынша жаттықтырушылардың кәсіби даярлығының компоненттерін анықтадық. Бұл кезеңде әдебиеттерді талдау сияқты ғылыми зерттеу әдісін қолдандық. [15].

Зерттеудің екінші кезеңінде (2022 жылғы қараша-желтоқсан және 2023 жылғы қаңтар) біз келесі міндетті шештік, атап айтқанда қазақ күресі бойынша жаттықтырушылардың кәсіби даярлығының компоненттерін саралау жүргізілді. Ол үшін сарапшылар тобымен (N=10) сауалнама жүргізілді [16], онда оларға жаттықтырушылардың кәсіби дайындық компоненттерінің маңыздылығы бойынша дәрежелер беру ұсынылды. Мамандардың ұсынымдарына сәйкес кәсіби дайындық [9] үш бөлімге бөлінді: теориялық, әдістемелік, тәжірибелік.

Сарапшылар қазақ күресі бойынша жаттықтырушы болды, олардың жұмыс өтілі / 10 жыл / және спорттық атақтары болды. Сарапшылар Орал қаласының спорт мектептерінен іріктелді («Орал» спорт клубы – 3 адам; дарынды балаларға арналған мектеп-интернат - колледжі – 3 адам; үлестік спорт түрлері бойынша БЖСМ – 2 адам; жекпе-жек спорт кешені – 2 адам).

Үшінші кезеңде (2023 жылғы ақпан) біздің зерттеуіміздің үшінші міндетін шешуге, атап айтқанда, қазақ күресі бойынша жаттықтырушының кәсіби даярлығының құрамдас бөліктерін саралауға қатысты сарапшылардың пікірлерінің негіздемесін айқындауға арналды. Ол үшін конкордация коэффициенті [17] қолданылды, ол формула бойынша есептелді:

$$W = \frac{2 S}{m^2(n^3 - n)},$$

мұндағы S – дәрежелер квадраттарының орташа қосындысынан дәрежелер квадраттарының қосындысы; m – сарапшылар саны, n – көрсеткіштер саны (біздің жағдайда белгілі бір дайындықтың компоненттері). Сонымен қатар, мақаланың құрылымы болды.

Зерттеу нәтижелері. Қазақ күресі бойынша жаттықтырушылардың теориялық дайындығының элементтеріне біз мыналарды енгіздік.

1) Қазақ күресі бойынша дайындық жүйесінің ережелерін, құралдарын, тәсілдерін білу; 2) қазақ күресінде оқытудың теориясы мен әдістемесін білу; 3) қазақ күресінде дене жаттығуларының негізгі түрлерін оқыту әдістемесін білу; 4) қазақ күресі бойынша оқу-жаттығу үрдісінің психологиялық-педагогикалық заңдылықтарын білу; 5) қазақ күресі бойынша оқу-жаттығу жиындары жағдайында спорттық жұмысты ұйымдастыру ерекшеліктерін білу; 6) қазақ күресі бойынша дене шынықтыру-спорт қызметінің санитарлық-гигиеналық негіздерін білу; 7) қазақ күресі сабақтары үрдісінде жарақаттанудың алдын алу шараларын білу; 8) спорт ғимараты конструкциясының ерекшеліктерін; қазақ күресі бойынша спорттық аспаптарды енгізу және сақтау ережелерін білу.

Қазақ күресінен жаттықтырушылардың әдістемелік даярлық элементтерінің ішінде мыналарды атап өттік.

1) қазақ күресі бойынша сабақтарды жобалау және іске асыруға дайындау; 2) қазақ күресі бойынша спорттық жаттығу ережелерін сақтау; 3) жаттықтырушы қойған міндеттерді шешумен айналысатындарды оқыту; 4) қазақ күресі мәселелерімен айналысатындар арасында жобалық жұмысты ұйымдастыру; 5) қазақ күресінен оқыту әдістемесі; 6) қазақ күресі бойынша жарыстарға дайындық әдістемесі; 7) дәрігерлік бақылауды ұйымдастыру мен жүргізудің әдістемелік ерекшеліктері; 8) қазақ күресі бойынша судьялар мен нұсқаушыларды даярлау әдістемесі.

Қазақ күресінен жаттықтырушының тәжірибелік айқындық элементтеріне біз мыналарды енгіздік.

1) қазақ күресі тәсілдерін оқыту әдістемесін меңгеру; 2) қазақ күресін оқыту әдістемесін меңгеру; 3) қазақ күресі бойынша оқыту әдістемесін меңгеру; 4) қазақ күрестен жарыстарды ұйымдастыру және төрешілік дағдыларын меңгеру; 5) қазақ күресі бойынша жобалау құжаттарын жасау дағдыларын меңгеру; 6) қазақ күресімен айналысатындардың дене дамуының деңгейін, дене және техникалық даярлығын айқындау дағдыларын меңгеру; 7) жүйке жүйесінің түрлерін анықтау дағдыларын меңгеру; 8) жекпе-жекті тактикалық жүргізу дағдыларын меңгеру.

1-кестеде қазақ күресі бойынша жаттықтырушылардың теориялық дайындығына қа-

тысты сарапшылардың пікірлерінің дәйектілігін анықтау үшін көрсеткіштердің есебі келтірілген. Осы кестедегі мәліметтерден көріп отырғанымыздай, сарапшылар бірінші және екінші дәрежелерде оқыту теориясы мен әдістемесі туралы білімді анықтады. Сарапшылар екінші немесе үшінші орындарға қатысушылардың психологиялық-педагогикалық заң-

дылықтарын білуді қойды. Сарапшылардың пікірінше, үшінші-төртінші орынды дене тапсырмаларының басым түрлерін оқыту әдістемесін білу алады. Төртінші – қазақ күресі бойынша алымдар. Бесінші-алтыншы орындарға сарапшылар қазақ күресі бойынша дайындық жүйесінің ережелерін, құралдары мен тәсілдерін білуді ұсынды.

1-кесте – Жаттықтырушылардың теориялық дайындығына қатысты сарапшылардың пікірлерінің дәйектілігін анықтауға арналған көрсеткіштерді есептеу (n=10, атағы – спорт шеберіне үміткер)

№ п/п	Эксперттер	Ережелер, құралдар және дайындық тәсілдері	Оқыту теориясы мен технологиясы	Психологиялық-педагогикалық үлгілер	Технология оқыту негізгі дене тапсырмалары	Жиындарда спорттық жұмыстардың ұйымдастырудың ерекшеліктері	Дене шынықтыру-спорттық жұмыстардың санитарлық гигиеналық негіздері	Ескерту шаралары	Спорт ғимаратының құрылысы	Нәтижесі
1	1	5	1	2	3	5	6	7	8	
2	2	6	1	1	4	4	7	6	7	
3	3	5	2	3	5	5	6	8	8	
4	4	4	1	4	3	4	5	6	8	
5	5	5	2	2	4	3	7	6	8	
6	6	6	1	3	3	4	6	7	7	
7	7	7	2	4	4	5	5	8	7	
8	8	5	3	4	5	4	6	6	7	
9	9	6	1	3	5	5	6	5	7	
10	10	6	1	2	4	3	7	6	8	
11	Σgis	55	15	29	40	42	61	64	76	382
12	ср									38,2
13	Σgis және ср арасындағы айырмашылық	16,8	-23,2	-9,2	1,8	3,8	22,8	25,8	37,8	
14	Айырмашылық квадраты	282,24	538,24	84,64	3,24	14,44	519,84	665,64	1428,84	3537,12
15	w									0,84

Алтыншы, жетінші орында сарапшылар қазақ күресі бойынша дене шынықтыру-спорт жұмысының санитарлық-гигиеналық негіздерін білетіндіктерін атап өтті. Соңғы жетінші-сегізінші орынға спорттық ғимараттың салыну ерекшеліктерін білу ұсынылды. 1-кестеде

келтірілген есептеулерге сәйкес біздің зерттеудің осы параметрі бойынша Үйлестіру коэффициенті 0,84 құрайды. Бұл сарапшылардың пікірлерінің дәйектілігін көрсетеді. Пирсон критерийі бойынша оның маңыздылығын бағалаймыз: $10 \times 0,84 \times (8-1) = 58,8$. 7-ге тең еркіндік дәрежелерінің

Саны кезінде 0,01 маңыздылық деңгейінде ол 18,5, ал 0,05 деңгейінде – 14,1-ге тең болады. Яғни, екі жағдайда да ол есептелгеннен аз. Осылайша, есептелген коэффициент 0,01 және 0,05 деңгейлерінде маңызды болып саналады [18].

2-кестеде қазақ күресі бойынша жаттықтырушылардың әдістемелік дайындығына қатысты сарапшылардың пікірлерінің келісімділігін анықтау үшін көрсеткіштердің есебі келтірілген. 2-кестенің деректерінен көріп отырғанымыздай, дәрежелік бөліну бойынша сарапшылар бірінші немесе екінші жолды дене даярлығы тапсырмаларының негізгі түрлеріне оқыту әдістемесін беруді жөн көрді. Екінші немесе үшінші орындарға сарапшылар спорттық жаттықтырудың ережелерін сақтауды ұсынды. Үшінші-төртінші дәрежеге сарапшылар қазақ күресі бойынша сабақтарға дайындықты жобалауды қойды. Төртінші-бесінші позицияға сарапшылар дәрігерлік бақылау талаптарын білуді қойды.

Бесінші-алтыншы дәреже «балаларды жаттықтырушы қойған міндеттерді шешуге үйрету» компонентімен бөліседі. Алтыншы-жетінші орынды сарапшылар «жарыстарға дайындық әдістемесі» компонентіне артықшылық берді. Жетінші-сегізінші орынды төрешілерді даярлау әдістемесі және жобалық жұмысты ұйымдастыру бөледі.

2-кестеде келтірілген есептеулерге сәйкес жаттықтырушының кәсіби даярлығының осы компоненті бойынша үйлестіру коэффициенті 0,86 құрайды. Бұл шама жаттықтырушылардың дайындығының әдістемелік бөлігіне қатысты сарапшылардың пікірлерінің жоғары келісімділігін сипаттайды. Пирсон критерийіне сәйкес маңыздылығы $10 \times 0,86 \times (8-1) = 60,2$ формула бойынша бағаланады. 7-ге тең еркіндік дәрежелерінің санымен; 0,01 маңыздылық деңгейінде ол 18,5-ке тең, ал 0,05–14,1-ге тең, яғни

екі жағдайда да ол есептік көрсеткіштен аз болады. Яғни, есептелген коэффициент 0,01 және 0,05 деңгейлерінде маңызды болып саналады.

3-кестеде қазақ күресі бойынша жаттықтырушылардың тәжірибелік дайындығына қатысты сарапшылардың пікірлерінің келісімділігін анықтау үшін көрсеткіштердің есебі келтірілген. 3-кестенің деректері көрсеткендей, сарапшылардың пікірінше, бірінші-екінші дәреже қазақ күресін оқыту әдістемесін меңгерген. Сарапшылар қазақ күресімен жаттықтыру әдістемесін екінші-үшінші орынға қойды. Үшінші-төртінші дәрежеге сарапшылар жобалау құжаттарын жасау дағдыларын игеруді ұсынды. Сарапшылардың пікірінше, төртінші-бесінші орынды қазақ күресі техникасын меңгеру алады. Бесінші-алтыншы орын сарапшылар қазақ күресімен айналысатындардың дене дамуының деңгейін, дене даярлығы мен техникалық дайындығын анықтау дағдыларын меңгеруді жөн көрді.

Алтыншы-жетінші орынды тактикалық жекпе-жек дағдыларын меңгеру алады. Жетінші-сегізінші дәрежелер жүйке жүйесінің түрлерін анықтау дағдыларын меңгеру және төрешілік дағдыларын меңгеру болып табылады. 3-кестедегі есептеулер көрсеткендей, жаттықтырушының дайындығының осы бөлігі бойынша үйлестіру коэффициенті 0,91 құрайды, бұл жаттықтырушылардың тәжірибелік дайындығына қатысты сарапшылардың пікірлерінің жоғары дәйектілігін көрсетеді. Пирсон критерийіне сәйкес оның маңыздылығы $10 \times 0,91 \times (8-1) = 63,7$. Біз есептеген коэффициент 0,01 және 0,05 деңгейлерінде маңызды.

Талқылау. Келесі нәтижелер алынды.

Қазақ күресі бойынша жаттықтырушының кәсіби даярлық компоненттерінің дәрежелік құрылымы анықталды. Біз жұмыста осындай нәтижелерді таптық.

2-кесте – Қазақ күресі бойынша жаттықтырушылардың әдістемелік дайындығына қатысты сарапшылардың пікірлерінің келісімділігін анықтау үшін көрсеткіштерді есептеу (n=10, атағы – спорт шеберіне үміткер)

№ п/п	Эксперттер	Сабақтарды жобалау және дайындау	Жаттығу ережелерін сақтау	Балаларды мәселелерді шешуге үйрету	Оқушылардың жобалық жұмысын ұйымдастыру	Оқыту әдістемесін білу	Жарыстарға дайындық әдістемесі	Дәрігерлік бақылау бойынша талаптарды білу	Нұсқаушылар мен төрешілерді даярлау әдістемесі	Нәтижесі
1	1	4	2	6	8	1	6	4	7	
2	2	3	3	5	7	2	7	5	8	

3	3	3	3	5	6	3	7	5	8	
4	4	4	2	6	7	1	6	4	6	
5	5	5	4	5	6	2	5	6	7	
6	6	3	3	6	8	3	6	5	7	
7	7	3	2	6	7	1	7	4	7	
8	8	4	3	5	6	2	6	5	8	
9	3	3	3	5	8	3	7	4	7	
10	5	2	4	5	7	1	6	5	6	
11	Σ ris	34	29	54	70	19	63	47	72	388
12	ср									38,8
13	Σ ris және ср арасындағы айырмашылық	-4,8	-9,8	18,6	131,2	-19,8	24,2	8,2	33,2	
14	Айырмашылық квадраты	23,04	96,04	345,96	1004,64	392,04	585,65	67,24	1102,24	3616,84
15	w									0,86

3-кесте – Қазақ күресі бойынша жаттықтырушылардың практикалық дайындығына қатысты сарапшылардың пікірлерінің келісімділігін анықтау үшін көрсеткіштерді есептеу (n=10, атағы – спорт шеберіне үміткер)

№ п/п	Экспе-рттер	Қазақ күресі техникасын меңгеру	Оқыту әдістемесін меңгеру	Жаттығу әдістемесін меңгеру	Жарыс төрешілерінің дағдыларын меңгеру	Жобалау құжаттарын құрастыруды меңгеру	Дене дамуының, дене дайындығының деңгейін анықтауды меңгеру	Жүйке жүйесінің түрлерін анықтау	Тактикалық жекпе-жек дағдыларын меңгеру	Нәти-жесі
1	1	4	1	2	7	3	5	7	6	
2	2	5	2	3	8	4	6	6	7	
3	3	5	2	3	7	4	6	7	5	
4	4	6	1	2	7	3	5	8	8	
5	5	4	1	2	8	3	5	7	5	
6	6	3	2	3	6	4	6	7	6	
7	7	4	2	3	8	4	5	7	7	
8	8	4	1	2	7	3	6	6	6	
9	9	5	1	2	6	5	7	7	6	
10	10	5	2	3	8	3	5	7	7	
11	Σ ris	45	15	25	72	36	56	69	63	381
12	ср									38,1
13	Σ ris және ср арасындағы айырмашылық	6,9	-23,1	-13,1	33,9	-2,1	17,9	30,9	24,9	
14	Айырмашылық квадраты	47,61	533,61	171,61	1149,21	4,41	320,41	954,81	620,01	3801,68
15	w									0,91

Н.Ф.Пурахинның [19] зерттеуінде, ол спорттық жекпе-жекте жаттықтырушылар қызметінің түрін анықтау үшін жоғары ақпараттылықты сипаттайтын жеке-психологиялық және ерекше кәсіби шамаларды анықтады. Олардың ішінде ең үлкен үлесі: автократ жаттықтырушылары – сезімталдық (жарты пайыздан астам үлес), спортшыларды даярлау механизмін жобалау қабілеті (жиырма екі %), реттеу қабілеті (он бес %), сәйкестік (жеті %), қабылдау жылдамдығы (бір %); автократиялық бейімділігі бар демократиялық жаттықтырушылар үшін – принциптілік (жиырма жеті %), шоғырлану қабілеті (жиырма екі %), сенімсіздік (жиырма екі %), ар-ожданының болуы (жиырма бір %). Біз анықтаған дәрежелік құрылымда көрсеткіштер осы жұмысқа қарағанда біршама өзгеше болды. Олар қазақ күресі жаттықтырушысының кәсіби дайындық элементтерімен тікелей байланысты болды.

Қорытындылар:

1. Қазақ күресі бойынша жаттықтырушылардың теориялық даярлық элементтеріне біз мыналарды енгіздік: 1) Қазақ күресі бойынша даярлау жүйесінің ережелерін; жаттығуды оқытудың теориясы мен технологиясын; дене жаттығуларының негізгі түрлерін оқыту технологиясын; оқу-жаттығу үрдісінің психологиялық-педагогикалық заңдылықтарын; спорттық жұмысты ұйымдастыру ерекшеліктерін; санитарлық-гигиеналық негіздерді; спорт ғимаратының конструкциясын; спорт ғимаратын енгізу ережелерін білу және спорттық аспаптарды сақтау. Қазақ күресі бойынша жаттықтырушылардың әдістемелік даярлық элементтерінің ішінде біз мыналарды атап өттік: жобалау, спорттық жаттығу ережелері, миссияларды шешу, жобалық жұмысты ұйымдастыру, оқыту, жарыстарға дайындық технологиясы, дәрігерлік бақылау жүр-

гізу, төрешілерді даярлау технологиясы. Қазақ күресі бойынша жаттықтырушының практикалық даярлық элементтеріне біз мыналарды енгіздік: оқыту технологиясын меңгеру, қазақ күресін оқыту, жаттығу әдістемесі, төрешілік дағдылары, жобалау құжаттарын жасау, дене дамуының деңгейін анықтау, жүйке жүйесінің түрлерін анықтау, жекпе-жектегі тактикалық жүргізу.

2. Қазақ күресі бойынша жаттықтырушының кәсіби даярлық компоненттерінің дәрежелік құрылымы анықталды. Теориялық бөлімде дәрежелер келесідей бөлінді. Алғашқы позицияларда оқыту технологиясы, олардың артында оқушылардың психологиялық ерекшеліктерін білу болды. Соңғы позицияларда тазалық пен спорт ғимараттарын білу болды. Әдістемелік бөлімде басым позициялар (1,2,3) оқыту технологиясы, жаттығу ережелері және дайындықты жобалау болды. Соңғы позициялар (6,7,8) төрешілерді даярлауға және практикалық бөлімдегі жарыстарға берілді, бірінші-төртінші позициялар әдістемелік блокқа (жаттығу әдістемесін, жобалау құжаттарын меңгеру) ұқсастықтарға ие болды.

3. Қазақ күресі бойынша жаттықтырушының кәсіби даярлығының құрамдас бөліктерін саралауға қатысты сарапшылардың пікірлерінің жоғары дәйектілігі дәлелденді. Теориялық бөлім бойынша Үйлестіру коэффициенті – 0,84 (Пирсон критерийі бойынша оның маңыздылығы 58,8 құрайды); әдістемелік – 0,86 (Пирсон критерийі бойынша оның маңыздылығы 60,2 құрайды); практикалық – 0,91 (Пирсон критерийі бойынша оның маңыздылығы 60,2 құрайды) болды.

4. Қазақ күресі бойынша жаттықтырушылардың оқу үрдісінде біз олардың кәсіби даярлығының компоненттерін қалыптастыруға назар аударған кезде біз анықтаған дәрежелерді пайдалануды ұсынамыз.

Әдебиеттер

- 1 Даупаев М.О. Эффективность освоения техники борьбы казахша курес студентами факультета физической культуры с учетом развития функции равновесия: автореф. ... дис. канд. пед. наук. – 13.00.04. – СПб., 2000. – 24 с.
- 2 Собянин Ф.И., Рахметжанов А.С., Макашев Ш.А., Исмагулов К.И. Оценка специальной физической подготовленности юных борцов казахша курес // Теория и практика физической культуры. – 2020. – №1. – С. 76-78.
- 3 Байшулаков Ж.С. Оптимизация тренировочного процесса и повышение роли технико-тактической подготовки в казахша курес с учетом современных тенденций развития видов спортивной борьбы: автореф. ... дис. канд. пед. наук. – 13.00.04. – Алматы, 2010. – 23 с.
- 4 Алимханов Е. Совершенствование национальной борьбы казахша курес путем изменения модели спортивной одежды: автореф. ... дис. канд. пед. наук. – 13.00.04. – Алматы, 1996. – 24 с.
- 5 Худайбердиева Н.А. Актуальные проблемы подготовки педагогических кадров по физической культуре и спорту // Вестник науки и образования. – 2019. – № 10(64). Ч. 3. – С. 73-75.
- 6 Шульженко А.В. Проблемы подготовки специалистов в области физической культуры и спорта – Текст: электронный // Информационные материалы для студентов: [сайт]. – URL: https://superinf.ru/view_helpstud.php?id=2277 (дата обращения: 18.05.2023).

- 7 Беспутчик В.Г. Проблемы подготовки физкультурных кадров. – Текст: электронный // sportlib.info: [сайт]. – URL: <http://sportlib.info/Books/XXPI/2009N3/p23-33.htm> (дата обращения: 18.02.2023).
- 8 Осокин Г.В., Наговицын Р.С. Основы профессиональной подготовки педагога-тренера к развитию физической культуры подростков в учебно-тренировочном процессе общеобразовательной школы // Матер. VIII междунар. студен. науч. конф. «Студенческий научный форум» URL: <https://scienceforum.ru/2016/article/2016022956> (дата обращения: 18.03.2023).
- 9 Основные компоненты структуры профессиональной подготовленности тренера. – Текст: электронный // Студенчик: [сайт]. – URL: <https://studopedya.ru/1-4328.html> (дата обращения: 15.03.2023).
- 10 Macquet A.C., Stanton N.A. Do the coach and athlete have the same «picture» of the situation? Distributed Situation Awareness in an elite sport context // *Applied Ergonomics*. – 2014. – Vol. 45, Issue 3. – Pp. 724-733.
- 11 Adem K. Decision Making by Coaches and Athletes in Sport // *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. – 2014. – Vol. 152, №7. – Pp. 333-338.
- 12 Reynders B., Vansteenkiste M., Broek G., V. Coaching the coach: Intervention effects on need-supportive coaching behavior and athlete motivation and engagement // *Psychology of Sport and Exercise*. – 2019. – Vol. 43. – Pp. 288-300.
- 13 Lath F., Koopmann T., Schorer J. Focusing on the coach's eye; towards a working model of coach decision-making in talent selection // *Psychology of Sport and Exercise*. – 2021. – Vol. 56, № 102011.
- 14 Cao Y., Mao H. High-dimensional multi-objective optimization strategy based on directional search in decision space and sports training data simulation // *Alexandria Engineering Journal*. – 2022. – Vol. 61, Issue 1. – Pp. 159-173.
- 15 Сабитов Р.А. Основы научных исследований: Учебное пособие / Челябин. гос. ун-т. – Челябинск, 2002. – 138 с.
- 16 Железняк Ю.Д., Петров П.К. Основы научно-методической деятельности в физической культуре и спорте: Учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 264 с.
- 17 Коэффициент конкордации: пример расчета и формула. – Текст: электронный // FB: [сайт]. – URL: Коэффициент конкордации: пример расчета и формула. – <https://fb.ru/article/349619/koeffitsient-konkordatsii-primer-rascheta-i-formula-chtakoe-koeffitsient-konkordatsii> (дата обращения: 20.03.2023).
- 18 Критерий согласия Пирсона χ^2 (Хи-квадрат). – Текст: электронный // statanaliz.info: [сайт]. – URL: <https://statanaliz.info/statistica/proverka-gipotez/kriterij-soglasiya-pirsona-khi-kvadrat/> (дата обращения: 28.03.2023).
- 19 Пухракин Н.Ф. Педагогическая диагностика профессиональных качеств тренера по спортивным единоборствам: автореф. ... дис. канд. пед. наук. – 13.00.04. – М., 2013. – 24 с.
- 20 Кравчук А.И., Савчук Д.А., Давыдова И.А. Содержание технической подготовки на тренировочном этапе в спортивной аэробике // *Ученые записки Университета имени П.Ф. Лесгафта*. – 2019. – № 7 (173). – С. 93-99.

References

- 1 Daupaeв M.O. Effektivnost' osvoeniya tekhniki bor'by kazahsha-kures studentami fakul'teta fizicheskoy kul'tury s uchetoм razvitiya funkciy ravновесиya: avtoref. ... dis. kand. ped. nauk. – 13.00.04.- Sankt-Peterburg, 2000. – 24 s.
- 2 Sobyaniy F.I., Rahmetzhanov A.S., Makashev SH.A., Ismagulov K.I. Ocenka special'noy fizicheskoy podgotovlennosti yunyh borcov kazahsha-kures // *Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury*. – 2020. – №1. – S. 76-78.
- 3 Bajshulakov ZH.S. Optimizaciya trenirovochnogo processa i povyshenie roli tekhniko-takticheskoy podgotovki v kazah-kures s uchetoм sovremennyh tendenciy razvitiya vidov sportivnoy bor'by: avtoref. ... dis. kand. ped. nauk. – 13.00.04. – Almaty, 2010. – 23 s.
- 4 Alimhanov E. Sovershenstvovanie nacional'noy bor'by kazahshakures putem izmeneniya modeli sportivnoy odezhdy: avtoref. ... dis. kand. ped. nauk. – 13.00.04. – Almaty, 1996. – 24 s.
- 5 Hudajberdieva N.A. Aktual'nye problemy podgotovki pedagogicheskikh kadrov po fizicheskoy kul'ture i sportu // *Vestnik nauki i obrazovaniya*. – 2019. – № 10(64). ch 3. – S. 73-75.
- 6 SHul'zhenko A.V. Problemy podgotovki specialistov v oblasti fizicheskoy kul'tury i sporta – Tekst: elektronnyy // *Informacionnye materialy dlya studentov*: [sajt]. – URL: https://superinf.ru/view_helpstud.php?id=2277 (data obrashcheniya: 18.05.2023).
- 7 Беспутчик В.Г. Проблемы подготовки физкультурных кадров. – Текст: электронный // sportlib.info: [сайт]. – URL: <http://sportlib.info/Books/XXPI/2009N3/p23-33.htm> (data obrashcheniya: 18.02.2023).
- 8 Osokin G.V., Nagovicyn R.S. Osnovy professional'noy podgotovki pedagoga-trenera k razvitiyu fizicheskoy kul'tury podrostkov v учебно-trenirovochnom processe obshcheobrazovatel'noy shkoly // mater. VIII mezhdunar. studen. науч. конф. «Студенческий научный форум» URL: <https://scienceforum.ru/2016/article/2016022956> (data obrashcheniya: 18.03.2023).
- 9 Osnovnye komponenty struktury professional'noy podgotovlennosti trenera. – Tekst: elektronnyy // *Studenichik*: [sajt]. – URL: <https://studopedya.ru/1-4328.html> (data obrashcheniya: 15.03.2023).
- 10 Macquet A.C., Stanton N.A. Do the coach and athlete have the same «picture» of the situation? Distributed Situation Awareness in an elite sport context // *Applied Ergonomics*. – 2014. – Vol. 45, Issue 3, – pp. 724-733.
- 11 Adem K. Decision Making by Coaches and Athletes in Sport // *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. – 2014. – Vol. 152, №7 – pp. 333-338.
- 12 Reynders B., Vansteenkiste M., Broek G., V. Coaching the coach: Intervention effects on need-supportive coaching behavior and athlete motivation and engagement // *Psychology of Sport and Exercise*. – 2019. – Vol. 43, pp. 288-300.
- 13 Lath F., Koopmann T., Schorer J. Focusing on the coach's eye; towards a working model of coach decision-making in talent selection // *Psychology of Sport and Exercise*. – 2021. – Vol. 56, № 102011.
- 14 Cao Y., Mao H. High-dimensional multi-objective optimization strategy based on directional search in decision space and sports training data simulation // *Alexandria Engineering Journal*. – 2022. – Vol. 61, Issue 1, pp. 159-173.
- 15 Sabitov R.A. Osnovy nauchnyh issledovaniy // *Uchebnoe posobie*, – CHelyab. gos. un-t. CHelyabinsk, 2002. – 138 s.
- 16 ZHeleznyak YU.D., Petrov P.K. Osnovy nauchno-metodicheskoy deyatel'nosti v fizicheskoy kul'ture i sporte / *Uchebnoe posobie dlya stud. vyssh. учеб. zavedenij*. – М.: Izdatel'skiy centr «Akademiya», 2002. – 264 s.

- 17 Koefficient konkordatsii: primer rascheta i formula. – Tekst: elektronnyj // FB: [sajt]. – URL: Koefficient konkordatsii: primer rascheta i formula. – <https://fb.ru/article/349619/koeffitsient-konkordatsii-primer-rascheta-i-formula-chto-takoe-koeffitsient-konkordatsii> (data obrashcheniya: 20.03.2023).
- 18 Kriterij soglasiya Pirsona χ^2 (Hi-kvadrat). – Tekst: elektronnyj // statanaliz.info: [sajt]. – URL: <https://statanaliz.info/statistica/proverka-gipotez/kriterij-soglasiya-pirsona-khi-kvadrat/> (data obrashcheniya: 28.03.2023).
- 19 Purahin N.F. Pedagogicheskaya diagnostika professional'nyh kachestv trenera po sportivnym edinoborstvam: avtoref. ... dis. kand. ped. nauk. – 13.00.04. – Moskva, 2013. – 24 s.
- 20 Kravchuk A.I., Savchak D.A., Davydova I.A. Soderzhanie tekhnicheskoy podgotovki na trenirovochnom etape v sp ortivnoj aerobike // Uchenye zapiski universiteta imeni P.F. Lesgafta. – 2019. – № 7 (173). – S. 93-99.

Хат-хабарға арналған автор (бірінші автор) Куспанов Нурбол Сағындықұлы – педагогика ғылымдарының магистрі, Қазақ спорт және туризм академиясы, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: Kuspanov_82@mail.ru	Автор для корреспонденции (первый автор) Куспанов Нурбол Сагындыкович – магистр педагогических наук, Казахская академия спорта и туризма, г. Алматы, Казахстан, e-mail: Kuspanov_82@mail.ru	The Author for Correspondence (The First Author) Kuspanov Nurbol Sagindykovich – Master of Pedagogical Sciences, Kazakh Academy of Sports and Tourism, Almaty, Kazakhstan, e-mail: Kuspanov_82@mail.ru
---	--	---

¹Марчибаева У.С.^а, ¹Али Ж., ²Есельбаева А.К., ¹Куланова К.К.,
³Сыздыкова С.Ж.

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан

²Казахский Национальный женский педагогический университет, г. Алматы, Казахстан

³Медицинский университет Астана, г. Астана, Казахстан

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПАРАЛИМПИЙСКОГО СПОРТА В КАЗАХСТАНЕ

Марчибаева Улбосын Саметхановна, Али Жалел, Есельбаева Алия Керимбековна, Куланова Куралай Кадыровна, Сыздыкова Сауле Жумабаевна

Состояние и перспективы паралимпийского спорта в Казахстане

Аннотация. В исследовании рассматриваются состояние и перспективы паралимпийского спорта в Республике Казахстан через ретроспективный взгляд на его развитие в стране и за рубежом. Так, в работе кратко представлена история поэтапного становления Паралимпийских игр, постепенного включения в них разных видов спорта, расширения круга стран-участниц и стремительного роста числа паралимпийцев. На этом фоне показаны спортивные события и достижения Казахстана, состояние инфраструктуры и программ поддержки паралимпийского спорта. В частности, исследование свидетельствует о важности и большом потенциале паралимпийского движения для общества и государства сразу в нескольких направлениях жизнедеятельности – спортивном, медицинском, социальном и гуманитарном. Развитие паралимпийского спорта позволяет укреплять здоровье и активно вовлекать лиц с ограниченными возможностями в полноценную жизнь, достойно продвигать отечественных паралимпийцев на международный уровень и всесторонне консолидировать социальные группы общества. Вместе с тем, для сохранения и постоянного улучшения имеющихся показателей требуется совершенствование финансовых, инфраструктурных, организационных и методических условий паралимпийского спорта, особенно в части поддержки и развития детско-юношеских программ. В заключении материала даются рекомендации по развитию паралимпийского спорта в Казахстане и поддержке спортсменов с ограниченными возможностями, а также по совершенствованию условий для разработки и реализации детско-юношеских программ.

Ключевые слова: паралимпийский спорт, развитие, детско-юношеский спорт, инклюзия, тренерские кадры.

Marchibayeva Ulbossyn Sametkhanovna, Ali Zhalel, Yesselbayeva Aliya Kerimbekovna, Kulanova Kuralai Kadyrovna, Syzdykova Saule Zhumabayeva

The State and Prospects of Paralympic Sport in Kazakhstan

Abstract. This study examines the current state and future prospects of Paralympic sport in the Republic of Kazakhstan, including a retrospective look at its development both nationally and internationally. The paper briefly presents the history of the Paralympic Games, the gradual inclusion of various sports, the expansion of participating countries, and the rapid growth in the number of Paralympic athletes. Against this backdrop, the study highlights Kazakhstan's sporting events and achievements, the state of infrastructure, and support programs for Paralympic sport. In particular, the research demonstrates the importance and significant potential of the Paralympic movement for society and the state in several areas of life – sports, medical, social, and humanitarian. In other words, the development of Paralympic sport contributes to the promotion of health and the active engagement of people with disabilities in a fulfilling life, proudly advancing domestic Paralympians to the international level, and comprehensively consolidating social groups within society. Nevertheless, to maintain and constantly improve the existing indicators, it is necessary to enhance the financial, infrastructural, organizational, and methodological conditions of Paralympic sport, especially in supporting and developing youth programs. In conclusion, the paper provides recommendations for the development of Paralympic sport in Kazakhstan, support for athletes with disabilities, and improvement of conditions for the design and implementation of youth programs.

Key words: paralympic sport, development, youth sport, inclusion, coaching staff.

Марчибаева Ұлбосын Саметханқызы, Әли Жәлел, Есельбаева Алия Керимбековна, Куланова Куралай Қадыровна, Сыздыкова Сауле Жумабаевна

Қазақстандағы паралимпиадалық спорттың жағдайы мен болашағы

Аңдатпа. Зерттеуде Қазақстан Республикасындағы паралимпиадалық спорт түрлерінің жағдайы мен келешегі, оның ішінде елдегі және шетелдегі дамуына ретроспективті көзқарас арқылы зерттеледі. Осылайша, мақалада Паралимпиада ойындарының кезең-кезеңімен қалыптасу тарихы, оларға әр

түрлі спорт түрлерінің біртіндеп өнуі, қатысушы елдер шеңберінің кеңеюі және паралимпиадашылар санының тез өсуі қысқаша сипатталған. Осының шеңберінде Қазақстанның спорттық оқиғалары мен жетістіктері, инфрақұрылымның жай-күйі және паралимпиадалық спорт түрлерін қолдау бағдарламалары ұсынылатын болады. Атап айтқанда, зерттеу паралимпиада қозғалысының қоғам мен мемлекет үшін өмірдің бірден бірнеше салаларында – спорттық, медициналық, әлеуметтік-гуманитарлық салалардағы маңыздылығы мен зор әлеуетін айғақтайды. Басқаша айтқанда, паралимпиада спортының дамуы денсаулықты нығайтуға және мүмкіндігі шектеулі жандарды толыққанды өмірге белсенді тартуға, отандық паралимпиадашыларды халықаралық деңгейге лайықты түрде көтеруге және қоғамдағы әлеуметтік топтарды жан-жақты шоғырландыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, қолда бар көрсеткіштерді сақтау және тұрақты жетілдіру үшін паралимпиадалық спорт түрлерінің қаржылық, инфрақұрылымдық, ұйымдастырушылық және әдістемелік жағдайларын, әсіресе жастар бағдарламаларын қолдау және дамыту бөлігінде жақсарту қажет.

Түйін сөздер: паралимпиадалық спорт түрлері, даму, жасөспірімдер спорты, инклюзия, жаттықтырушылар құрамы.

Введение. Вся история человечества – история взаимоотношений народов и стран в различных формах и различных сферах жизни, изменявших их судьбы, взгляды и пути развития. Физическая культура и спорт, игравшие с античных времен важные социально-коммуникационные роли, в течение веков оказывали существенное влияние на развитие индивидов, обществ и государств. Однако состояние медицины и жестокие нравы древних и средневековых обществ исключали какую-либо возможность для лиц с физиологическими и функциональными ограничениями заниматься физической культурой и участвовать в спортивных состязаниях. Такое положение длилось вплоть до 19 века, когда наступили кардинальные общественно-политические, социально-экономические и гуманитарные перемены в деятельности государств и обществ Запада, вызвавшие необходимость создания условий для разработки и реализации т.н. адаптивной физической культуры (АФК) в интересах групп населения с особыми потребностями. В 19-20 веках, несмотря на быстрое практическое развитие, АФК так и не получила должного научного внимания. Лишь в последние десятилетия под влиянием демократических, социальных и экономических реформ проявился серьезный исследовательский интерес к ней, сопровождаемый масштабным вовлечением лиц с ограниченными возможностями в физическую культуру и спорт [1].

Так, развитие АФК продолжает оставаться недостаточно изученным, особенно в контексте паралимпийского спорта, хотя имеющиеся исследования в данной области обладают научной актуальностью и уже могут способствовать глубокому пониманию феномена «адаптивки» и ее социальной роли. В сравнении с Олимпийскими играми, которые всегда находились в центре мирового внимания, паралимпийские игры длительное время оставались малоизвестными и непопулярными для общественности.

Эволюция паралимпийского спорта началась в XIX веке, когда люди с ограниченными возможностями стали участвовать в спортивных событиях. В то же время наибольшее развитие в этой сфере было

достигнуто после Второй мировой войны благодаря внедрению новых методов лечения пациентов с травмами спинного мозга. Это послужило основой для перехода от реабилитационных процедур к организации спортивных состязаний для инвалидов. В первое время название «паралимпийские игры» официально не применялось.

В частности, в 1960 году состоялись первые Летние Паралимпийские игры, которые именовались «Девятыми международными Сток-Мандевильскими играми», а в 1964 году получили определение «Paralympics». Первые зимние Паралимпийские игры состоялись в 1976 году. До 1980 года соревнования носили название «Олимпийские игры для инвалидов». В 1984 году – «Международные игры инвалидов». И только с летних игр 1988 года официально используется термин «паралимпийский» [2, 3].

По решению Сток-Мандевильского комитета 1 раз в 4 года планируется проведение игр для инвалидов в тех же странах, где проводятся Олимпийские игры, а с летних Паралимпийских игр 1988 года – на тех же спортивных объектах. В 2001 году МОК и МПК заключили соглашение по данной форме организаций соревнований.

В научно-исследовательском плане паралимпийский спорт требует дополнительного изучения различных аспектов, включая методы тренировок, психологическую подготовку спортсменов, организацию соревнований и особенности применения адаптивной физической культуры. Кроме того, важно уделить внимание исследованию взаимосвязи между развитием паралимпийского спорта и социальной интеграцией людей с ограниченными возможностями. Также данная область исследований способна расширить наше понимание специфики адаптивной физической культуры и определить ее вклад в формирование инклюзивного общества.

В современном понимании паралимпийский спорт представляет собой значимое явление, порождающее сложные вопросы касательно природы спорта, инвалидности и социальных аспектов. Исследования истории, эволюции, проблематики и перспектив

паралимпийского движения в Казахстане обладает научной актуальностью и может способствовать более глубокому пониманию данного феномена и его воздействия на общество. Развитие адаптивного спорта в Казахстане происходит при активном вовлечении людей с инвалидностью и общественных организаций. Основание в 2002 году Национального паралимпийского комитета предоставило паралимпийскому движению официальный статус в стране и позволило казахстанским спортсменам участвовать в международных соревнованиях под эгидой международных спортивных организаций. Несмотря на трудности и препятствия, с которыми сталкивается развитие адаптивной физической культуры и спорта в стране, этот процесс продолжается и находится на стадии активного развития [4].

Цель данного исследования заключается в выявлении проблем и определении перспектив паралимпийского движения в Казахстане путем анализа истории его развития.

Методы и организация исследования. В рамках исследования были применены методы историко-логического анализа, систематизации источников информации, относящихся к проблематике исследования, и методы математической статистики для изучения и прослеживания истории развития паралимпийского спорта.

Результаты исследования и их обсуждение. Результаты исследования роста числа стран и спортсменов, участвовавших в Паралимпийских играх за последние несколько десятилетий, подтверждают активное развитие паралимпийского движения. За период с 1960 года число участников Летних Паралимпийских игр значительно выросло с 209 до 4393 (Рисунок 1), а количество женщин-участниц увеличилось с 45 до 1846. Рост числа участников и участниц подтверждает значимость паралимпийского движения для международного спортивного сообщества и признание спортивных успехов атлетов с ограниченными возможностями.

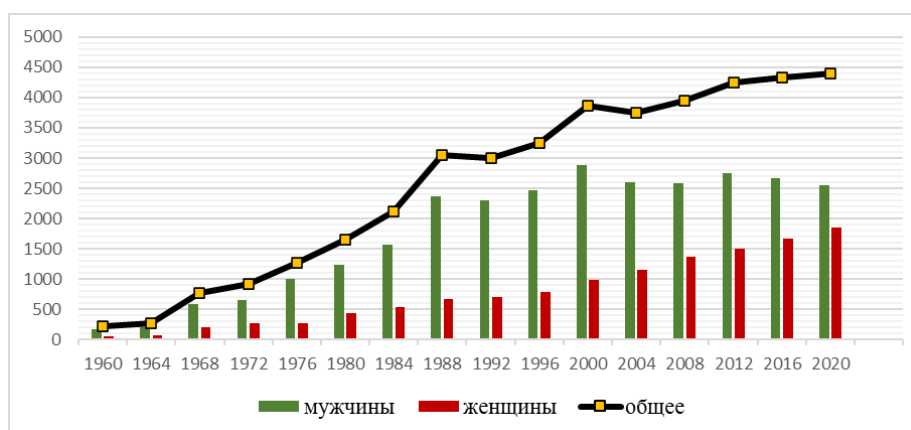

Рисунок 1 – Количество участников в летних Паралимпийских играх

В зимних паралимпийских играх число участников выросло с 198 до 564 (Рисунок 2). Важно отметить постепенное увеличение количества участниц-женщин, что

наглядно представлено на диаграммах участия женщин в летних Паралимпийских играх с 46 участниц до 1846 и в зимних Паралимпийских играх – с 37 участников до 136.

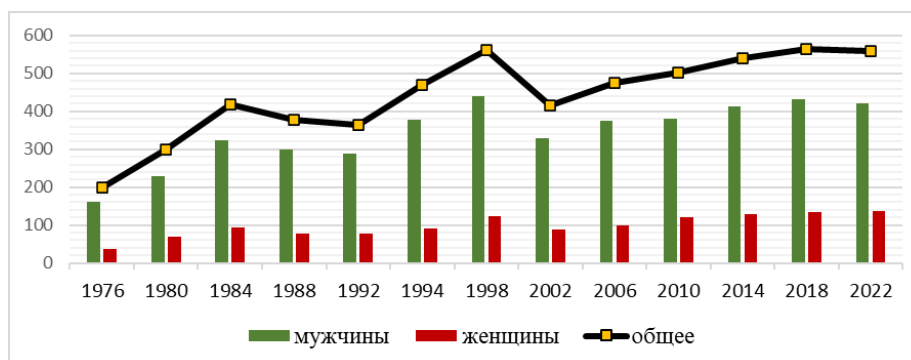

Рисунок 2 – Количество участников в зимних Паралимпийских играх

Количество стран-участниц возросло с 23 до 164, количество видов спорта увеличилось с 9 до 22, а число участников увеличилось более чем в 20 раз. В зимних Паралимпийских играх количество стран-участниц с 1978 по 2020 год выросло с 16 до 46, а количество видов спорта увеличилось с 2 до 6. Эти данные свидетельствуют о значительном росте и расширении паралимпийского движения на мировом уровне, что подтверждает важность данного направления в спорте и необходимость продолжения его развития, а также поддержки участников и стран-участниц.

Исследование выявило, что расширение программы Паралимпийских игр за счет увеличения числа нозологических групп спортсменов влечет

за собой трудности в организации соревнований и снижение уровня конкуренции, что сказывается на привлекательности мероприятия. В качестве решения данной проблемы было предложено применять функциональную классификацию и механизмы регулирования числа участников, что, в свою очередь, привело к уменьшению количества дисциплин и сокращению числа участников, представленных и участвующих в различных функциональных группах. В частности, на Паралимпийских играх в Сеуле в 1988 году проводилось 18 видов соревнований, в то время как на Паралимпийских играх в Барселоне в 1992 году число дисциплин сократилось до 16 благодаря внедрению функциональной классификации.

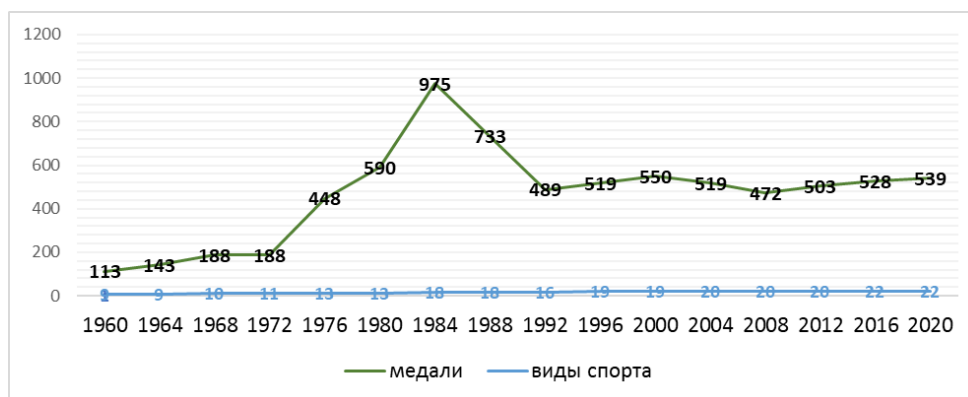

Рисунок 3 – Количество медалей и видов спорта в летних Паралимпийских играх

В результате применения данных изменений количество разыгрываемых медалей на летних Паралимпийских играх с начала 90-х годов XX века уменьшилось с 733 до 489 (Рисунок 3). В зимних Паралимпийских играх с 133 до 22. Эти данные сви-

детельствуют об эффективности механизмов регулирования числа участников и сокращения программы соревнований с целью повышения конкуренции и поддержания интереса к Паралимпийским играм (Рисунок 4).

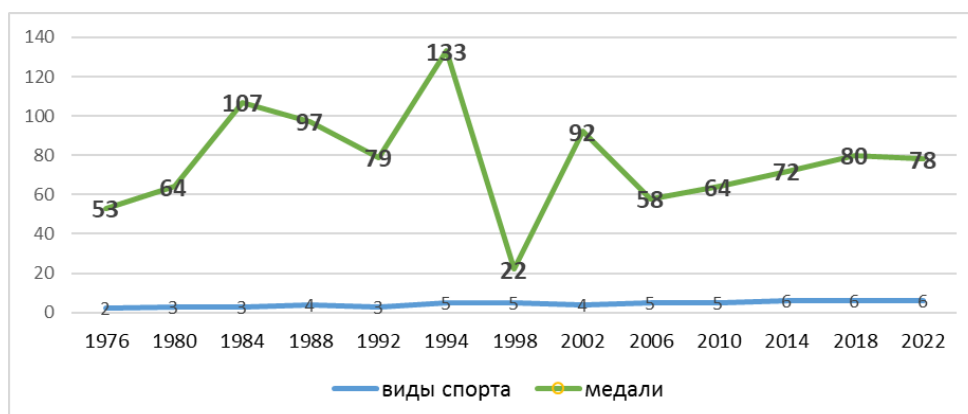

Рисунок 4 – Количество медалей и видов спорта в зимних Паралимпийских играх

Анализ внесенных в паралимпийское движение изменений показал значительный рост конкурентности и зрелищности спортивных соревнований, что привело к повышенному интересу к ним со стороны общественности и СМИ. Нововведения, такие как функциональная классификация, рейтингование и лицензирование, привели к сокращению количества видов соревнований и увеличению конкуренции в паралимпийском спорте. Это также привело к изменению стран-лидеров в паралимпийском спорте, где ведущие страны утратили свои доминирующие позиции, а развивающиеся страны проявили ярко выраженную результативность. Эти изменения открыли двери для новых стран-участниц и нивелировали преимущества высокоразвитых стран [5].

Однако стоит отметить, что, несмотря на значительные успехи в развитии паралимпийского спорта, во многих странах, включая Казахстан, все еще существуют такие проблемы, как недостаток специализированной инфраструктуры, финансирования и квалифицированных специалистов этой сферы. В этой связи актуальными направлениями для дальнейшего развития паралимпийского движения являются укрепление интеграции международных стандартов в систему

подготовки атлетов, повышение уровня поддержки со стороны государства и частного сектора, а также активизация научных исследований в области адаптивной физической культуры и паралимпийского спорта.

Структурный анализ программ Паралимпийских игр выявил тенденцию к увеличению количества дисциплин, сходных с теми, что представлены на Олимпийских играх, а также к снижению требований к степени ограниченности функциональных возможностей атлетов. Такой подход позволяет вовлекать все больше нозологических групп в тренировочный процесс и соревнования, делая спортивные мероприятия доступнее для людей с различными ограничениями здоровья. Динамика количества разыгрываемых медалей на зимних и летних Паралимпийских играх отражает указанную тенденцию.

В общем и целом, результаты исследования свидетельствуют о продолжении развития и расширении паралимпийского движения, которое привлекает все больше участников и стран-участниц. Это говорит о возрастающем мировом интересе к Паралимпийским играм и подчеркивает их значимость как эффективного пути самореализации для людей с ограниченными возможностями здоровья.

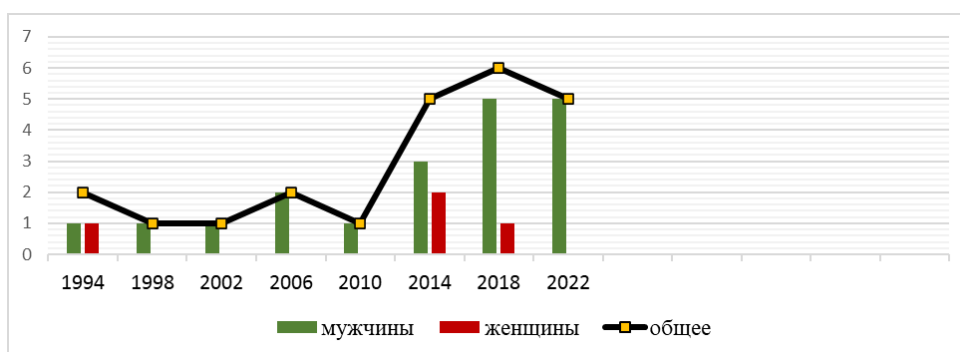

Рисунок 5 – Количество участников на зимних Паралимпийских играх сборной команды РК

Изучение участия Казахстана в Паралимпийских играх показало заметный рост числа спортсменов, представляющих страну, на протяжении почти 30 лет (Рисунок 5). Если в 1994 году на зимних Паралимпийских играх в Казахстане было всего 2 участника, то в 2022 году на летних Паралимпийских играх их число уже достигло 35. При этом количество женщин-спортсменок, участвующих в Паралимпийских играх, также заметно выросло.

Показатели диаграммы (Рисунок 6) свидетельствуют о поступательном росте развития паралимпийского движения в Казахстане и важности поддержки адаптивного спорта для людей с ограниченными возможностями, а завоевание казахстанскими спортсменами золотых, серебряных и бронзовых медалей на зимних и летних Паралимпийских играх свидетельствует о высоком уровне их подготовки.

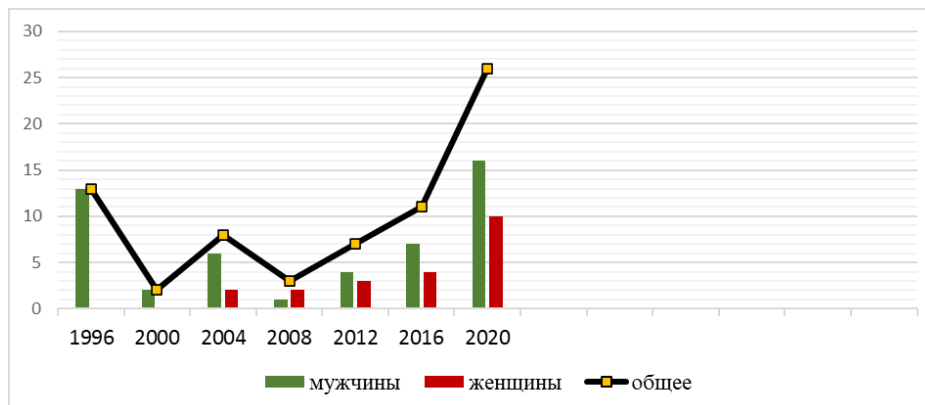

Рисунок 6 – Количество участников в целом, а также мужчин и женщин РК на летних Паралимпийских играх

Выводы. Таким образом, в результате проведенного исследования можно сделать заключение, что паралимпийские движения являются важной составляющей спортивной индустрии, которая охватывает широкую аудиторию спортсменов и зрителей по всему миру. В Казахстане паралимпийский спорт продолжает развиваться, и его перспективы являются обнадеживающими.

Паралимпийские движение продолжает развиваться и увеличивать свою популярность как в мире, так и в Казахстане.

Развитие Паралимпийского спорта в Казахстане имеет перспективы и потенциал, для этого необходимо развивать инфраструктуру и улучшать доступность спортивных мероприятий для людей с ограниченными возможностями. Важно также продвигать и популяризировать Паралимпийский спорт среди общественности и привлекать внимание медиа.

Для решения этих проблем необходима более активная государственная поддержка, включая увеличение бюджетных средств на развитие Паралимпийского спорта, создание новых и улучшение существующих спортивных объектов и проведение обучающих семинаров и тренингов для тренеров и спортсменов.

Развитие детско-юношеского паралимпийского спорта является важным шагом в развитии паралимпийского движения в Казахстане. Для этого необходимо создание дополнительных условий для детей с ограниченными возможностями, таких как специализированные школы и секции, обучение и подготовка квалифицированных тренеров и развитие функциональной классификации в детско-юношеском паралимпийском спорте. Для развития паралимпийского спорта в Казахстане также необходимо обеспечить подготовку и повышение квалификации тренерских кадров, способных работать с людьми с ограниченными возможностями. Квалифицированные тренеры не только могут помочь спортсменам достичь лучших результатов, но и обеспечить безопасность их здоровья в процессе тренировок и соревнований. Для этого необходимо проводить обучающие программы, семинары, тренинги и повышение квалификации для тренеров, которые работают с людьми с ограниченными возможностями.

В целом, развитие Паралимпийского спорта в Казахстане является важным аспектом создания более инклюзивного общества и обеспечения равных возможностей для всех людей, включая людей с ограниченными возможностями.

Литература

- 1 Doll-Tepper G., Dahms C., Doll B., H. von Selzam (Eds.) Adapted physical activity: an interdisciplinary approach: proceedings of the 7th international symposium, Berlin, 1989. – 487 с.
- 2 Paralympics history. – Текст: электронный // International Paralympic Committee: [сайт]. – URL: <http://www.paralympic.org/TheIPC/HWA/HistoryoftheMovement> (дата обращения: 28.02.2023).
- 3 Brittain IS. From Stoke Mandeville to Stratford: A History of the Summer Paralympic Games. Champaign, Illinois: Common Ground Publishing, 2012. – URL: <https://pureportal.coventry.ac.uk/en/publications/from-stoke-mandeville-to-stratford-a-history-of-the-summer-paraly-2> (дата обращения: 28.02.2023).
- 4 Классификация. – Текст: электронный // Национальный паралимпийский комитет Республики Казахстан: [сайт]. – URL: <https://paralympic.kz/ru/dokumenty/klassifikatsiya> (дата обращения: 25.02.2023).
- 5 International Paralympic Committee. IPC Athlete Classification Code.Rules, Policies, and Prodcedures for Athlete Classification, 2015. – 17 p.

- 6 Марчибаева У.С., Токтарбаев Д.Г.-С., Стоцкая Е.С., Сыздыкова С.Ж., Сидорова Р.В., Моисеева Н.А., Тунгышмуратова Л.С. Адаптивная физическая культура и спорт: учебное пособие / Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева. – Нур-Султан: ЕНУ им. Л. Н. Гумилева, 2019. – 406 с.

References

- 1 Doll-Tepper G., Dahms C., Doll B., H. von Selzam (Eds.) Adapted physical activity: an interdisciplinary approach: proceedings of the 7th international symposium, Berlin, 1989. – 487 с.
- 2 Paralympics history. – Tekst: elektronnyj // International Paralympic Committee: [sajt]. – URL: <http://www.paralympic.org/TheIPC/HWA/HistoryoftheMovement> (data obrashcheniya: 28.02.2023).
- 3 Brittain IS. From Stoke Mandeville to Stratford: A History of the Summer Paralympic Games. Champaign, Illinois: Common Ground Publishing, 2012. – URL: <https://pureportal.coventry.ac.uk/en/publications/from-stoke-mandeville-to-stratford-a-history-of-the-summer-paraly-2> (data obrashcheniya: 28.02.2023).
- 4 Klassifikaciya. – Tekst: elektronnyj // Nacional'nyj paralimpijskij komitet Respubliki Kazahstan: [sajt]. – URL: <https://paralympic.kz/ru/dokumenty/klassifikatsiya> (data obrashcheniya: 25.02.2023).
- 5 International Paralympic Committee. IPC Athlete Classification Code. Rules, Policies, and Procedures for Athlete Classification, 2015 – 17 г.
- 6 Marchibaeva U.S., Toktarbaev D.G.-S., Stockaya E.S., Syzdykova S.ZH., Sidorova R.V., Moiseeva N.A., Tungyshmuratova L.S. Adaptivnaya fizicheskaya kul'tura i sport: uchebnoe posobie / Evrazijskij nacional'nyj universitet im. L. N. Gumileva. – Nur-Sultan: ENU im. L. N. Gumileva, 2019. – 406 с.

Хат-хабарға арналған автор (бірінші автор)	Автор для корреспонденции (первый автор)	The Author for Correspondence (The First Author)
Марчибаева Ұлбосын Сәметханқызы – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан, e-mail: ulbosyn@bk.ru , ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4697-8904	Марчибаева Улбосын Сәметхановна – кандидат педагогических наук, доцент; Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан, e-mail: ulbosyn@bk.ru , ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4697-8904	Marchibayeva Ulbossyn Sametkhanovna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor; L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Republic of Kazakhstan, e-mail: ulbosyn@bk.ru e-mail: ulbosyn@bk.ru , ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4697-8904

**¹Орлов А.И.^а, ¹Есельбаева А.К., ¹Доскараев Б.М., ²Артюшенко А.А.,
¹Буркитбаева М.Ж.**

¹Казахский Национальный женский педагогический университет, г. Алматы, Казахстан

²Черкасский Национальный университет имени Богдана Хмельницкого,
г. Черкассы, Украина

ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ЗАНЯТИЙ ЖЕНСКОЙ САМООБОРОНОЙ В ПРОГРАММЕ КЛУБНОЙ СИСТЕМЫ КАЗАХСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ЖЕНСКОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Орлов Александр Иванович, Есельбаева Алия Керимбековна, Доскараев Бауржан Мельдебекович, Артюшенко Андрей Александрович, Буркитбаева Маншук Женисовна

Отдельные аспекты занятий женской самообороной в программе клубной системы Казахского Национального женского педагогического университета

Аннотация. В статье раскрываются современные методики и организации совершенствования физической подготовки студенческой молодежи, основы технологии развития общих, специальных и профессионально-прикладных физических способностей в процессе учебных, учебно-тренировочных и самостоятельных занятий физическими упражнениями и занятий самообороной. Рассмотрены особенности реакций девушек на физические нагрузки по отношению к спортсменам-мужчинам, вопросы укрепления физического и нравственного здоровья, процессы возрастного становления анатомо-антропометрических показателей, характеризующих рост и развитие подрастающего поколения, дальнейшие отдельные нюансы клубной системы обучения, возникшие при изучении женской самообороны, как более эффективной формы организации двигательной деятельности, продемонстрирована детализированная доказательная база рассмотренных вопросов. Практика свидетельствует, что по некоторым параметрам подготовки девушки выглядят не хуже мужчин, а в некоторых случаях они еще и более моторные. Боевое искусство Дзю-дзюцу, на основе которого авторы строят самооборону, предполагает абсолютно необычные формы выживаемости в чрезвычайно сложных обстоятельствах проявления агрессии, ставящих человека в условия необходимости принять меры противодействия, чтобы остаться невредимым, включая в себя все важнейшие элементы самообороны.

Ключевые слова: женская самооборона, клубная система, дзю-дзюцу, студенческая молодежь, физические способности.

Orlov Alexander Ivanovich, Eselbaeva Aliya Kerimbekovna, Doskaraev Baurzhan Meldibekovich, Artyushenko Andrey Aleksandrovich, Burkitbaeva Manshuk Zhenisovna.

Separate aspects of women's self-defense classes in the program of the club system in Kazakh National Women's Pedagogical University

Abstract. The article reveals the modern data of the methodology and organization of improving the physical training of students, the basics of technology for the development of general, special and professional-applied physical abilities in the process of educational, training and independent physical exercises and self-defense classes. The features of women reactions to physical activity, in relation to men athletes, the issues of strengthening physical and moral health, the processes of age-related formation of anatomical and anthropometric indicators characterizing the growth and development of the younger generation, further individual nuances of the club training system that arose in the study of women self-defense, as a more effective form of organization of motor activity, a detailed evidence base of the considered issues has been demonstrated. Practice shows that in some parameters of preparation, women look no worse than men, and in some cases they are also more motor. The martial art of Jujutsu, on the basis of which the authors build self-defense, involves absolutely unusual forms of survival in extremely difficult conditions for the manifestation of aggression, putting a person in the conditions of the need to take countermeasures in order to remain unharmed, including all the most important elements of self-defense.

Key words: women self-defense, club system, ju-jutsu, students, physical abilities.

Орлов Александр Иванович, Есельбаева Алия Керимбековна, Доскараев Бауржан Мельдебекович, Артюшенко Андрей Александрович, Буркитбаева Маншук Женисовна

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің клуб жүйесі бағдарламасында әйелдердің өзін-өзі қорғау сабақтарының жекелеген аспектілері

Аңдатпа. Мақалада студент жастардың дене шынықтыру дайындығын жетілдірудің заманауи әдістері мен ұйымдары, оқу, оқу-жаттығу және дене шынықтыру жаттығулары мен өзін-өзі қорғау сабақтары процесінде жалпы, арнайы және кәсіптік-қолданбалы дене қабілеттерін дамыту технологиясының негіздері қарастырылады. Қыздардың физикалық жүктемелерге реакцияларының ерекшеліктері

қарастырылады, ер спортшыларға қарағанда, дене және адамгершілік денсаулықты нығайту мәселелері, ескеңе ұрпақтың өсуі мен дамуын сипаттайтын анатомиялық-антропометриялық көрсеткіштердің жасына байланысты қалыптасу процестері, әйелдердің өзін-өзі қорғаудың қозғалыс қызметін ұйымдастырудың неғұрлым тиімді нысаны ретінде зерделеу кезінде туындаған клубтық оқыту жүйесінің одан әрі жекелеген нюанстары, қарастырылған мәселелердің егжей-тегжейлі дәлелді базасы көрсетілді. Тәжірибе көрсеткендей, кейбір дайындық параметрлерінде қыздар ер адамдардан жаман емес, ал кейбір жағдайларда олар мықтылау болып көрінеді. Дзю-дзюцудың жекпе-жек өнері, оның негізінде авторлар өзін-өзі қорғауды қалыптастырады, агрессияның өте күрделі жағдайларында өмір сүрудің мүлдем ерекше формаларын болжайды, бұл адамды өзін-өзі қорғаудың барлық маңызды элементтерін қоса алғанда, зиянсыз қалу үшін қарсы шаралар қабылдау қажеттілігіне әкеледі.

Түйін сөздер: әйелдердің өзін-өзі қорғауы, клубтық жүйе, дзю-дзюцу, студент жастар, дене қабілеттері.

Введение. Оглядываясь назад, примерно лет на двадцать, можно сказать, что мир не стал проще, а люди добрее. Люди были и остаются в своей массе агрессивными и более замкнутыми, а значит и в своей сущности более эгоистичными. Просьбы о помощи нуждающегося могут утонуть в молчаливом безлюдии, окружающих нас массой прохожих. Люди, молодежь в частности, замкнулись внутри своих границ, выходя из него только частично, для того чтобы позвонить другому человеку. В руках большинства из нас появилась страшная игрушка – мобильный телефон, и мы стали заложниками и слугами этого чуда XXI века. Мы стали более беспечными, а значит и более уязвимыми. Большая доступность к материалам по самообороне, благодаря интернету, с одной стороны, решила, частично вопросы самообороны, с другой – поставила многих в тупик – не получается. Почему? Учим тем же техническим действиям, благодаря которым на соревнованиях по единоборствам соревнующиеся одерживают победы, становятся чемпионами разных соревновательных рангов, а в быту не можем сделать элементарное для того, чтобы сохранить свою честь и достоинство. И вот таких нелепых, порой, вопросов накапливается огромное множество. А проблема растет. Во всех регионах постсоветского пространства, да и во многих других странах существует различные отделения, клубы, спортивные секции, где рассматриваются техники самообороны с учетом мирового опыта. Во многих высших учебных заведениях искусство самообороны вошло в учебные программы. Так, в Казахском Национальном женском педагогическом университете проводятся занятия по женской самообороне.

Выявлены позитивные особенности в отношении заинтересованности занятиями физической культурой, спортом и, в частности, боевыми искусствами [1]. Появилась стойкая тенденция к увеличению желающих заниматься боевыми искусствами. Однако не преодолены тенденции, выработанные нашими средствами массовой ин-

формации: фильмами, рекламной агитацией, уверенностью в единстве того, что демонстрируется на соревнованиях по единоборствам и на улице в плане агрессии. На наш взгляд, в круг проблем понимания искусства самообороны должны входить как особенности физиологического развития женского организма, так и применяемость общего объема тренировочных нагрузок, совместимых с их интенсивностью и величинами времени отдыха. В то же время необходим более тщательный подбор технических действий для самообороны с индивидуальным учетом, психологическая готовность применения приемов разрушительного действия для организма человека в случае крайней необходимости и др.

Частичное решение проблемы имеет место. Так, вопросы усовершенствования системы обучения женской самообороне привели нас к идее проведения занятий в клубной системе. Посему и появилась возможность рассмотреть, понять, поверить в действенность обучаемых технических приемов самообороны, служащих человеку много-много лет. Это и стало **целью исследования** – теоретически обосновать, разработать и экспериментально проверить эффективность организации клубной системы обучения женской самообороне.

Достижение поставленной цели осуществлялось путем решения следующих **задач исследования**:

Теоретический анализ и обобщение опыта педагогической, спортивной, физкультурной деятельности и практики правоохранительных органов по методологическим вопросам занятий самообороной.

Обоснование и разработка критериев оцениваемости студенток к обучению самообороной в программе клубной системы высшего учебного заведения.

Разработка принципиальных положений методологических основ обучения женской самообороне.

Объект исследования – клубная система занятий высших учебных заведений.

Предмет исследования – содержание, формы и методы обучения женской самообороне.

Методы и организация исследования:

– *теоретический анализ*: определение уровня разработки исследуемой проблемы организации клубной системы обучения физической культуры и спорта;

– *эмпирический*: экспертная оценка уровня физических способностей студенческой молодежи на разных этапах занятий женской самообороной с помощью педагогических наблюдений и тестирования;

– *экспериментальные*: педагогический сравнительный эксперимент для изучения динамики роста физических способностей на разных этапах занятий с целью разработки принципиальных положений совершенствования различных сторон подготовленности, определения эффективности проведенных исследований;

– *методы статистической обработки данных*: количественная и качественная обработка материалов исследования с помощью методов математической статистики.

Результаты исследования и их обсуждение. В настоящее время во всем мире все большую популярность приобретают спортивные мероприятия по боевым искусствам [2]. На смену «Боям без правил», заявившимся как одни из первых и удачных после гладиаторских боев Древнего Рима коммерческих проектов, в новой форме представивших «кровь и зрелища», пришел целый ряд его ипостасей: Дзиссен-до, Микс-файт, Фри-файт и, наконец, ММА (от англ. Mixed Martial Arts), называемых смешанными единоборствами, в едином ряду стоящих с Дзюдо, более знакомым в мире как Джу-джитсу [3]. Популярность смешанных видов единоборств стремительно растет во всем мире. И это справедливо. Бойцы ММА становятся мега-звездами на телевидении и в интернет-пространстве, востребованными не только в шоу-бизнесе и рекламе, но и в политике. На современном этапе этот факт заводит в заблуждение молодежь, считающую, что занятия смешанными видами единоборств и являются той панацеей непобедимости и эффективным средством самообороны.

Однако анализ имеющих место противоправных случаев в быту говорит, что далеко не всегда применение технических действий в смешанных видах единоборств является чрезвычайно эффективным в плане самообороны. Это еще ничего. Адепты Бразильского джиу-джитсу также утверждают об эффективности применения их техник в плане самообороны. Сотрудники

спецподразделений, телохранители подтвердят, что это далеко не одно и то же. Так, соревнования – это одно, а реальный бой, ответные действия на нападения агрессоров в быту – это совершенно другое. И речь идет не только о невозможности в ситуациях принятия боя провести тот или иной бросок; о невозможности перевести самооборону в удобную для себя работу в партере; о неэффективности ударной техники в плане: силы удара, точности попадания по движущемуся объекту, защиты себя с юридической стороны (при летальном исходе применения защищающимся ударной техники и наличии фиксации этого случая камерой наблюдения); о недостаточности освещения; об отсутствии навыков работы против оружия; о разнице в физическом развитии. Этот перечень далеко не полон. А если говорить о необходимости защиты себя лицами слабого пола, то вопросов появляется еще больше. Говоря о самообороне, бое «на улице», Соке, Брайан Кевин Чик (Великобритания), X DAN ju-jitsu, как-то отметил, что реальный бой иногда очень скоротечен: «Five seconds to death!», это может быть всего 5 секунд времени, чтобы быть поврежденным или остаться в живых [2].

Занятия по женской самообороне в Казахском Национальном женском педагогическом университете проходят уже второй год. В этом учебном году набраны экспериментальные группы из числа студенток первого курса в составе 61 человек. Эти занятия проходят один раз в неделю соответственно организации клубной системы университета. Остальные занятия со студентками второго курса (24 студентки) проходят во внеучебное, вечернее время 3 раза на неделю. Занятия проходят на основе программы занятий учебной дисциплины «Боевые искусства», начатой в Украине (2002 г.). Следует отметить, что эффективность изучения учебной дисциплины была подтверждена целым рядом факторов: количества выросших Кандидатов в мастера спорта (более 15 студентов), Мастеров спорта Украины (8 студентов), Заслуженного мастера спорта Украины (1 студент); защитой диссертации «Методика обучения боевых искусств студентами высших учебных заведений» на соискание научной степени кандидата педагогических наук, получения звания Заслуженный тренер Украины, большого количества работников правоохранительных органов среди выпускников ВУЗа и др.

Занятия по Женской самообороне проходят с элементами клубной системы. Начальные исследования, проведенные в 2021 г., а также последующие показали динамику укрепления здоровья

Определены базовые формы движений (рис. 1), на основе которых необходимо строить технический арсенал самообороны, применимый к студенткам. Если стойки (дачи), перемещения (аши сабаки), техника падений (укеми вадза) знакомы всем и изучались ранее в боевом искусстве Дзю-дзюцу, то к другим техникам необходимо применять более измененные формы выполнения, учитывая естественные движения

человека при ходьбе, положение в транспорте (сидя, стоя) и т.п. И если при изучении последовательности техники выполнения защитных действий можно соотнести основной дидактический принцип «от простого к сложному» (защита от одного агрессора, к двум, трем и т.п.); без оружия – с оружием; от дальней дистанции – к близкой; от освобождения захватов спереди – к освобождению от захватов сзади; от уходов от ударов холодным оружием спереди – к защите от ударов сзади оружием; от угрозы оружием спереди – к угрозе оружием сзади, сбоку спереди, сбоку сзади и т.д.), то другим более приемлемым будет «метод глубокого погружения» – демонстрация всей технической связки, предложение повторить продемонстрированное с последующей тщательной детализацией его.

Рисунок 1 – Базовые формы техник, используемых в Женской самообороне

Третий очень важный аспект изучения женской самообороны – соизмеримость техник выполнения защиты девушкой с хрупким телом. Поэтому следует заранее отказаться от, как правило, большинства ударных техник, как: удары кулаком (тэ цки, тэ маваши); высокие удары ногой (гери джодан); некоторые броски через плечо

(ката гурума), броски с падением (сутэми вадза), некоторые болевые и удушающие техники, без предварительных техник выведения из равновесия (кузуши атэми, кузуши киушо и т.д.).

Четвертый – не допускать незнакомого человека на дистанцию удара ногой. Изучать технику перцептивных способностей (умение вести незаметно наблюдение и выявление потенциально-го нападающего).

Пятый важный аспект изучения женской самообороны – владеть (изучать) ударной техникой ног нижнего уровня (атэми гери гедан) – от области паха до ступни.

Шестой аспект – знание, наличие, нахождение под рукой не запрещенных предметов возможной самообороны (ключи, шариковая ручка, зубочистка, пилочка для ногтей, лак для волос, денежная мелочь, зонтик, телефон и т.д.).

Седьмой – не гоняться за агрессором (освобождение, отвлечение ударом и побег).

Это не все необходимые условия обороны. Есть еще владение оружием, хорошее знание активных, уязвимых точек на теле человека (киушо) и условия воздействия на них, прохождение психологической подготовки. Важно помнить, что абсолютному трусу не поможет ничего!

Для решения задач по эффективному обучению девушек самообороне проведено значительное количество наших исследований по вопросам участия женщин в спорте, консультации с доктором биологических наук, профессором Гуниной Л.М. [5]. Учитывая, что более всего агрессивных действий наблюдается со стороны мужчин, принято решение по выявлению основных форм отличий мужчин и женщин, возможности реального противостояния с целью самообороны [1-3].

Выявлено, что мужской и женский организмы отличаются по степени развития отдельных структурных компонентов опорно-двигательного аппарата. Это в значительной степени связано с гормональным гомеостазом. А посему скоростные возможности ниже, чем у мужчин, поэтому и строить техники по принципу перехвата инициативы «го но сэн» можно, но ждать эффективных результатов не стоит. При этом выявлена такая способность, как более длительное удержание максимального темпа движений [6] по сравнению с мужчинами. Этот факт следует учитывать при выполнении серийных активных защитных действий. Большая усидчивость (внимательность девочек по изучению техник) также важна в психологической подготовке по уходу от агрессора. У женщин меньшая масса опорной

ткани, т.е. кости женщин более тонкие, чем у мужчин, и этот факт нужно учитывать, при тщательной отработке специальной координационной способности, как «мышечная чувствительность». Меньшие размеры тела по сравнению с мужчинами, меньшая масса мускул у женщин, определяющие силу и выносливость, требуют более тонкого подхода к воспитанию силовых способностей и выносливости. Вспомним приключенческие фильмы с участием мастера каратэ-до Синдии Ротрок, где она одним ударом ноги «йокко гери» сшибает здоровенных гангстеров. Вот такие сказки и наносят большой вред, и их следует учесть в женской самообороне.

Другой очень важный вопрос – женщин нельзя тренировать, как мужчин. При построении тренировочных программ необходимо учитывать наличие менструальных циклов у женщин. У женщин большая частота сердечных сокращений, чем у мужчин. Как правило, она на 7÷10 ударов выше. У женщин более высокая, чем у мужчин, специфичная нервно-психическая деятельность, высокая эмоциональная возбудимость. В структуре психологических показателей у женщин наиболее значимыми являются тревожность, агрессия, экстраверсия и потребность к достижению, а у мужчин фрустрация (психическое состояние, возникающее в ситуации несоответствия желаний имеющимся возможностям). Очень важное качество для телохранителей, имеющееся у женщин, что говорит само за себя о высоких преимуществах психологических свойств [7].

Женщины более быстрее принимают правильное решение, так как реакции у них более быстрые и более точные. В то же время женщины более склонны к депрессивному состоянию, а вот там, где нужна взрывная сила, в частности в боевых искусствах, эти качества сглаживаются, что является оправданием изучения женщинами системы самообороны.

Данные обстоятельства обуславливают значение научного исследования обоснованности занятий женской самообороной, подводят к мысли о реорганизации этих занятий, что и было сделано с учетом выяснения недочетов в программе подготовки, особенностей женского организма студенток в рамках учебной программы высшего учебного заведения. Таким образом, был взят курс на проведение занятий по клубной системе. Учитывая сделанные администрации университета первые шаги в этом направлении, было проведено тестирование основной для единоборств, специальной физи-

ческой способности – скоростно-силовой, или «взрывной силы» (таблица 1). Важным элементом нашего исследования служит даже не тот логичный факт, что чем больше тренируемся, тем лучше результат, а тот факт, что при таком

режиме тренировок, как одноразовые занятия в неделю, эти занятия не способствуют росту такого показателя физической способности, как взрывная сила, а, наоборот, возможно падение ранее полученных результатов.

Таблица 1 – Динамика статистических показателей компонента физической подготовленности группы Женская самооборона (2-й год обучения) и групп Клубной системы 1 курса обучения

Дата тестирования	Показатели	Группы	n	Статистические показатели						
				$\bar{X}$	δ	MAX	MIN	m	t	p
15.02. 2023	Прыжок в длину с места (см)	Женская самооб.	13	166,2	16,4	188	133	4,75	2,92	>0,05
		1 курс клубная	21	149,4	14,5	182	111	3,24		
26.04. 2023	Прыжок в длину с места (см)	Женская самооб.	13	170,7	15,8	193	140	4,56	4,70	>0,05
		1 курс клубная	57	147,6	13,8	177,5	114	1,83		

А ведь эта способность, точнее ее уровень, является гарантом убедительности выполнения техник самообороны. Выполненные исследования являются достоверными, о чем свидетельствует показатель t – средняя ошибка разницы, являющаяся выше граничного табличного коэффициента критерия Стьюдента. Остальные вычисленные логичные статистические показатели отражают естественный больший показатель стандартного отклонения (δ) при меньшем числе испытуемых и более высокую стандартную ошибку арифметического значения (m) [8].

В процессе исследования занятий по женской самообороне мы столкнулись с разными

подходами организации. И для убедительности были проведены аналогичные сравнения группы Женской самообороны (таблица 2), занимающей второй год 3 раза в неделю, и студентами общих групп по физической культуре, занимающимися 2 раза в неделю.

Проводя анализ динамики статистических показателей, отметили аналогичную картину роста показателя скоростно-силовой способности у студенток, активно занимающихся женской самообороной при большем количестве часов занятий (3 раза на неделю в вечернее время), в сравнении со студентками 2 курса, занимающимися в общих группах физической культуры 2 раза в неделю в дневное, учебное время.

Таблица 2 – Статистические показатели компонента физической подготовленности студенток группы Женская самооборона и группы 2 курса (Общая физическая культура)

Дата	Показатели	Группы	n	Статистические показатели						
				$\bar{X}$	δ	MAX	MIN	m	t	p
15.02. 2023	Прыжок в длину с места (см)	Женская самооб.	13	166,2	16,4	188	133	4,75	3,48	>0,05
		2 курс	78	147,6	14,9	178,5	114,5	2,42		
26.04. 2023	Прыжок в длину с места (см)	Женская самооб.	13	170,7	15,8	193	140	4,56	3,42	>0,05
		2 курс	78	152,2	17,9	187	110	2,90		

Как свидетельствуют ученые, при исследовании отдельно взятой физической способности практически невозможно достичь педагогических целей [2, 4, 9]. Поэтому были проведены исследования трех физических способностей, очень важных в боевых искусствах

(таблица 3): сила, мышечная чувствительность и скоростно-силовая способность для возможности сравнения эффективности проведенных исследований. Сравнения были проведены с группой специальности «Психология» 2 года обучения.

Таблица 3 – Статистические показатели компонентов физической подготовленности группы Женская самооборона и группы специальности «Психология» на 26.04.23 г.

№ п/п	Показатели	Группы	n	Статистические показатели						
				$\bar{X}$	δ	MAX	MIN	m	t	p
1	Сила, кг (кистевая динамометрия)	Сам.	13	31,7	2,72	36,8	27,7	0,78	1,28	<0,05
		Псих.	38	30,2	5,46	40,5	17,1	0,88		
2	Сила, 50%, кг	Сам.	13	18,6	7,27	31	6,7	1,18	0	<0,05
		Псих.	38	18,6	7,10	35,7	5,3	1,15		
3	Прыжок в длину с места, (см)	Сам.	13	170,7	15,8	193	140	4,56	3,42	>0,05
		Псих.	38	152,2	17,9	187	110	2,90		

Тщательное рассмотрение полученных результатов говорит о более лучших силовых и скоростно-силовых способностях, а также мышечной чувствительности (58,6 %) у девушек, пришедших заниматься женской самообороной. Разногласия вызывают статистические показатели более большого числа показателей стандартного отклонения и большего числа ошибок среднего арифметического значения при исследованиях силы кисти, а также при исследовании показателей мышечной чувствительности, что подтвердило достоверность проведенных исследований при условии, когда $t = 1, 28$ при $p > 0,05$ и когда $t = 0,0$ при $p > 0,05$. Проведенное исследование взрывной силы подтвердило информативность и надежность наших научных изысканий.

Такой подход в значительной мерой усилил соответствующую мотивацию студенток к занятиям женской самообороной. Приобретенные знания существенным образом влияют на необходимость изучения женской самообороны, но реализация данного утверждения требует четкости и стандартизации как содержания учебно-тренировочных занятий женской самообороной, так и более стандартизованного и обдуманного расписания занятий с учетом непрерывности и цикличности занятий, тщательной подготовки профессорско-преподавательского состава для работы в новых условиях [10, 11]. А также об-

думанности и взвешенности. Наступает необходимость пересмотра и взвешенного решения по клубной системе организации занятий.

Выводы и практические рекомендации. Проведенные теоретические и экспериментальные исследования подтвердили достижение цели и эффективность рассмотренных задач на примере работы группы самообороны, что дало основание для таких выводов:

Большинство спортивных соревнований по единоборствам, в том числе и по смешанным видам лишь частично являются источником получения знаний по самообороне.

Искусством самообороны может служить только такая система, в которой обучение техническим действиям проводится с учетом индивидуальных особенностей организма, соответственно половым и возрастным различиям, пониманием огромной цены ошибки при ее выполнении или игнорировании его правил.

Эффективность занятий самообороной возможна при условии полного уважения к этому предмету, ее необходимости для подрастающего поколения, с соблюдением принципов обучения, принятых в теории и методике физического воспитания.

На занятиях со студентками с такой формой физического и психологического воспитания, как Женская самооборона, следует избегать

тренерских ошибок, как недооценка, недопонимание особенностей тренировочного процесса женщин.

На клубных занятиях со студентками Женской самообороной необходимо серьезнее относиться к биологическим особенностям женского организма, больше контактировать по этому вопросу со своими подопечными и с врачами.

В расписаниях занятий клубных форм организации физической культуры и спорта должна учитываться специфика высшего учебного заведения.

Для занятий в системе клубных форм необходим тщательный подбор профессорско-преподавательского состава с соответствующей квалификацией в определенном виде спорта или боевых искусствах.

Литература

- 1 Орлов А.И., Артыкбаев Р.Д. Женская самооборона в программе обучения студентов высших учебных заведений // Глобальная наука и инновация 2021: Центральная Азия. Серия «Педагогические науки». – 2021. т. V. – № 4 (15). – С. 15-20.
- 2 Орлов А.И. Дзю-дзюцу: Методика начального обучения боевым искусствам студенческой молодежи: учебник. – Алматы: КазАСТ, 2020. – 224 с. ISBN 978-601-7964-51-1
- 3 Гармаев В.Б., Батуев А.И. Обучение студентов физической самозащите в секции смешанных единоборств // Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта. – 2018. – № 11(165). – С. 57-61.
- 4 Орлов А.И., Есельбаева А.К., Абдыкадырова Д.Р., Тауасарова Д.А., Тутибаев К.А. Особенности периодизации тренировочных нагрузок студенческой молодежи на разных этапах занятий боевым искусством Дзю-дзюцу // Теория и методика физической культуры. – 2022. – № 4(70). – С. 123-132. – DOI 10.48114/2306-5540_2022_4_6.
- 5 Дмитриев А.В., Гунина Л.М. Спортивная нутрициология. – М.: Спорт, 2020. – 640 с., ил. ISBN 978-5-907225-19-0
- 6 Хаустов С.И. Воспитание силы в гармоническом совершенствовании человека: Монография. – 2-е издание, переработанное и дополненное. – Алматы: Казахская академия спорта и туризма, TechSmith, 2022. – 372 с. ISBN 978-601-352-779-6
- 7 Есельбаева А.К. Формирование двигательной культуры студентов средствами ритмопластики в условиях педагогического вуза: учебное пособие. – Алматы: Изд-во «Кыздар университети», 2013. – 125 с. ISBN 978-601-224-428-1
- 8 Орлов А.И., Есельбаева А.К. Научно-методические основы педагогического контроля двигательных способностей: учебное пособие. – Алматы: Альманах, 2022. – 204 с. ISBN 978-601-346-137-3
- 9 Артюшенко А.А., Гречуха С.В. Адаптация студентов к учебно-физкультурной деятельности, как процесс формирования личностной мобильности // Сборник научных трудов по матер. II междунар. науч. интернет-конф. «Актуальные проблемы физической культуры, спорта и здоровья», Черкассы, 2022, – С. 63-66.
- 10 Доскараев Б.М. Современное состояние и проблемы развития системы физического воспитания и спорта в Казахстане / Б.М. Доскараев, С.Ж. Сыздыкова, А.К. Есельбаева, А.И. Орлов // Сб. матер. междунар. науч.-практич. конф. преподавателей вузов, учителей школ, студентов и молодых ученых «Проблемы и перспективы развития физического воспитания и спорта, г. Алматы, Казахстан. – Алматы: Казак университети, 2023. – С. 9-11
- 11 Авсиевич В.Н., Мухамбет Ж.С. Совершенствование подготовки научно-педагогических кадров в области физической культуры и спорта в Республике Казахстан // Теория и методика физической культуры. – 2018. – №4. – С. 17-23.

References

- 1 Orlov A.I., Artykbaev R.D. Zhenskaya samooborona v programme obucheniya studentov vysshih uchebnyh zavedenij // Global'naya nauka i innovatsiya 2021: Central'naya Aziya: seriya „Pedagogicheskie nauki“, 2021. t. V. – № 4 (15). – S. 15-20.
- 2 Orlov A.I. Dzyu-dzyucu: Metodika nachal'nogo obucheniya boevym iskusstvam studencheskoj molodezhi: uchebnik. – Almaty: KazAST., 2020. – 224 s. ISBN 978-601-7964-51-1
- 3 Garmaev V.B., Baluev A.I. Obuchenie studentov fizicheskoy samozashchite v sekcii smeshannyh edinoborstv // Uchenye zapiski universiteta imeni P.F. Lesgafta. – 2018. – № 11(165). – S. 57-61.
- 4 Orlov A.I., Esel'baeva A.K., Abdykadyrova D.R., Tauasarova D.A., Tutibaev K.A. Osobennosti periodizatsii trenirovochnyh nagruzok studencheskoj molodezhi na raznyh etapah zanyatij boevym iskusstvom Dzyu-dzyucu // Teoriya i metodika fizicheskoy kul'tury. – 2022. – № 4(70). – S. 123-132. – DOI 10.48114/2306-5540_2022_4_6.
- 5 Dmitriev A.V., Gunina L.M. Sportivnaya nutriciologiya. – M.: Sport, 2020. – 640 s., il. ISBN 978-5-907225-19-0
- 6 Haustov S.I. Vospitanie sily v garmonicheskom sovershenstvovanii cheloveka. Monografiya. – 2-e izdanie, pererabotannoe i dopolnennoe. Almaty: Kazhskaya akademiya sporta i turizma, TechSmith, 2022. – 372 s. ISBN 978-601-352-779-6
- 7 Esel'baeva A.K. Formirovanie dvigatel'noj kul'tury studentov sredstvami ritmoplastiki v usloviyah pedagogicheskogo vuza: uchebnoe posobie. – Almaty. Izd-vo „Kyzdar universiteti“, 2013. – 125 s. ISBN 978-601-224-428-1
- 8 Orlov A.I., Esel'baeva A.K. Nauchno-metodicheskie osnovy pedagogicheskogo kontrolya dvigatel'nyh sposobnostej: uchebnoe posobie. – Almaty: Al'manah", 2022. – 204 s. ISBN 978-601-346-137-3
- 9 Artyushenko A.A., Grechuha S.V. Adaptatsiya studentov k uchebno-fizkul'turnoj deyatel'nosti, kak process formirovaniya lichnostnoj mobil'nosti // Sbornik nauchnyh trudov po mater. II mezhhdunar. nauch. internet-konf. «Aktual'nye problemy fizicheskoy kul'tury, sporta i zdorov'ya», Cherkassy, 2022, – S. 63-66.
- 10 Doskarayev B.M. Sovremennoe sostoyanie i problemy razvitiya sistemy fizicheskogo vospitaniya i sporta v Kazahstane / B.M. Doskarayev, S.ZH. Syzdykova, A.K. Esel'baeva, A.I. Orlov // Sb. mater. mezhhdunar. nauch.- praktich. konf. prepodavatelej

vuzov, uchitelej shkol, studentov i molodyh uchenyh «Problemy i perspektivy razvitiya fizicheskogo vospitaniya i sporta, g. Almaty, Kazakhstan, – Almaty: Kazak universiteti, 2023. – S. 9-11

- 11 Avsievich V.N., Muhambet ZH.S. Sovershenstvovanie podgotovki nauchno-pedagogicheskikh kadrov v oblasti fizicheskoy kul'tury i sporta v Respublike Kazakhstan // Teoriya i metodika fizicheskoy kul'tury. – 2018. – №4. – S. 17-23.

Хат-хабарға арналған автор (бірінші автор) Орлов Александр Иванович – п.ғ.к., Украина еңбек сіңірген жаттықтырушысы, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: alex-alians@mail.ru	Автор для корреспонденции (первый автор) Орлов Александр Иванович – к.п.н., Заслуженный тренер Украины, Казахский Национальный женский педагогический университет, г. Алматы, Казахстан, e-mail: alex-alians@mail.ru	The Author for Correspondence (The First Author) Orlov Alexander Ivanovich – Candidate of Pedagogical Sciences, Honored Trainer of Ukraine, Kazakh National Women's Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan. e-mail: alex-alians@mail.ru
--	--	--

¹Усина Ж.А.^а, ¹Баянбаева Т.С., ²Кударова Н.А., ³Жанғабыл М.С.

¹Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ., Қазақстан

²А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты, Астана қ., Қазақстан

³Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан

ФУТБОЛШЫЛАРДЫҢ ЖЫЛДАМДЫҚ ҚАСИЕТТЕРІН САРАЛАП ДАМУЫ БОЙЫНША ҰСЫНЫСТАРДЫ НЕГІЗДЕУ ЖӘНЕ ӘЗІРЛЕУ

Усина Жанар Амангелдіқызы, Баянбаева Тогжан Серикжанқызы, Кударова Назгуль Абилябековна, Жанғабыл Марлен Саятұлы

Футболшылардың жылдамдық қасиеттерін саралап дамыту бойынша ұсыныстарды негіздеу және әзірлеу

Аңдатпа. Бұл мақалада футболшылардың жылдамдық қасиеттерін саралап дамыту бойынша ұсыныстарды негіздеу және әзірлеу қарастырылған. Жұмыс спортшыны даярлаудағы жылдамдық қасиеттерін дамытудың негізгі мәселелерін қамтиды. Зерттеудің теориялық бөлімінде осы жұмыс мәселесіндегі негізгі «фигуралар» туралы кіріспе мәліметтер бар. Зерттеудің негізін практикалық бөлімінен алынған нәтижелер құрайды. Нәтижелердің объективтілігіне қол жеткізу үшін жеке зерттеу деректері, талдау, сауалнама, сараптамалық сауалнама және педагогикалық тест әдістері пайдаланылды. Жүргізілген зерттеу футболшылардың жылдамдық қасиеттерін сараланған дамыту бойынша жаттығуларды дұрыс әзірлеу кезінде спорттық іс-әрекеттің нәтижелері оң динамика көрсетеді деген тұжырым жасауға мүмкіндік береді. Футболшылардың жылдамдық қасиеттерін дамытудағы сараланған тәсілді оңтайлы қолдануға болады, өйткені футболшылардың жылдамдық қасиеттері бір-біріне тәуелсіз бірнеше көріністерге ие болып келеді.

Түйін сөздер: футболшылар, жылдамдық, саралап дамыту, әзірлеу, команда ойыншылары.

Usina Zhanar Amangeldinovna, Bayanbayeva Togzhan Serikzhankyzy, Kudarova Nazgul Abilbekovna, Zhangabyly Marlen Sayatovich

Substantiation and development of proposals for the differentiated development of high-speed qualities of football players

Abstract. This article discusses the rationale and development of proposals for the differentiated development of high-speed qualities of football players. This work contains the main problems of the development of speed qualities in the preparation of an athlete. The theoretical part of the study contains introductory data about the key "figures" in the problem of this work. The research was based on the results taken from the practical part of the study. To achieve the objectivity of the results, we used the data of our own research, methods of analysis, questionnaires, expert survey and pedagogical test. The conducted research makes it possible to formulate a conclusion that with the correct development exercises for the differentiated development of speed qualities in football players, the results of sports activity show positive dynamics. A differentiated approach to the development of high-speed qualities of football players can be used optimally, since the high-speed qualities of football players have several manifestations independent of each other.

Key words: football players, speed, differentiated development, development, team players.

Усина Жанар Амангельдиновна, Баянбаева Тогжан Серикжанқызы, Кударова Назгуль Абилябековна, Жанғабыл Марлен Саятович

Обоснование и разработка предложений по дифференцированному развитию скоростных качеств у футболистов

Аннотация. В данной статье изучается обоснование и разработка предложений по дифференцированному развитию скоростных качеств у футболистов. В частности, рассматриваются основные проблемы развития скоростных качеств в подготовке спортсмена. Теоретическая часть исследования содержит в себе ознакомительные материалы о ключевых «фигурах» по данным проблемам. Основой исследования послужили результаты, взятые с практической части исследования. Для достижения объективности результатов использованы данные собственного исследования, проведенного методами анализа, анкетирования, экспертного опроса и педагогического теста. Проведенное исследование дает возможность сформулировать вывод о том, что при правильной разработке упражнений по дифференцированному развитию скоростных качеств у футболистов результаты спортивной деятельности проявляют положительную динамику. Дифференцированный подход к развитию скоростных качеств футболистов может быть использован оптимально, так как скоростные качества футболистов имеют несколько независимых друг от друга проявлений.

Ключевые слова: футболисты, скорость, дифференцированное развитие, разработка, игроки команд.

Тақырыптың көкейкестілігі. Соңғы жылдардағы жетекші ғалымдардың зерттеулері жылдамдық қасиеттерінің әртүрлі көріністері бір-бірінен салыстырмалы түрде тәуелсіз деп болжауға негіз береді. Старттық жылдамдық жоғары болуы мүмкін, бірақ қашықтықта жеңіледі. Жоғары реакция жылдамдығына ие бола тұрып, бірақ қозғалыс жиілігі төмен болуы мүмкін. Жылдамдық сапасы – бұл күрделі сапа.

Қазіргі футболдағы жылдамдық өте маңызды рөл атқарады. Команда ойыншылары қарсыластарынан озып, кеңістік пен уақытты жеңіп алған кезде ғана сәтті бола алады. Жылдам ойыншылар туады деген пікір бар. Бұл ішінара дұрыс болжам. Баяу және жылдам бұлшықет талшықтарының арақатынасы, нейромоторлық механизмнің тиімділігі, реакция жылдамдығы – мұның бәрі генетикалық анықталған қасиеттер және аздап дамиды немесе өзгереді. Бірақ, бақытымызға орай, жылдамдық қасиеттері қозғалтқыш әрекетінің құрамын жұмылдыруға да байланысты және бұл фактор жаттығуға көмектеседі және жылдамдықтың қарапайым формаларын дамытудағы негізгі сақтық қор болып табылады. Техникалық, тактикалық және күш жаттығулары футболшының ойын тәжірибесінде жылдамдық қасиеттерінің көрінісіне де әсер етеді.

Зерттеу нысаны – футболшылардың жылдамдық қасиеттері.

Зерттеу пәні – футболшылардың жылдамдық қасиеттерін саралап дамыту жолдарын қарастыру.

Зерттеу мәселесі – футболшылардың жылдамдық қасиеттерін саралап дамыту жолдарын ғылыми зерттеу.

Зерттеу мақсаты – футболшылардың жылдамдық қасиеттерін саралап дамыту жолдарын тәжірибелік зерттеу және алынған нәтижелерге сүйене отырып ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу міндеттері:

футболшылардың жылдамдық қасиеттерін саралап дамыту жолдарының ерекшеліктерін қарастыру;

– футболшылардың жылдамдық қасиеттерін спорттық тәжірибеде жүйелі зерттеу;

– футболшылардың жылдамдық қасиеттерін саралап дамыту жолдарының зерттеу жұмыстарының нәтижесіне байланысты ұсыныстар әзірлеу.

Әдебиеттерде жылдамдық қасиеттеріне бірнеше анықтамалар бар. Мысалы, М.А.Годикке сәйкес жылдамдық қасиеттері – бұл дамуда генетикалық алдын ала анықталған күрделі мо-

тор сапасы, бұл қозғалыстарды оңтайлы жылдамдықпен орындауға мүмкіндік береді [1].

А.Ш. Қыдырмолдина бойынша, «Күш-жылдамдық» тәуелділігіне сәйкес динамикалық жиырылу кезінде пайда болған күш бұлшық еттің қысқару жылдамдығына (орын ауыстырылған дене бөлімдерінің қозғалыс жылдамдығына) кері пропорциялы, яғни неғұрлым бұл жылдамдық артқан сайын күштің көрінуі көместеу болып келеді [2].

Осы зерттеу үшін В.Н. Платоновтың ең оңтайлы және мәнін көрсететін анықтамасы негізге алынды – адамның жылдамдық қасиеттері деп минималды уақыт аралығында қозғалыс әрекеттерін қамтамасыз ететін функционалды қасиеттер кешенін түсіну керек [3].

Материалдар мен әдістер. Ғылыми ақпарат көздерін және өз қорытындыларымызды талдау нәтижелері бойынша жылдамдық қасиеттері олардың спорттық іс-әрекеттегі 9 көрінісіне бөлінді:

- қарапайым реакция;
- күрделі реакция;
- бір қозғалыс жылдамдығын анықтау;
- қозғалыс жиілігі (қарқыны);
- интегралды қозғалтқыш әрекетінің жылдамдығын анықтау;
- бастапқы үдеуді анықтау;
- жарылыс күші;
- қашықтық жылдамдығы (жылдамдыққа төзімділік);
- тежелу жылдамдығын анықтау (қозғалысты тоқтату жылдамдығы).

Біртұтас қозғалтқыш әрекетінің жылдамдығы бір шоғырланған жарылғыш күш пен бастапқы жылдамдықтың мәнін теңестіру және жүгіру сияқты тұтас қозғалтқыш әрекетінің жылдамдығын алу үшін «30 метрге жүгіру» тестінің көмегімен анықталды. Өйткені, кейбір спортшылар қашықтықтың алғашқы метрлерін жеңіп алу арқылы жүгірудің артықшылығына ие. Футболда спортшы жүгіріп келе жатып, шешімін өзгертіп, басқа бағытқа бет алған жағдайлар жиі кездеседі. Мұнда тек таза жүгіру жылдамдығы немесе басқаша айтқанда, тұтас қозғалыс жылдамдығы маңызды. Дене тәрбиесі – тәрбиенің құрамды бөлігі [4].

Жарылыс күші мен бастапқы үдеу, әрине, бір-бірімен байланысты, бірақ футболшылардың жылдамдық қабілеттерін зерттеу көрсеткендей, ұзын және жоғары секірулерде жақсы нәтижелерге қол жеткізгендер әрқашан вингейт сынағында максималды қуаттылыққа жету кезінде жақсы нәтиже көрсете бермейді (бұл бастапқы

жылдамдықтың көрсеткіші). Бұл көрсеткіш бастау екпіні деп аталады және бірнеше қатарынан жалғыз шоғырланған жарылыс жиырылуларынан тұрады. Бұл дегеніміз, осы көрсеткіш спортшының осы бір концентрлік жиырылуды бірінен соң бірі қайталай алатындығына, олардың қуатын айтарлықтай жоғалтпауына байланысты. Бұл жерде түбегейлі айырмашылық бар.

Әрине, ПЗМР және СЗМР жылдамдығы бір-бірімен байланысты, бірақ түбегейлі айырмашылықтар да бар. ПЗМР жылдамдығы – бұл жүйке жүйесінің алдын ала белгілі әрекетке реакциясы. Мұнда ісі тек өту жылдамдығын нейрондық серпін бойынша рефлекторлық доғасында. Күрделі реакция, атап айтқанда, таңдау реакциясы, бұл жүйке импульсінің рефлекторлық доғаның бойымен өтуі ғана емес, сонымен бірге белгілі бір ойлау процесі де қатысады. Спортшы келіп түскен сигналға белгілі бір әрекетпен жауап беріп қана қоймай, қалай әрекет ету керектігін де таңдауы керек.

Спорттық тәжірибеде жылдамдық сапасының тоғыз көрінісінің әрқайсысын жеке-жеке дамытуға болатын жаттығулар бар, олардың ерекшеліктерін біле аласыз [5].

Сыналушылар тобында жылдамдық қабілеттерінің әр көрінісінде артта қалғандар бар. 14-15 жасында жылдамдық қасиеттері 7-11 жас аралығындағы сияқты жақсы дамымайтынына қарамастан, әр индикаторды сараланған тәсілмен және дұрыс таңдалған жаттығулармен жақсартуға болады.

Бұл тарауда жылдамдық сапасының тоғыз көрінісінің әрқайсысын дамытуға арналған жаттығулар мен жаттығулар жиынтығы ұсынылады және оларды дұрыс орындау бойынша ұсыныстар беріледі.

Шаршау әсері жылдамдық сапасының дамуына кедергі келтірмеуі үшін барлық жаттығулар сергек күйде және демалудан кейін жасалуы керек. Оқу процесінде жылдамдық қасиеттерін жақсарту үшін арнайы микро немесе макроциклді бөлген жөн.

Реакция жаттығулары үшін FitLightTrainer жеңіл тренажерын қолдана отырып, әртүрлі жаттығуларды қолдануға болады. Оның ішінде осы жұмыста СЗМР жылдамдығын бағалау үшін ұсынуға болады.

Үстел теннисі мен әуе хоккейі СЗМР жылдамдығын дамыту үшін де пайдалы.

1) бір қозғалыс жылдамдығын дамыту үшін келесі жаттығулар жиынтығын орындау ұсынылады:

– резеңке бұраулар мен таспаларды қолдана отырып, жаттығу жасау. Резеңке жгут бір ұшымен

аяққа, екіншісі бекітілген затқа байланған. Сілтеу қозғалыстарын тек алға, артқа, оңға, солға ғана емес, барлық мүмкін бағытта орындайды. Аздап созылған жгутпен пас немесе соққы жасауға болады;

– бір қозғалыс жылдамдығын дамытудың қарама-қарсы әдісін қолдану. Арнайы салмақты доппен пас немесе соққы беру. Үйрену әсерінен кейін қарапайым допты қолданады. Содан кейін жеңілдік сезіледі.

Кері ретпен қайталауға болады.

Футболшы арнайы тренажерларда жаттығады, онда сілтеу қозғалысы қолданылады. Жетекші және жамбас бұлшықеттері күшейтіледі.

2) қозғалыс жиілігін (қарқынын) дамыту үшін келесі жаттығулар кешенін орындау ұсынылады:

– жаттығу – таудан жүгіру. Төменгі көлбеу беткей бойынша үде, аяқты кезектестіріп алып үлгеруге тырысу қажет;

– техниканы дамытуға арналған жаттығуларда әдеттегідей, бір-бірінен бірдей қашықтықта емес, әртүрлі қашықтықта орналасқан текшелерді соғу. Текшелері бар 3-4 станция жасау керек. Есте сақтау әсерін жою үшін әрқайсысы фишкелердің орналасуында ерекше болуы керек;

– екі немесе одан да көп допты бір ойыншымен жүргізіп ұстап тұруы. Эстафеталарды ұйымдастыруға да болады.

3) тұтас қозғалыс әрекеттерін (жүгіру) дамыту үшін келесі жаттығулар жиынтығын орындау ұсынылады:

– әр түрлі көп секірістерді орындау (бұғы сияқты жүгіру). Оң жаққа, сол аяққа бөлек-әр екінші қадам. Әр қадам бірге және әр үшінші қадамда бірге;

– әр бірінші, екінші және үшінші қадамда жоғары секіріп жүгіру;

– жоғары көтеріліп кезекпен төмен түсу (орындау, тұғыр);

– қабырғаға тіреле отырып, орнында жүгіру.

4) бір реттік концентрацияланған жарылғыш күштің жылдамдығы пен күшін дамыту үшін келесі жаттығулар жиынтығын орындау ұсынылады:

– биік бетке секіріп шығу. Біртіндеп беттің биіктігін арттырады;

– салмағы бар секіру (кішкене гирмен). Қажетті шарт – гир аяқтың деңгейінен төмен ілінетін позицияны таңдау керек. Арқасына қатаң тікелей ұстап, бел лордозын сақтау қажет. Аяқтар мен тізелер сәл алшақ қойылады. Аяқтар иық сызығынан сәл кеңірек.

5) бастапқы жылдамдықты дамыту үшін келесі жаттығулар жиынтығын орындау ұсынылады:

Әр түрлі секіру жаттығуларын орындау:

- екі аяқты кеудеге тарту арқылы;
- бір аяқты кеудеге тарту арқылы;
- толық отырып барып секіру;
- әр секіруден кейін жартылай отырып кідіріссіз коньки қадамымен секіру.

Шектеумен бастау (жгут, жүк, қондырғыны итеру).

Үш есе (немесе одан да көп) рет құмы бар шұңқырда секіру. Әрбір келесі секіру алдыңғыдан кейін бірден, кідіріссіз.

6) қашықтықтан жылдамдықты (жылдамдыққа төзімділікті) дамыту үшін келесі жаттығулар жиынтығын орындау ұсынылады: 100 және 200, 300 метрге жүгіру:

- биікке жүгіру-кішкентай биіктік, 20-дан 100 метрге дейінгі қашықтық;
- ең жоғары жиілікте және 10-20 секунд ішінде жамбас бүгуімен орнында жүгіру.

7) тежеу жылдамдығын дамыту үшін келесі жаттығулар кешенін орындау ұсынылады:

Қозғалыс тоқтауын жақсартуға арналған жаттығу. Үш үдеуден және үш аялдамадан тұрады. Ойыншы бірінші аялдамаға дейін максималды үдеу жасайды. Жетіп, тоқтап, жартылай отырып, тұлғамен алға қарап тұрады. Ол 3-5 секундтық жартылай отырудан кейін екінші аялдамаға дейін күрт жүгіреді, онда ол да жартылай отырып барып тоқтайды. Үшінші станцияда да солай. Келесі тәсілде дәл солай істеу керек, тек станцияларда тоқтап, оң бүйірмен жартылай отырады. Үшінші тәсіл кезінде сол жақ бүйірімен алға қарай жартылай отырады. Жарты-

лай отыруға мүмкіндігінше тез жүгіну және 3-5 секундтан бастап осы күйде болу маңызды [6].

Әр түрлі статикалық жаттығулар жасау (жартылай жаттығулар, жолақтар):

- «Жалған серпіліс» жаттығуы. Ойыншы белгілі бір жылдамдықпен қозғалады, соққы беру үшін серпіліс жасайды, бірақ соңғы сәтте ол шешімді өзгертеді және допты кез келген бағытта қалдырады;
- түрлі челноктар.

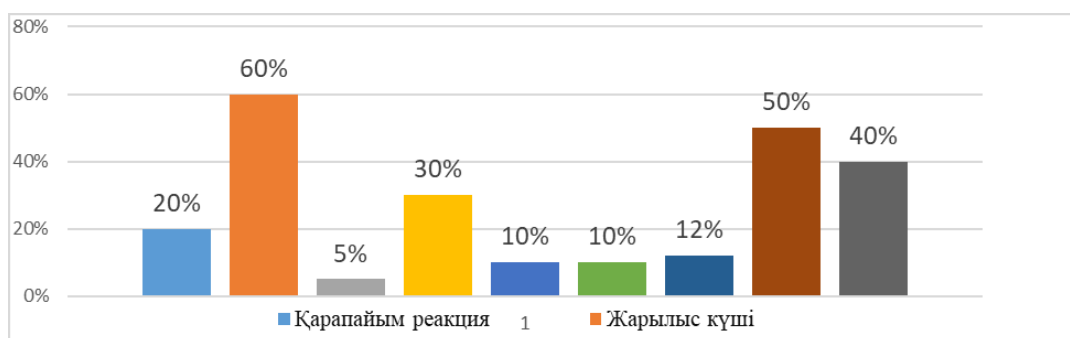
Бұл жаттығулар арнайы жылдамдықты микроциклге, сондай-ақ әдеттегі жаттығу үдерісіне қосылуы керек. Демалу уақыты денені толықтай қалпына келтіру үшін жеткілікті болуы керек. Жаттығуды жақсы жаттығудан кейін жаттығудың басында жасаған дұрыс.

Сондай-ақ, осы жаттығулармен бірге келесі қалпына келтіру құралдарын қолдануға болады:

- аптасына бір рет бу моншасын алу (қарқынды ойындардан немесе жаттығулардан кейін);
- әр жаттығудан кейін 3-5 минуттан кейін аяқты мұзды суға батыру немесе суық су астында ұстау;
- массаж немесе өзін-өзі массаж жасау керек.

Бұл мақалада жылдамдық сапасының жеке-леген көріністерін дамытуда әртүрлі мәселелер мен кемшіліктері бар 6 сыналушыға жеке ұсыныстар беріледі.

Нәтижелер және оларды талқылау. Тестілеу нәтижелері кестелерге жинақталған. Абсцисса осінде жылдамдық сапасының барлық тестілері орналасқан. Ординат осінде нәтиженің қажетті нормадан ауытқу коэффициенті. Абсцисса осінен жоғары сызықтар жақсы көрсеткіштер, абсцисса осінен төмен сызықтар қанағаттанарлықсыз.

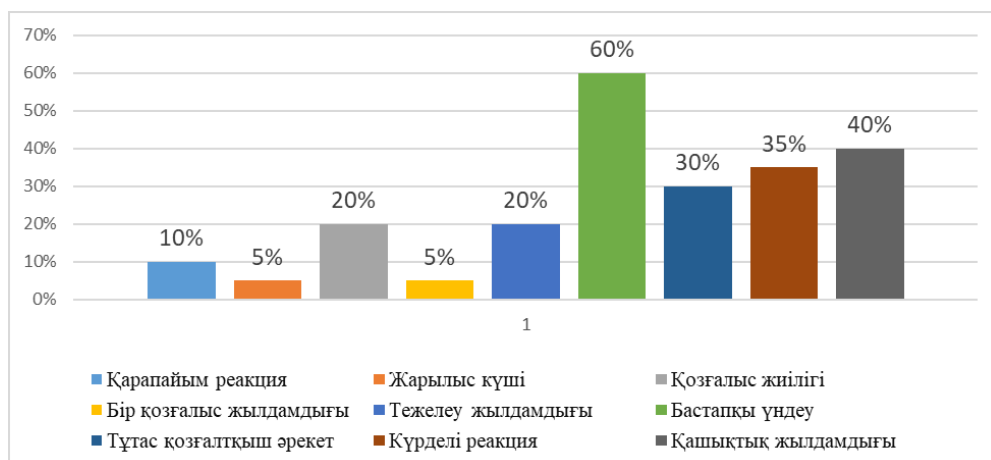
1-сурет – №1 спортшының жылдамдық сапасын тестілеу нәтижелері

1-суретте № 1 спортшының жылдамдық қасиеттерін анықтау нәтижелері көрсетілген.

№ 1 спортшыны тексеру нәтижелері бойынша оның тек қашықтық жылдамдығымен

(жылдамдық төзімділігімен) мәселелері бар. Жылдамдық төзімділігін дамыту үшін 3.2-бө-

лімде ұсынылған жаттығуларды орындау ұсынылады.

2-сурет – №2 спортшының жылдамдық сапасын тестілеу нәтижелері

№ 2 спортшыны тексеру нәтижелері бойынша оның жылдамдық қасиеттерінің бірнеше көріністерін дамытуда мәселелері бар:

- ПЗМР жылдамдығын анықтау;
- СЗМР жылдамдығын анықтау;
- қозғалыс жиілігі (қарқыны);
- интегралды қозғалтқыш әрекетінің жылдамдығы;
- бастапқы үдеу;
- қашықтық жылдамдығы (жылдамдыққа төзімділік).

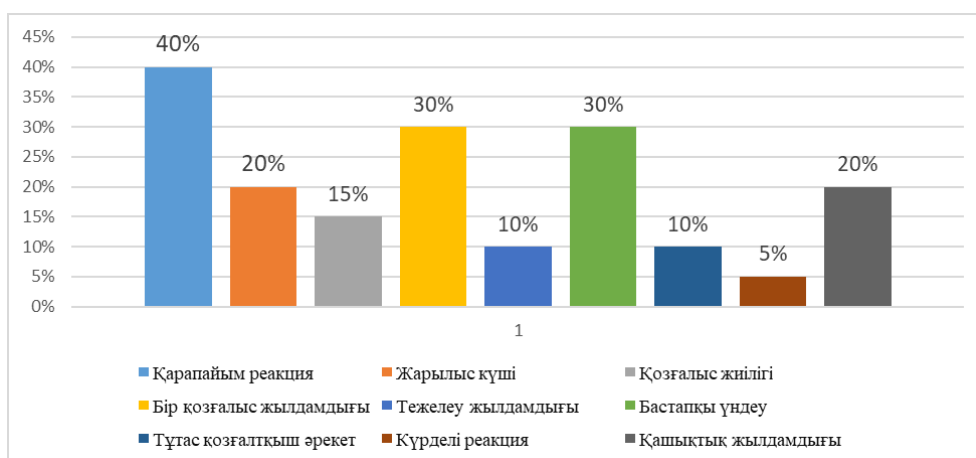
Аталған қасиеттерді дамыту бойынша үстінде берілген жаттығулар жиынтығын орындау ұсынылады.

2-суретте № 2 спортшының жылдамдық қасиеттерін анықтау нәтижелері көрсетілген.

№ 2 спортшыны тексеру нәтижелері бойынша оның жылдамдық сапасының бірнеше көріністерін дамытуда мәселелері бар:

- ПЗМР жылдамдығы;
- СЗМР жылдамдығы;
- бастапқы үдеу;
- қашықтық жылдамдығы (жылдамдыққа төзімділік).

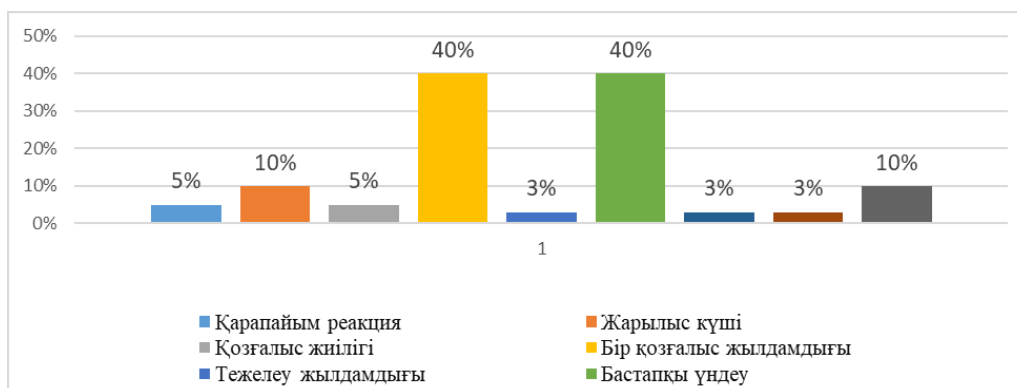
Сондай-ақ, қозғалыс жиілігінде мәселелер бар, бірақ олар соншалықты айқын емес.

3-сурет – №3 спортшының жылдамдық сапасын тестілеу нәтижелері

Осы қасиеттерді дамыту үшін жоғарыдағы жаттығулар жиынтығын орындау ұсынылады.

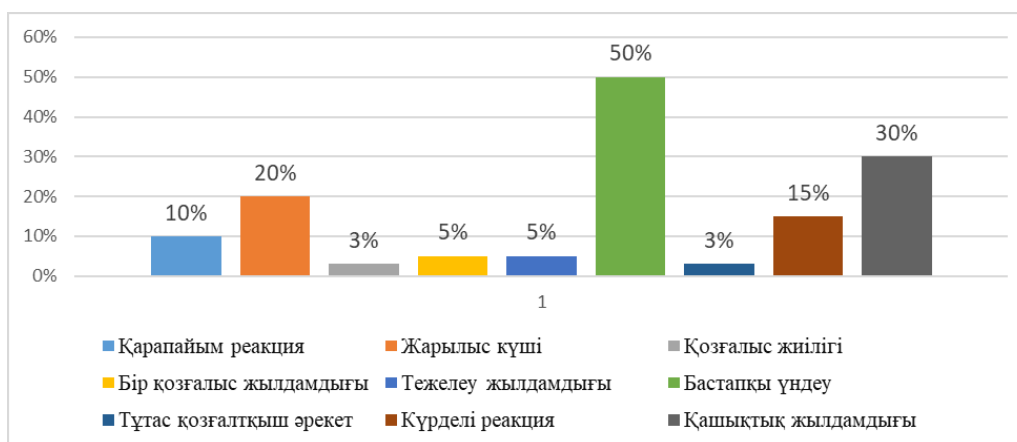
Қозғалыс жиілігін жақсартуға аз уақыт бөлуге болады, өйткені мәселе онша айқын емес.

4-сурет – №4 спортшының жылдамдық сапасын тестілеу нәтижелері

Жылдамдық қасиеттерінің барлық көріністері біркелкі дамыған. Бір қозғалыс жылдамдығының дамуымен мәселе айқын көрінеді. Жарылыс күші мен қашықтық жылдамдығының (жылдамдыққа төзімділіктің) дамуымен мәселе

лелер аз байқалады. Осы қасиеттерді дамыту үшін жоғарыдағы жаттығулар жиынтығын орындау ұсынылады. 4-суретте №4 спортшының жылдамдық қасиеттерін анықтау нәтижелері көрсетілген.

5-сурет – №5 спортшының жылдамдық сапасын тестілеу нәтижелері

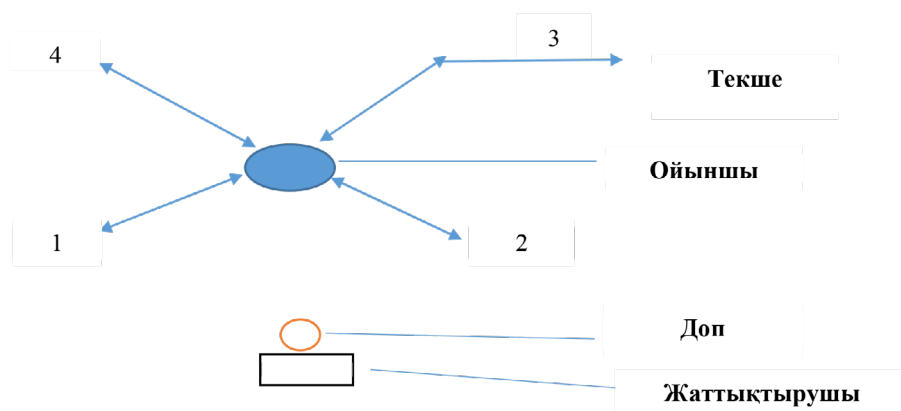
№5 спортшыны тексеру нәтижелері бойынша, оның бастапқы жылдамдығы мен қозғалыс жиілігін қоспағанда, жылдамдық сапасының барлық көріністерін дамытуда мәселелері бар (мәселе онша айқын емес). Сонымен қатар, реакцияны дамыту жаттығулары күн сайын орындалуы керек. Моно-тондылық әсері пайда болу үшін оларды мүмкіндігінше әртараптан ынталандыру қажет.

1) күрделі көру-мотор реакциясын дамыту үшін келесі жаттығулар жиынтығын орындау ұсынылады:

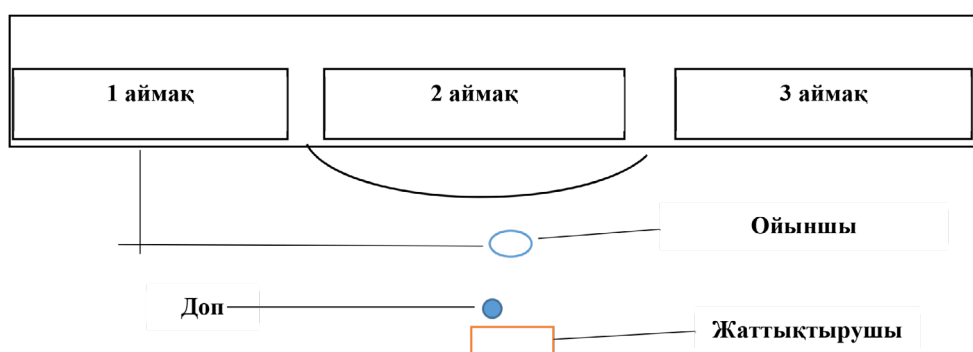
Ойыншы алаңның ортасында орналасқан. Жаттықтырушы немесе топтағы ойыншы алдындағы жоғары жаққа қарай орналасады. Әр текшенің 1-ден 4-ке дейінгі белгілі бір нөмірі бар. Жаттықтырушы ойыншыға әр текшенің қандай нөмірі бар екенін түсіндіреді. Жаттығу 30 секундқа созылады. Орталықтағы ойыншы орнында жүгіре отырып, үнемі аяқтарын еденге ұруы керек. Жаттықтырушы допты ойыншының аяғына лақтырып, фишканың нөмірін үнемі шақыруы керек. Нөмірді естіген ойыншы тиісті чипке қарай жүгіреді, оған тиіп, алаңның ортасы-

на оралады. Жаттығу кезінде ойыншы кем дегенде он фишканы ұстауы керек. Жаттығу 3 тәсілмен

орындалады. Уақыт өте келе текшелердің санын және жаттығу уақытын көбейтуге болады.

6-сурет – СЗМР жылдамдығын дамытуға арналған жаттығу

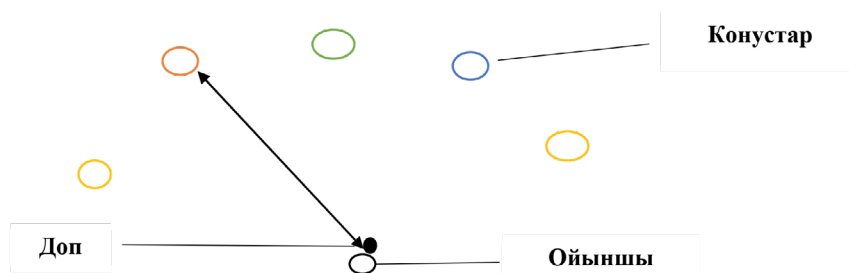
7-сурет – СЗМР жылдамдығын дамытуға арналған жаттығу

7-суретте көрсетілгендей, қақпаға қарама-қарсы айып сызығынан 4 метр бастапқы позиция.

Жаттықтырушы допты ойыншының аяғына лақтырады. Кенеттен доп ойыншының басынан алдын ала белгіленген үш аймақтың біріне лақтырылады. Алдын ала келісім бой-

ынша, әр нақты аймақта ойыншы қақпаның белгілі бір бұрышына белгілі бір соңғы соққы беруі керек.

Ойыншының алдында 8-ден 15 метрге дейінгі қашықтықта 7-суретте көрсетілгендей түрлі-түсті конустар орналасқан.

8-сурет – СЗМР жылдамдығын дамытуға арналған жаттығу

Конустарды үштен сегізге дейін (түрлі түсті) қою ұсынылады. Ойыншының міндеті – допты толтыру. Жаттықтырушының міндеті – түсті атау, міндетті түрде конустардың кез келген біреуінің түсін атауы керек. Ойыншы конустардың біреуінің түсін естігенде, оған жетуге тырысып, оның жағына өтеді. Содан кейін ол бірден басқа допты алып, оны толтыра бастайды. Осы аталған жаттығулардың барлығы футболшылардың жылдамдық қасиеттерін саралап дамытуға арналады.

Қорытынды. Жалпы зерттеу жұмысымызды жазу барысында қойылған міндеттер толық қамтылды:

- футболшылардың жылдамдық қасиеттерін саралап дамыту жолдарының ерекшеліктері қарастырылды;

- футболшылардың жылдамдық қасиеттері спорттық тәжірибеде жүйелі зерттелді;

- футболшылардың жылдамдық қасиеттерін саралап дамыту жолдарының зерттеу жұмыстарының нәтижесіне байланысты ұсыныстар әзірленді.

Бүгінгі таңда футбол әлемдегі ең танымал спорт түрлерінің бірі болып табылады. Оны әр түрлі жастағы және дене шынықтырудың әртүрлі деңгейіндегі адамдар ойнайды. Алайда, бұл спорт онымен кәсіби түрде айналысатын адамдардан физикалық қабілеттерін дамытудың жоғары деңгейін талап етеді, олардың арасында жылдамдық қабілеті маңызды орын алады.

Жылдамдық қабілеттерін дамыту ойыншылардың өте қысқа уақыт ішінде доппен және допсыз қозғалыстар жасау қажеттілігімен байланысты.

Басқа спорт түрлерінен жаттығу формаларын футболшы мен ауыр атлет сияқты футболшыны соқыр көшіруге және жаттықтыруға болмайды. Ғылыми ұсыныстар тек футбол-

ды түсіндіруде қолданылуы керек. Сонымен, аралық жаттығулар және тұрақты жүктемелер сияқты жылдамдық-күш қасиеттерін дамытуға бағытталған арнайы жаттығу әдістерін, олардың барлық ерекшеліктерімен, ойын ортасына жақын техникалық және тактикалық сабақтармен біріктіруге болады. Монотонды жаттығулар ішкі белсенділік пен қуанышты кетіреді және ойынның нақты талаптарына қайшы келеді.

Доп үшін күресте секіру; күшті бас соққысы; соққы күші және тірек аяғының күші; құлау кезінде бастың соққысынан кейін дене салмағын алып, көктемге тура келген кездегі қол күші – бұл футболда күш қолданудың маңызды сәттері. Сонымен қатар, футболда жекпе-жектің маңыздылығы үнемі артып келеді, сондықтан футболшыға спорттық дайындық өте қажет [7].

Сонымен қатар, басқа ешқандай сапаны көріністердің әмбебаптығы бойынша жылдамдық қасиеттермен де салыстыруға болмайды. Бұл әсіресе футболшыларды дайындауда ескерілуі керек. Білікті футболшылардың жылдамдық қасиеттері көріністерінің құрылымы мен динамикасының заңдылықтарын анықтау және есепке алу қазіргі футболдың теориясы мен практикасындағы мәселе болып табылады.

Бәсекелестік белсенділіктің күшеюі көбінесе қозғалыстар мен техникалық-тактикалық әрекеттер көлемінің ұлғаюы олардың тиімділігінің артуымен қатар жүрмейтіндігіне әкеледі. Бұл моториканың жеткіліксіз тұрақтылығына, әсіресе жылдамдық режимінде орындалатындарға байланысты. Жылдамдық қасиеттерін жетілдірудің күрделілігіне қарамастан, олар оқу үдерісі кезінде дамуға мүмкіндік береді. Оларды дамытудағы сараланған тәсіл оңтайлы, өйткені жылдамдық қасиеттері бір-біріне тәуелсіз бірнеше көріністерге ие, оларды бөлек және мақсатты түрде дамытуға болады.

Әдебиеттер

- 1 Годик М.А. Физическая подготовка: – М.: Терра-Спорт, Олимпия Пресс, 2006. – 272 с.
- 2 Қыдырмолдина А.Ш. Дене тәрбиесі мен спорт түрлерінің физиологиялық негіздері: Оқулық. – Алматы, 2014. – 528 б.
- 3 Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практические приложения: учебник тренера высшей квалификации. – М.: Советский спорт, 2005. – 820 с.
- 4 Сисенбердиева А.Ж. Дене тәрбиесі теориясы мен әдістемесі: оқулық. – Алматы, 2011. – 398 б.
- 5 Панов С.Ф., Панова И.П. Влияние парной бани на динамику процессов восстановления скоростных и скоростно-силовых способностей футболистов // Известия Тульского государственного университета. Физическая культура. Спорт. – 2016. – № 1. – С. 200-205.
- 6 Определение ведущих компонентов скоростных способностей футболистов 12-14 лет с учетом их игрового амплуа: сб. матер. X междунар. науч.-практич. конф., Башкирский институт физической культуры. – Уфа, 2016. – С. 542-545.
- 7 Губа В. Методология подготовки юных футболистов: аналит. исслед. – М.: Физкультура и спорт, 2015. – 185 с.

References

- 1 Godik M.A. Fizicheskaya podgotovka: M.: Terra-Sport, Olimpiya Press, 2006. – 272 s.
- 2 Kydyrmoldina A.SH. Dene tərbiəsi men sport tyrleriniñ fiziologiyalyk negizderi: Oqulyk. – Almaty, 2014. – 528 b.
- 3 Platonov V.N. Sistema podgotovki sportsmenov v olimpijskom sporte. Obshchaya teoriya i ee prakticheskie prilozheniya: uchebnik trenera vysshej kvalifikacii: M.: Sovetskij sport, 2005. – 820 s.
- 4 Sisenberdieva A.ZH. Dene tərbiəsi teoriyası men ədistemesi: Oqulyk. Almaty: 2011. – 398 b.
- 5 Panov S.F., Panova I.P. Vliyanie parnoj bani na dinamiku processov vosstanovleniya skorostnyh i skorostno-silovyh sposobnostej futbolistov // Izvestiya Tul'skogo gosudarstvennogo universiteta. Fizicheskaya kul'tura. Sport. – 2016. – № 1. – S. 200-205.
- 6 Opredelenie vedushchih komponentov skorostnyh sposobnostej futbolistov 12-14 let s ucheto ih igrovogo amplua: sb. mater. X mezhdunar. nauch. – praktich. konf., Bashkirskij institut fizicheskoy kul'tury. – Ufa, 2016. – 542-545 s.
- 7 Guba V. Metodologiya podgotovki yunyh futbolistov: analit. issled. – M.: Fizkul'tura i sport, 2015. – 185 s.

Хат-хабарға арналған автор (бірінші автор)	Автор для корреспонденции (первый автор)	The Author for Correspondence (The First Author)
Усина Жанар Амангелдіқызы – қауымдастырылған профессор, педагогика ғылымдарының кандидаты, «Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті» КЕАҚ, Павлодар қ., Қазақстан, e-mail: Zhanar100@mail.ru	Усина Жанар Амангельдиновна – ассоциированный профессор, кандидат педагогических наук, НАО «Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан», г. Павлодар, Казахстан, e-mail: Zhanar100@mail.ru	Usina Zhanar Amangeldinovna - associate professor, candidate of Pedagogical Sciences, NAO «Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan», Pavlodar, Kazakhstan, e-mail: Zhanar100@mail.ru

Сведения об авторах

Абдикаримова Мадина Нурбулатовна – PhD, и.о. ассоциированного профессора, Международный университет туризма и гостеприимства, г. Туркестан, Казахстан, e-mail: madina.abdikarimova@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5541-6818>

Авсиевич Виталий Николаевич – PhD, ассоциированный профессор, Казахская академия спорта и туризма, г. Алматы, Казахстан, e-mail: qwer75tyu@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6790-726X>

Авсиевич Даниил Витальевич – студент, Колледж «Туран», г. Алматы, Казахстан, e-mail: danx_i@icloud.com

Адамбеков Ерлан Кайратович – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор; Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: yadambekov@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-2030-3679>

Акешова Мадина Мурзахановна – PhD, и.о. доцента, Международный университет туризма и гостеприимства, г. Туркестан, Казахстан, e-mail: m.akeshova@iuth.edu.kz, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2264-4742>

Аликеев Айбек – старший преподаватель, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан, e-mail: aaibek-82@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3785-0220>

Алимова Шолпан Жанболатовна – PhD, преподаватель-эксперт, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар, Казахстан, e-mail: sholpan_alimova@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4254-1932>

Артюшенко Андрей Александрович – доктор педагогических наук, профессор, Черкасский Национальный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого, г. Черкассы, Украина, e-mail: alex-alians@mail.ru

Аскапов Саржан Нуржанович – сеньор-лектор, Astana IT University, г. Астана, Казахстан, e-mail: Askapov-Sarzhan@mail.ru

Асмолова Любовь Александровна – кандидат педагогических наук, доцент, член-корреспондент АПН РК, Казахстанско-Американский свободный университет, г. Усть-Каменогорск, Казахстан, e-mail: asmolova-vko@mail.ru

Балхыбекова Ынтык – кандидат филологических наук, доцент, Южно-Казахстанский Университет им. М. Ауэзова, г. Шымкент, Казахстан, e-mail: Yntykb@bk.ru

Баянбаева Тогжан Серикжанкызы – магистр, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар, Казахстан, e-mail: Zhanar100@mail.ru

Бобырева Марина Михайловна – кандидат педагогических наук, доцент, Западно-Казахстанский медицинский университет имени Марата Оспанова, г. Актобе, Казахстан, e-mail: wilwarin79@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6573-0248>

Ботагариев Тулеген Амиржанович – доктор педагогических наук, профессор, Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова, г. Актобе, Казахстан, e-mail: Botagariev_1959@mail.ru

Бронский Евгений Васильевич – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар, Казахстан, e-mail: Evena_salto@mail.ru

Буркитбаева Маншук Женисовна – магистр педагогических наук, Казахский Национальный женский педагогический университет, г. Алматы, Казахстан, e-mail: alex-alians@mail.ru

Бутабаева Лаура Аскаровна – PhD, постдокторант, Казахский Национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: lbutabayeva@gmail.com

Гончарова Марина Сергеевна – старший преподаватель, Новосибирский государственный педагогический университет, г. Новосибирск, Россия, e-mail: prep_goncharova@mail.ru

Губаренко Анастасия Вячеславовна – PhD, и.о. ассоциированного профессора, Международный университет туризма и гостеприимства, г. Туркестан, Казахстан, e-mail: gerseda@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9237-1611>

Дёма Елена Владимировна – магистр педагогических наук, старший преподаватель, Западно-Казахстанский медицинский университет имени Марата Оспанова, г. Актобе, Казахстан, e-mail: dema.a70@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5898-2815>

Доскараев Бауржан Мелдебекович – доктор педагогических наук, профессор Казахского Национального женского педагогического университета, г. Алматы, Казахстан, e-mail: dbm_53@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7639-5462>

Дошыбеков Айдын Багдатович – PhD, Казахская академия спорта и туризма, г. Алматы, Казахстан, e-mail: doshybekov@mail.ru

Дуанбеков Асылхан Амирханулы – магистр педагогических наук, Западно-Казахстанский медицинский университет имени Марата Оспанова, г. Актобе, Казахстан, e-mail: asylkhan.duanbekov@mail.ru

Ержанов Серик Умирзакович – магистр, старший преподаватель кафедры «Начальной военной подготовки и физической культуры», Кызылординский университет имени Коркыт Ата, г. Кызылорда, Казахстан, e-mail: sheri_nur@mail.ru

Ермекбаев Мухтар Абенович – кандидат педагогических наук, доцент, Южно-Казахстанский Университет им. М. Ауэзова, г. Шымкент, Казахстан, e-mail: mukhtar.yermekbayev@mail.ru

Есельбаева Алия Керимбековна – кандидат педагогических наук, и.о. ассоциированного профессора. Казахский Национальный женский педагогический университет, г. Алматы, Казахстан, e-mail: eselbaeva69@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0865-7571>

Есиркепов Жандос Мергенбайұлы – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор кафедры «Спорт», Международный университет туризма и гостеприимства, г. Туркестан, Казахстан, e-mail: sheri_nur@mail.ru

Жалел Али – старший преподаватель, PhD, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан, e-mail: zhalel.ali.phd114@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0127-990X>,

Жанабеков Ерсин Бекмуратович – преподаватель, Astana IT University, г. Астана, Казахстан, e-mail: zhanabekovyersin@gmail.com

Жангабыл Марлен Саятович – магистр, Карагандинский университет им. Е. А. Букетова, г. Караганда, Казахстан, e-mail: Zhanar100@mail.ru

Жарменов Денис Касымович – PhD, Туркестанская областная специализированная детско-юношеская спортивная школа олимпийского резерва по водным видам спорта, г. Ленгер, Казахстан, e-mail: zharменов@mail.ru

Жияшева Жанар Шораевна – PhD, старший преподаватель, Южно-Казахстанский Университет им. М. Ауэзова, г. Шымкент, Казахстан, e-mail: zhiyasheva88@mail.ru

Жорая Сауле Базарбаевна – кандидат педагогических наук, доцент, Южно-Казахстанский Университет им. М. Ауэзова, г. Шымкент, Казахстан, e-mail: saulezhoraeva@mail.ru

Искакова Альмира Джурсовна – кандидат педагогических наук, заведующая кафедрой физического воспитания и спорта, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан, e-mail: Iskakova.Almira@kaznu.kz, ORCID: <https://orcid.org/0000-00023450-7243>

Исмагулова Светлана Кужаковна – главный эксперт Центра инклюзивного образования Национальной академии образования им. И. Алтынсарина, г. Астана, Казахстан, e-mail: svetlana_isk@list.ru

Какиева Ляйля Хакимовна – кандидат педагогических наук, доцент, член-корреспондент АПН РК, Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, Казахстан, e-mail: kakieva@mail.ru

Колдасбаева Багила Джумабаевна – магистр педагогических наук, старший преподаватель, Западно-Казахстанский медицинский университет имени Марата Оспанова, г. Актобе, Казахстан, e-mail: bagila.koldasbaeva@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9249-6896>

Круговых Илья Игоревич – докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан, e-mail: krugovyh.ilya@kaznu.kz, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3495-8300>

Куатбеков Шеризат Нияталиевич – магистр, старший преподаватель кафедры начальной военной подготовки и физической культуры, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, г. Кызылорда, Казахстан, e-mail: sheri_nur@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1632-1330>

Кубиева Светлана Сарсенбаевна – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, Актобинский региональный университет им. К. Жубанова, г. Актобе, Казахстан, e-mail: Kubieva_S@mail.ru

Кударова Назгуль Абилябековна – PhD, Евразийский гуманитарный институт им. А.К. Кусаинова, г. Астана, Казахстан, e-mail: Zhanar100@mail.ru

Куланова Куралай Кадыровна – доцент, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан, e-mail: Kulanova64@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5736-4612>

Курманбаев Болат Изтилеуович – кандидат технических наук, старший преподаватель кафедры «Спорт», Международный университет туризма и гостеприимства, г. Туркестан, Казахстан, e-mail: sheri_nur@mail.ru

Куспанов Нурбол Сагиндыкович – магистр педагогических наук, Казахская академия спорта и туризма, г. Алматы, Казахстан, e-mail: Kuspanov_82@mail.ru

Лебедева Валентина Ильинична – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор; декан Высшей школы искусства и спорта, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар, Казахстан, e-mail: lebedeva-vi@mail.ru

Мадиева Галия Баянжановна – кандидат педагогических наук, доцент, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан, e-mail: galiya.madiyeva@kaznu.kz, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5827-8927>

Мамытов Берик Кудабиевич – магистр педагогических наук, Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова, г. Актобе, Казахстан, e-mail: Mamit65@mail.ru

Мансуров Тулпар Каирович – докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан, e-mail: mansurov_t@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0447-2016>

Марденова Гульсара Базкеновна – преподаватель-эксперт, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Казахстан, e-mail: mardenovagb@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9109-2486>

Марчибаева Улбосын Саметхановна – кандидат педагогических наук, доцент, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан, e-mail: ulbosyn@bk.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4697-8904>

Медетбекова Нургул Ниязбековна – кандидат педагогических наук, доцент, Южно-Казахстанский Университет им. М. Ауэзова, г. Шымкент, Казахстан, e-mail: nnnssbb@mail.ru@mail.ru

Мухамбет Жасын Серикбайұлы – PhD, и.о. ассоциированного профессора, Казахская академия спорта и туризма, г. Алматы, Казахстан, e-mail: zhas_ski@mail.ru

Мучкин Дмитрий Павлович – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар, Казахстан. e-mail: pochta_dem_m@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2648-2047>

Ногайбаева Гульбаршин Аскеновна – главный эксперт Центра инклюзивного образования Национальной академии образования им. И. Алтынсарина, г. Астана, Казахстан, e-mail: nogaiybaeva09@mail.ru

Нурмаганбетқызы Нурдана – магистрант, Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави, г. Туркестан, Казахстан, e-mail: nurdanan@list.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0574-3562>

Нышанова Салтанат Тыныбековна – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор; Международный университет туризма и гостеприимства; г. Туркестан, Казахстан, e-mail: s.nyshanova@iuth.edu.kz, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3455-0775>

Омаров Бахытжан Султанович – PhD, ассоциированный профессор, Международный университет туризма и гостеприимства, г. Туркестан, Казахстан, e-mail: Bahitzhan01@mail.ru

Омаров Нурлан Болатович – докторант Казахского Национального университета имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан, e-mail: 112_001@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4478-9464>

Омаров Нурлан Султанович – магистр, старший преподаватель кафедры «Спорт», Международный университет туризма и гостеприимства, г. Туркестан, Казахстан, e-mail: sheri_nur@mail.ru

Онгарбаева Дамет Туралбаевна – кандидат педагогических наук, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан, e-mail: ongarbaeva10@kaznu.kz, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5185-0644>

Орлов Александр Иванович – кандидат педагогических наук, Заслуженный тренер Украины, Казахский Национальный женский педагогический университет, г. Алматы, Казахстан, e-mail: alex-alians@mail.ru

Отаралы Светлана – старший преподаватель, PhD, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан, e-mail: otaraly17@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1466-994X>

Пестова Алина Амировна – PhD, и.о. ассоциированного профессора, Международный университет туризма и гостеприимства, г. Туркестан, Казахстан, e-mail: 1846339@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1266-4210>

Ризаходжаева Гульнара Абдумажитовна – PhD, ассоциированный профессор; Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави; г. Туркестан, Казахстан, e-mail: gulnara_rizahodja@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6791-243X>

Русанов Василий Петрович – доктор педагогических наук, профессор, академик АПН РК, Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, Казахстан, e-mail: prep_rusanov@mail.ru

Семёнова Марина Васильевна – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор; руководитель образовательной программы “Физическая культура и спорт”, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар, Казахстан, e-mail: semyonovamv@mail.ru

Серебряникова Марина Анатольевна – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, Казахстан, e-mail: silveruk@mail.ru

Сыздыкова Сауле Жумабаева – кандидат педагогических наук, доцент, Медицинский университет Астана, г. Астана, Казахстан, e-mail: syzdykova59@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9436-7994>

Турдалиев Рауан Муратович – магистр педагогических наук, Казахская академия спорта и туризма, г. Алматы, Казахстан, e-mail: rauan_turdaly@mail.ru

Умирбекова Акерке Нурланбековна – PhD, и.о. ассоциированного профессора, Казахский Национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: akerksha_85@mail.ru

Усина Жанар Амангельдиновна – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар, Казахстан, e-mail: Zhanar100@mail.ru

Федоров Александр Иванович – кандидат педагогических наук, доцент, Южно-Уральский государственный университет, г. Челябинск, Россия, e-mail: sportscience@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1003-3119>

Хакимова Зура Адлановна – магистр педагогических наук, Актюбинский региональный университет имени Кудайбергена Жубанова, г. Актобе, Казахстан, e-mail: Zurka_82@mail.ru

Шалабаева Лаура Исмаилбековна – PhD, ассоциированный профессор, Казахская академия спорта и туризма, г. Алматы, Казахстан, e-mail: lolabany84@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2231-7888>

Құрметті авторлар!

«Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі» ғылыми-теориялық журналында мәліметтерді жариялау Open Journal System - ғылыми мақалаларды онлайн-ұсыну және пікір беру жүйесін пайдалану арқылы жүзеге асырылады. Тіркеу немесе авторландыру «Мәліметтерді жіберу» бөлімінде қол жетімді. Журналдың сайты <http://tmfk.kz/>

МАҚАЛАЛАРДЫ РӘСІМДЕУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР

Редакциялық кеңес журналдың ғылыми бағыттары бойынша бұрын жарияланбаған мақалаларды қабылдайды. Мақала электрондық форматта (doc, .docx, .rtf форматта), текжурнал сайтының (Open Journal System) функционалдығымен жүктеу арқылы ұсынылады.

1. Журналдың пішімі: Microsoft Word (doc). Парақ пішімі: А4. Жоғарғы және төменгі жиегі – 2 см, сол жағы – 3 см, оң жағы – 1 см. Негізгі қаріп: Times New Roman. Негізгі мәтіннің қаріп өлшемі: 12 кегль. Кестелердің, сілтемелердің, сызбалардың, кестелердің, диаграммалар мен суреттердің мәтінінде кіші өлшемдегі қаріпті (12 кегель) пайдалануға рұқсат етіледі. Жоларалық интервал: дара. Мәтінді туралау: ені бойынша, сөз тасымалсыз болу тиіс. Азат жол (қызыл жол): 1,0 см.

2. Мақалада мәтін суреттердің жанына емес, төмен жағына жазылады. Суреттер анық болуы керек, олардағы жазулар оңай оқылуы керек. Суреттер мен кестелерде қол болмауы керек. Суреттер тұтас пішімде болуы тиіс (жекелеген бөліктерді, фигураларды, жазбаларды және т.б. біріктіріп сурет жасауға болмайды). Барлық суреттер мен кестелер нөмірленуі керек. Кестелер мен суреттерді нөмірлеу бөлек жүргізіледі. Мақала мәтінінде міндетті түрде кестелерге, суреттерге, графиктерге сілтемелер болуы тиіс. Барлық кестелер мен суреттердің дереккөз сілтемелері көрсетілуі тиіс (егер кесте немесе сурет басқа жерден алынған болса) немесе авторлардың суреті болса, қол қойылуы тиіс. Статистикалық деректерді пайдаланған кезде кестелер мен суреттерде көрсетілуі тиіс - (Авторлар деректер негізінде құрастырған).

3. Формулаларды жасау үшін тек стандартты Microsoft Office құралдарын пайдаланыңыз.

4. Мақаланы журналға жариялауға берген кезде төменде көрсетілгендерге жол берілмейді:

- беттерді нөмірлеу;
- мәтінде беттердің алшақтықтарын пайдалану;
- автоматты бет сілтемелерін пайдалану;
- автоматты тасымалдарды пайдалану;
- сирек немесе тығыздалған әріптік аралықты пайдалану;
- мақаланың бөлімдері ішінде қалың қаріппен мәтінді белгілеу.

5. Әдебиет тізімдерінің сілтемелері тік жақшада рәсімделеді:

Қазақ тілінде - [1]; [1, б. 78]; [189, б. 42-43].

Орыс тілінде - [1]; [1, с.78]; [189, с. 42-43].

Ағылшын тілінде - [1]; [1, б.78]; [189, р. 42-43].

6. Мақала көлемі – 7 беттен кем болмауы керек.

7. Мақаланың түпнұсқалығы кем дегенде 60% болуы керек. Түпнұсқалығы 40% және одан жоғары болса, егер мақалада пайдаланылған материал және авторлық қорытындылар толық талданған болса, бір ақпарат көзінен бұрыс және көп көлемде ақпарат алынбаған жағдайда шолу мақалаларына қабылданады.

8. Мақала келесі ережелерге сәйкес рәсімделуі тиіс: жоғарғы сол жақ бұрышында –FTAMP, бос жолдан кейін, ортасында авторлардың тегі және аты-жөнінің инициалы (5 автордан көп емес), ғылыми дәрежесі мен ғылыми атағы (қысқартусыз, толық жазылуы қажет), төменірек ЖОО-ның немесе ғылыми мекеменің атауын, мемлекет пен қала атауын жазу керек. Ортасында бос жолдан кейін мақаланың атауы бас әріптермен жазылады. Бос жолдан кейін, парақтың ені бойынша бос жолдан кейін – андатпа (100-200 сөз аралығында) және 5-7 кілттік сөздер және бос жолдан кейін, мақаланың мәтіні жазылады. Мақаланың соңында бос жолдан кейін әдебиет тізімі көрсетіледі. Әрі қарай, аударылған әдебиеттер тізімі.

9. Мақала атауы, авторлардың толық аты-жөні, андатпа және кілт сөздер үш тілде (қазақ, орыс, ағылшын) болуы тиіс. Аударма сапалы және мамандар тарапынан орындауы керек. Жеке парақта авторлардың толық аты-жөні, ғылыми (академиялық) дәрежелері мен ғылыми атақтары (бар болса), лауазымы, кафедра, ұйым, қызметтік мекен-жайлары, телефондары және e-mail адресі толық көрсетіледі.

10. Андатпа орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде **100-200 сөзден** тұрып, мақаланың мазмұнын көрсету керек, себебі көптеген оқырмандар үшін бұл зерттеу туралы негізгі ақпарат көзі болады.

11. Барлық қысқартулар мақалада бірінші рет қолданған кезде толық жазылуы керек.

12. **Мақаланың құрылымы:** кіріспе (зерттеудің өзектілігі, мақсаты мен міндеттері); Зерттеудің әдістері мен ұйымдастырылуы; зерттеу нәтижелері және оларды талқылау; қорытындылар.

13. **Автордың (лардың) аты-жөні*, мақаланың атауын және «Андатпа», «Кілт сөздер», «Кіріспе»** (зерттеудің өзектілігі, мақсаты мен міндеттері), **«Зерттеудің әдістері мен ұйымдастырылуы», «Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау», «Қорытындылар», «Әдебиет тізімі»** бөлімдерінің атауларын қалың қаріппен жазып көрсету қажет.

* Хат - хабарға арналған авторды (бірінші авторды) автордың аты-жөнінен кейін латын әрпімен «а» белгілеу қажет, мысалы, ¹Құлбаев А.Т.^а, ²Бектурғанов Ө.Е.

14. **«Зерттеу әдістері мен ұйымдастырылуы»** бөлімі мыналарды қамтуы керек:

- зерттеу жүргізу үрдісі;
- үлгі сипаттамасы: эксперимент немесе сауалнама қатысушылардың саны, жынысы, жасы және басқа да сипаттамалары;
- зерттеу барысында қолданылған әдістер мен әдістемелердің сипаттамасы;

– талдау және статистикалық өңдеу әдістері және репродуктивтілікті қамтамасыз етудің басқа тәсілдері.

15. Сандық деректерді ұсыну кезінде талдау мен статистикалық өңдеудің заманауи әдістерін қолдану қажет

16. Библиографияда негізгі жұмыстардан және соңғы 5 жылдағы жарияланымдардан басқа, Web of Science, SCOPUS, РҒДИ (РИНЦ) базаларына кіретін жоғары дәйексөзді шетелдік және қазақстандық журналдардың мақалаларына сілтемелер болуы тиіс. Авторлар өз еңбектерін 30%-дан аспайтын көлемде дәйексөз ретінде пайдалана алады. Мәтіндері интернет желісінде қолжетімді болса, барлық дереккөздер үшін URL мекенжайын (сілтемені) және жүгіну күнін көрсету ұсынылады.

17. Әдебиеттер тізімін (алфавит бойынша емес) мәтіндегі дереккөздердің аталуына қарай, мақаланың соңында көрсету керек. Қазақ және орыс тілдерінде әдебиеттер тізімі МС7.1-2003 «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама «Құрастырудың жалпы талаптары мен ережелері» талаптарына сәйкес рәсімделеді (Білім және ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету комитетінің тізіміне кіретін басылымдарға қойылатын талаптар).

Авторлар библиографиялық мәліметтердің дұрыстығына жауап береді.

Жарияланбаған диссертациялық жұмыстарға сілтеме жасауға жол берілмейді.

Әдебиеттер тізімінде пайдаланылған дереккөздердің дұрыс сипаттамасы келтірілген жарияланым оның авторлары мен олар ұсынатын ұйымдардың ғылыми қызметін бағалау кезінде ескерілетіндігінің кепілі болып табылады.

Әдебиеттер тізімінде кириллицада ұсынылған жұмыстар болған жағдайда, әдебиеттер тізімін екі нұсқада ұсыну қажет:

Біріншісі - түпнұсқада;

Екінші - романизацияланған алфавитпен (транслитерация <http://www.translit.ru>).

Мысалы:

Әдебиеттер

1 Федоров А.И., Авсиевич В.Н., Ившин В.Л., Голубков А.В. Поведенческие риски в отношении современных студентов к своему здоровью // Материалы XXI российской научно-практической конференции (с международным участием) Российский человек и власть в контексте радикальных изменений в современном мире: доклады / редкол.: Л.А. Закс и др. – Екатеринбург: Гуманитарный университет, 2019. – С. 929-933.

References

1 Fedorov A.I., Avsievich V.N., Ivshin V.L., Golubkov A.V. Povedencheskie riski v otnoshenii sovremennykh studentov k svoemu zdorov'yu // Materialy XXI rossijskoj nauchno-prakticheskoy konferencii (s mezhduнародным участием) Rossijskij chelovek i vlast' v kontekste radikal'nykh izmenenij v sovremennom mire: doklady / redkol.: L.A. Zaksidr. – Ekaterinburg: Gumanitarnyj universitet, 2019. – S. 929-933.

Ағылшын тіліндегі мақалаларда әдебиеттер тізімі тек ағылшын тілінде ұсынылады, мысалы:

References

Arcelli, E., Canova R. *Trenirovka v marafonskom bege: nauchni podhod* [Training in marathon running: a scientific approach]. Moscow, House Terra-Sport Publ., – 2000. – 70 p

Kiryanov M. A., Kalinin I.N., Kharitonova L.G. [Rheographic performance athletes cyclic sports]. *Bulletin of the South Ural state University. Ser. Education, Healthcare Service, Physical Education*, 2010, on 24 (200), pp. 125-128 (in Russ.).

Larsen, H. B. Kenyan dominance in distance running. *Comparative Biochemistry and Physiology Part A: Molecular and Integrative Physiology*, 2003. on. 136(1), pp. 161-170.

18. Авторлар туралы мәліметтер

Жеке бетте әрбір автор туралы қосымша мәліметтер көрсетіледі: толық аты-жөні қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде, ғылыми (академиялық) дәрежелер мен ғылыми атақтары (болған жағдайда), лауазымы, ұйымы, байланыс телефондары, қолданып жүрген e-mail адресі, ORCID цифрлық сәйкестендіргіші URL (сілтеме).

19. Баспахана, түзету қызметтеріне шығындарды өтеу, РҒДИ және Crossref базаларында орналастыру, DOI-сәйкестендіргішін беру мақсатында мақалаларды жариялау ақылы негізде жүзеге асырылады.

Мақаланы жариялау құны (формат А4, 12 кегль, 1,0 интервал, қарп Times New Roman) **10 000 теңгені** құрайды (сыртқы құпия пікір беруді ескере отырып). Сыртқы құпия пікір берушілерді редакциялық кеңес тағайындайды.

Мақаланы, редакция жариялауға қабылдау туралы хабарлағаннан кейін ғана, төлем төменде көрсетілген банктік деректемелер бойынша жүзеге асырылады (ҚР азаматтары үшін ағымдағы шот ашу қажет):

NAO KAZ AKAD SPORTA I TURIZMA (KAZAST)

ABAY AVENUE, 85, ALMATY, KAZAKHSTAN

Account: KZ 07856000000011507 (KZT);

KZ 578560000004009529 (EURO);

KZ 218560000005479598 (USD);

KZ 5085622203309006737 (RUB)

RNN 600700016358

BIN 010840001890

SWIFT KCJBKZKX

КБс 16 JSC BANKCENTERCREDIT, ALMATY KZ

Branch: SWIFT KCJBKZ1ALM

МАҚАЛАНЫ РӘСІМДЕУ ҮЛГІСІ

FTAMP 77.01.79

¹Бахтиярова С.Ж., ²Андрущишин И.Ф.

¹Жәңгір хан атындағы батыс қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., Қазақстан Республикасы

²Қазақ спорт және туризм академиясы, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

ОЛИМПИАДАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ: МАМАНДАР КӨЗҚАРАСЫМЕН

Бахтиярова Саягуль Жаксыбаевна, Андрущишин Иосиф Францевич

Олимпийское образование: взгляд специалистов

Аннотация. 100-200 слов

Ключевые слова: 5-7 слов

Бахтиярова Саягуль Жаксыбаевна, Андрущишин Иосиф Францевич

Олимпиадалық білім беру: мамандар көзқарасымен

Аңдатпа. 100- 200 сөз

Кілттік сөздер: 5-7 сөз

Bakhtiyarova Sayagul, Andrusyshyn Iossif

Olympic education: the view of specialists

Abstract. 100-200 words

Key words: 5-7 words

Кіріспе...мақала мәтіні

Зерттеудің әдістері мен ұйымдастырылуы...мақала мәтіні

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау ...мақала мәтіні

Қорытындылар. ...мақала мәтіні

Әдебиеттер

1 Постановление Правительства Республики Казахстан от 23 апреля 2020 года № 242. Об утверждении Комплексного плана по развитию физической культуры и массового спорта на 2020-2025 годы.

2 Андрущишин И.Ф., Бахтиярова С.Ж. Олимпийское образование в подготовке специалистов в области физической культуры // Теория и методика физической культуры. – 2019. - № 3 (57). – С.11-15.

3 ГОСО РК 6.08.064-2010 специалистов 5B010800 – Физическая культура и спорт от 03.11.2010 г. Приказ № 514 (дата введения 2011.09.01).

References

1 Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstanot 23 aprelja 2020 goda № 242. Ob utverzhdenii Kompleksnogo plana po razvitiu fizicheskoy kul'tury i massovogo sportana 2020-2025 gody.

2 Andrushishin I.F., Bahtiyarova S.Zh. Olimpijskoe obrazovanie v podgotovke specialistov v oblasti fizicheskoy kul'tury // Teorija i metodika fizicheskoy kul'tury. – 2019. - № 3 (57). – S.11-15.

3 GOSO RK 6.08.064-2010 specialistov 5V010800 – Fizicheskaja kul'tura i sport ot 03.11.2010 g. Prikaz № 514 (data vvedeniya 2011.09.01)

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР:

Андрущишин Иосиф Францевич - педагогика ғылымдарының докторы, профессор; Қазақ спорт және туризм академиясы; Алматы қ., Қазақстан.

Андрущишин Иосиф Францевич – доктор педагогических наук, профессор; Казахская академия спорта и туризма; г. Алматы, Казахстан.

Iosif Frantsevich Andrushchishin - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor; Kazakh Academy of Sport and Tourism; Almaty, Kazakhstan.

e-mail: ifandru2@mail.ru.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0995-9966>

Пікір берушінің пікіріне сәйкес мақала авторларға қайта өңдеу және түзету үшін қайтарылған жағдайда, мақала 20 жұмыс күні ішінде түзетілген нұсқа түрінде қайтарылуы тиіс. Көрсетілген түзету мерзімнен кеш түскен мақалалар жаңадан түскен мақала ретінде қарастырылады. Редакция қажетті нақтылаулар мен қысқартулар жасау құқығын, сондай-ақ авторларға өз мақалаларын қысқартуды ұсыну құқығын өзіне қалдырады.

Уважаемые авторы!

Публикация материалов в научно-теоретическом журнале «Теория и методика физической культуры» осуществляется с использованием Open Journal System - системы онлайн-подачи и рецензирования научных статей. Регистрация или авторизация доступны в разделе «Отправка материала». Сайт журнала <http://tmfk.kz/>

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ

Редакционный совет принимает ранее неопубликованные статьи по научным направлениям журнала. Статья представляется в электронном формате (в форматах .doc, .docx, .rtf) ТОЛЬКО посредством ее загрузки через функционал сайта журнала (Open Journal System).

Формат файла: Microsoft Word (docx). Формат листа: A4. Поля: верхнее и нижнее — 2 см, левое — 3 см, правое — 1 см. Основной шрифт: Times New Roman. Размер шрифта основного текста: 12 пунктов. Допускается использование шрифта меньшего размера (12 пунктов) в тексте таблиц, ссылок, схем, графиков, диаграмм и рисунков. Межстрочный интервал: одинарный. Выравнивание текста: по ширине, без переноса слов. Абзацный отступ (красная строка): 1,0 см.

Рисунки в тексте статьи располагаются без обтекания текстом. Рисунки должны быть четкими, надписи на них — легко читаемыми. Подписи не должны быть частью рисунков или таблиц. Рисунки должны иметь цельный формат (не допустимо составление рисунка из отдельных частей в виде вставок, фигур, надписей и т.д.). Все рисунки и таблицы должны быть пронумерованы. Нумерация таблиц и рисунков ведется отдельно. В тексте статьи обязательно должны содержаться ссылки на таблицы, рисунки, графики. Все таблицы и рисунки должны иметь ссылку на источник (если таблица или рисунок заимствованы) или подписаны «Рисунок/фото автора (-ов)». При использовании статистических данных в таблицах и рисунках должно быть указано - (Составлено автором (-ами) на основе данных...).

Для составления формул использовать только стандартные средства Microsoft Office.

При подаче статьи для публикации в журнал не допускается:

- нумерация страниц;
- использование в тексте разрывов страниц;
- использование автоматических постраничных ссылок;
- использование автоматических переносов;
- использование разреженного или уплотненного межбуквенного интервала;
- выделение текста жирным шрифтом внутри разделов статьи.

Ссылки на литературу оформляются в квадратных скобках:

На казахском языке - [1]; [1, б. 78]; [189, б. 42-43].

На русском языке - [1]; [1, с. 78]; [189, с. 42-43].

На английском языке - [1]; [1, p. 78]; [189, p. 42-43].

Объем статьи — не менее 7-ми страниц.

Оригинальность статьи должна быть не менее 60%. Для обзорных статей допускается оригинальность в объеме 40% и выше, при наличии в статье полноценного анализа использованного материала и авторских выводов, отсутствии некорректных заимствований, отсутствии заимствований большого объема из одного источника.

Статья должна быть оформлена в строгом соответствии со следующими правилами: в верхнем левом углу — МРНТИ, через пустую строку по центру — фамилия и инициалы автора (-ров) (не более 5 авторов), ученая степень и ученое звание (без сокращений), ниже без пропуска наименования вуза или научного учреждения, город и страна. Через пустую строку по центру прописными буквами — название статьи. Далее через пустую строку по ширине страницы — аннотация (от 100 до 200 слов) и ключевые слова (5-7 слов) и через пустую строку — текст статьи. В конце статьи через пустую строку — «Литература». И далее транслитерированный список литературы.

Название статьи, ФИО авторов (полностью), аннотация и ключевые слова должны быть на трех языках (казахский, русский, английский). Перевод должен быть качественным и выполнен специалистами.

Аннотация, объемом **100-200 слов**, на русском, казахском и английском языках, должна отражать содержание статьи, поскольку для большинства читателей она будет главным источником информации о проведенном исследовании.

Все аббревиатуры и сокращения должны быть расшифрованы при первом использовании в статье.

Структура статьи: Введение (актуальность, цель и задачи исследования); Методы и организация исследования; Результаты исследования и их обсуждение; Выводы.

Необходимо выделить жирным шрифтом **ФИО автора (-ров)***, **наименование статьи** и наименования разделов: «**Аннотация**», «**Ключевые слова**», «**Введение**» (актуальность, цель и задачи исследования), «**Методы и организация исследования**», «**Результаты исследования и их обсуждение**», «**Выводы**», «**Литература**».

*Автора для корреспонденции (первого автора) необходимо отметить латинской буквой «а» после инициалов автора, например, ¹Иванов И.И., ²Петров П.П.

Раздел «**Методы и организация исследования**» должен содержать:

- процедуру проведения исследования;
- описание выборки: число участников эксперимента либо опроса, пол, возраст и другие характеристики;
- примененные в ходе исследования методы и методики с их описанием;
- методы анализа и статистической обработки и другие способы обеспечения воспроизводимости.

При представлении количественных данных необходимо использовать современные методы анализа и статистической обработки.

Библиография должна содержать, помимо основополагающих работ, публикации последних 5 лет, приветствуются ссылки на статьи из высокоцитируемых зарубежных и казахстанских журналов входящих в базы: Web of Science, SCOPUS, РИНЦ. Самоцитирование допустимо в объеме не более 30% источников. Рекомендуются указывать URL (ссылку) и дату обращения для всех источников, тексты которых доступны в сети Интернет.

Список литературы следует составлять по мере упоминания источников в тексте (не по алфавиту) и размещать в конце статьи. Стиль оформления списка литературы на казахском и русском языках согласно ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления» (требование к изданиям, входящих в перечень КОКСОН).

Авторы несут ответственность за верность библиографических данных.

Не допускаются ссылки на неопубликованные диссертационные работы.

Правильное описание используемых источников в списках литературы является залогом того, что цитируемая публикация будет учтена при оценке научной деятельности ее авторов и организаций, которые они представляют.

В случае наличия в списке литературы работ, представленных на кириллице, необходимо представить список литературы в двух вариантах:

первый – в оригинале;

второй – романизированным алфавитом (транслитерация - <http://www.translit.ru>).

Например:

Литература

1 Федоров А.И., Авсиевич В.Н., Ившин В.Л., Голубков А.В. Поведенческие риски в отношении современных студентов к своему здоровью // Материалы XXI российской научно-практической конференции (с международным участием) Российский человек и власть в контексте радикальных изменений в современном мире: доклады / редкол.: Л.А. Закс и др. – Екатеринбург: Гуманитарный университет, 2019. – С. 929-933.

References

1 Fedorov A.I., Avsievich V.N., Ivshin V.L., Golubkov A.V. Povedencheskie riski v otnoshenii sovremennykh studentov k svoemu zdorov'yu // Materialy XXI Rossijskoj nauchno-prakticheskoj konferencii (smezhdunarodnymuchastiem) Rossijskijchelovekivlast' vkonteksteradikal'nyhizmenenijvsovremennom mire: doklady / redkol.: L.A. Zaksidr. – Ekaterinburg: Gumanitarnyj universitet, 2019. – S. 929-933.

В статьях на английском языке список литературы представляется только на английском языке, например:

References

Arcelli, E., Canova R. *Trenirovka v marafonskom bege: nauchni podhod* [Training in marathon running: a scientific approach]. Moscow, House Terra-Sport Publ., – 2000. – 70 p

Kiryanov M. A., Kalinin I.N., Kharitonova L.G. [Rheographic performance athletes cyclic sports]. *Bulletin of the South Ural state University. Ser. Education, Healthcare Service, Physical Education*, 2010, on 24 (200), pp. 125-128 (in Russ.).

Larsen, H. B. Kenyan dominance in distance running. *Comparative Biochemistry and Physiology Part A: Molecular and Integrative Physiology*, on. 136(1), pp. 161-170.

Сведения об авторах.

На отдельной странице указываются дополнительные сведения о каждом авторе: ФИО полностью на казахском, русском и английском языках*, ученые (академические) степени и ученые звания (при наличии), должность, организация, контактные телефоны, действующий e-mail, URL (ссылку) цифрового идентификатора ORCID.

19. В целях возмещения затрат на услуги типографии, корректуры, размещения в базах РИНЦ и Crossref, присвоения DOI-идентификатора, публикация статей осуществляется на платной основе.

Стоимость публикации статьи (формат А4, 12 кегль, 1,0 интервал, шрифт TimesNewRoman) составляет **10 000 тенге** (с учетом внешнего слепого рецензирования). Рецензентов для внешней рецензии назначает Редакционный совет.

Оплата за публикацию статьи осуществляется только после сообщения редакцией о принятии к публикации и производится по опубликованному ниже банковскому реквизиту (для граждан РК необходимо открыть текущий счет):

NAO KAZ AKAD SPORTA I TURIZMA (KAZAST)

ABAY AVENUE, 85, ALMATY, KAZAKHSTAN

Account: KZ 07856000000011507 (KZT);

KZ 578560000004009529 (EURO);

KZ 218560000005479598 (USD);

KZ 5085622203309006737 (RUB)

RNN 600700016358

BIN 010840001890

SWIFT KCJBKZKX

KBe 16 JSC BANKCENTERCREDIT, ALMATY KZ

Branch: SWIFT KCJBKZ1ALM

ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЬИ

МРНТИ 77.01.79

¹Бахтиярова С.Ж.^а, ²Андрущишин И.Ф.

¹[Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана](#), г.Уральск, Республика Казахстан

²Казахская академия спорта и туризма, г. Алматы, Республика Казахстан

ОЛИМПИЙСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: ВЗГЛЯД СПЕЦИАЛИСТОВ

Бахтиярова Саягуль Жаксыбаевна, Андрущишин Иосиф Францевич
Олимпийское образование: взгляд специалистов

Аннотация. 100-200 слов

Ключевые слова: 5-7 слов

Бахтиярова Саягуль Жаксыбаевна, Андрущишин Иосиф Францевич
Олимпиадалық білім беру: мамандар көзқарасымен

Аңдатпа. 100-200 сөз

Түйін сөздер: 5-7 сөз

Bakhtiyarova Sayagul, Andrusyshyn Iossif

Olympic education: the view of specialists

Abstract. 100-200 words.

Key words: 5-7 words

Введение....текст статьи

Методы и организация исследования. ...текст статьи

Результаты исследования и их обсуждение ...текст статьи

Выводы. ...текст статьи

Литература

1 Постановление Правительства Республики Казахстан от 23 апреля 2020 года № 242. Об утверждении Комплексного плана по развитию физической культуры и массового спорта на 2020-2025 годы.

2 Андрущишин И.Ф., Бахтиярова С.Ж. Олимпийское образование в подготовке специалистов в области физической культуры // Теория и методика физической культуры. – 2019. - № 3 (57). – С.11-15.

3 ГОСО РК 6.08.064-2010 специалистов 5B010800 – Физическая культура и спорт от 03.11.2010 г. Приказ № 514 (дата введения 2011.09.01).

References

1 Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstanot 23 aprelja 2020 goda № 242. Ob utverzhenii Kompleksnogo plana po razvitiyu fizicheskoy kul'tury i massovogo sportana 2020-2025 gody.

2 Andrushhishin I.F., Bahtiyarova S.Zh. Olimpijskoe obrazovanie v podgotovke specialistov v oblasti fizicheskoy kul'tury // Teorija i metodika fizicheskoy kul'tury. – 2019. - № 3 (57). – S.11-15.

3 GOSO RK 6.08.064-2010 specialistov 5V010800 – Fizicheskaja kul'tura i sport ot 03.11.2010 g. Prikaz № 514 (data vvedeniya 2011.09.01)

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ:

Андрущишин Иосиф Францевич – доктор педагогических наук, профессор; Казахская академия спорта и туризма; г. Алматы, Казахстан.

Андрущишин Иосиф Францевич - педагогика ғылымдарының докторы, профессор; Қазақ спорт және туризм академиясы; Алматы қ., Қазақстан.

Iosif Frantsevich Andrushchishin - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor; Kazakh Academy of Sport and Tourism, Almaty, Kazakhstan.

e-mail: ifandru2@mail.ru.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0995-9966>

*В случае возвращения статьи авторам для переработки и исправления, согласно отзыву рецензента, статья должна быть возвращена в течение **20 рабочих дней** в виде доработанного варианта. Статьи, поступившие с доработки позднее указанного срока, рассматриваются как вновь поступившие. Редакция оставляет за собой право производить необходимые уточнения и сокращения, а также право предложить авторам сократить свою статью.*

Dear Authors!

The publication of materials in the scientific-theoretical journal "Theory and methodology of physical education" is carried out using the Open Journal System - a system of online submission and review of scientific articles. Registration or authorization is available in the section "Submission of Materials". The journal's website <http://tmfk.kz/>.

REQUIREMENTS FOR REGISTRATION OF ARTICLES

The editorial board accepts previously unpublished articles on the scientific areas of the journal. The article is submitted in electronic format (in .doc, .docx, .rtf formats) only by uploading it through the functionality of the journal's website (Open Journal System).

File format: Microsoft Word (doc). Sheet size: A4. Margins: upper and lower - 2 cm, left - 3 cm, right - 1 cm. Body type: Times New Roman. Body text size: 12 pt size. It is allowed to use a smaller size (12 pt size) in the text of tables, links, diagrams, graphs, diagrams, and figures. Line spacing: single. Text justification: breadthwise, without word break. Paragraph indents (red line): 1.0 cm.

2. Figures in the text of the article are located without text circumfluence. Figures should be clear and legible. Captions should not be part of figures or tables. Figures should have an integral format (it is not permissible to compose a figure from separate parts in the form of inserts, figures, inscriptions, etc.). All figures and tables should be numbered. Tables and figures are numbered separately. The text of the article must contain references to tables, figures, graphs. All tables and figures must have a link to the source (if the table or figure is borrowed) or signed "Figure/photo of the author (s)". When using statistical data, tables and figures should indicate - (Compiled by the author (s) based on data ...).

3. To compose formulas use only standard Microsoft Office tools.

4. While submitting an article for publication in the journal, it is not allowed:

- pagination;
- use of page breaks in the text;
- use of automatic paging links;
- using automatic hyphenation;
- using sparse or condensed letter spacing;
- text highlighting in bold type within sections of an article.

References to literature are made in square brackets:

In Kazakh language - [1]; [1, p. 78]; [189, p. 42-43].

In Russian language - [1]; [1, p. 78]; [189, p. 42-43].

In English language - [1]; [1, p. 78]; [189, p. 42-43].

The volume of the article – at least 7 pages.

The originality of the article must be at least 60%. If there is a full analysis of the used material and the author's conclusions in the article, the absence of incorrect borrowings, and the absence of large amounts of borrowing from one source, originality in the amount of 40% is allowed for review articles.

The article must be drawn up in strict accordance with the following rules: in the upper left corner - IRSTI, through an empty line in the center - the surname and initials of the authors (no more than 5 authors), academic degree, and academic title (without abbreviations), below without space the name of the university or scientific institution, city, and country. Through an empty line in the center in capital letters - the title of the article. Then, through an empty line across the width of the page - an Abstract (from 100 to 200 words) and keywords (5-7 words) and an empty line - the text of the article. At the end of the article through an empty line - "References". Then a transliterated list of references.

The title of the article, full names of authors, abstract, and keywords should be in three languages (Kazakh, Russian, and English). The translation must be of high quality and performed by specialists. On a separate sheet, the full name, patronymic, and surnames of the authors, academic degrees and academic titles (if any), position, organization, telephones, and e-mail are indicated.

An Abstract, volume **100-200 words** in Kazakh, Russian, English languages should reflect the content of the article, as far as it will be the main source of information about the study for most readers.

All abbreviations must be deciphered when it is used in the article for the first.

Structure of the article: Introduction (relevance, purpose and objectives of the study); Methods and organization of the study; Research results and their discussion; Conclusions.

It is necessary to observe in bold **the full name of the author* (s), the title of the articles, and the titles of the sections: "Abstract", "Keywords", "Introduction"** (relevance, purpose, and objectives of the study), **"Methods and organization of the research", "Results and discussion of the research", "Conclusions", "References"**.

* The author for correspondence (the first author) should be marked with the Latin letter "a" after the initials of the author, for example, **Ivanov I.I.^a, Petrov P.P.**

Section **"Methods and organization of research"** should contain:

- Research procedure;
- Sample description: the number of participants in the experiment or survey, gender, age, and other characteristics;
- Methods and techniques used in the course of the research with their description;

- Methods of analysis and statistical processing and other methods of ensuring reproducibility.

The bibliography should contain, in addition to the fundamental works, publications of the last 5 years, references to articles from highly cited foreign and Kazakh journals included in the bases are welcomed: Web of Science, SCOPUS, and RSCI. Self-citation is permissible in the amount of no more than 30% of sources. It is recommended to indicate the URL (link) and the date of reference for all sources, the texts of which are available on the Internet.

The list of references should be compiled as the sources are mentioned in the text (not alphabetically) and drawn up under 7.1-2003 "Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and rules of drawing up". The authors are responsible for the accuracy of the bibliographic data.

The list of references should be compiled as the sources are mentioned in the text (not alphabetically) and displayed at the end of the article. Style of the references list in Kazakh and Russian languages according to AUSS 7.1-2003 "Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and compilation rules" (the requirement for publications included in the committee for quality assurance in education and science list).

The authors are responsible for the accuracy of the bibliographic data.

Links to unpublished dissertations are not allowed.

A correct description of the used sources in the bibliography is a guarantee that the cited publication will be taken into account when evaluating the scientific activities of authors and the organizations that they represent.

If there are works presented in the Cyrillic alphabet in the list of references, it is necessary to submit the list of references in two versions:

the first is in the original;

the second - in a Romanized alphabet (transliteration - <http://www.translit.ru>).

For example:

Литература

1 Федоров А.И., Авсиевич В.Н., Ившин В.Л., Голубков А.В. Поведенческие риски в отношении современных студентов к своему здоровью // Материалы XXI российской научно-практической конференции (с международным участием) Российский человек и власть в контексте радикальных изменений в современном мире: доклады / редкол.: Л.А. Закс и др. – Екатеринбург: Гуманитарный университет, 2019. – С. 929-933.

References

1 Fedorov A.I., Avsievich V.N., Ivshin V.L., Golubkov A.V. Povedencheskie riski v otnoshenii sovremennyh studentov k svoemu zdorov'yu // Materialy XXI rossijskoj nauchno-prakticheskoy konferencii (s mezhdunarodnym uchastiem) Rossijskij chelovek i vlast' v kontekste radikal'nyh izmenenij v sovremennom mire: doklady / redkol.: L.A. Zaksidr. – Ekaterinburg: Gumanitarnyj universitet, 2019. – S. 929-933.

In English articles, the bibliography is presented only in English, for example:

References

Arcelli, E., Canova R. *Trenirovka v marafonskom bege: nauchni podhod* [Training in marathon running: a scientific approach]. Moscow, House Terra-Sport Publ., – 2000. – 70 p

Kiryanov M. A., Kalinin I.N., Kharitonova L.G. [Rheographic performance athletes cyclic sports]. *Bulletin of the South Ural state University. Ser. Education, Healthcare Service, Physical Education*, 2010, on 24 (200), pp. 125-128 (in Russ.).

Larsen, H. B. Kenyan dominance in distance running. *Comparative Biochemistry and Physiology Part A: Molecular and Integrative Physiology*, 2003. on. 136(1), pp. 161-170.

18. Information about the authors

On a separate sheet, additional information about each author is indicated: full name in Kazakh, Russian and English, academic degrees and academic titles (if any), position, organization, contact numbers, valid e-mail, URL (link) ORCID digital identifier.

19. To reimburse the costs of printing services, proof, posting in the RSCI and Crossreff databases, assignment of a DOI identifier, the publication of articles is carried out on a paid basis.

The cost of article publication (A4 format, 12-point size, 1.0 spacing, Times New Roman font) is **10,000 tenge** (including external blind review). Reviewers for external review are appointed by the Editorial Board.

Payment for the publication of an article is carried out only after the editorial board informs about acceptance for publication and is made according to the bank details indicated below (for citizens of the Republic of Kazakhstan, you must open a current account):

NAO KAZ AKAD SPORTA I TURIZMA (KAZAST)

ABAY AVENUE, 85, ALMATY, KAZAKHSTAN

Account: KZ 07856000000011507 (KZT);

KZ 57856000004009529 (EURO);

KZ 21856000005479598 (USD);

KZ 508562203309006737 (RUB)

RNN 600700016358
BIN 010840001890
SWIFT KCJBKZKX
BC 16 JSC BANKCENTERCREDIT, ALMATY KZ
Branch: SWIFT KCJBKZ1ALM

SAMPLE REGISTRATION OF THE ARTICLE

¹Bakhtiyarova Sayagul, ²Andrusyshyn Iossif

¹West Kazakhstan agrarian-technical university named after Zhangir khan,
Uralsk, Kazakhstan

²Kazakh Academy of Sport and Tourism, Almaty, Kazakhstan

OLYMPIC EDUCATION: THE VIEW OF SPECIALISTS

Bakhtiyarova Sayagul Zhaksybayevna, Andrusyshyn Iossif Francevich
Olympic education: the view of specialists

Abstract. 100-200 words.

Key words: 5-7 words

Бахтиярова Саягуль Жаксыбаевна, Андрущишин Иосиф Францевич
Олимпийское образование: взгляд специалистов

Аннотация. 100-200 слов

Ключевые слова: 5-7 слов

Бахтиярова Саягуль Жаксыбаевна, Андрущишин Иосиф Францевич
Олимпиадалық білім беру: мамандар көзқарасымен

Андатпа. 100-200 сөз

Түйін сөздер: 5-7 сөз

Introduction...the text of an article

Methods and organization of research...the text of an article

Results and discussion of the research...the text of an article

Conclusions...the text of an article

References

1 Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstanot 23 aprelja 2020 goda № 242. Ob utverzhdenii Kompleksnogo plana po razvitiyu fizicheskoy kul'tury i massovogo sportana 2020-2025 gody.

2 Andrushhishin I.F., Bahtijarova S.Zh. Olimpijskoe obrazovanie v podgotovke specialistov v oblasti fizicheskoy kul'tury // Teorija i metodika fizicheskoy kul'tury. – 2019. - № 3 (57). – S.11-15.

3 GOSO RK 6.08.064-2010 specialistov 5V010800 – Fizicheskaja kul'tura i sport ot 03.11.2010 g. Prikaz № 514 (data vvedeniya 2011.09.01)

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS:

Iosif Frantsevich Andrushchishin - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor; Kazakh Academy of Sport and Tourism, Almaty, Kazakhstan.

e-mail: ifandru2@mail.ru.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0995-9966>.

*In case if the paper is returned to the author for further corrections according to the reviewer's comments it should be reviewed and resubmitted within **20 working days**. The articles resubmitted after the deadline are considered as newly submitted. The Editorial board keeps the right for refinements and reductions. The Editorial board can ask the authors to abbreviate their articles.*

This image shows a full page of blank, lined paper. It features approximately 20 evenly spaced horizontal grey lines across its entire width, providing a guide for handwriting or typing. The paper itself is a clean, off-white color. There are no margins, text, or other markings present on the page.